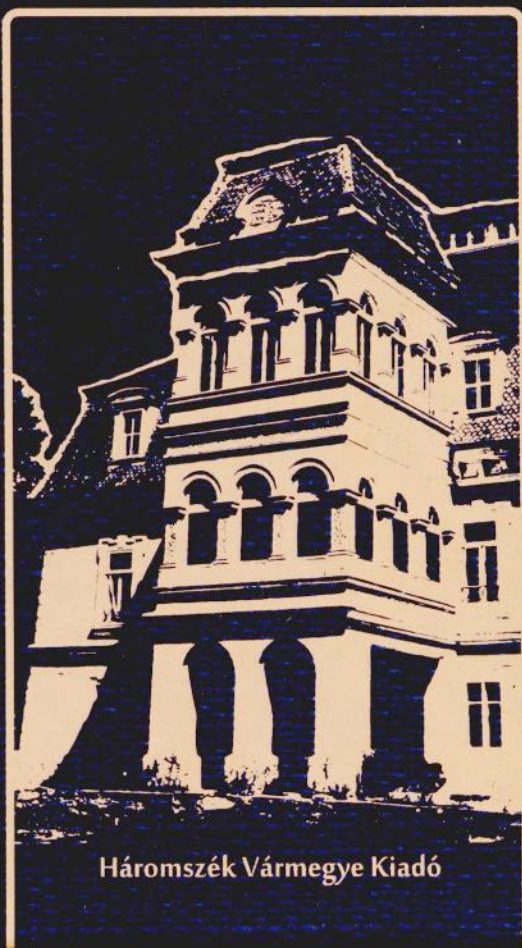

SZÉKELYFÖLD
TELEPÜLÉSEI

ZABOLA

• Pozsony Ferenc •

Háromszék Vármegye Kiadó

Sepsiszentgyörgy

Kézdivásárhely

Magyarbodza

Kovácsná

Tatranó

Hosszúfalu

Ménegberez

Jaháros tiszán

Chilános

1695

Fehete

1632

Lakocza

N. Wonyó

1340

1236

1286

1060

1208

719

1159

1180

1238

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

1112

Pozsony Ferenc

ZABOLA
Egy polgárosult orbaiszéki falu
kulturális öröksége

Pozsony Ferenc

ZABOLA

Egy polgárosult orbaiszéki falu
kulturális öröksége

Háromszék Vármegye Kiadó
Sepsiszentgyörgy, 2012

A könyv megjelenését támogatta:
Kovászna Megye Tanácsa

Sorozatszerkesztők: Nagy Balázs és Tóth Szabolcs
Szakmai lektor: Zsigmond Győző

Borítóterv: Kopacz Attila
Műszaki szerkesztő: Horváth Zita

Fotók: Bortnyik György, Daczó Enikő, Dimény Attila, György Ferenc, Hegyeli Győző, Kinda István, Kovács Mária, Mikes Ármínné Bethlen Klementina, Péter Levente, Pozsony Ferenc, Rác Levente, Siklódi Tímea, Stuber György, valamint a Bod Péter Megyei Könyvtár és a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményéből

Copyright © 2012, Pozsony Ferenc
Copyright © 2012, Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

POZSONY, FERENC

Székelyföld települései / Összeállította: Pozsony Ferenc; Sorozatszerkesztők: Nagy Balázs és Tóth Szabolcs. - Sfântu Gheorghe: Háromszék Vármegye, 2012
vol.

ISBN 978-606-93290-3-0

2. Kötet : Zabola. - 2012. - ISBN 978-606-93290-5-4

I. Nagy, Balázs (red.)

II. Tóth Szabolcs (red.)

323.1(=511.141 Secui)(498)

Nyomdai munkálatok: ARTprinter Studio | Horváth Zita i.i.

TARTALOM

Előszó, 7

A település nevének eredete, 10

Természeti környezete, erőforrásai, 13

Szomszédos települések, 19

A zabolai Tatárhalom üzenete, 25

A székelység letelepedése, 29

Basák és Mikek az Erdélyi Fejedelemség idején, 33

Vasjáromban, 46

Ágyú, bátorításnak, 54

A polgárosodás útján, 58

A régi román világban, 76

„Éltem négy évet...”, 84

Mit jelent a népi demokrácia?, 91

Az aranykorszak, s ami utána következett, 104

Székelyek, románok, cigányok, 109

Zabolai hétköznapiak, 120

Egyházi és vallásos élet, 133

Iskolai élet, 153

Hétköznapiak és ünnepek, 163

Épített örökség, 178

FÜGGELÉK 199

I. Jeles zabolaiak, 199

Bethlen Miklós (1642–1716), 199

A levélíró Mikes Kelemen (1690–1761), 200

Kováts József (1732–1795), 201

Gróf Mikó Imre (1805–1876), 203

Gróf Mikes Kelemen huszárezredes (1820–1849), 204

Gróf Mikes János püspök (1876–1945), 205

Gróf Mikes Johanna (1911–2008), 206

Fejér Miklós (1913–2002), 208

- II. Giorgio Basta katonai összeírása (1602. augusztus 1.), 210
- III. Zabolai gyalogok 1604. évi összeírása, 210
- IV. Bethlen Gábor lustrája (1614. február 17.), 211
- V. Zabolai birtokos földesurak és volt úrbéreseik összeírása 1891-ben, 213
- VI. A falu lelkipásztorai, 217
- VII. Zabola helynevei, 219

- Összefoglaló, 224
- Rezumat, 226
- Summary, 228
- Zusammenfassung, 230
- Jegyzetek, 232
- Irodalom, 239

ELŐSZÓ

Zabola Orbaiszék egyik jelentős, nagymúltú települése. A falu történetével kapcsolatos első leírást Orbán Balázs készítette és adta közre *Székelyföld leírása* című történeti, régészeti, természetrajzi és néprajzi monográfiájában 1869-ben.¹

A XIX–XX. század fordulóján elsősorban szecessziós művészek (Huszka József, Malonyay Dezső) érdeklődtek a falu épített öröksége és népművészete iránt.² Majd a Székely Nemzeti Múzeum belső és külső mukatársai (Csutak Vilmos, László Ferenc, Roediger Lajos) végeztek jelentős kutatásokat településünkben és annak környékén.³

A XX. század első évtizedeiben Balázs Márton, kézdivásárhelyi tanár saját tanulóinak segítségével gyűjtötte össze a vidék és a falu szokásköltészetét, archaikus elemekben gazdag, mívesen díszített húsvéti tojásait.⁴

A Makkai Endre és Nagy Ödön által kezdeményezett erdélyi népszokásgyűjtésbe zabolai fiatalok is bekapcsolódtak, akik elsősorban a téli, karácsonyi és tavaszi népszokások szöveganyagát rögzítették itt a két világháború közötti években.⁵

Majd 1940–1944 között számos kiváló művészettörténész (Entz Géza, Palotay Gertrúd, K. Sebestyén József) látogatta meg a települést, közleményeikben elsősorban Zabola épített örökségével,

református egyházának régi klenódiumaival foglalkoztak.⁶

Fejér Miklós, magyar nyelv és irodalom szakos tanár Szabó T. Attila irányításával⁷ szintén ekkor kezdte el rendszeres levéltári- és terepkutatásokra alapozott helynévizsgálatait, azonban a falu nagyon gazdag történeti és recens anyagát csak félévszázaddal később tudta megjelentetni.⁸ Megjegyezzük, hogy nagy szerepet játszott abban is, hogy a Kolozsvárt működő nyelvjárási iskola képviselői jelentős adatgyűjtést végeztek itt a székelyföldi és a romániai magyar nyelvjárási atlasz számára. György Ferenc, a nagyenyedi Református Kollégium tanára szintén az 1940–50-es években készített remek, rövid összefoglalást a faluról, amely, sajnos, napjainkig kéziratban maradt.

Szintén a „kis magyar világban” teljesedett ki térségünkben a Konsza Samu, a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium magyar tanára, által kezdeményezett folklórgyűjtés, melynek diák résztvevői itt elsősorban szokásfolklórt és új stílusú helyi népbaldákat gyűjtöttek.⁹

Utódja, Albert Ernő az 1960-as évek második felétől folytatta tovább Konsza kutatásait. Az általa irányított gyűjtőmozgalomban résztvevő diákok figyelemre méltó új stílusú balladaanyagot tártak fel Zabolán.¹⁰ Megjegyezzük,

hogyan az 1989-es rendszerváltozás után nagyon jelentős levéltári kutatásokat is végzett a Háromszékre, Zabolára betelepedett cigányok életmódjával és történetével kapcsolatban.¹¹

Kónya Ádám, hely- és művészettörténész már az 1950-es évek elejétől rendszeres kutatásokat végzett Zabolán.¹² 1968-1990 között pedig Gazda Klára és Moldovan Nicolae, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum néprajz- és muzeológusai folytattak itt számtalan terepgyűjtést, melyeknek során kiegészítették intézményük néprajzi állományát nagyon becses zabolai tárgyakkal is. Az 1960–70-es évek fordulóján Székely Zoltán végzett a község területén rendszeres ásatásokat. Régészeti feltárásai nagyon jelentős eredményeket hoztak a magyarság és a székelység itteni letelepedésével kapcsolatban.¹³ Binder Pál és Cserey Zoltán elsősorban a falu társadalomtörténetével foglalkozott.¹⁴

Konsza Samu és Albert Ernő háromszéki kutatásait e kötet szerzője folytatta tovább 1970–1984 között. Míg elődeink elsősorban Sepsiszékre összpontosítottak, terepgyűjtéseink során tudatosan csak a kézdi- és az orbaiszéki cigányközösségek halottvirrasztóiban fennmaradt régi stílusú magyar balladákat kutattuk, de ugyanakkor feltártuk azoknak szerves társadalmi és kulturális kontextusát is.¹⁵

A falu kultúrájának és társadalmának vizsgálatában teljesen új helyzetet eredményezett az 1989-es romániai rendszerváltozás. A Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének tanárai és

diákjai, az itt végzett terep- és levéltári munkájuk során, elsősorban a Zabolán élő székelyek, románok és cigányok együttélési modelljeit vizsgálták.¹⁶ Szintén e munkacsoport kutatásaira, szakmai eredményeire alapozva épült fel az itt megnyitott Csángó Néprajzi Múzeum, mely 2003-as alapításától kezdődően több konferencia- és tanulmánykötetet jelentetett meg a település, valamint Orbaiszék gazdasági, társadalmi és művelődési életével, szellemi és tárgyi örökségével kapcsolatban.¹⁷ Az elmúlt évben sikerült megjelentetni a múzeum értékes kandallócsempe-gyűjteményének katalógusát is.¹⁸

A kolozsvári néprajzi munkacsoport eredményei magyarországi és román antropológusokat, szociológusokat is arra serkentettek, hogy behatóbban foglalkozzanak a falu család- és társadalm szerkezetével, migrációs gyakorlatával, történeti tudatával és interetnikus kapcsolataival.¹⁹

Tüdős S. Kinga a falu szakrális és világi műemlékeivel, valamint a gróf Mikes család jeles embereivel kapcsolatos kutatásainak eredményei szintén csak a rendszerváltozás után kezdtek rendre megjelenni.²⁰

Csáki Árpád és Szőcsné Gazda Enikő levéltári vizsgálódásai, tanulmányai és kötetei az utóbbi évtizedben tovább bővítették és árnyalták a zabolai egyházi élettel, vallásossággal és értékrenddel kapcsolatos eddigi képünket.²¹ Kinda István, a Zabolán megalakított Csángó Néprajzi Múzeum első néprajz- és muzeológusa, osztályvezetője pedig elsősorban a falu tárgyi kultúrájával, kézművességével

és az új székelykapuk állításával, mint revival-jelenséggel foglalkozott.²²

Az 1989-es romániai rendszerváltozást követő két évtizedben több olyan kiadvány is megjelent, melynek szerzője Zaboláról elszármazott értelmiségi. Bende Jenő, aki mint „kollektivizálást akadályozó” agrármérnök, előbb a brasói Fellegvárban raboskodott, majd két évtizeden át Dobrudzsában töltötte száműzetését, emlékiratában elsősorban az itt töltött gyermekkori élményeit rajzolta meg.²³ Szintén a XX. század eleji szülőfalut mutatja be visszaemlékezésében György Antal, Magyarországon élő, zabolai származású református lelkész.²⁴ Bartos Jenő, a település nyugalmazott iskolaigazgatója, Tapolcán, Zabola testvértelepülésének támogatásával jelentette meg az első önálló összefoglalást a községről.²⁵

Budapesti értelmiségiek az 1990-es években azt határozták el, hogy a magyar honfoglalás 1100 éves évfordulójára a Kárpát-medencében található települések közül kiválasztanak száz falut, s mindegyikről összeállítanak, megszerkesztenek és kiadnak egy-egy

monográfiát. Az erdélyi helységek közül akkor Zabolára, míg a pártiumiak közül Szilágynagyfalura esett a választás. Botlik József szerkesztésében így jelent meg 2002 őszén, első ízben Zaboláról írott kötetünk.²⁶ Mivel az eltelt tíz év alatt számtalan újabb eredmény látott nyomdafestéket, úgy éreztük, hogy időszerű az akkori kéziratunkat átdolgoznunk, kibővítenünk, megrostálnunk, szakmai apparátussal, irodalomjegyzékkel és filológiai hivatkozásokkal ellátnunk.

Kiadványunkban rendre bemutatjuk egy viszonylag korán polgárosult orbaiszéki település kulturális örökségét. Másodsorban pedig arra keressük a választ, hogy az erőszakos, szocialista modernizáció hogyan rendezte át a falu gazdasági, társadalmi és kulturális életét, hogyan módosította az itt élők értékrendjét, s a körülöttük zajló makrofolyamatok sűrűjében pedig „hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...”²⁷ Úgy gondoljuk, hogy ebben az egyedi példában végül is a Háromszékre és a Székelyföldre jellemző általánosabb sajátosságokat is érzékeltetni tudjuk.

A TELEPÜLÉS NEVÉNEK EREDETE

A falu és vidéke ősidőktől folyamatosan lakott. A belterületén végzett régészeti ásatások és felszínre került leletek feltárták a csiszoltkő-, a vas- majd a bronzkorszak tárgyi emlékeit.²⁸ A Zabolát Tamásfalvával összekötő út szomszédságában fekvő Halmon pedig kora bronzkori település emlékei kerültek felszínre.²⁹ Annak tárgyi anyaga azt is jelzi, hogy az akkor Zabolán élők kultúrája számos hasonlóságot mutat korabeli belső-erdélyi és Kárpátokon kívüli népcsoportok műveltségével.³⁰ A régészek egy sírban olyan zsugorított nő maradványait tárták fel, mely antropológiai szempontból leginkább az atlanti-mediterán típushoz sorolható, ami a korabeli *zabolai kultúra* déli kapcsolatait tükrözi.³¹ A Halmon feltárt görög és makedon pénz- és kerámialeletek pedig azt tanúsítják, hogy a Krisztus születését megelőző és követő évszázadban az itt élők széleskörű kapcsolatokkal rendelkeztek.³²

A római légiók 271-től ezt a vidéket is feladták, mely csakhamar különböző népek felvonulási területévé vált. A helyi lakosság hosszabb-rövidebb ideig gótok, hunok, gepidák, avarok és szlávok fennhatósága alá került. Erdély délkeleti szegletében az avarokkal együtt érkező szlávok folyamatos jelenléte a VI. századtól egészen a IX–X. századig jól ki-mutatható az Olt és a Fekete-ügy völgyé-

ben feltárt régészeti leletekkel, valamint Háromszék számos településének szláv eredetű nevével. Zabola neve is szláv eredetű: *za-* előtagjának az összlávban 'valami mögött,' míg a *boljá-*nak 'vizes, mocsaras hely' jelentése lehetett. Kezdetben csak a Fekete-ügy folyó bal oldali mellékvizét jelölhette, majd később már a patak mellett emelt települést is.³³

Más feltevések szerint a helység neve a *Zabla* személynévből keletkezett. A román *Zăbala* a magyar *Zabola* helységnévből származik. Johannes Tröster Erdélyről készített német nyelvű könyvében *Zebel*ként említi a falut 1666-ban. Benkő József Transsilvania Specialis című, XVIII. század közepén keletkezett munkájában úgy vélte, hogy Zabola a középkori Magyar Királyság keleti határszélein garázdálkodó tolvajok megzabolázására épített várról kapta a nevét.³⁴

Ezt az utóbbi eredetmondát Finta István, pávai papköltő a XIX. század közepén verses krónikában örökítette meg. Költeménye szerint hajdan rablók fosztogatták és rémítgették az embereket a Háromszéket Moldvától elválasztó Keleti-Kárpátokban. Zabor alrabonbán és délceg fia végül is megelégtették a zsiványok tetteit, és egy-egy csapat élén ellenük indultak, de azok merészen szembeálltak a megzabolázásukra törő székelyekkel. A sziklaerődöt hősiesen

A falu madártávlatból (2009, Péter Levente)

védő rablóvezér lánya, Zaina a véres csata végén párviadalra hívta a bán daliás fiát. Az ifjú Zabor azonban megszerette a szépséges lányt, s ott helyben meg is kérte a bátor hajadon kezét.³⁵

Finta István strófái szerint az események így végződtek:

*Idő, idő haladt, épp úgy mint ma,
S a haditanácsnak felépüle vára.
Bástyák s lőrészekkel jól fel volt készítve,
S egy vízárók vette az egészet körbe.
Innen indultak ki a háromszékiek,
Hogy nyakát szegjék a féktelen életnek,
Amely, mint lánggözőn a vihar szárnyain,
Egyre ölt, dühöngött a rend emberein.*

*De hős Zabor kardja és a bölcs Zaina
Lassankint a békét helyreállította.
Idejöttek sokan a vár szárnya alá,
Hol többé magát egy rabló sem mutatá.
És a várat a nép „Zabolá”-nak hívta,
Mert zabola volt ez minden rendhagyóra.
Több ezerre nőtt meg az itt lakók száma,
A szép falut ma is úgy hívják: Zabola.
Ha már tudakozod: mi lett a várból ma?
A helyére épült „istennek temploma”.
Hol egykor a békét nyíl és kard hirdette,
Most az Úr háza int mennyei békére!
Békén áll a templom, torony és iskola.
Így alakít s mivel a kor kívánalma.
Kisebb vár körzi ezt, tovább a vakárok,
Jelzik: hogy itt volt a zabolázó várlak.³⁶*

A XIX. század közepén Orbán Balázs itt jegyzett fel egy olyan nép ajkán élő mondát, mely három falu (Bodola, Oszdola és Zabola) nevének eredetét magyarázza. A régiek szerint, amikor a székelek ősei megtelepedtek Háromszéken,

egy apának három fia volt: Bod, Osd és Zab. Amikor azok kiröppentek atyjuk otthonából, mindegyikük különálló ólat, azaz saját házat épített. A monda szerint Zab ólja, vagyis szállása körül alakult ki fokozatosan a mai Zabola település.³⁷

Zabola a havasok alatt (2010, Pozsony E.)

TERMÉSZETI KÖRNYEZETE, ERŐFORRÁSAI

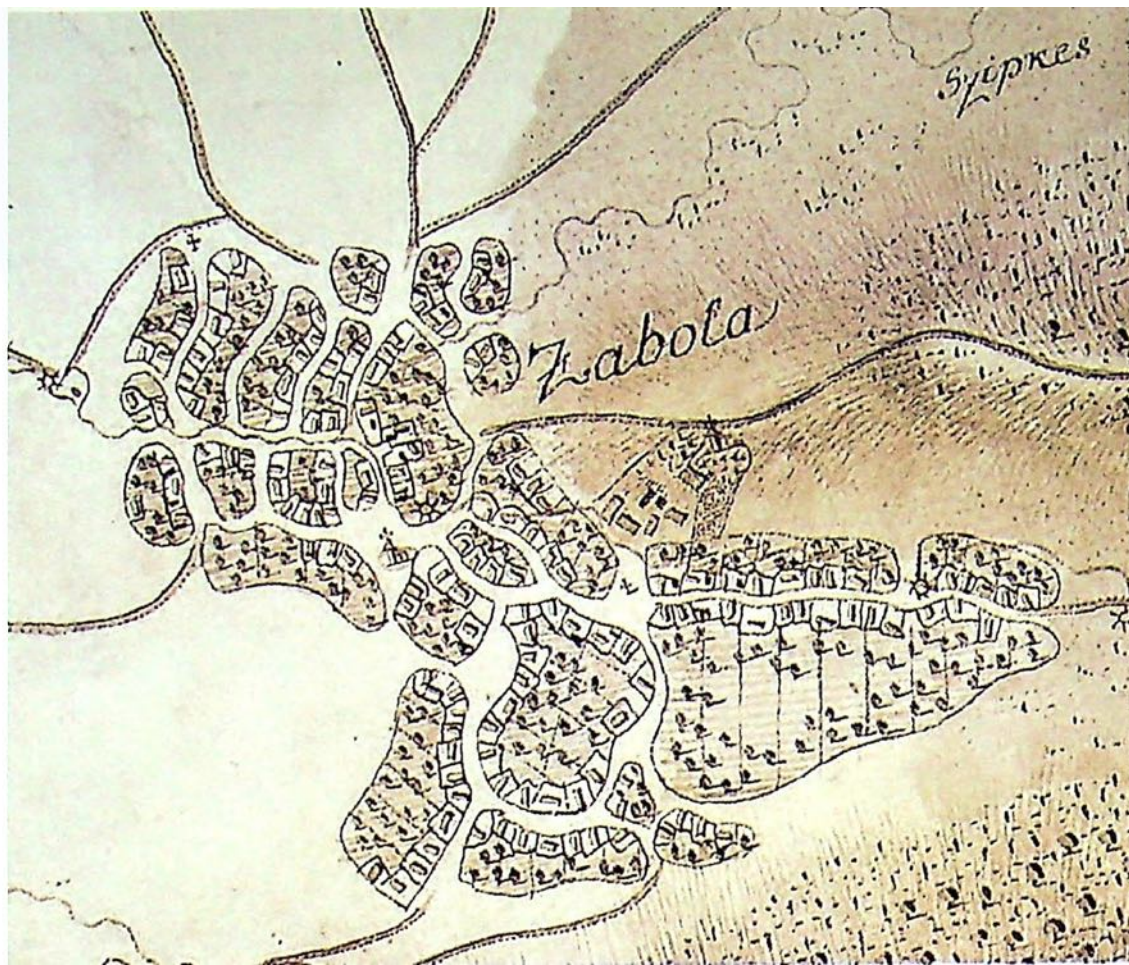
A község voltaképpen a Keleti-Kárpátok déli részét alkotó Berecki-havasok nyugati lábainál fekszik. A hegyvonulat központi gerincén található a Lakóca- és a Zernyehavas, melyek a Baszka, a Gelence és a Kovászna patak vize által tagolt ezer–ezernégyszáz méter magas hegyvonulatokban folytatódnak. A hegyek még a földtörténeti középkorban (mezozoikumban) és az óharmadkorban (paleogénban) emelkedtek ki. A falu fölötti hegycsúcsok közül Odor-tető 914 m, Énekes fenyő 937 m, Kápolna 1115 m, Jávoros 1109 m, Útválasz 1206 m, Tisztabükk 1350 m, Jakabhavasa 1364 m, Zernye 1602 m, Lakóca pedig 1777 m magas.³⁸

A helység a tengerszinthez számítva 571 méter magasan, a Berecki-havasok és a Kézdivásárhelyi-medence találkozásánál fekszik az Orbai (Hegymege) és a Gyepű valamint a Bakara patak (Felszeg) védettebb völgyeiben, míg az Alszegnek nevezett nyugati része már a medence enyhén lejtő lapályán található, ahol az északkeletről érkező Nemereszél sok kárt okoz.³⁹ A földtörténeti harmadkorban a tenger ezt a medencét is elöntötte, ahová fokozatosan agyagból, márgából, kavicsból és homokból álló puha képződmények, majd a pleisztocén és holocén korszakban újabb üledékek rakódtak le. A zabolai gazdák évszázadok óta ezt a sekélyes területet művelik,

melynek síkjából csak az 567 méter magas Tatár-halom valamint a Lügetnek nevezett domb emelkedik ki. A község kaszáló rétje a falu nyugati határán, a Fekete-ügy folyó lapályán, 536 méteren található.⁴⁰ Zabolának 1890-ben 22.766 kataszteri hold összterülete volt, abból 3.243 hold szántó, 17.991 erdő, 710 kaszáló, 347 zöldséges, 187 legelő és 285 hold terméketlen terület.⁴¹ 1969-ben összesen 3.674 ha művelhető összterülete volt, melyből 1.963 ha szántó, 1.095 ha legelő (abból 581 ha erdei), 586 ha kaszáló és 30 ha gyümölcsös. Külterületén elsősorban fakószürke, kilugozott mezőségi és réti agyagtalaj található.⁴²

Zabola voltaképp az eocén kárpáti fliss és pleisztocén övezet találkozásánál fekszik. Hegyei elsősorban homokkőből és különböző agyagpalából épülnek fel.⁴³ A helység határán halad át a Bálványosfürdőt Petőfalván át Kovásznával összekötő vulkanikus törésvonal, s emiatt a helység külterületén (pl. Lüget-tetőn, Fűrésztelep mellett, Borkútban stb.) is sok helyen széndioxid, kénhidrogén valamint többféle ásványvíz tört felszínre.⁴⁴ Mivel a Kárpát-kanyart alkotó rétegek elég gyakran elmozdulnak, az írott források a falu környékén számos nagyobb erejű földrengés (pl. az 1802-es, 1838-as, 1940-es, 1977-es) pusztításáról számolnak be.⁴⁵

Zabola térképe az első (1763–1787) katonai felmérés idején

A névadó Zabola számos (pl. Orbai, Hegyemege, Gyepü, Bakara és Pávai) patak vizét gyűjti össze, majd Szörcsénél ömlik a Fekete-ügy folyóba. Mivel a falu felső és alsó része között elég nagy a szintkülönbség, egészen a XX. század első feléig még kilenc lisztelő malmot valamint különböző fűrészüzemeket működtetett.⁴⁶ A falun áthaladó patak általában koratavasszal, hóolvadáskor valamint nagyobb esőzések idején gyak-

ran kilépett medréből, éppen ezért a XX. század első éveiben, a tagosítással egyidőben, a Halom-mezejében jelentős mértékben szabályozták, kiegyenesítették annak medrét. A Mikes család a XIX. század elején kastélyának parkjában 1,2 hektárnyi területen mesterséges halastavat létesített. Akkor terelték el úgy a Gyepü-patak medrét, hogy az a grófi család telkén, parkján át folyjon.⁴⁷ Az 1962-es kollektivizálás után, Veres

1941–42-es katonai térkép Zaboláról

Mátyás agrármérnök kezdeményezésére, a falu nyugati szomszédságában egy nagyobb halastavat alakítottak ki, mely mind a mai napig a horgászók kedvelt helye.⁴⁸ Napjainkban már csak helynevek (pl. a feneketlennek tartott Mélytő valamint Tóköz és Nyulaktava) tanúsítják, hogy a Fekete-ügy szabályozása előtt számos halban gazdag tó is volt a folyó mélyebb fekvésű lapályán.⁴⁹

A falu fölötti havasokban bővízű, pisztrángos, régebben még fűrészmalmokat is meghajtó patakok (pl. Rozsdás, Jákó, Kovács stb.) csörgedeznek, melyek végül mind a Bodza megyébe tartó Nagybaszkába ömlenek. Ahhoz hasonlóan a Zabolai patak vize is, a Ke-

leti-Kárpátok vízválasztóján túl, keleti irányba, a moldvai Vráncsa megye felé folyik. A havasi források közül napjainkig a legnevezetesebb a Basa-kútja, mely Zabolától kb. 18 km-re keletre, a Keresztesek-havasán található. A mellette lévő nagyobb lapos követ a helybeliek Basa asztalának nevezik. A szájhagyomány szerint nevét Basa Tamástól, a XVII. század jeles zabolai nemesétől kapta. Sósforrás eredt hajdanán a római katolikus egyház tulajdonát alkotó Kápolna nevű erdő oldalában, de annak közvetlen szomszédságában volt régebben a Sósfejke, egy másik hasonló vízelőhely is, a Kónyacsoportnak nevezett közbirtokosság területén.⁵⁰

A település zord éghajlatát alapvetően befolyásolta elhelyezkedése és természeti környezete. A Kézdivásárhelyi-medencében a mérsékelt kontinentális klíma gyakran szélsőséges változatban jelentkezik. A Kárpát-kanyarban fekvő Zabolán rendszerint hosszú és havas a tél. Általában már novemberben havazás várható, ami leggyakrabban márciusig eltarthat, de sokszor még áprilisban vagy májusban is hullhat, „meleg hó”. A magas hegyekben a vastag hótakaró hirtelen olvad el, ezért kora tavasszal a hirtelen megáradó patakok rövid időre sokszor kilépnek medrükből. A Fekete-ügy egészen a XX. század második feléig ilyenkor öntötte el a lapályán található, *Rét* nevű kaszálót. A szeszélyes folyó megzabolozására végül is az 1962-es kollektivizálást követő időszakban védőgátakat építettek.

A Nemerének nevezett hideg szél miatt, mely lényegében szibériai anticiklon tartozéka, a vidék éghajlata szeszélyes. A havas telek idején a *hiunak* nevezett padlason keményre fagyasztja a füstölt kolbászt és szalonnát, s gyakran egészen a házak ereszéig növekvő hóbuckákkal és torlaszokkal akadályozza a közlekedést. Nyáron viszont a keletről érkező hideg és a nedvesebb óceáni légáramlat találkozása okoz meglepetéseket. Zabolán is megfigyelhetők a Kárpátok közti medencékre jellemző hőmérsékleti fordulatok. Télen gyakori, hogy hideg és ködös levegő szorul be a Kézdivásárhelyi-medencébe, miközben a magasabb hegyek gerincei viszont napsugárban úsznak, és kiválóan alkalmasak síelésre. A zabolai iskolások és fiatalok rendszer-

int a *Nyírkertnek* nevezett, észak felé néző hegyoldalon szánkóznak és síelni, míg a közelben található tó jegén korcsolyáznak.⁵¹

Telenként a völgyben fekvő Zabolán csak rövid ideig, a déli órákban süt ki a nap, emiatt a hőmérséklet alacsony. A falu évi középhőmérséklete rendszerint kettő–hét Celsius-fok között változik. A vidék és a település csapadékát elsősorban a Szibéria felől érkező, esőben vagy hóban szegény Nemere, aztán a melegebb és nedvesebb atlanti, végül a szárazabb és melegebb mediterrán levegőtömbök határozzák meg.⁵²

Az évi csapadékmennyiség ötszáz–ezerszáz milliméter között ingadozik. Zabolán is megfigyelhető, hogy a csapadékban gazdag (kilencszáz milliméter) és az aszályos évek (háromszázötven milliméter) szinte szabályosan váltják egymást.⁵³ A falu feletti Lakóca-csúcson meteorológiai állomás működik, mely ugyanakkor a Keleti-Kárpátok gerincén hátizsákkal túrázók kedvelt úti célja is.

A Zabola fölött magasodó erdők állatvilága igen változatos. A barnamedve és a farkas elsősorban a havason leteleződő nyájakat tizedeli. A mackók elejtése mindig arisztokrata kedvtelésnek számított, gróf Mikes Ármin vendégként megfordult itt például Horthy Miklós, Magyarország kormányzója is 1940 őszén. Az 1970–1980-as években Nicolae Ceaușescu román diktátor vadászatai számára a falu felső végénél táplálták rendszeresen lóhússal a medvéket. A vaddisznók, az őzek, a szarvasok inkább az alacsonyabban fekvő,

Zabola templomai (2011, Péter Levente)

a községhez közelebb eső lombhullató erdőkben élnek. A második világháborút követő évtizedekben a mezőgazdaság gépesítése, illetve a termőföldek vegyszerezése következtében, a falu környezetében láthatóan megcsappant a nyulak és a róák száma. A sűrű erdőkben régebben számos hiúz, nyest, vadmacska és borz tanyázott, a hegyi patakok forrásánál pedig a XX. század elejéig még hódok is. Hajdanán a falu közelének madárvilága is gazdagabb volt: az erdőkben kőszáli vagy szirti sas, különböző sólymok, siketfajd és császármadár élt.⁵⁴ Érdekes jelenség, hogy az 1989-es romániai rendszerváltozást

követő két évtizedben, elsősorban a termőföldek és az erdőségek magánosítása után, már egyre több medve, róka és vaddisznó dézsmálja meg a háziállatokat és a természetett növényeket.

Az 1970-es években a Hegyemegepatak viszonylag érintetlen erdővel övezett völgyében – melyet a falubeliek Csipkésnek neveznek – Kónya Endre helybéli testnevelő tanár szorgalmazására Kovászna megye tanfelügyelősége ötven férőhelyes üdülőtelepet létesített. A kisebb faházakban erdélyi és külföldi iskolások számára különböző táborokat szerveznek nyaranta.⁵⁵ De a Csipkés a gyalogos túrázók kedvelt ki-

Kilátás Kőröbércről (2005, Pozsony Ferenc: Pozsony F.)

indulópontja is, akik a Jakabhavasán, Zernyén és Kőröbércen át a Lakóca és a Górhavas felé vezető útvonalon kirándulnak. Ugyanakkor sokan épp innen keresik fel a közeli települések emlékhelyeit és műemlékeit. Az utóbbi években

a falu fölötti erdőszélen, az úgynevezett Gyárpusztáján a helyi polgármesteri hivatal kellemes szabadidős helyet alakított ki a piknikezők számára, ahol Szent Illés-kor vagy falunapok alkalmával különböző közösségi rendezvényeket is szerveznek.

SZOMSZÉDOS TELEPÜLÉSEK

Zabola közvetlen szomszédságában, délre fekszik Páva (587 m tengerszinten), északnyugatra egy alacsonyabb teraszon (550 m) Petőfalva, nyugatra Székelytamásfalva (541) majd azután a Fekete-ügy bal partján (536 m) Szörcse.⁵⁶

A falutól délre fekvő Páva napjainkra teljesen összenőtt, -épült Zabolával. Közigazgatási szempontból előbb 1941-ben a „kicsi magyar világban”, majd 1964-től csatolták északi ikertelepüléséhez. Szabad és büszke székely lakosai előbb a magyar királyi, majd az erdélyi fejedelmi udvarnak tenyésztettek sólymokat. Egy 1635. évi összeírás szerint a településen tizenhét solymárcsalád lakott. Hajdan várfallal övezett és tetszetős kaputoronnyal megerősített református templomának félköríves szentélye középkori mintákra utal. Falán az egyik híres helyi solymárcsalád, a Marti család címeres sírköve látható. A faluból származik Pávai Vajna Elek (1820–1874) jeles utazó, paleontológus és Pávai Vajna Ferenc (1886–1964) neves magyar geológus. A községben a székely népi építészet számos régi, értékes emléke napjainkig fennmaradt. A Miskolczi család látványos XVIII. századi faragott székely kapuja ma a csernátони tájmúzeumban tekinthető meg. A faluban működő és élő néptanítók (Bartha Károly,

Bartha László, Deák Béla, Barabás Zsombor, Réthi József és Finta Gizella stb.) nagy szerepet játszottak a polgári értékrend, kultúra és életmód elterjesztésében, a korszerű gyümölcsészet kibontakoztatásában és a pávai azonosságtudat megerősítésében.⁵⁷

Közigazgatási szempontból 1968-tól Zabolához tartozik még három különálló, szomszédos falu: Székelytamásfalva, Szörcse és Székelypetőfalva. A községközponttól nyugatra elterülő Székelytamásfalva a Zabola patak mellett fekszik. Ebben a „mezőföldi” helységben reformátusok, római katolikusok és baptisták élnek. Nevezetes épülete a Thúry család 1810–1820 között emelt kúriája, mely Háromszék egyik legszebb és legnagyobb méretű empire stílusú műemléke. Az utóbbi négy évtizedben művelődési ház működött benne. Vele szemben látható a Bányai familia udvarháza. A falu nagysikerű énekkarát évtizedek óta Tusa János, helyben élő néptanító vezeti. Székelytamásfalva lakossága egészen napjainkig megőrizte közösségi ünnepeit és összetartozását.⁵⁸

Székelytamásfalvától nyugat felé három kilométerre fekszik Szörcse. A határában folyó Fekete-ügy egyik holtágában halastavat alakítottak ki, mely napjainkban a vidék egyik legkedveltebb horgász- és kirándulóhelye. Lako-

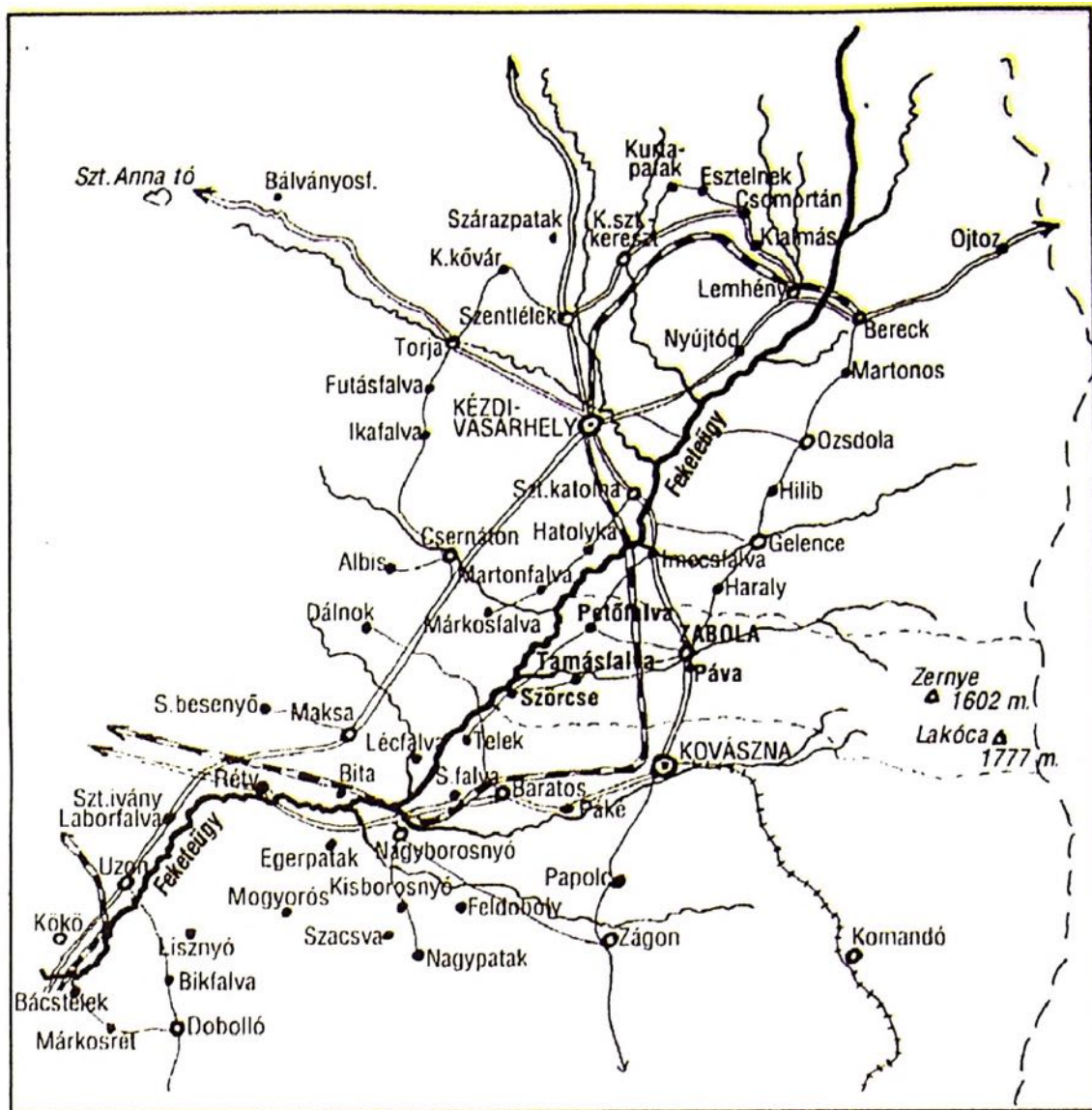

A petőfalvi Fortyogónál (2012, Pozsony F.)

sai az 1989-es rendszerváltozás után is elsősorban földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoznak, de a faluban kiváló mesteremberek is működnek, míg mások Kovásznára ingáznak. A helység fiataljai még napjainkban is éltetik a húsvéti szánazás szokását, melynek elsősorban esővarázsló, tavasz- és leányköszöntő funkciója van.⁵⁹

Zabolától északnyugatra, a Lüget-tető nyugati lejtőjén található Székelypetőfalva, melynek lakosai elsősorban növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Külterületén a régészek egy XII. századi magyar temetőt tártak fel. A kis falu lakosai hajdan a zabolai

Mikes család jobbágysai voltak. A helyi székely lakosság elvándorlása és a falu elöregedése után, az utóbbi évtizedekben magyar ajkú cigány családok költöztek be. 1823-ban emelt új templomába egy középkori kápolna szentélyét is beépítették. Az úrháza 1762-ben festett oltárképe Assisi Szent Ferencet, a templom védőszentjét ábrázolja. A szomszédos Imecsfalván lakó plébános gondozza a kis falu római katolikus híveit. Az apró település szélén a XIX. század végén rusztikus stílusú fürdőt építettek, de azt az 1962-es kollektivizálást követő ötven év alatt elhanyagolták. A petőfalvi Fortyogót az utóbbi években újjáva-

Zabola környéke (Bartos J., 1996. 51.)

rázsolták, környékét rendbetették és korszerű szaunát is építettek az idelátogatóknak.⁶⁰

Imecsfalva, a másik szomszédos kisfalva, Zabola és Szentkatolna között, a Kézdivásárhelyre vezető megyei út mentén fekszik. Özvegy Cserey János-

né, született Zathureczky Emília 1879. szeptember 15-én itt saját udvarházában alapította meg a Székely Nemzeti Múzeumot az akkor 8.779 tárgyból álló gyűjteményéből, melyet örökre Székelyföld népének adományozott.⁶¹ Mivel a kis település 1962 után jelentős mér-

A székelytamásfalvi Thury udvarház (2011, Pozsony F.)

tékben elnéptelenedett és előregedett, a megüresedett telkekre az utóbbi évtizedekben rendre magyar ajkú cigányok költöztek be.⁶²

Zabolától északra, két kilométerre fekszik Haraly, a kádármestereiről és a gyümölcsstermesztéséről híres apró magyar helység. A helyi hagyomány szerint itt, a Barátok elnevezésű hegyoldalban hajdanán „veres barátok” kolostora állt. Harangtornya magányosan, a helység központjában magaslik. Falun kívül fekvő mai templomát Nepomuki Szent János tiszteletére szentelték, akinek kőszobra a déli bejárat fölötti fülkében látható. Az elmúlt századok földrengései számos olyan részletet láthatóvá, melyek azt tanúsítják,

hogy már az Árpád-korban, tehát a XI–XII. században itt kápolna állhatott. A templom északi falában a kutatók freskók nyomaira bukkantak, keleti oldala pedig a gótika jegyében épülhetett, míg nyugati traktusát feltehetően a XVIII. században toldották hozzá a korábbi falakhoz. Az utóbbi évtizedekben elsősorban magyar ajkú cigányok telepedtek ebbe a szíkatolikus székely helységbe, de ugyanakkor városi magyar értelmiségiek és művészek is számos telket megvásároltak.⁶³

Haralytól két kilométerre északra fekszik Gelence. A népes település XIII–XIV. századi, Szent Imre tiszteletére felszentelt templomában csodálatos középkori falfestmények maradtak fenn. Az

A gelencei régi római katolikus templom (2010, Pozsony F.)

egyik freskó a hajdani Szolnok-Doboka vármegyei Kerlés hegyénél (Cserhalom) 1068-ban lezajlott ütközetet ábrázolja, ahol a Salamon király valamint Géza és László herceg (a későbbi Szent László királyunk) vezette magyar sereg szétverte az országba betört, s gazdag zsákmánnyal visszavonuló besenyő csapatokat. A kerlési csatához fűződik László herceg párviadala a leányrabló kun vitézzel, amelyet a templomban hat képsorban örökített meg a XIV. században a falfestmény készítője. Nemrég restaurált virágdiszes famennyezetét 1623-ban festették. Lakossága elsősorban erdőkiéléssel foglalkozott, például számos zsindegyház és kádár dolgozott a faluban, de kisebb-nagyobb fűrészüzemek is működtek itt.

A XIX. század végén gróf Mikes Ármin a falu fölött, a Zernye tető aljában hatalmas fűrészgyárat létesített, melynek termékeit onnan keskenyvágányú vasúton szállították a zabolai Nagyállomáshoz. Az 1970-es évektől kezdődően sokan a helyi, erdei kőolajkitermelésben vettek részt, mások pedig intenzív burgonyatermesztéssel foglalkoztak.⁶⁴

Zabolától hat kilométerre, déli irányban található Kovászna, az egykori Orbai-szék vásáros központja, ahol napjainkban is minden szombaton jelentős heti vásárt szerveznek. A település elsősorban gyógyhatású borvizei, mofettái és fürdői révén vált világhírű üdülteleppé már a XIX. század végétől kezdődően.⁶⁵

Körösi Csoma Sándor rekonstruált szülőháza (2010, Pozsony F.)

Kovászna szomszédságában fekszik Körös falu, ahonnan Csoma Sándor indult a magyarság őshazáját megkeresni. A régebben szitáiról, míg napjainkban a forgácskalapjairól nevezetes Csomakörösből csak egy ugrás Zágon, Mikes Kelemen szülőfaluja. A népes község központjában találjuk a Szentkereszthy-udvarházat, melyben a Tö-

rökországi levelek írójának emlékére rendeztek be kiállításokat. A falu keleti részén lévő szülőház alapfalait emlékkő jelzi. A Mikes család hajdani, hegyalatti kertjében még napjainkban is állnak azok a tölgyek, melyek – a helyi néphagyomány szerint – még látták a kisgyermekként alattuk játszadozó Mikes Kelement.⁶⁶

A ZABOLAI TATÁRHALOM ÜZENETE

A magyar királyság a X–XI. században fokozatosan terjesztette ki hatalmát Erdély délkeleti részére, de rendszeres régészeti kutatások és írott források hiányában a vidék akkori története sokáig homályban maradt.⁶⁷ Az erdélyi szászok szabadságjogait és autonómiáját 1224-ben megfogalmazó Diploma Andreanum, azaz II. András király kiváltságlevele – amely visszaállította és megerősítette a betelepülésükkor II. Gézától (1141–1162) kapott privilégiumaikat – a sepsi székelyeket már a jelenlegi lakóhelyükön említette. Ezért a történészek általánosan elfogadják, hogy a székelyek feltehetően a XIII. század elején több hullámban szállták meg a Háromszéki-medencét.⁶⁸

Székely Zoltán, a Sepsiszentgyörgyön működő Székely Nemzeti Múzeum vezetője az 1960-as évek végén Háromszéken rendszeres régészeti kutatásokat kezdeményezett a XI–XII. századi települések és temetők feltárására. Miközben a Zabola határában fekvő Tatárhalmon bronzkori település nyomait keresték, egy kora középkori magyar temetőre bukkantak. A kutatók 1969–70-ben összesen 192 sírt találtak az észak–déli irányban hosszban elnyúló domb tetején. Elhantoláskor azokat egészen a sziklatalapzatig leásták, de a természet munkája következtében a domb szélén fekvő csontvázakat már

csak húsz centiméter vastagságú föld takarta. Hét sírból cserefa koporsók maradványai kerültek elő, ezek feltehetően csak egyszerű deszkakeretek lehettek. A gyermekek sírjait nem ásták mélyre, azokat többnyire csak élükre állított lapos kövekkel vették körül. A holttesteket nyugat–keleti irányban, hanyatt fekve, kinyújtott karral, fejfelé nyugatra, arccal a felkelő nap felé helyezték el a nyughelyükön. Néhányuknak a karját behajlították, egynek a mellén összekulcsolták, egy másiknak pedig hiányzott koponyája. Bár a zabolai temető sírjai nem templom körül találhatóak, de a holtak mégsem lehettek pogányok, mert a keresztmotívum igen gyakran előfordul az ujjcsontjaikon talált gyűrűk pecsétjében.⁶⁹

A halottakat ékszerekkel együtt temették el. Az S alakú, bronzból vagy ezüsből készített, bordázott hajkarika a leggyakoribb, melyekkel a hajfonataikat fogták össze, majd borszalagra erősítették. Az elhunytak szemére és szájára általában pénzérmeget helyeztek, ujjaikon jó minőségű ezüsből készített pántgyűrűk voltak. A sírokból előkerült több, bronzból sodort gyűrű. Az elhantoltak ruházatát pedig övcsatok ékesítették.⁷⁰ A viszonylag kis számban előkerült fülbevalók a IX–X. századi granulált változatok leszármazottai, azoknak leegyszerűsített variánsai.⁷¹ A zabolai sí-

rokból már elég nagy számban kerültek elő gyűrűk, melyeknek előzményei a honfoglalás- és az Árpád-kori nyitott pántgyűrűkben kereshetők. Ugyanott előkerültek olyan zártfejes változataik is, melyek leginkább X–XI. temetkezésekből ismertek. Köralakú pecsétlőiken pedig elég gyakori a keresztábrázolás is. Viszonylag kevés rekeszes fejű és csavart gyűrű került elő a Tatárhalmon végzett ásatások során.⁷² Az eltemetett közösség tagjai övet viselhettek, amit a sírokban megtalált csattok is tanúsítanak. Távolsági kapcsolataikat pedig az egyik gyermeksírból előkerült, nyugati eredetű, ón és ólom ötvözetéből készített kapocs bizonyítja.⁷³

A zabolai Tatárhalmon feltárt temető soros, családi temetkezési rendet mutat, mert egymás mellé temették a férfit, a nőt és gyermekeiket. Feltehetően nagyarányú volt a fiatalkori halandóság, mivel a 192 sírból hetven nyughelybe kisgyermeket hantoltak. Az asszonyokhoz hasonlóan a fiúk és a lányok több hajkarikát viseltek. Az egyes sírok között a régészek nem állapítottak meg számottevő társadalmi különbségeket.⁷⁴ A feltárt sírok alapján végzett fizikai antropológiai vizsgálatok pedig azt jelzik, hogy az alapvetően europid vonásokat hordozó koponyákon enyhe mongolid nyomok is felfedezhetők. Ezek a kölcsönhatások, Székely Zsolt szerint, jóval Zabolán való megtelepedésük előtt történhettek. Másodsorban pedig azt tükrözik, hogy ez a népcsoport nem folyamatos, helyi fejlődés nyomán alakult ki itt, hanem az Árpád-kori magyar királyság távolabbi területeiről érkezett.⁷⁵

A zabolai kora középkori temető legértékesebb leletei fémpénzek, ilyen huszonkét sírban találtak. Valószínű, hogy azok nem ékszerként, hanem halotti obulusként kerültek a földre. A legrégebbi dénárok II. Géza király idején készültek, a legtöbb ezüstérmét III. István (1162–1172) uralkodása idején verték, néhányat pedig III. Béla (1172–1196) bocsátott ki. A sírokban talált leletek alapján megállapítható, hogy a temetőt a XII. század első felében, II. Géza idején nyitották a Tatárhalom északi részén. A legtöbb elhunytat III. István uralkodása alatt hantolták el. Összesen nyolcvan–száz éven át, mintegy harminc–negyven családból álló, feltehetően megtelepült, állattartással és földműveléssel foglalkozó közösség tagjait helyezték itt végző nyugalomra. A pénzleletek tanúsága szerint a temetkezések III. Béla uralkodása alatt is, egészen a XII. század végéig tartottak.⁷⁶ Az itt talált pénzermek nem támasztják alá, hogy ide a XIII. század elején is temetkeztek volna.⁷⁷

A Tatárhalmon feltárt temető tárgyai – például az S alakú hajkarika, az övcsat, a pénzermek – alapján Székely Zoltán úgy látta: a zabolai temető nem szláv, hanem inkább a honfoglalás kori és a kora középkori magyar nyughelyekhez hasonlít. A Magyar Királyság délkeleti határa a XI. század elején a Kárpátok gerincén húzódnak, amelynek védelmére a Barcaságban, az Olt és a Fekete-ügy folyók völgyében jelentős magyar népességet telepítettek. Ezek a területek már a XI. században az egykori Fehér vármegye részét alkották, s mint királyi birtokok, a várispánok fennhatósága alá tartoztak.⁷⁸

Kilátás a Lakócáról (2005, Pozsony F.)

A székelyek elsősorban a nyugati gyepük mentén, határvédőkként helyezkedtek el a kora középkori Magyar Királyság területén, majd a XI. század elején fokozatosan betelepítették őket Erdélybe, ahol Nagyszeben környékén elsősorban a Vöröstoronyi-szoros bejáratát védelmezték. A három székbe (Sebes-, Kézdi- és Orbói-) szerveződött nép a jelenlegi lakóhelyükre való betelepülés előtt a mai Háromszéktől jóval nyugatabbra, Szászsebes, Szászkézsd és Szászorbó vidékén élt. Amikor a XII. század közepén II. Géza király éppen arra a vidékre telepítette le a szászokat, a székelyek fokozatosan keletebbre hú-

zódtak, és az említett Andreanum tanúsága szerint 1200 táján már elérték az Olt folyó völgyét. A zabolai temető mégsem köthető az orbai székelyekhez, mivel ők a XII. század idején még a Küküllő és a Maros vonalánál éltek. Feltűnő, hogy az 1332–1336 között keletkezett pápai regestrum egyetlen plébániát sem említett Orbaiszék területéről, ennek székelyeit csak egy 1396-ban írott oklevél adatozza első ízben. A Háromszék elnevezést pedig szintén viszonylag későn, egy 1466. évi írott forrás tartalmazza.⁷⁹

A zabolai kora középkori temető Kelet-Erdély előbb ismertetett településtörténetét tükrözi. A Keleti-Kárpátok

lábainál található Háromszéki-medencében ugyanis a XI. században betelepített magyar közösségek már fontos határvédelmi feladatokat láttak el. Ez a korai népesség elsősorban az Olt és a Fekete-ügy folyók lankásabb, termékenyebb völgyét szállta meg, ahol az állattartás mellett földműveléssel is foglalkozott. A XI–XII. század fordulóján a közösség lélekszáma viszonylag magas lehetett, mert egymáshoz közel eső, sűrű településhálózatot alakított ki. Az oklevelek szerint két királyi várat építettek e vidéken: a Lécfalva melletti Várhegyen, illetve a Kézdiszentlélek fölötti Perkőn. Ezek a XIII. századinál régebbi erősségek szervesen beilleszkedtek a Magyar Királyság keleti védelmi rendszerébe, és a székelyek betelepítése után is annak birtokában maradtak.⁸⁰

A XII. század utolsó éveiben a királyi hatalom a Kárpátok külső oldalára helyezte át keleti gyepűit, ahol a mai Moldva területén, a Keleti-Kárpátok és a Szeret folyó között erős védelmi sávot, egyúttal jelentős magyar településhálózatot hozott létre. Így például a Karácsonykő (a mai Piatra Neamț) szomszédságában felépített palánkerődítmény maradványai között III. Béla királyunk pénzei kerültek elő a XII. század végéről, éppen abból az időből, amikor az említett zabolai temetőbe már nem temetkeztek. Ez a tény azt a feltételezést erősíti meg, hogy a védelmi vonalak keletre tolásával egy időben a Fekete-ügy folyó völgyében korábban megtelepedett magyar közösségeket Moldvába költöztették át, helyükre pedig székelyek érkeztek a XII. század végén.⁸¹

A magyar közösségeket felváltó székelyek azonban nem temetkeztek a Tatárhalom temetőjébe, mert ők már az előző, Nagyszében környéki szálláshelyükön is közvetlenül a templomok szomszédságában hantolták el elhunyt családtagjaikat. „A Zabolán feltárt temető – állapította meg Székely Zoltán – két dolgot tisztázott. Az egyik az, hogy Erdély délkeleti része már a XI. század folyamán a magyar feudális állam fennhatósága alatt állott, s a XII. században már jelentős magyar népesség lakta. A másik pedig az, hogy a székelyeket ide a XII. század második felében, a XIII. század fordulóján telepítették be a keletre és délre áthelyezett magyar határvédők helyébe.”⁸²

A régész azt is feltételezte, hogy az orbai székelyek egy csoportja már a XIII. század előtt a magyarokkal együtt betelepedett a Fekete-ügy vidékére. S azért nem szerepelnek az 1332–1236. évi pápai regestrumban a kézdi főesperesség plébániái között, mert megmaradtak a korábbi lakhelyük, Fehér vármegye egyházi-adminisztratív keretei között. A XIII. században a székelyek kirajzása is megindult a Moldvában kiépített gyepűkhöz. Feltehetően csak a magyarokkal együtt kitelepültek tartozhattak a magyar király által 1227-ben Milkón felállított római katolikus püspökséghez, és nem az orbai székelyek. A zabolai ásatások ugyanakkor egyértelműen azt erősítették meg, hogy a székelyek betelepítése előtt, ebben a térségben is már jelentős magyar közösségek éltek.⁸³

A SZÉKELYSÉG LETELEPEDÉSE

A Magyar Királyság keleti határainak oltalmazására a XII–XIII. század fordulóján fokozatosan telepítette be a székelyeket, akik Erdély délkeleti vidékén évszázadokon át ellátták a nekik szánt védelmi feladatokat. A határőrzés viszonzásaként pedig sajátos közösségi szabadságjogokat és területi autonómiát kaptak. Zabola székely magyar lakossága is e tudatos telepítés nyomán teremthetett magának otthont a Keleti-Kárpátok közvetlen szomszédságában.⁸⁴

A Székelyföld nem tartozott sem az erdélyi vármegyei rendszerhez, sem az erdélyi vajda fennhatósága alá. Fő előljárója a székely ispán, a latin nyelvű oklevelekben Comes Siculorum. A székelyek nem fizettek adót, helyette sajátos szolgáltatással, az úgynevezett ökörsütéssel tartoztak. Adómentességüket, jogi és közigazgatási autonómiájukat a hon- és határvédelemben játszott folyamatos katonai szolgálataikért kapták.⁸⁵

A székely társadalom kezdetben egységesebb volt, tagjainak jogai és kötelességei azonosak, nem voltak benne sem nemesek, sem jobbágyok. Kelet-Erdélybe való betelepedésük idején még viszonylag szoros vérségi kapcsolatokra épülő nemzetségi szervezetben éltek. A székely nemek (Halom, Örlöcz, Jenő, Meggyes, Adorján, Ábrán) mindegyike négy-négy (például az Adorján nemzetség Telegd, Pozson, Vácmán és Vaja)

ágra tagoldott tovább, s így a székelységet összesen huszonnégy alkotta. Jelenlegi földjükre történő beköltözésük tehát nemek és ágak szerint történhetett, s ez a társadalmi szerkezet még betelepedésük után is hosszú időn át fennmaradt.⁸⁶

A székelység lakóterületét a XIV. század közepéig elsősorban földnek (latinul terra), ritkábban pedig vidéknek (districtus) nevezték. A szék (sedes) fogalom viszonylag későn terjedt el, de a XIV. század végén már egyértelműen a székelység belső területi, önkormányzati intézményét jelölte. Kezdetben csak egy-egy székely vidék tanácskozó, ítélkező testületét nevezték széknek, később már az általa irányított közigazgatási és területi egységet is. Legfontosabb feladata a jogi szolgáltatás volt, amit a választott tisztségviselők – például hadnagy, székbíró – és a tekintélyesebb családfejből való vének közösen láttak el.⁸⁷

A jogi ügyek irányítása mellett a szék fontos feladata volt a székelyek katonai, honvédelmi felkészültségének folyamatos ellenőrzése, a közbiztonság fenntartása és a törvénysértők megbüntetése. A katonai vezető hadnagy és székbíró tisztségét a XVI. század elejéig a hat székely nem huszonnégy ágának tehetősebb képviselői felváltva viselték. Csak a XV. századtól jelent meg a királybíró (iudex regius) tiszte, akit közvetlenül

a királyi hatalmat képviselő székelyek ispánjának rendelték alá. Az erdélyi nemesek közül kezdetben a magyar király nevezte ki a központi hatalom nevében működő székely ispánt, majd Hunyadi János kormányzó idejétől maguk az erdélyi vajdák. Később az erdélyi fejedelmek is viselték ezt a méltóságot. A Székelyföldön egyedi önkormányzatot élvező szabad székely személyek együtt alkották a székely nemzetet, a *natio siculorum*ot, amelynek tagjait a hon- és határvédelemben, a rendi szerkezetben elfoglalt különleges helyzet, az erős belső öntudat, valamint sajátos lelkiület fogott össze. Zabola adminisztratív szempontból évszázadokon át Háromszékhez, azonbelül pedig Orbaiszékhez tartozott.⁸⁸

Egy adott székely faluban élők közösségét a rendi korszakban *communitas*-nak nevezték, amely elsősorban a földterületek közös birtoklásán és a helyi közügyek autonóm igazgatásán alapult. A szabad székely falvak mindennapi életét úgynevezett falutörvények szabályozták, melyeket a helyi közösség tagjai és elöljárói közösen alkottak meg. A falu helynevei azt tanúsítják, hogy Zabola is befelé kisebb honvédelmi, társadalmi és gazdasági egységekre, úgynevezett tizesekre tagolódott.⁸⁹

A letelepedés után az állattartás mellett egyre inkább a földművelés játszott fontosabb szerepet a székelyek gazdálkodásában, ezért a régebbi nemzetségi szervezet lassú felbomlásával megindult a vagyoni és a társadalmi elkülönülés. Emiatt fokozatosan kialakult a székelyek három neme, a *tria genera Siculorum*.

Ezután a székely *communitas*t, vagyis közösséget már a tehetősebbek (*seniores*, *potiores* vagy *primores*), a lófők (*primipili*) és a gyalogos közszekelyek (*pedites*, illetve *pixidarii*) alkották.⁹⁰

A XV. század második felében meg bomlott a társadalom szerkezete. A szabad lófőkből és gyalogokból álló székely *communitas*ok rovására a főemberek, azaz a primorok nagyobb része a vármegyék területén élő mágnásokhoz hasonló előjogokat igyekezett megszerezni. Ez azt jelentette: az előkelők többször megkísérelték, hogy a közszekelyeket közvetlenül a fennhatóságuk alá vonják. Nem volt véletlen, hogy a sepsi, a kézdi és az orbai székelyek küldöttei Szentgyörgyi János erdélyi vajda, a székelyek grófja vezetésével 1466-ban éppen Zabolán tartottak tanácskozást, melynek keretében újból megerősítették a közszekelyek korábbi szabadságjogait. A három szék küldöttei egyúttal gyökeresen módosították a bíraskodás rendjét is. Eldöntötték, hogy a főemberek hat úgynevezett székülőt választanak, de ugyanannyit jelölnek a közszekelyek is. Ezentúl tehát minden székben tizenkét székülő lesz, aki a kapitánnyal, a királybíróval és a székbíróval együtt rendezzi majd a vitás ügyeket. A helyben hozott ítéleteket másodfokon a székelység anyaszékének központjában, Székelyudvarhelyen, a harmadik – egyben legfelsőbb – fokon pedig csak a székely ispán közreműködésével lehetett a királyi udvarban megfellebezni.⁹¹

Mátyás király idején tovább nőtt az oszmán-török veszély, ezért az uralkodónak égetően szüksége volt a szabad

székelyek katonai erejére. Egy 1473-ban kelt oklevelében arra utasította a főurakat, hogy tartsák tiszteletben azok korábban elnyert szabadságjogait és kiváltságait, és ne terheljék őket különféle pénzadókkal. Ugyanakkor elrendelte, hogy a katonáskodó székelyeket vegyék nyilvántartásba, és a lustrákban külön nevezzék meg a lófőket, illetve a gyalogosokat.⁹² Miközben a király határozottan megtiltotta, hogy a katonai szempontból számára oly fontos székely középréteg rendi státusát önkényesen bárki megváltoztassa az összeírás idején, Háromszéken mégis tovább folytatódott a lófők térnyerése. Zabolán előbb a Basa, majd a Mikes család jutott jelentős nemesi birtokhoz. A XVI. század végén ebben a székelyföldi faluban is látványosan megnőtt a főúri függőségbe került szabad székely famíliák száma. II. János király 1567. március 5-én Tordán kelt oklevelében a Basa családnak 16, Mikes Miklósnak 12, Mikes Jánosnak pedig 8 ház jobbágyot adományozott.⁹³

Az önálló erdélyi fejedelemség megalakulása után a törökellenes háborúk jelentős veszteségeket okoztak, és az egyre gyarapodó terhek miatt a székely köznép jelentős része elszegényedett, s „fejét kötve” előkelők szolgálatába szegődött. A közszekelyek egy része 1562 májusában fegyveresen felkelt kötöttségeik megszigorítása miatt – mozgalmat Balassa Menyhárt szította –, de János Zsigmond jól szervezett hadaival Alsó-Fehér vármegyében, Holdvilág falunál leverte a lázadókat. A fejedelem ezután csakhamar két erődöt emeltetett a székelyek féken tartására: az egyik

a *Székelytámadt* Udvarhelyszéken, a másik pedig *Székelybánja* Háromszéken. Az utóbbinak, mely Zabolától nem messze, a Fekete-ügy jobb partján, a Lécfalva fölötti Vár-hegyen állt, még ma is látszanak alapfalai.⁹⁴

A székely felkelést követően, 1562. június 20-án a Segesváron tartott erdélyi országgyűlés hűtlenségi pert indított a lázadás vezetői ellen, majd a diéta kimondta: a székelyföldi főemberek és lófők jogi helyzete ezentúl a vármegyei nemességével azonos. Elsősorban hűtlenség esetén, 1562 után a székelyek is elveszíthették fejüket, s a központi, fejedelmi hatalom pedig jószágaikat más, hűségesebb főembereknek vagy lófőknek adományozhatta. A donációként kapott birtokkal együtt az ott élő közszekelyek is a megadómozott uraság alá kerültek, tehát elveszítették korábbi szabadságjogaikat, szabad költözési jogukat, s adófizetésre kötelezték őket.⁹⁵

A jogaikban megsértettek 1595–1596-ban újabb felkelést indítottak, amelyet Báthory Zsigmond fejedelem kegyetlenül vérbe fojtott, és intézkedéseivel újabb szabad székely tömegeket súllyesztett jobbágyorsba. Ez azonban kiváltotta Orbaiszék népének is nyílt ellenállását, akik 1599-ben jelentős számban Mihály, havasalföldi vajda oldalára álltak, s a Szászföldön, Sellenberk falunál október 28-án együtt győzték le Báthory András fejedelem seregét. Mihály vajda 36 ezer fős hadának egyharmada székelyekből állt, akik jelentősen elősegítették, hogy I. Rudolf magyar király erdélyi helytartója csaknem tíz hónapig birtokolja Erdély trónját.⁹⁶

A XVII. század elejének küzdelmeiben még fontosabbá vált a székelyek katonai ereje. A Habsburgok zsoldjában álló, Erdélyben hadakozó Giorgio Basta generális 1602–1603 folyamán rendi állapotuk szerint pontosan összeíratta a hadköteles székelyeket, és feleskette őket a császár hűségére.⁹⁷ Ebben az összetett politikai és társadalmi helyzetben Báthory Zsigmond több zabolait, elsősorban vitézségéért, lófői címmel tüntett ki. Például 1602. március 1-én kelt levelében szolgálatai jutalmaként Pál Miklós Gergelyt, s általa testvéreit, Jánost és Mihályt, akik korábban szabadosok, gyalogpuskások voltak; ugyanakkor az orbaiszéki Zabolán Georgyffy Gáspár és Forgacz Tamás, szabadosok szomszédságában fekvő házáat minden adó, tized, kilenced, kepe és szolgálat alól örökre mentesítette.⁹⁸ 1602. március

29-én kelt oklevelében Illiesy Gáspárt, korábbi szabadost lófősítette, akinek Illiesy István és Chomos Mihály szomszédságában fekvő házáat szintén minden adó alól mentesítette. A fejedelem uralkodásának utolsó napján Zabo István szabadost is lófői címmel jutalmazta, akinek adómentesített telke Kabas György és Zabo Gergely között volt Zabolán.⁹⁹ Básta lustrája után tíz évvel, 1614-ben Bethlen Gábor saját fejedelmi biztosainak segítségével vetette számba újból a székelységet.¹⁰⁰ A bölcs államférfi határozott intézkedéseivel végül is sikeresen akadályozta és fékezte további szabad székelyek jobbagysorsba kerülését.¹⁰¹ A következő bő évszázadban, többek között emiatt is, egészen 1750-ig Zabolán sem emelkedett jelentősebben a „fejekötött” családok száma.¹⁰²

BASÁK ÉS MIKESEK AZ ERDÉLYI FEJEDelemsÉG IDEJÉN

A Basa család a legősibb székelyföldi famíliák közé tartozott. Az oklevelek tanúsága szerint Basa Györgyöt, a nemzetség első ismert tagját Szapolyai János 1526-ban követként küldte II. Lajoshoz. Erdély vajdája a magyar királyt általa értesítette arról, hogy a segítségére érkező hadai úton vannak, s amíg azok nem érkeznek meg, addig kerülje el a nyílt, döntő harcot a török seregekkel. Sajnos, a fiatal uralkodó nem vette figyelembe a Basa által vitt üzenetet, és 1526. augusztus 29-én a Mohács melletti csatában súlyos vereséget szenvedett.¹⁰³

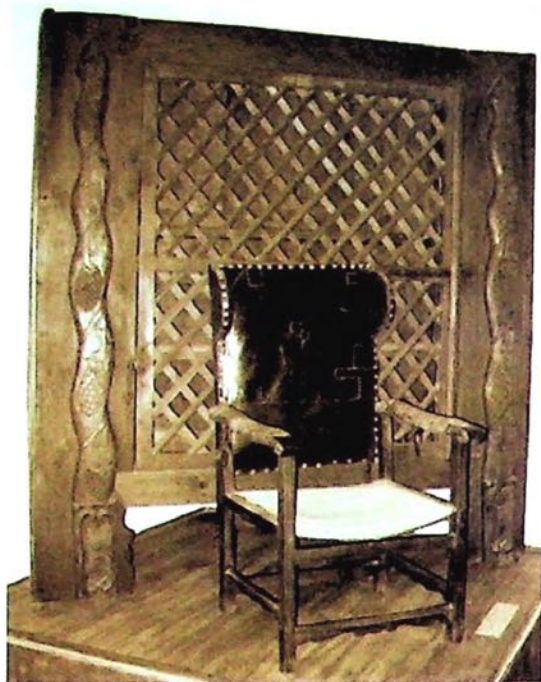
A következő adatunk Basa Péterről szól, aki 1566-ban I. Miksa magyar király hadaiban szolgált, majd 1574-ben egy úgynevezett osztályos egyezség felvételekor tanúként szerepelt. Basa Péter Tamás nevű fia Kálnoki Bálint lányát, Druzsínát vette feleségül. Házasságukból négy fiú – (második) Tamás, Péter, István és János – született. István, más főemberekkel együtt, részt vett egy Báthory Gábor fejedelem ellen szervezett összeesküvésben, amiért az 1610. március 25-i besztercei országgyűlésen „megnótáztatott”, azaz fej- és jószágvesztésre ítélték. Végül Bethlen Gábor akasztatta fel, a testvérét, Pétert pedig a Dunába dobatta.¹⁰⁴

Báthory Zsigmond, Erdély fejedelme 1591. július 15-én Gyulafehérvárott kelt adománylevelében szolgálataiért juta-

lomképpen „*Bassa Tamásnak (e) valamint utódainak és örököseinek adományozta örökjogon a Zabola-n (Orbay sz) lakó Pál János István, Jakabfy Tamás, Cházár János, Pal Miklos Gergely, Mattyas Miklós, Máté és Bálint, Haraly Bálint, Antal János István, Demes Péter és István, Kuppán Boldizsár, Kereztes János és Finna Márton nevű jobbágyokat és fiaikat házaikkal, telkeikkel, illetve egyéb haszonvételeikkel és tartozékaikkal együtt.*”¹⁰⁵

Az 1614-ben majd az 1635-ben készített lustra (első) Tamás fiát, Pétert, mint Zabolán élő nobilest, vagyis nemest említi.¹⁰⁶ Később II. Rákóczi György fejedelem fogságba vettette, ahonnan társaival együtt csak 1660-ban szabadult, és csakhamar (1666-ban) meghalt.¹⁰⁷

E zűrzavaros időkben a családfa szerint a nemzetség legkiemelkedőbb alakja Basa (második) Tamás, akit I. Rákóczi György 1636-ban a román Lupul vajdához küldött követként. Ugyancsak az előbbi évben a fejedelem békebiztosaként tevékenykedett a Zaránd vármegyei Jenőnél, ahol Rákóczi és a budai pasa egyezséget kötöttek. Erdély uralkodója akkor negyvenezer tallért fizetett a Portának, és az erdélyi trónt követelő, 1630. szeptember 28. és november 26. között rövid ideig fejedelem Bethlen Istvánnak (néhai Bethlen Gábor öccse) pedig vissza kellett adnia nemrég kapott birtokait.¹⁰⁸

Basa Tamás szekrénye és széke a Székely Nemzeti Múzeumban (1997, Pozsony E.)

Basa Tamást 1642-ben Háromszék főkapitányának választották, 1645-ben már tanácsos, később Konstantinápolyban volt portai követ. II. Rákóczi György később, 1653-ban Basa Tamásnak jelentős birtokokat adományozott Márkosfalván, s egy Fekete-ügy folyó melletti malmot – melyet a Mikesek fej- és jószágvesztésén koboztak el –, száz forintért Basa Tamásnak juttatta. Ugyancsak 1653-ban, Tóth Klára, Köpeczi Mihály felesége a fejérvári (gyulafehérvári) káptalan előtt hitelesített szerződés szerint ezerkét-száz forintért Basának eladta gelencei, zágoni, hilibi, petőfalvi és imecsfalvi jószágait.¹⁰⁹

Basa Tamás a továbbiakban is fontos tisztségeket, illetve közéleti szerepet

töltött be. Például 1657. november 1-jén az Erdélyi Fejedelemség, mint ország, részéről ő írta alá a II. Rákóczi Györgynek adott assecuratoriumot, vagyis garancialevelet. Ott volt Ali pasa, a török által kezdett erdélyi hadjárat szerdárja (főparancsnoka) táborában is, akinek nyomására az erővel Marosvásárhelyre egybeterelt 1661. szeptember 14-i országgyűlés Apafi Mihályt emelte Erdély trónjára. A fejedelem a következő évben a Mikes testvérek „megnótáztatása” miatt ideiglenesen birtokos nélkül maradt zabolai, pávai, kovásznai és lécfalvi jószágokat Basa Tamásnak adományozta.¹¹⁰

Mikes Katalinnal kötött házasságából született Basa egyetlen lánya, Heléna, akit később az ozsdolai Kun István vett el feleségül.¹¹¹ Az ő frigyükből származott Basa Tamás egyetlen unokája, Ilona, akinek kezét a későbbi történetíró, erdélyi kancellár, gróf Bethlen Miklós kérte meg 1667-ben Zabolán. A kézfogóra jóval később így emlékezett az 1708 és 1710 között készült Önéletírásában: *„Zabolán engem, mint afféle tüzházlátót igen jó szivel látának, vendéglének; Kún István, mint ki azon kívül is borozó ember vala, innya kezde Nemes János-sal; az öreg Basa úr igen idős, circa hetvenhárom esztendő, és másként is józan, mértékletes ember lévén, nem ivott; én sem akartam innya, meglévén már ab anno 1660. józanságról való fogadásom, melyre nézve én is abban az időben a bort vízzel elegyítve ittam, kiváltképpen ha hol köszöneteket kellett innom, hogy ha az embernek kedveskedem is italommal valamit, az eszem marad-*

jon meg. Ott Kovásznán igen derék híres savanyu víz lévén, Basa Tamás is azzal elegyítette rendszerint a maga italát; én is mondtam, hogy adjanak egy palack savanyu vizet az inasom kezibe, hogy az én boromat az én szokásom szerint azzal elegyítse. Szemem előtt adtak, de minthogy gonosz szokás, hogy a leánynezőt, ha lehet, megrészegítsék valakitől sült ki, kerestek szász bort, olyant mint a savanyuviz, színére nézve, és hasonló üveg palackba tették a savanyu vizes palacknak helyébe a jeges vízbe; az inas sem tudta, nem hogy én. Gyógyi bort ittunk, de ők, hogy már savanyu vízzel bőven elegyítem, köszönetni kezdték nagy fennyen. Mondok magamban: ezek engem a borral akarnak kitanulni, de bizony megcsalják magokat, én iszom ki őket bezzeg úgy... tekintém, hát oly részeg vagyok, hogy az embernek az orra is kettőnek látszik.”¹¹²

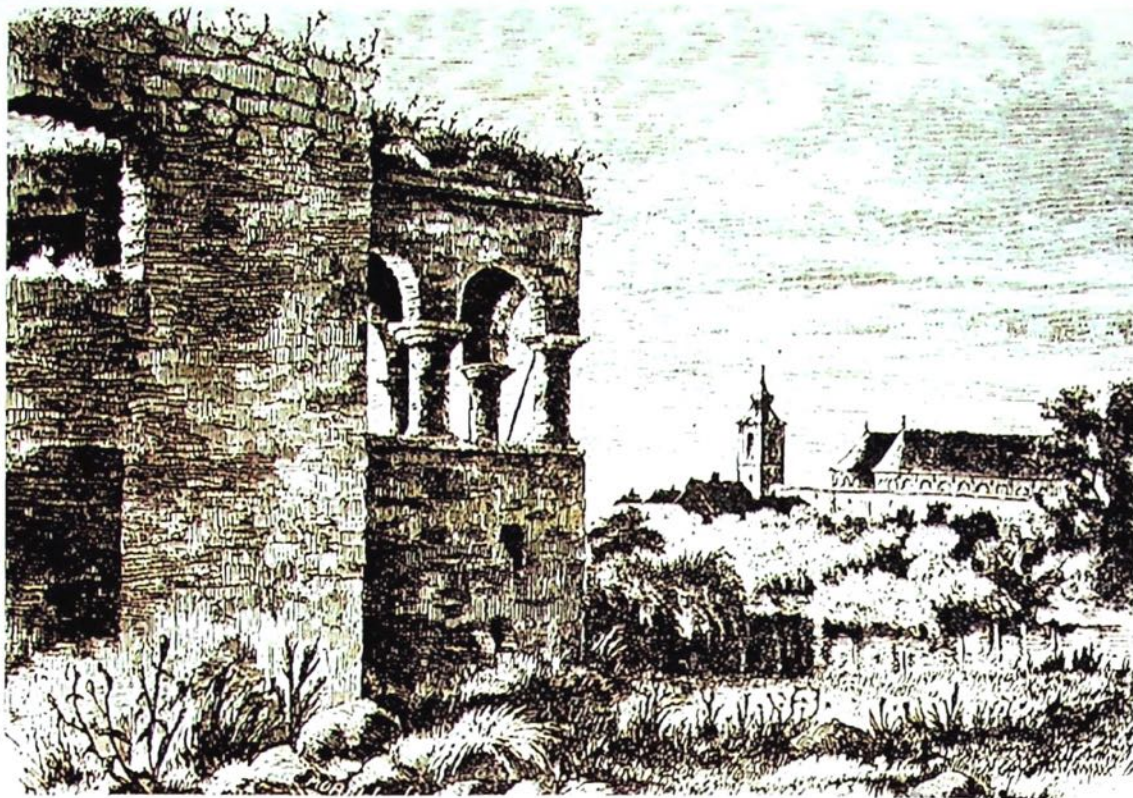
Bár a lány, Kun Ilona akkor nemrég elhunyt nagybátyját gyászolta, és súlyos, lázas betegségéből, a hagymázból éppen csak kigyógyult: „...de nékem mégis tetszék, a minthogy bizony alkalmas, szép, mind termetű, mind ábrázatú asszony is lön azután belőle testére nézve, lelkére pedig kiváltképpen való jó asszony lön: tudós, jó hamar író, kegyes, tiszta erkölcsű, jó gazdaasszony, engem halálban szeretett.”¹¹³

Másnap reggel Bethlen eléggé rosszul érezte magát a bortól, s a háztűznézés után továbbindult Vargyasra, hogy ott megnézzé Béli Pál leányát is. Útközben Orbaiteleken találkozott az ifjú Dániel Péterrel, aki szintén a Basa kúria felé hajtattott leányt nézni. Bethlen Miklós

akkor hozott gyors döntését később így mesélte el: „Gondolat ütközék elmémbe, talán ő is leánynező; úgy is volt, és mivel én semmi szót nem adtam a leányos házhoz, hátha elüti a kezemről? Azonban hátha a vargyasi nékem nem fog tetszeni, osztán sem egyik, sem másik nem lészen. Én hirtelen mindjárt csak resolválám magamat, és egy jeles tréfás, Bacsó István nevű, jó iható prokátor, Basa Tamás ekkor engem kísérő szolgájától, kezem beadásával visszaizenék, hogy a leányt én elveszem. Én osztán a másíknak látására sem menék Vargyasra, hanem csak haza az atyámhoz, ki is helybenhagyá, és kevés hetek múlva... megesküvénk a mátkámmal; de mivel igen gyenge és kicsiny idejű is volt, esztendeig kellett várnom mátkaságban, és in anno 1668. 11. Juniusban volt a lakodal munk ugyan Osdolán, lévén ő akkor tizenöt esztendő három holnapi csak, én pedig huszonöt esztendő két holnapi. Bár lett volna idősebb, talán egészségesebb lett volna.”¹¹⁴

Ilona 1671. április 5-én bekövetkezett korai halálával a Basa család kihalt, birtokai pedig a Kun, a Naláczi és a Pálffy család tagjaira szálltak.¹¹⁵

Zabolán a népi emlékezet Basa Tamás alakját egészen napjainkig megőrizte. A helyi szájhagyományban két monda maradt fenn vele kapcsolatban. Az egyik szerint a Keresztesek havasának lábainál csörgedezik egy olyan kristálytisza vizű forrás, amit a zabolaiak még ma is Basa kútjának neveznek. Egy cselédnek az volt a feladata, hogy a nemes úrnak hetente onnan hozzon ivóvizet. Mivel a hosszú utat télen-nyáron meg kellett tennie, a szolga megpróbál-

Basa Tamás kúriája, Greguss János rajza (Orbán Balázs 1869. 139.)

kozott közelebbi források vizével is, de Basa Tamás mindig rájött a csalásra, és lusta emberét szigorúan megbüntette. Végül a falu közvetlen szomszédságában, a Pérászka-hegy északi oldalában talált egy ugyanolyan ízű forrást, mint amilyen a messzi rengetegben volt. Ezután mindig innen hordta a vizet, amit Basa Tamás jóízűen fogyasztott. A másik monda szerint, amikor Basa Tamás a török szultánnál járt követségben, hazafelé az embereivel együtt megpihent a zabolai havasok keleti oldalában. Ott, a moldvaiak által Zabola vizének nevezett patak mellett, egy nagy lapos kővön fogyasztotta el ebédjét. A nép azóta azt a követ Basa asztalának nevezi.

Habár Basa Tamás messzemenően támogatta a helyi református egyházat, a fiúutód nélkül maradt uraság zabolai köztemetőben lévő kriptája már 1732-ben romos állapotban volt, amit a február 13-án, esperesi vizitáció alkalmával készített jegyzőkönyv írója a helyi reformátusok szemére is vetett.¹¹⁶

Az 1671-ben leányágon is kihalt Basa család mellett a Mikesek egészen napjainkig alapvetően meghatározták Zabola történetét. Még a XIX. században Orbán Balázs kutatta ki, hogy nemzetségük már a középkori magyar királyság évszázadaiban is létezett, de egyes tagjai csak az önálló Erdélyi Fejedelemség idején tűntek ki vitézi

tetteikkel. Ősi jogon szerzett régi birtokaikat ekkor gyarapították jelentősen új adományokkal. Például Báthory István 1576. január 31-én Mikes Mihálynak és Basa Péternek „conferálja Orbai székben lévő Zabola nevű egész falut, kivéven az ott tanáltatható Primorokat, Primipilus és Pixidariusokat cum declaratione sexus masculini, a maga subscriptioja és secretariussa Berzentzei Mihály subscriptioja s fejedelmi pecsétje alatt.”¹¹⁷ Így például (első) Benedek, Mihály nevű unokája – akit még papolciként jegyeznek – 1584. április 1-jén Báthory Zsigmond fejedelemtől megkapta Simon János zágoni nemesi birtokát és udvarházát, mely annak magvaszakadtával szállt a kincstárra.¹¹⁸ Ugyancsak ebben az évben és hónapban új donációként Papolcon, Zágóban, Pákéban, Barátoson, Kőrösön, Martonfalván, Maksán és Bitán nyert újabb birtokokat. Az akkor még papolciként jelzett Mikes Mihály felesége, László Anna egy 1584. január 22-én Gyulafehérvárt keltezett adománylevel alapján Papolcon és Zágóban kúriát, Barátoson, Zabolán, Orbaitelenen és Kovásznán pedig nagyobb földterületeket kapott Erdély uralkodójától.¹¹⁹ Testvérének, Mikes Györgynek a birtokai 1584. április 30-án Zágóban kúriával; nejének, Szörcei Ilonának a jószágai pedig Báthory Zsigmond adományai révén Kovásznán, Barátoson, Szörcsén és Imecsfalván gyarapodtak jelentősen. Később, 1591. március 20-án Mikes György újabb donációkban részesült Zágóban, Papolcon, Kőrösön, Kovásznán és Pákéban.¹²⁰

A fentebb említett Mikes György a testvérével, (második) Benedekkel együtt Székely Mózés fejedelem oldalán állt és harcolt. Amikor Radu Șerban 1603-ban betört Erdélybe, a székelyek – mint már utaltunk rá – tömegesen csatlakoztak a havasalföldi vajdához. A Brassó mellett, 1603. július 17-én vívott sikertelen csatában Székely Mózés életét veszítette, és a mellette hűséggel harcoló és kitartó Mikes György és Mikes Benedek az osztrák generális, Basta fogságába esett, aki az ellene elszántan harcoló székely nemeseket könyörtelenül kivégeztette. Közben Mikes (első) Zsigmond Mihály nevű unokája – Basta nyomására – 1602-ben felesküdt a magyar király (és osztrák császár), I. Rudolf hűségére, aki 1609. október 16-án Báthory Gábortól kapott jelentős birtokokat Páván. Mikes Zsigmond azonban csakhamar elveszítette a szégyes fejedelem kegyeit. Báthory, mielőtt 1611 tavaszán a jelentős száz fészek, Brassó elfoglalására indult volna, megnótáztatta a háromszéki nemest. Az 1613. október 23-án fejedelemmé megválasztott Bethlen Gábor csakhamar felmentette Zsigmondot a fej- és jószágvesztés alól, majd mint bizalmas emberét többször is követségbe küldte, s hűséges szolgálataiért 1626. június 26-án neki ajándékozta az örökös nélkül elhunyt Szalánczi György zágoni birtokait.¹²¹

A családfa szerint Mikes (második) Zsigmondnak öt gyermeke volt: (második) Mihály, (első) Kelemen, János, Ilona és Anna. Daliás fiai, Mihály, Kelemen és János 1630-ban regényes körülmények

*A Mikes család urdvarháza Keleti Gusztáv rajza alapján
(Orbán 1869. 143.)*

között elragadták Tarnóczi Sebestyén lányát, Sárát kézdiszentléleki udvarházából. A fejedelem, I. Rákóczi György 1634-ben – az akkor szigorúan tiltott

leányrablás miatt – törvény elé idézte a három Mikes fiút, de azok elmenekültek. Távollétükben a tettükért fej- és jószágvesztésre ítélték őket, de öt évvel

később, 1639-ben a fejedelemtől végül is kegyelmet nyertek.¹²²

A székelyek katonai erejét 1635-ben II. Rákóczi György is felmérte, és minden székben az ő irányításával végezték el a nemesek, a lófők és a darabontok lajstromba vételét. Amikor a fejedelem 1644-ben Felső-Magyarországon hadjáratot indított III. Ferdinánd császári csapatai ellen, Mikes Mihályt jelölte ki az erdélyi tüzérség parancsnokának. Jármly Ferencsel együtt olyan ügyesen és határozottan vezette a székely hadakat, hogy azok sikeresen bevették az Abaúj vármegyei Regéc várát is. Rákóczi 1648-ban szintén Mikes Mihályt küldte Lengyelországba, hogy ott tárgyalásokkal megszerezze számára a lengyel koronát. A zabolai főember hűséges szolgálata-ért a következő évben a fejedelemtől adományként megkapta a marosújvári uradalom jelentős részét.¹²³

II. Rákóczi György csapatai 1650-ben tevékenyen résztvettek a moldvai Lupu vajda hatalmának megdöntésében és Gheorghe Ștefan trónra emelésében. Mikes Mihály a Moldvában vívott sikeres hadjáratban bizonyította hadvezéri képességeit, s a fejedelem 1653-ban éppen ezért már őt jelölte ki annak az erdélyi seregnek az élére, amelyet a lengyel hadak megsegítésére indított oda. Követként is többször teljesített fontos diplomáciai feladatokat, amiért Rákóczi 1656-ban újabb birtokokkal jutalmazta a zabolai nemest.¹²⁴

Kemény János fővezérségével, 1657. január elején indult seregével II. Rákóczi György Lengyelország ellen, X. Károly svéd királlyal szövetségben. A hadjárat-

ban Mikes Mihály is részt vett, ezúttal korlátnok, azaz a kijelölt tárgyalófél minőségében. Amikor a lengyelek és a tatárok szorításában Rákóczi békét kért, nevében ő írta alá azt Wierczboczban. Mikes Mihály ott volt az Erdélybe hazamenekült fejedelem szűkebb kíséretében is, majd ellátta kézjeggyével azt az okmányt, amely a trónjáról lemondott Rákóczi számára garantálta korábbi birtokait. Erdélyt ekkor érte a legsúlyosabb csapás Mohács óta: egyrészt óriási hadisarcot kellett kifizetnie a török szultánnak, másodsorban pedig az erdélyi hadsereg jelentős része a krími kán fogságába esett, s a tatárok pedig kegyetlenül pusztították, végigdúlták a haderő nélkül, védtelenül maradt fejedelemséget. Tehát II. Rákóczi György uralkodásának utolsó éveiben romba dőlt Bethlen Gábor és I. Rákóczi György virágzó erdélyi állama.¹²⁵ Zabolai Mikes II. Mihály, Háromszék főkapitánya, ítélőmestere mielőtt csatába indult volna, Gyulafehérvárott 1658. február 12-én fogalmazta meg végrendeletét, melyben Fehér megyei, marosújvári birtokait használatra feleségének, Paczolai Borbálának hagyta azzal a kikötéssel, hogy azok halála után mind visszazálljanak a Mikes családra. Magyarcsesztevei birtokait testvéreire, Mikes I. Kelemenre hagyta, de annak jövedelmét meg kellett osztania felségével. Értékesebb tárgyait viszont kisebb testvéreire, Mikes Tamásra és Jánosra hagyta.¹²⁶

A törökök és tatárok büntető hadai 1658-ban Háromszéket is pusztították, s ekkor lett a megtorlás martaléka a Zabola és Tamásfalva között húzódo-

Basa Tamás kúriájának faragott kőajtózata a Mikes kastély mellett (1942, Balogh Jolán, SZNM)

Domokosfalva. A helyi néphagyomány ezzel kapcsolatban két mondát őrzött meg. Az egyik szerint a környék magyarsága a Halmon gyűlt össze, ahol Basa Tamás vezetésével sikeresen ellenálltak a török csapatok támadásainak. A másik: amikor a bátor székelyek elől megfutamodott a Háromszéket felégető és kirabló török seregek vezetője, a vidék falvaiban összeharácsolt aranyból készített osztovátát, vagyis szövőszéket a Halmon rejtette el. Őrzésére pedig egy vörös kakast rendelt. Az idősebb lakosok úgy tudják, hogy a zabolaiak közül sokan sokszor nekiláttak kiásni a kincset, amit csak holdtöltekor, pontosan éjfélkor és

szótlanul lehetett végezni. Amikor a keresők eljutottak az arany szövőszéket maga mögött rejtő vasajtóig, a kakas hangosan kukorékolni kezdett, s a kutakodók ijedtükben nagyot kiáltottak, majd félelmükben elszaladtak.

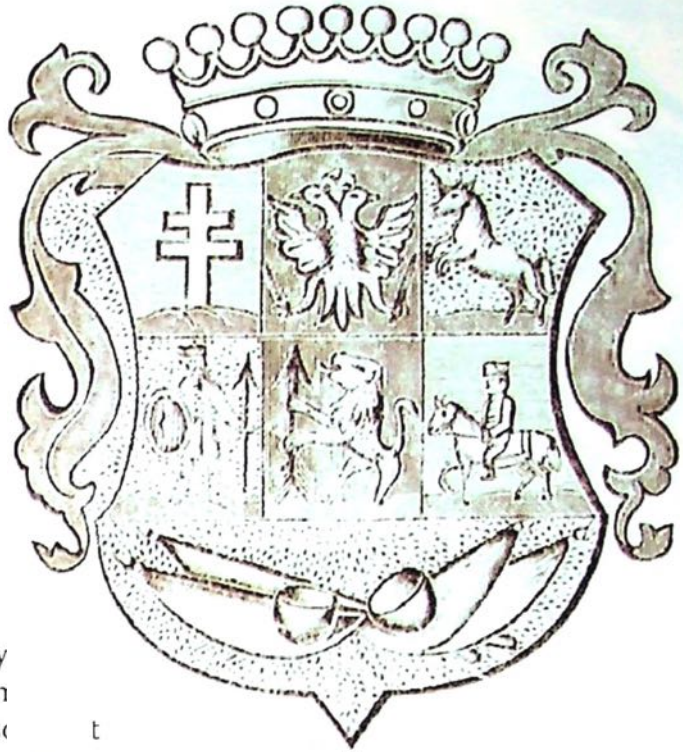
A Segesvárott 1658. október 7-én tartott országgyűlés elfogadta fejedelemnek Barcsay Ákost, akit három héttel korábban Köprülü török nagyvezér nevezett ki Erdély élére. A török–tatár és a beavatkozó császári seregek dűlása, valamint a két fejedelem híveinek heves ellentétei miatt 1658 és 1662 között Erdély valóságos romhalmazzá vált. A Rákóczi pártján álló Mikes II. Mihály már ezelőtt, 1657-ben elnyerte a kancellári tisztséget, ami nyomban kiváltotta Barcsay Ákos erős haragját. A zabolai nemes azonban következetesen kitartott II. Rákóczi György mellett még akkor is, amikor Barcsay már elfoglalta Erdély trónját.¹²⁷

Mikes György és (első) Mikes Kelemen 1658-ban jelentős szerepet játszott abban, hogy az erdélyi rendek a medgyesi országgyűlésen újra fejedelemmé választották II. Rákóczi Györgyöt. Amikor Rákóczi már harmadízben szerezte meg a címet, Mikes Mihály vezette azt a csapatot, mely a trón átvételére indult. Rákóczi közben Moldvára támadt, majd magyarországi főméltóságok támogatását kérte hatalmának megszilárdításához. Barcsay azonban behívta a budai pasa csapatait. A Mikes vezette had Balázsfalva szomszédságában bekerítette seregeit, vezérüknek azonban sikerült bemenekülnie a vár-falakkal, bástyákkal megerősített Nagy-

szeben városába. Mikes csapatai előbb bevették Brassót, majd Rákóczi megbízásából 1660. január 7-én ostromolni kezdték Nagyszeben falait is. Az erődített szász várost a székelyek olyan keményen támadták, hogy Barcsay végül is csak Szejdi Ahmed török pasa segítségével tudott megmenekülni.¹²⁸

A hadakozások alatt Erdély nem fizette ki a töröknek járó éves adót, s ezért az oszmán csapatok Konstantinápolyból hatalmas erőkkel indultak útnak. Mikes Mihály Nagyszeben alól hamarjában Gyula felé vonult, és a Kolozs várn Szászfenes határában bekapcsolt a Szejdi Ahmed budai pasa ellen 1660. május 22-én vívott csatába. Az összecsapásban II. Rákóczi György súlyosan megsebesült, s bár a fejedelem el tudott onnan menekülni, július 7-én Váradon behalt súlyos sérüléseibe. Ezt követően a pasa elfoglalta Váradot, s a Partium nagyobb része is oszmán uralom alá került.¹²⁹ Habár testvérével, Mikes Kelemennel együtt jelentős szerepet játszott a szászfenesi csata előkészítésében, az ütközet helyszínét sértetlenül, időben elhagyta.¹³⁰

A szászfenesi vereség után Mikes Ecsed várát védelmezte, amelyet Barcsay a budai pasával együtt vett ostrom alá. Amikor a török vezér látta, hogy a Mikes által védett várat nem tudja elfoglalni, a korábban elfogott Mikes Jánost kötéllal nyakában a várfal előtt felállított

A zabolai Mikes család grófi címere (Pálmai 1901. 306.)

akasztófa alá vitette. Beüzent Mihálynak, hogy ha nem adja fel Ecsedet, kivégezti testvérét. A kancellár elszántan válaszolt a pasa felszólítására: „Ismerem testvéremet, hogy ha kell, a hazáért halni tud.” A török vezér, látván Mihály bátor helytállását, megkegyelmezett Mikes Jánosnak, és elvonult az erőd falai alól. Barcsay azonban magával hurcolta Mikes Jánost a törökök által nemrég elfoglalt Váradra, ahol a zabolai művelt nemes végül is 1660. február 12-e után a várbörtönben halt meg.¹³¹

Mikes Mihály testvére, (első) Kelemen szintén jelentős szerepet játszott

a Székelyföld és Erdély életében. 1659-ben már ítélőmester, majd Háromszék főkapitánya, 1678-tól újból ítélőmester, majd 1681-től egészen haláláig (1686) a fejedelmi tábla ülnöke, 1683-tól a székelyek generálisa és Fehér megye főispánja, portai követ. 1662-ben I. Apafi Mihály fejedelem (1661–1690) hűségére tért, előbb tanácsosnak, majd hamarosan a székelység generálisának választották. Teleki Mihállyal szövetkezve fondorlatosan előkészítette, hogy a fejedelem 1676 tavaszán letartóztatassa az uzoni Béli Pált. Jelentős része lehetett tehát abban is, hogy a Konstantinápolyba menekült Béli Pált a törökök végül is bebörtönözték, s a Héttorony foglyaként csakhamar meghalt. Mikes Kelemen már 1679-ben megkaparintotta annak uzoni és bodolai birtokait, valamint kastélyát.¹³²

A Tarnóczi Sára elrablásában¹³³ testvérével együtt hetykén résztvevő fiatal nemes 1657. november 8-án vette el feleségül a köröspataki Kálnoki Zsuzsannát, Erdély vicekancellárjának húgát, aki majd két fiúval, III. Mihállyal és Pállal ajándékozta meg. Annak tekintélyes hozományával a Mikes család vagyonát tovább gyarapította.¹³⁴ Jelentős mértékben segítette a székelyföldi római katolikus közösségek hitéletét: pl. messzemenően támogatta Szalínai István püspöki helytartót, a csíksomlyói és a mikházi kolostor működését, a ferencesek eszternelki megtelepedését, 1679-ben impozáns oltárt készíttetett a baróti templom számára, végrendeletében pedig a csíkközmási és a mikházi ferences barátoknak 900, a kézdiszentléleki vártemplom tornyának javítására 60 forin-

tot adományozott, ugyanakkor a páterek kezébe azért hagyott 1000 forintot, hogy annak jövedelméből a kolozsvári diákokat támogassák.¹³⁵

A vele rokon és jóval fiatalabb Apor Péter szintén kiemelte, hogy Mikes Kelemennek jelentős, meghatározó szerepe volt a székelyföldi, erdélyi római katolikus hitélet megerősítésében:

*Mikes Kelemen volt az nevezete
Hogy Kelemen pápa, mert Ő vezérlette
Chatolikusokat Ő erősítette,
Minden igyit-baját mind magára
vette.*¹³⁶

Az Erdély megbüntetésére küldött tatárok 1658-as kegyetlenkedései előtt Székelyföldre bemenekülő moldvai katolikusoknak, szerzeteseknek és híveiknek Mikes Kelemen több alkalommal saját háromszéki, zabolai és uzoni birtokain biztosított menedéket. Az erdélyi római katolikus rendek megbízásából 1666-ban Moldvából kért misszionáriusokat. Írott források tanúsítják, hogy egészen 1670-ig zabolai udvarában tartózkodik Angelini da Norscia, nagyon művelt konventuális ferences szerzetes, aki 1678-ban újból itt tartózkodik, majd 1681-ben kinevezik a moldvai misszió élére.¹³⁷

I. Mikes Kelemen végül is 1686 januárjában Csíksomlyón halt meg, azonban temetésére csak egy évvel később, 1687 januárjában vagy februárjában került sor. Annak barokkos jellegű főúri ceremóniáját, körülményeit, elemeit, társadalmi és politikai kontextusát Tüdös Kinga, neves hazai történész, elsősor-

A Sidó család II. Rákóczi György által 1660. március 17-én Nagyszebenben kiállított és Apafi Mihály által 1685. április 19-én Fogarason megerősített ármális, nemesi levele.

ban korabeli emlékiratok és magánlevelek alapján dolgozta fel és mutatta be.¹³⁸

Fiai közül Pál 1685-ben bárói címet kapott.¹³⁹ Másik gyermeke, az 1670-es évek elején született (harmadik) Mihály gróf Bethlen Druzsinnát vette feleségül. Először Háromszék kapitánya, később királyi táblabíró, majd kormányzék tanácsos, 1693-ban bárói, 1696. május 4-én pedig grófi címet nyert I. Lipót királytól. Mikes Mihály is aláírta az 1702. évi gyulafehérvári országgyűlésen azt a bécsi udvarnak címzett folyamodványt, amelyben a Székelyföld főtisztviselői

és országgyűlési követei tiltakoztak a székelyek megadóztatása ellen. Mikes Mihály – mivel a bécsi udvar bizalmát élvezte – 1703-ban erőlesen fellépett a II. Rákóczi Ferenc oldalán fölkelt háromszékiek ellen, de Szászhermány mellett a kuruc hadak fogságába esett, és kis híján életét vesztette. Azonban hamarosan az 1704. július 8-i gyulafehérvári országgyűlésen erdélyi fejedelemmé választott II. Rákóczi Ferenc mellé állt, aki őt tábornokká nevezte ki. 1707-ben a Rabutin osztrák tábornok vezette császári csapatok elől előbb Ha-

vasalföldre, majd Moldvába menekült, ahol az Ojtoz, a Tatros és a Szeret mentén fekvő magyar falvakban talált menedéket.¹⁴⁰ Mivel már az 1690-es évektől jelentős mértékben támogatta a moldvai katolikus közösségeket, azok szívesen fogadták Csángóföldön. Végül is csak az 1711-ben megkötött szatmári béke után térhetett vissza szülőföldjére.¹⁴¹

Mikes Mihály már a Rákóczi-szabadságharc kitörése előtt jó kapcsolatot tartott fenn a tekintélyesebb moldvai román családokkal, valamint a jászvásári és a Târgoviște-i fejedelmi udvarral. Bár a politikai helyzet ezekben az években gyorsan változott, Moldva vajdája támogatta az Erdélyből odamenekült kuruc csapatokat, biztosította szabadságukat, közlekedésüket és adómentességüket. Ennek egyik jelentős hozadéka az volt, hogy a székelyföldi előkelők és szabad katonák családjai éveken át közvetlen viszonyba kerültek a Moldvában élő csángó magyarokkal, akiktől folyamatosan hajlékot és ételmet kaptak, templomaikban közösen imádkoztak. Mikes Mihály egyébként már a XVII. század végétől a moldvai római katolikus magyar közösségek jelentős pártfogója volt.¹⁴² Az 1707-es menekültek kezdetben csak az Ojtoz, a Tartros és a Szeret folyók völgyében fekvő csángó falvakban kerestek és találtak menedéket, majd elsősorban politikai okokból, gróf Mikes Mihály családjával együtt később a jóval délebbre fekvő Foksányban foglalt szállást, ahol azt tervezte, hogy ott nemcsak bérel, hanem földet is vásárol családjá, személyzete és állatai eltartására. A menekültek másik csoportja már

jóval északabbra, például Románvásár környékére is felköltözött.¹⁴³

A bujdosók nagyobb része végül is csak az 1711. április 30-án aláírt szatmári béke után térhetett vissza Erdélybe. A zabolai gróf pályája azonban ezt követően is töretlen maradt, már ebben az évben III. Károly király (s osztrák császár) hívei között találjuk. Mikes Mihály olyan korban támogatta az esztelneki, a kantai és a csíksomlyói ferences kolostorokat és iskolákat, amikor a református és az unitárius vallás szinte államvallássá rangosodott Erdélyben. Az 1721. január 6-án elhunyt római katolikus főurat ősei mellé, a csíksomlyói ferences klostromba temették.¹⁴⁴ Bárth Dániel egy korabeli ördögűzéssel kapcsolatos vizitációs jegyzőkönyv alapján közölte, hogy a zabolai nemest végül is 1721. február 11-én temették el.¹⁴⁵

Mikes Pál, (első) Zsigmond fia, 1685-ben előbb Schaffenberg tábornokhoz küldött követként tevékenykedett, majd később Thököly Imre oldalára állt. 1690-ben néhány hónapig, az erdélyi fejedelem szabadságharcának bukása után, Mikes Havasalföldre menekült, ahonnan csapataival átkelt a Kárpátok titkos ösvényein, és Zágónban kegyetlenül megbüntette az osztrákok hűségére tért székelyeket. A Habsburgok végül a románokkal fogták el a Havasalföldön bujdosó Mikes Pált, akit Erdélybe hurcoltak, majd a császáriak a fogarasi vár börtönében szörnyű kínzások után kivégezték.¹⁴⁶ Fia, Mikes Kelemen 1690-ben született Zágónban, akivel édesanyja, a zürzavaros idők miatt, a Zabolán élő rokonokhoz menekült. Tehát a maj-

A Mikes kastély északi bejárata (2012, Pozsony F.)

dani rodostói számüzött legboldogabb gyermekéveit nem a sokat emlegetett Zágónban, hanem itt, Zabolán töltötte gróf Mikes Mihály és felesége, Bethlen Druzsina udvarházában.¹⁴⁷ Nem véletlen, hogy Mikes Kelemen utolsó fiktív levelét épp 1758. december 20-án keltezte. A török porta pont egy hónappal korábban nevezte ki őt a bujdosó

magyarok vezetőjévé. Valószínű, hogy ekkortájt fordult meg Konstantinápolyban, ahol engedélyt kért arra, hogy erdélyi rokonaival levelezhessen. Még a török fővárosban 1759. január 5-én megírta első levelét gróf Mikes Mihály fiának, Mikes Istvánnak Zabolára és mostohaöccsének báró Huszár Boér Józsefnek.¹⁴⁸

VASJÁROMBAN

A Rákóczi-szabadságharc leverése (1711) után Erdélyt betagolták a Habsburg Birodalomba. Újjászervezték a még 1692-ben felállított főkormányzóséket, az Erdélyi Kormányzótanácsot (Gubernium Tanssylvanicum) Nagyszébenben, élén a gubernátorral, azaz kormányzóval. Habár a bécsi udvar az erdélyi rendi önkormányzat, illetve országgyűlés tudatos háttérbe szorítására törekedett, azt teljesen megszüntetni mégsem tudta. 1744-ben az erdélyi diéta eltörölte a Habsburgok örökös uralmának ellentmondó törvényeket, valamint a fejedelmválasztás szabadságát.¹⁴⁹

1762 áprilisában Mária Terézia királynő utasítására Csík-, valamint Háromszék határ menti falvaiban megkezdték a székely határőrség felállítását.¹⁵⁰ Azonban a helyi közösségek ellenállása miatt – akik kiváltságaik csorbítását látták az intézkedésekben – igen lassan haladt a két gyalogos és az egy lovas határőrezred megszervezése. A Zabolán élő Gróf Mikes Antal, Háromszék főkirálybírója, figyelmeztette a szervező bizottságot, hogy ne fenyegezzék az itt élőket, mert azok elveszíthetik türelmüket.¹⁵¹ Mivel a határőrség előkészítésével megbízott szervezők fuvarozását is elsősorban a helyieknek kellett megoldaniuk, azok csakhamar írott folyamodványban tiltakoztak Mikes Antalnál: „*I. A zabolai*

nacionalis kapitány, báró Chermun való épületeket mind elhordatván a régi helyeikről... valami másfél hétig minden nap hol harnic, hol húsz, hol tíz dolgot hajatott oda tőlünk... 4. A zabolai lovas kapitány, Antal József ökegyelme elvett 4 szekeret 4-4 marhával s 2-2 legénnyel hármat Uzonig, a negyediket Szentgyörgyig... 6. A kovásznai, pávai és zabolai lovas katonák a Bodzára hajtottak favágásért 12 embert 10 napra.”¹⁵² A fellázadt faluközösségek vezetői 1764. január 5-én tanácskozásra gyűltek össze Madéfalván. A sorozás ellen tiltakozó mintegy kétezer-ötszáz csíki és részben háromszéki székelyre január 7-én hajnalban Joseph Siskowicz tábornok parancsára, Carato alezredes vezetésével ezerháromszáz császári katona támadt rá két tábori ágyúval, és több mint négyszáz embert lemészároltak. A madéfalvi veszedelem, a siculicidium (székelyöldöklés), valamint a kegyetlen megtorlás és üldözés csakhamar megtörte az ellenállást: a határőrség megszervezése két és fél hónap alatt befejeződött. A székelyek tömegesen vándoroltak ki Moldvába, majd onnan Bukovinába.¹⁵³

A megfélemlített csíki és háromszéki székely falvakban 1764 telének végén viszonylag gyorsan megszervezték a határőrséget. Gróf Mikes Antal, főkirálybíró már január 20-án jelentette az osztrák katonai bizottságnak, hogy a háromszékiek készen állnak a fegyverek felvételére.¹⁵⁴

A szervezők 1764. február 16-án érkeztek Zabolára, ahol 26-ig már be is fejezték a katonaköteles székelyek összeírását.¹⁵⁵ A faluban 31 felfegyverzett

és 7 fegyvertelen, összesen 38 katonát regisztráltak. Ugyanakkor összesen 44 olyan fiút is összeszámoltak, akik pár év múlva már kötelezően belépnek a határőrségbe. Közülük 20-an 1–5, 8-an 6–10, 16-an pedig 11–16 évesek voltak. Ugyanakkor 8 személyt katonai szolgálra alkalmatlannak nyilvánítottak.¹⁵⁶ A bécsi udvar emberei Háromszéken szervezték meg a második székely határőrezredet, amelynek 8. százada folyamatosan Zabolán állomásozott. Annak tagjai elsősorban Zaboláról, Lécfalváról, Gelencéről, Márkosfalváról, Páváról, Haralyból, Szentkatolnáról, Imecsfalváról, Petőfalváról, Szörccséről, Hatolykáról és Hilibről származtak.¹⁵⁷

A falu társadalmi szerkezete ebben az időszakban jelentősen átalakult, kettős – katonai és polgári – vezetés alá került. A községben elhelyezett alakulat parancsnoki épülete a jelenlegi labdarúgó-pálya területén állt, amelyet az idősebbek még ma is Kancellária-kertnek neveznek. A katonák a szomszédos, Pázsitnak nevezett füves réten gyakorlatoztak. A Haraly és Zabola közötti domboldalon, amit napjainkban is Patra-hegyének hívnak, a helyiek emlékezte szerint állandó őrség vigyázta a vidéket.¹⁵⁸

A katonai szolgálat terheit tovább növelték a szabályos időközökben ismétlődő hadgyakorlatok és szemlék. Például 1801-ben Baritz hadnagy a következő századparancsnoki rendeletet adta ki: „*Minthogy a nemes regiment szoros parancsolatja szerint a közelebb következő vasárnapon, úgymint 19 május kompánia vizitációja s egyszer s mind exercírozása lészen, tehát parancsolta-*

tik az én numeruszomban káplár, frajter (altiszt) s kommandánsoknak, hogy ki ki maga népét úgy készítse s vigye szombaton estére Zabolára háltni, hogy minden császári portéka legnagyobb tisztaságban, kivált, akik effectivus státusban vannak nemcsak azok, akik mostan közelebből hazajöttek Pestről és Budáról, s berukkoltak, sőt azok is, akik idehaza voltak, főképpen a csákójuk s úgy egyéb köntösük úgy legyen adjusztérozva, mint a közelebb hazajötteknek, értetődik, hogy a hajuk is egyenlőképpen legyen elvágva a többi elő rukkolandók veres galléros condrában, hajuk betekerve csattos nyakravalóban és egy szóval tisztán úgy mint egy becsületes katonához illendő felkapcsolt kalapban. Minden stációbvan lévő kommandáns a népét úgy állítsa elő, hogyha valamelyik stációból bevett szokás szerint valaki eltalál maradni, nemcsak azon ember, aki elmarad, de sőt a kommandáns is nagy számadásra húzatván keményen meg fog büntetni, s ugyanezért ne gondolja senki, hogy valakinek valami szoros mentsége bevételődik, hanem minden effectivus fél invalidusok előálljanak a fent parancsolt tisztasággal és katonai móddal minden náluk lévő császári portékákkal, el ne felejték az altisztek a fegyvereknek bajuszukat régula szerint adjusztírozni.”¹⁵⁹

Hogy a különféle hadgyakorlatok milyen keményen igénybe vették a katonai rendben élő székely családokat, arra példaként egy 1805-ben megszervezett, tizenkét napos haditornát mutatunk be, amelynek színhelye a Zabola határában folyó Fekete-ügy síksága volt.¹⁶⁰

Az első zászlóalj Lécfalva és Márkosfalva között, a második négy százada és ötvenfős tüzérsége a zabolai réten gyakorlatozott. Az ezred parancsnoksága a két zászlóalj számára Hatolykán táborigyűlést rendezett be. A hadgyakorlatra érkezettek a szomszédos falvakban nemcsak katonai rendű székelyeknél, hanem jobbágycsaládoknál szállásolták el, akik jelképes hálópénz ellenében a katonáknak tűzifát és szalmát is adtak.

Kézdivásárhelyen, 1805. augusztus 11-én keltezett levelében Mosa ezredes a következő kéréssel fordult a zabolai Mikes Zsigmondhoz, Háromszék főkirálybírójához: *„Hogy a provinciálé a maga részéről a katonákat minden zúgolódás nélkül, akikhez kvártély esik, magához barátságosan befogadni nemkülönben a nemes urak is, ha valahol a tiszt urak számára kvártély kívántatnék, nem tartozásból ugyan, hanem nemesi generozitásból meg ne tagadják.”*¹⁶¹

Az előbbieket mellett arra is kérte Mikes: mozgósítsa a háromszéki nemeseket és papokat, lássák el élelmiszerekkel a hadgyakorlatban részt vevő katonákat. A fő királybíró válaszelevelében arról tájékoztatta az ezredeset, hogy – bár felletéseitől semmilyen megkeresést nem kapott – támogatni fogja a katonák és a tisztek elszállásolását. Jó példát mutatva egy tisztet ő is vendégül látott zabolai házában, a táborigyűlést pedig húsz veder óbort és nagy mennyiségű szalonnát ajánlott fel.

A fentiek azt is tanúsítják, hogy a Székelyföld XVIII. századi militarizálása nemcsak a katonai rendben lévő háttérőrök és jobbágysorsát, hanem a

nemesek és a papok életét is számtalan gonddal nehezítette. Az osztrák katonai vezetés – egyáltalán nem körültekintő módon – egy aszályos nyári derekán, nagy szükségben, s éppen a szénafüvek kaszálása és a kenyérgabona aratása idején szervezte meg a hadgyakorlatot.

A katonaság hosszas berendezkedése és elszállásolása Zabolán sok bonyodalmat okozott. A XVIII. századi helyi egyháztanácsi és vizitációs jegyzőkönyvek azt jelzik, hogy a községbe bekvártélyozott katonák magatartásának hatására megbomlott és fellazult a falubeliek korábbi erkölcsi életrendje. Gazda Enikő kutatásaiból ismerjük, hogy a zabolai Jakab Erzsák 1724-ben a következőképpen panaszkodott a Szilvási uraság egyik jobbágy asszonyát: *„Diflamált az Incta itt Zabolán a maga házában s egyébütt is Kurvának, Loponak, hunczfutt teremtettnek, a mellyekért sigilatim humagiomokon hivom gyalázattyaimek költsémmel edgyütt nem vettem volna fel pro floren 30.”*¹⁶²

Egy másik adat szerint az egyik katonát *„Hadnagy Máriát impregnálta, ezen kívül a maga Regimentből vett szabadság nélkül oláh pappal magát más személlyel copuláltatta.”*¹⁶³ Az akkor hatályos katonai rendszabályzat és a református erkölcsi törvények alapján a tisztengedély nélkül és román pap előtt megkötött házasság törvénytelennek minősült. A nyilvános eklézsia megkövetés és megszégyenítés mellett a vétkes legényt még testi fenyítésben is részesítették.¹⁶⁴ Egy 1805-ben keletkezett vizitációs jegyzőkönyv pedig arról tudósít, hogy a törvénytelen házasságban élő

Az Erdélyi
Nagyfejedelemiség
közigazgatási
beosztása a 18.
században

Harai Istvánt tizenkét pálcaütéssel büntették.¹⁶⁵

A XVIII. század végén kirobbant újabb török- és franciaellenes háborúkban is veszteségek érték Zabolát, mert 1778-ban a székely ezredeket is mozgósították. Számos falubelinek is részt kellett vennie a harcokban. A bajokat az újabb aszályos évek is tetézték: a lakosság egy része elszegényedett, többen lopásra vetemedtek. Orbaiszék vizitációs jegyzőkönyve jegyezte fel 1806-ban, hogy Szabó Ferencné, Kovács Zsigmondné és Szabó János Anna nevű leánya a pap házából gabonát lopott, büntetésül összesen huszonöt korbácsütésre ítélték őket.¹⁶⁶

A súlyosabb kihágások miatt a katonai vezetés az úgynevezett vesszőfutást is alkalmazta. A Páva és a Zabola között fekvő Sándorbá-kertben ilyenkor a

két hosszú sorban felállított katonák között a vétkesnek meztelen felsőtesttel végig kellett szaladnia, miközben a szerencsétlen hátára mindenki nagyot vágott a kezében tartott mogyorófavesszővel. 1837-ben három pávai fiatalember belehalt a vesszőfutás közben kapott sebeibe.¹⁶⁷

Az orbaiszéki törvényszéki jegyzőkönyvek azt tanúsítják, hogy a Zabolán állomásozó katonaság gyakran beavatkozott a különböző helyi perpatvarokba. Például 1690. április 26-án Bartha András házára rátört Szőke Zsigmond: „Házamra részeg nimetet hozott maga házatól, ajtómat vagdalta a német, feleségem, gyermekem megiedett tőle el annyira, hogy az nagy nyavalya kilelte az gyermekemet.”¹⁶⁸

A XVIII. században a földesurak tovább növelték a különféle jobbágyi ter-

heket. Például Antal József zabolai huszárkatona zsellérjeinek télen-nyáron heti egy-egy napot kellett teljesíteniük, aki pedig szolgálatát pénzben szeretne volna megváltani, hat magyar forint taxát fizetett. A század közepén a zsellérek robotmennyisége rendszerint a jobbágyok kötelezettségének a fele. A zabolai parasztok sem a földesuraknak, sem pedig a papnak kilenceddel, vagyis terményadóval nem tartoztak.¹⁶⁹

II. József rendeletére 1785-ben Zabolán is úrbéri összeírást végeztek. A felmérésből kiderült, hogy községünkben a robot mértéke messze meghaladta az erdélyi átlagot. A helyi nemesek rendszerint a saját belátásuk szerint határozták meg ennek mennyiségét, ezért az összeírók a falunkban sem találtak két olyan uradalmat, amelyben azonosak lettek volna a jobbágycsaládok kötelezettségei. Mikes István birtokain például téli időben, a mezei munka befejeztével és a malomgátak kikötése után marhával vagy gyalogszerrel hetenként két nap kötelező robotot írtak elő. A gróf jobbágyai tavasszal Szent György napjától a nyár elejéig, vagyis Szent János ünnepéig hetente három napot szolgáltak. A nyári napfordulótól Szent Mihály napjáig már négy napot kellett kötelezően dolgozniuk. Ezenkívül az uraság számára minden jobbágy háznépének meg kellett fonnia két font fonalat, a négy szarvasmarhát tartók tíz, a kétmarhások vagy gyalogszeresek pedig öt csirkét adtak évente a Mikéseknek.¹⁷⁰

Naláczai Gábor, Horváth Dánielné, Naláczai Dánielné, Szilvási Zsuzsánna jobbágyai a téli időben Szent János

napjáig gyalogosan vagy igásállattal hetenként két napot robotoltak. A nyári napfordulótól egészen Szent Mihályig a gyalogszeresek négy, a négymarhások pedig két, néha három napot dolgoztak. Ugyanakkor minden gazda két font megfonásával tartozott. Gyárfás István birtokán télen mindenki heti két napig, nyáron négy napon át dolgozott. A kötelező munka mellett gazdaságonként még öt csirkét és három font fonást adtak az uraságnak.¹⁷¹

Mikó Miklós özvegyének, Bernád Krisztinának jobbágyai a következőképpen vallottak kötelezettségeikről: *„Tavasztól fogva, amíg a föld elfagy, az ekés jobbágy két-két napokon szánt, de ha gyalogszerrel térszen munkát Szent Jánostól Szent Mihályig négy nap, ezen időn túl pedig két napokat szolgáltak, de ha midőn favitelt vagy erdőlést kívánnak, négy napra is rátelik, mivel egy tereh fának ide Zabolára való hozásában az erdőnek messze volta mián egy nap foglalódik el, és ugyanazon tereh fának az udvarhoz való elszállításában Szent Katolnára másnap is belé telik, ezen kívül esztendőnként az udvar szöszből négy melyékre valót fontat, minden gazda ha gyapott adatik ki öt fontot fonnak. Utazást is szoktak esztendőnként tenni nevezetesen Hunyad vármegyében és hat hetekig oda ülést foglal magában, három hét számban szokott imputtálni, de még ezen felül minden négy marhás gazda tíz, a két marhás gazda vagy gyalogszeres öt tyúkfiakat adtanak esztendőnként.”*¹⁷²

A Lázár Mihály és Gál István által 1785 júliusában készített úrbéri össze-

írás a száznyolc zabolai jobbágy és zsellér saját birtokrészét is pontosan rögzítette. A faluban közülük hat család több mint tizenöt hold földet művelt, huszonöt família hét–tíz, és szintén huszonöt család tíz–tizenöt holdon gazdálkodott. Az összeírók Zabolán huszonnégy föld nélküli familiát találtak. A kaszálókból hetvenegy család egyáltalán nem részesült, huszonkét famíliának a Réten csak egy-két hold füves területe volt, s mindössze kettőnek három-négy holdas kaszálója. A fentiek jelzik, hogy ebben az időben Zabolán csak a jobbágyok felének volt még akkora termőterülete, hogy az, a helyi éghajlati és talajviszonyokat is tekintetbe véve, tisztességes megélhetést nyújtson családtagjaik számára.¹⁷³

A történeti Magyarországon II. József uralkodása alatt, 1784–87-ben végezték az első hivatalos népszámlálást. Zabola jogi népessége akkor 621 fő, abból 30 távol volt, 5 idegen, tehát a tényleges lélekszám 596. A férfiak száma 313 (abból 112 házas, 201 nőtlen), a nők pedig 308, a családoké 122, a házaké pedig 115. Az összeírt férfiak társadalmi tagolódása: házas 112, nőtlen 201, pap és nemes kettő-kettő, paraszt 55, polgárok és parasztok örökösei 46, zsellér 68, egyéb 38, szabadságolt katona egy, az egy-tizenkét éves fiúk száma 62, a tizenhárom–tizenhét évesek 39 fő.¹⁷⁴

A népesség 1802. évi összeírásakor 95 katonarendű és 93 civil, tehát alávett sorsú családot találtak Zabolán, tehát a szabad székely és a nemesektől függő famíliák száma lényegében azonos volt. A falu lélekszáma mintegy 752 fő, a főemberek és azok családjai nélkül.¹⁷⁵

A földesurak a XVIII. század végén Zabolán is egyre gyakrabban növelték a falu népének terheit. A helyi jobbágyok és udvari cselédek 1802-ben korábbi sérelmeik és panaszai miatt bátran szembeszegültek a velük kegyetlenkedő földbirtokossal, Széplaki P. Horváth Farkassal. A zsarnokságáról közismert uraságot azzal vádolták, hogy több zabolai ember halálát ő okozta.¹⁷⁶ A helybeli lelkész bejegyzései is igazolni látszottak ezt a zabolai református egyház elhalálózási anyakönyvében: „1796. ápr. 7. Temettem Ladányi Mihályt, 56 esztendő, igen jóféle, jámbor embert, gyalog katonát ki is 5 ápril. Tamásfalvára fát vivén két marhával, a Halom alatt Horvát Farkas úr által (amint tudatik) megölettetett. Akire Rosser Kapitány urnál az említett urt egy Janos nevű inasa és Nagy András, akik a tselekedetkor vele voltak, rávallottak. A kapitány a katonákat egybe gyűjtven 25 pácza büntetés alatt porontsolta, hogy senki ő közülük az említett urral, tselédivel ne szóljon, ne társalkodjon.”

Bene Sámuel, a református egyház iskolamestere végül is a lázongók élére állt, panaszait írásban foglalta össze. Ezzel azonban olyannyira kihívta az uraság kemény haragját, hogy az szinte kereste az alkalmat, hogy a tanítót megalázhassa. Széplaki P. Horváth biztatására Clandi hadnagy rátört a mester házára, amiért később a tisztet letartóztatták. A helyi eklézsia Bene oskolamester házának megtámadásáért csakhamar gyűlést tartott, amelyre meghívták az ügyben érintett földbirtokost is, akit a falusiak mindenre elszántan, állig

felfegyverkezve vártak. A feldühödött tömeg előtt az uraság azonban ijedten elszaladt, és menekülés közben üldözőire lövöldözött, akik viszonzásképpen megtámadták a mélyen gyűlölt uraság feleségét.¹⁷⁷

A zabolai események után fellázadtak a földbirtokos szörcsei jobbágyai is. Széplaki P. Horváth a katonaság segítségét kérte. A II. székely regiment három kompániája végül is lecsendesítette a zabolaiakat, akik közül sokan a családjukkal együtt Moldvába menekültek. Az otthon maradtakat bíróság elé állították.¹⁷⁸ Egy hivatalos körözőlevél arról értesítette a háromszéki előljárókat, hogy 1802. október 24-én Horváth Farkas zabolai birtokáról Héjja János, Pozson András, Pozson János, Pozson Aurelius, Pozson Józsi, Pozson József, Bende Márton, Baló Ferentz, Szabó Mihály és Bende József családjával együtt, vagyis összesen 46 személy otthoni telkét pusztán elhagyva Moldvába szökött. A Pozsony család tagjai akkor a Bákó városától délre, a Szeret jobb partján fekvő Klézsén telepedtek le. Az ott élő idősebbek még napjainkban is emlegetik, hogy református vallású őseik Háromszékről futottak Moldvába, ahol „még az első nagy verekedés előtt” áttértek a római katolikus hitre.¹⁷⁹

Zabolán 1614-ben 89, 1750-ben 86, addig 1848-ban már 188 jobbágy, valamint tizennyolc, tizenöt, illetve tizenkilenc zsellér élt településünkön, tehát 1750–1848 között egyre több szabad székely került jobbágyosorba.¹⁸⁰ Megjegyezzük, hogy éppen ebben a korban románok is kezdtek csendesesen beszívá-

rogni a faluba, sőt az uraságok tudatosan telepítették ide őket jobbágyoknak.¹⁸¹

Írott források (pl. keresztelési anyakönyvek, vallatási jegyzőkönyvek) azt jelzik, hogy a XVIII–XIX. századok fordulóján népes cigány családok is kezdtek Zabolára érkezni és megtelepedni. Az uzoni, 56 esztendő, unitus görög katolikus vallású, házas Tandor Ádám ezt vallotta, amikor arról kérdezték, hogy Uzonban hol lakott: „*Lovaskatona Molnár Josef Házába... A mult Pünkösdtől fogva, akkor mentem oda Szatsvárol. Gyalog Katona Sztojka Bálinttal fél esztendeig, s ott is Kőművéséget dolgoztam s a vásárokat gyakorolván Loval kereskedtem, s ezekből tartottam fel életemet... Szatsvára mentem Zaboláról, ahol két télen laktam: egy télen Méltóságos Horváth Farkasné asszony Házába, a második Telet a néhai Méltóságos Groff Mikes Sigmond Ur elő nagysága keze alatt lévő Ujj Paraszt Kosi Jantsival, a Zabolán lakásom körül lévő nyári napokban Sátorral jártam, Nemes Orbai és Kézdi Székben...*”¹⁸²

Orbaiszék vizitációs jegyzőkönyvébe 1797-ben a következőt jegyezték be: „*Hadnagy Ágnes mint sok bizonyságok által kiadatott, mind pd. Az egész Zabolai Ecclesia által Vádoltatott azzal, hogy a Templomban az elsőség üzés által a tsendességet meg háborította, Czigányhoz ment leányát a Templomban az első helyre ültette. Papot, Mestert, Megye Birót és az egész Consistoriumot motskos, utálatos és itt ki nem irható szokkal meg gyalázta, mostan pedig tudván tselekedetit a Visitatio előtt el ment. Itéltetett azért 1. Hogy Ecclesiát kövessen. 2. A Templomba járásban alkalmaztassa magát úgy mint*

A régi Mikes kastély (SZNM)

illik olyan Személyhez, ki magát tisztátalan étellel magát meg motskolta ezelőtt is. 3. A Tit. Brach Ur pd. Ötet 30 Korbáts tsapással büntesse.¹⁸³ A fenti adatok azt jelzik, hogy a XVIII–XIX. századok fordulóján már egyre nagyobb számban éltek térségünkben és településünkön cigány családok. Rendszerint téglavetéssel, kőművességgel, lókereskedelemmel foglalkoztak, s a vidéken belüli migrációjuk, kereskedelmi és gazdasági kapcsolataik révén olyannyira integrálódtak a helyi magyar társadalomba, hogy már cigányszékely házasságok is keletkeztek.

Egyed Ákos kutatásai azt is kiemelik, hogy a XIX. század első felében ebben a térségben is számos megoldatlan tár-

sadalmi, gazdasági és politikai probléma gyűlt össze: pl. a székely faluközösség korábban közösen birtokolt földjeinek használata, a katonarend és a főnemes-ség, a jobbágytartók és a függőségben lévők közötti súrlódások, a céhes kézművesség válsága, a nemzeti liberális eszmék és a Habsburg-hatalom közötti ellentétek stb. „Tehát Háromszéken nagyon is korszerű programot képviseltek a polgári átalakulás olyan sajátos követelményei, mint az osztrák rendszerű és feudális szerkezetű határőri intézmény megszüntetése, a jobbágyfelszabadítás, a közteherviselés, a törvény előtti egyenlőség megvalósítása, az iparszabadság kivívása.”¹⁸⁴

ÁGYÚ, BÁTORÍTÁSNAK

Az 1848. március 15-i pesti forradalmi események gyorsan eljutottak Erdélybe. A liberális nemesi ellenzék már március 20-án gyűlést tartott Kolozsváron, ahol – a Magyarországgal való unió megszavazására – követelte az erdélyi országgyűlés azonnali összehívását. A háromszéki Alsócsernátonba április 2-ára összehívott tanácskozás a református templomban tárgyalta meg a legsürgősebb politikai kérdéseket és tennivalókat, és elhatározta a háromszéki nemzetőrség megalakítását.

Magyarország és Erdély egyesítését a magyar országgyűlés április 11-i ülésén iktatták törvénybe. Az erdélyi diéta május 30-án mondta ki az uniót, a törvénycikket a király, V. Ferdinánd június 10-én szentesítette. Ugyancsak május 30-án Alsócsernátonban az egybegyűlt háromszékiek előtt ismertették a jobbágyok felszabadításáról szóló országgyűlési törvényt. Közben, április 25-én, a második székely gyalogezred négy százada Uzonban fellázadt, lefoglalta a fegyverkészletet, és megtagadta a Székelyföldről való kivonulást elrendelő parancsot.¹⁸⁵

Az erdélyi magyarok és székelyek messzemenően támogatták a magyar forradalmi kormány intézkedéseit, miközben a románok és a szászok a Habsburgok oldalán álltak. Az Udvarhelyszéki Agyagfalván 1848. október 16–17-én

a település melletti fennsíkon tartott székely nemzeti gyűlés – melyen Háromszékről több mint tizenötezen vettek részt – a haza szabadságának védelmére elrendelte az általános népfelkelést.¹⁸⁶ A zabolai református anyakönyvek szerint a tanácskozáson Nagy Antal nemzetőr százados, Bogyó Mihály és Csákány Elek vett részt a faluból. Mivel az esemény idején kolerával fertőzöttek meg, súlyos betegen szállították haza őket, s a zabolaiak elhalálózását rögzítő anyakönyvek szerint, legtöbbször október 23–27-a között szülőfalujukban érte a halál.

Nem sokkal ezután, 1848. november 11–12-én Háromszék küldöttei a sepsiszentgyörgyi vármegyeháza nagytermében döntöttek arról, hogy bekapcsolódnak az ország fegyveres önvédelmi harcába. A 2. székely gyalogezred tisztjei és jól kiképzett katonái is a szabadságharc oldalára álltak. A berecki születésű Gábor Áron november 16-án Sepsiszentgyörgyön felajánlotta, hogy két héten belül saját öntésű ágyúval és lőszerrel látja el a háromszéki erőket. A székely ezermester a hónap végétől mint az itteni hadiüzemek szervezője és vezetője a működése során körülbelül hetven löveget öntött.¹⁸⁷

A falu férfilakosságából 1848. augusztusában összesen 131-en álltak be nemzetőrnek.¹⁸⁸ Zabola elöljáróságá-

nak 1849. február 28-ai ülésén a helyi nemzetőrség parancsnokai is megjelentek: Kónya László, Hadnagy László, Finna Ádám, Szőke László, Szabó János, Szabó Ferenc, Szakács Ádám és Hadnagy Ádám. „Olvastatik az Ezred és Törzsparancsnokság 676 szám alatt azon rendelete, miszerént Közönségünktől adjunk öntésre elő segélyt egy 120 vagy 140 fontos harangot bé küldeni habozás nélkül rendeli. Tárgyalás alá vitetett, hogy a fennebbi rendelet elégtételére melyik Toronyból vétesse le a harang, mikor is több szó vita után Közegyezet lőn, hogy a Romano Katholika anyaszentegyház Tornyába lévén egy minden harangok között leggyengélkedőbb hangú Harang, hogy az egy jobb megmentése tekintetéből vétetne le és adatna bé az ágyuk öntése elősegéllésére Közönségünk nevében, Hazánk és Nemzetünk lehető megmentésére, mely egyeztetett a Katholika atyafiak minden ellentmondás nélkül helybe hagynak, de mindazon által, hogy a mint kinyilvánítjuk a Harangot a Mikes Grof is ki szoval nem irásul adta által az Megyének, és ha kívánná a Harangot közösön kel kielégíteni vagy egy akora mértékű harangal, vagy pénz árával, ezt egész közönségünk elfogadá, hogy miszerént kívánja a Tisztelt Gróf eleget tészen. Hogy ha pedig a Gróf a megyének hagyja, az ország letsendesedésével a Közköltségből vagy hanem veszen Közköltségen egy akora Mértékű harangot, amit ez nyom, köteles Közönségünk öntetni. Halottaiknak a harang visszaállításáig a református Toronyban lévő harangokat úgy a kifizetésit mint az ott

valoknak harangozni egyezet lőn. Ezen megjegyzéseknél fogva az érintett harang levétetni és a kért helyre elküldetni végeztetett, úgy hogy meg másításáról és bé adásáról közönségünköt egy megtartó irással nyugtassák meg jövendő használatul. Közönségünk régi ohajtása, hogy a Nemes Ezred és Térparancsnokság kérettessen meg arra, melyet Méltóztasson kieszközölni, hogy egy tsendesebb időn, mint Határ széli falvánkban tartás véget egy Ágyut nyerhetnének későbbi bátorittásul.”¹⁸⁹

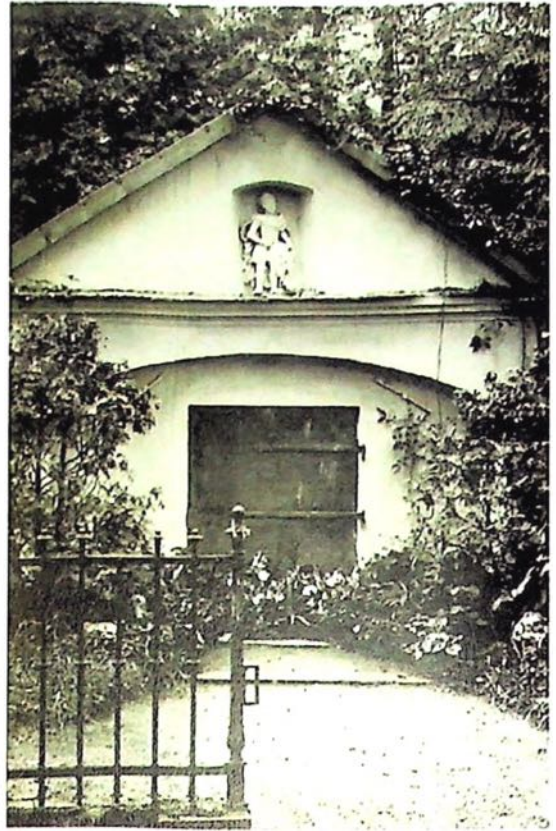
Erre annál is inkább szükség volt, mert a magyar forradalom ellen forduló császári katonaság és a felkelő románok sikerei következtében Háromszék kivételével az egész Erdély osztrák katonai megszállás alá került. Ebben a helyzetben nevezte ki november végén Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke a lengyel származású Bem József tábornokot az erdélyi hadsereg parancsnokává. Feladata, hogy szervezze újjá a rábizott hadat, és Erdélyt tisztítsa meg a császári csapatoktól.¹⁹⁰

Zabolai Mikes Kelemen gróf, aki 1837–1842 között a bécsújhelyi katonai akadémián szerzett tiszti rangot, 1848 júliusában kapcsolódott be az erdélyi könnyűlovasság megszervezésébe.¹⁹¹ A felállítandó huszárezred számára Berzenczey László októberben Háromszéken toborzó körutat tett. Szentkatolnán olyan mozgósító erejű beszédet tartott, hogy az előkelő székely családok fiai fellelkedve önként jelentkeztek, így kezdetben ők alkották a Kossuth, majd Hunyadi, végül Mátyás ezrednek elnevezett huszáralakulat magvát.

Ezekben a hetekben gróf Mikes Kelemennek is döntő része volt az ifjak toborzásában és lelkesítésében. Érdemeiért hamarosan az ezred parancsnokává nevezték ki Kolozsvárt: 1848. október 23-án főszázados, majd őrnagy, november 1-jétől ezredessé léptették elő. Rövidesen felállítottak még egy századot, amellyel az Erdély peremére szorult magyar hadtesteket erősítették meg.¹⁹²

A Mikes Kelemen és Bethlen Gergely által vezetett századok mellé december közepén egy harmadikat szerveztek. A viszonylag gyorsan felszerelt és felfegyverzett Mátyás huszárok már december 20-án kitűntek vitézségükkel a zsibói csatában, amikor az erdélyi hadsereg Bem tábornok parancsnoksága alatt három irányból megkezdte az előrenyomulást Kolozsvár felé, és a várost december 25-én felszabadította. 1849. január elején a huszárezred harmadik százada is bekapcsolódott a harcokba.¹⁹³

A tábornok ezt követően, január 21-én, merészen megostromolta az erdélyi ellenséges erők legfontosabb fészkének tartott, osztrák kézben lévő Nagyszeben városát. Az előkészítő tüzérségi tűzpárbajban egy ágyúgolyó megölte gróf Mikes Kelemen ezredest. A huszárezred vezetését gróf Bethlen Gergely alezredes vette át.¹⁹⁴ A helyi tanácsi jegyzőkönyv bejegyzése szerint, az elesett parancsnok holttestét szekéren szállították haza falujába, ahol a Mikes család sírboltjában helyezték örök nyugalomba. Orbán Balázs a szabadságharc leverése utáni években hosszabb ideig Zabolán tartózkodott, miközben a Székelyföld leírása című monográfiájához

Gróf Mikes Kelemen huszárezredes egykori kriptája (archív fotó)

gyűjtötte a forrásokat, dokumentumokat. Eközben lerajzolta a huszár ezredes kriptáját, amit 1944 őszén a falubeli csőcselék feldúlt.¹⁹⁵ A honvédezredes emlékét a kastély parkjában egy 1997. március 15-én felavatott kopjafa őrzi.¹⁹⁶

Bem tábornok kiváló szellemű, tizenháromezer fős hős hadtestével – melynek soraiban számos zabolai férfi is küzdött – három hónap alatt kiűzte Erdélyből az ellenséget. 1849 márciusára már csak két erdélyi város, Gyulafehérvár és Déva maradt osztrák kézen.¹⁹⁷ Meglepő, hogy a zabolai református halotti anyakönyvbe nem jegyezték be a Háromszéken kívüli

harcokban elesett helyi hősök adatait. A római katolikus egyházközség matrikulájába viszont igen: „1. Ambrus József, 23 éves, elveszett a forradalmi háborúban Burgónál. 2. Fazekas Ferencz, 22 éves, elveszett a forradalmi háborúban. 3. Sütő Ferenc, 40 éves, az agyagfalvi gyűlésen meijedett a háborúnak híretől. 4. Szabó János, 22 éves, elveszett Hermánánál, eltemtetett ottan és Zabolán gyásztisztelet tétetett.”¹⁹⁸

Néhány mondat az 1848–1849-es szabadságharcban részt vett más zabolaiak sorsáról.¹⁹⁹ Csekme Mihály, akinek apja a napóleoni háborúkban esett el, a bártfai katonai nevelőintézet növendéke volt. A küzdelmekben hadnagyként vett részt, negyvennyolc őszén ezredével együtt habozás nélkül csatlakozott a honvédséghez. A második székely határőrezred keretében az ojtozi vámnál szolgált.²⁰⁰

A Zabolán született erődsi Bibó Lajos századosként harcolt Háromszéken, majd negyvenkilenc februárjától az Ojtozi-szoros őrzésére kirendelt csapatok parancsnoka a Sós-mezőn. Az osztrákok 1851-ben Nagyszebenben előbb halálra, majd két év várfogságra ítélték. Később, 1868-tól, Illyefalván telepedett le.

Zabolai György Tamás Nagyenyeden végezte iskolai tanulmányait, 1848 novemberében önkéntesként lépett be a Gábor Áron parancsnoksága alatt álló székely tüzérségbe. Előbb őrmester, 1849. március 29-től hadnagy, majd az 1. székely háromfontos üteg főparancsnoka. Alakulatát július 20-án az egyik orosz dandár a Vöröstorony-szoroson keresztül kiszorította Havasalföldre, ahol a török katonaság előtt letették a fegyvert.

Zabolai György Tamás végül is 1849-ben Vidinből tért haza, amikor büntetésből besorozták katonának az osztrák seregbe. Később gazdatisztként, majd mint gazdálkodó dolgozott Marosbogáton.²⁰¹

Településünkéről György János és Kozma László őrmesterként, Arros Ferenc és Szőke Zsigmond őrvezetőként, Deák Mózes, Finna Mihály, Hadnagy Miklós, Hadnagy Péter, Keresztes József, Keresztes Mihály, Kónya József, Kozma Lajos és Nagy Dániel pedig tizedesként harcolt a szabadságharcban. Demeter László háromszéki történész kutatásai szerint, összesen 87 zabolai honvéd vett részt a küzdelmekben.

A POLGÁROSODÁS ÚTJÁN

A szabadságharc leverését követő másfél évtized önkényuralma nem ismerte el Erdély unióját Magyarországgal. Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés e tekintetben is megnyitotta a polgári fejlődés új lehetőségeit.²⁰² A következő évben az unió újból érvénybe lépett az 1868: LIII. törvénycikkkel, amelyet I. Ferenc József király december 6-án szentesített. Az új szabályozás kimondta a polgári és politikai egyenjogúságot, valamint a „nemzetek” (székely, szász) szerinti korábbi előjogok megszüntetését. Ezzel Erdély addigi közjogi különállása végleg megszűnt, a kiegyezéssel létrehozott Osztrák–Magyar Monarchián belül a Magyar Királyság része lett.²⁰³

A politikai, a társadalmi, a gazdasági és művelődési élet korszerűsítése a Székelyföldön mindenekelőtt azt jelentette, hogy felszámolták a terület rendi-katonai különállását és önkormányzatát, a székelység ezzel az évszázadokon át működő sajátos határvédelmi szerepét is elveszítette. Az ország közigazgatási átszervezését jóváhagyó 1876. június 19-i XXXIII. törvénycikk alapján Erdélyben tizenöt vármegyét hoztak létre, a székely (és a szász) székeket ezek egy részébe olvasztották. Udvarhelyszék helyén így jött létre Udvarhely, Háromszék helyén Háromszék, Csík-, illetve Gyergyószék helyén Csík vármegye.

Marosszéket összevonták Torda vármegye keleti felével, Maros-Torda vármegyeként.²⁰⁴

Bár a szabadságharc leverése utáni önkényuralom eltörölte az 1848-as áprilisi törvényeket – köztük a jobbágyfelszabadítást kimondót is – az 1853. március 2-én kiadott úrbéri pátens meg a kárptótlási és földtehermentesítési nyílt parancs egyértelműen kimondta az úrbéri kapcsolatból és a földesúri joghatóságból eredő jogok, járandóságok és kötelezettségek megszüntetését.²⁰⁵

A jobbágyfelszabadítás előtt Háromszék összlakosságának 49,9%-át katonarendiek, 4,3%-át nemesek, 0,3%-át polgárok és honoráciorok, 45,5%-át pedig jobbágyok alkották.²⁰⁶ Kiemeljük, hogy ezek a társadalmi csoportok az 1848-as jobbágyfelszabadítás után, a XIX. század második felében kibontakozó polgárosodás folyamatába is már eleve eltérő esélyekkel, értékrendekkel, életmintákkal és gazdasági stratégiákkal kapcsolódtak be.

A rendi szerkezet gyökeres átalakulása-átalakítása miatt Zabolán is több évtizedig tartó viták és pereskedések kezdődtek. A szabad székely falusi communitasok korábban közösen birtokolták az erdőket, legelőket, kaszálókat és szántókat, melyeket nem lehetett nem székely jogállású embereknek eladni vagy eladományozni. Ha egy szabad

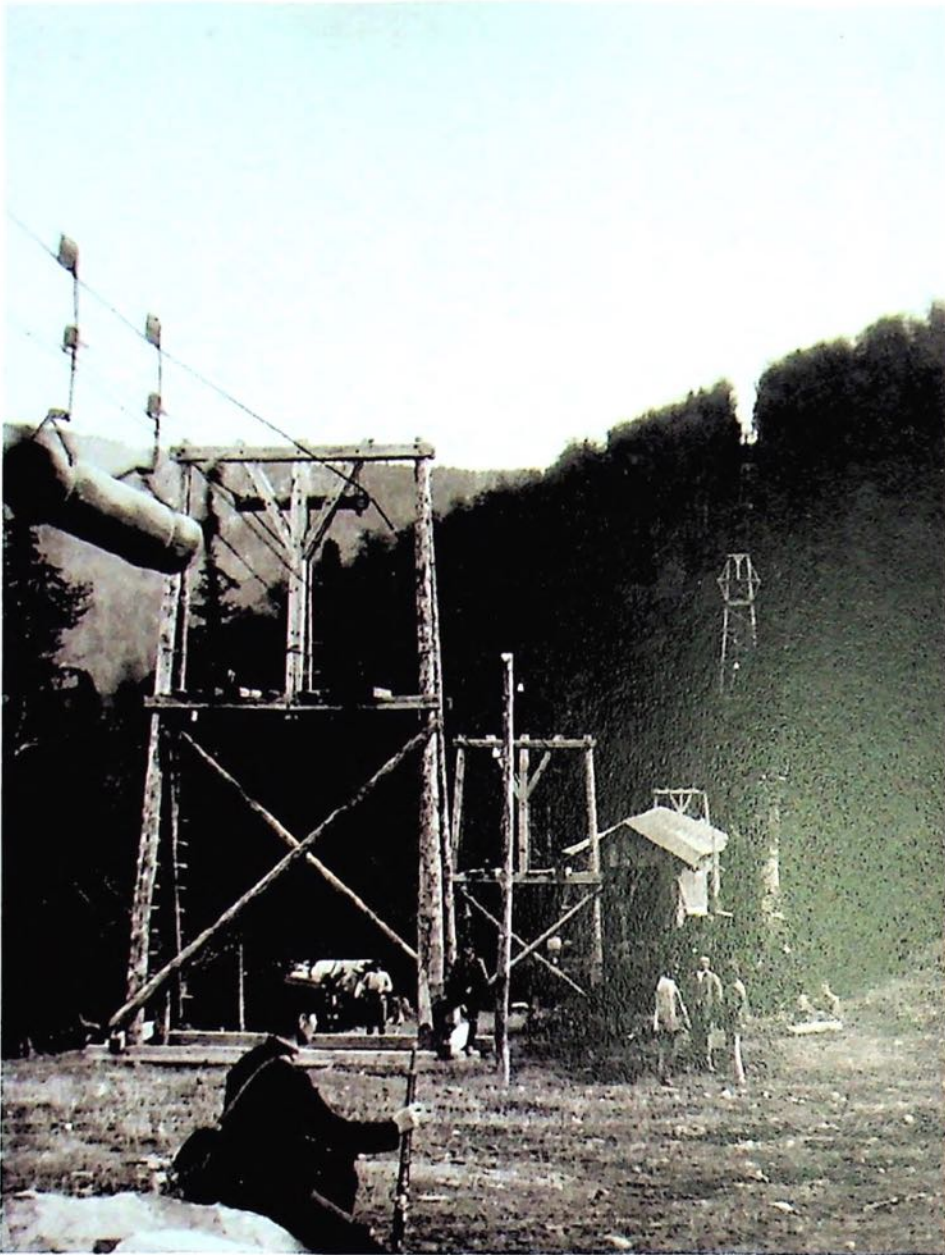

Községháza az 1940-es években

székely utód és rokonság nélkül kihalt, birtokát és jellegzetes jogait a helyi közösség örökölte.²⁰⁷ A közösen birtokolt erdőket és legelőket azonban mindenki csak a helyi közösség által elfogadott, szigorú belső szabályok szerint használhatta. Az 1853-ban elfogadott pátensek tehát hátrányos helyzetbe hozták nemcsak a szabad székely, hanem még az alárendelt rétegeket is, mivel a földesurakhoz képest ők jóval kisebb arányban részesülhettek a korábban közösen használt erdőségeik javaiból.²⁰⁸

Az 1871-ben elfogadott arányosítási törvény alapján voltaképp minden család a korábban birtokolt földterületeinek (szántók, kaszálók) arányában részesült a falu erdőségeiből és havasi legelőiből. A hajdani katonarendi székely családok

még 1905-ben is pereskedtek az arányosítás igazságtalanságai miatt, mert *“...a bíróságok ezen ügyben... akként állapították meg a birtokarány szerinti osztókulcsot, hogy a míg a székely kisebb birtokosok rendes gazdasági művelés alatt álló szántó kaszáló helyeinek és a háromszorosan számított, amugy is csekély belsőségei kataszteri területeit vették egyéni birtokmennyiségeik alapjául, addig a volt földesurak és egyházak birtokmennyiségei megállapításánál, nem csak ezek, amugy is jelentékenyebb, művelés alatti belsőségeit, külső szántóit, kaszálóit vették csak alapul, hanem ezeknek, gazdasági művelés alatt nem is álló, részben kietlen és terméketlen havasait és magánerdőségeit is...”* Zabolai korábbi szabad székely közössége a

Fát szállító sodrony 1905-ben

Curia döntését azért is törvénytelenek tartotta,,mert Kónya Ferenc, Hadnagy Károly, Demes Mihály, Bagoly János, kik nem földesurak, vagy törvényes örökö-

seik és egyéni birtokaik aránya szerint nem is bírnak 100 holdnyi természetbeni kiszakításra való erdőilletményi joggal, mégis azok százakon, sőt Kónya Ferenc

A grófi család tagjai a román vámháznál, Murdánban a XIX. század utolsó évtizedében

községi biro ezer holdon felüli külön kiszakított erdőt kaptak és ezt színleges szerződésekkel, az előljárobíró és működő mérnök egyetértésével eszközölték ki a maguk előnyére..." Így történhetett meg, hogy Kónya Ferenc, akinek 43 hold és 749 négyszögöl saját birtoka volt, a közös erdőbirtokokból 45 hold és 608 négyszögöl magánerdőt szerezhetett meg.²⁰⁹ Ez a törvény tehát elsősorban a hatalmas birtokokkal rendelkező földesuraknak kedvezett.²¹⁰ A zabolai helyzetet az is bonyolította, hogy a szabadok mellett itt már szinte azonos számban éltek volt jobbágycsaládok. Az 1871-es arányosítási és az 1879-es erdőhasználati törvények liberális rendelkezései

voltaképp arra irányultak, hogy minél gyorsabban felszámolják a korábbi közös tulajdont, s azt pontosan szétosszák az egyes családok, valamint az újonnan alakult közbirtokosságok között. Zabolán két nagyobb erdőközösség alakult: a *Kónya-csoport* 1.450 míg a *Közcsoport* 242 hold erdőterülettel rendelkezett.²¹¹ A földek és az erdők „magánosítása” csakhamar elősegítette az ingatlanpiac felszabadulását és tőkés jellegű hasznosítását. A korábbi székely örökösödés felszámolása, s a férfi meg a női utódok egyenlő mértékű részesedése a földterületekből, csakhamar a családi birtokok felaprózódásához, valamint az itt élők elszegényedéséhez vezetett.²¹² Érdekes

Az erdei vasút átadása 1905-ben

jelenség, hogy az új közigazgatási rendszer bevezetése után a Székelyföldön és Zabolán is még évtizedekig tovább élt a korábbi jogrend számos, sajátos eleme, így például az öröklésben, mint népi jogszokás.²¹³

A felsorolt intézkedések Zabolán is sajátos helyzetet teremtettek, mivel a helyi családok jelentős része már nem ragaszkodott tovább hajdani jobbágyiparaszti életmódjához, tudatosan a polgárosodás útját választotta. A korábban agráriumból élő személyek egyrésze elsősorban fakitermelő ágazatokban, fűrészüzemekben és a kézművességben kereste megélhetését.

A falu gazdasági, társadalmi és művelődési életének gyors korszerűsödését 1867 után is a Mikes család határozta meg alapvetően, amelynek tagjai a vidék iparosításának is serkentői voltak.

Például gróf Mikes Ármin zabolai nagybirtokos 1893. február 9-én egyik kezdeményezője volt Háromszék vármegye iparfejlesztő bizottságának.²¹⁴ Mivel a magyar állam a dualista korszakban nem fordított megkülönböztetett figyelmet Székelyföld iparosítására, városiasodására, ennek csakhamar az lett a következménye, hogy a túlnépesedett vidék már nem tudta eltartani a lakosságát.

Zabolán mégsem következett be a falu elszegényedése és újabb tömeges elvándorlás, mert a Mikes család ebben a községben viszonylag korán bevezette a polgári fejlődés minden meghonosítható vívmányát, ugyanakkor mintafarmján, faipari és textilüzemeiben munkát és becsületes megélhetést biztosított nagyon sok, földdel nem rendelkező személynek.²¹⁵

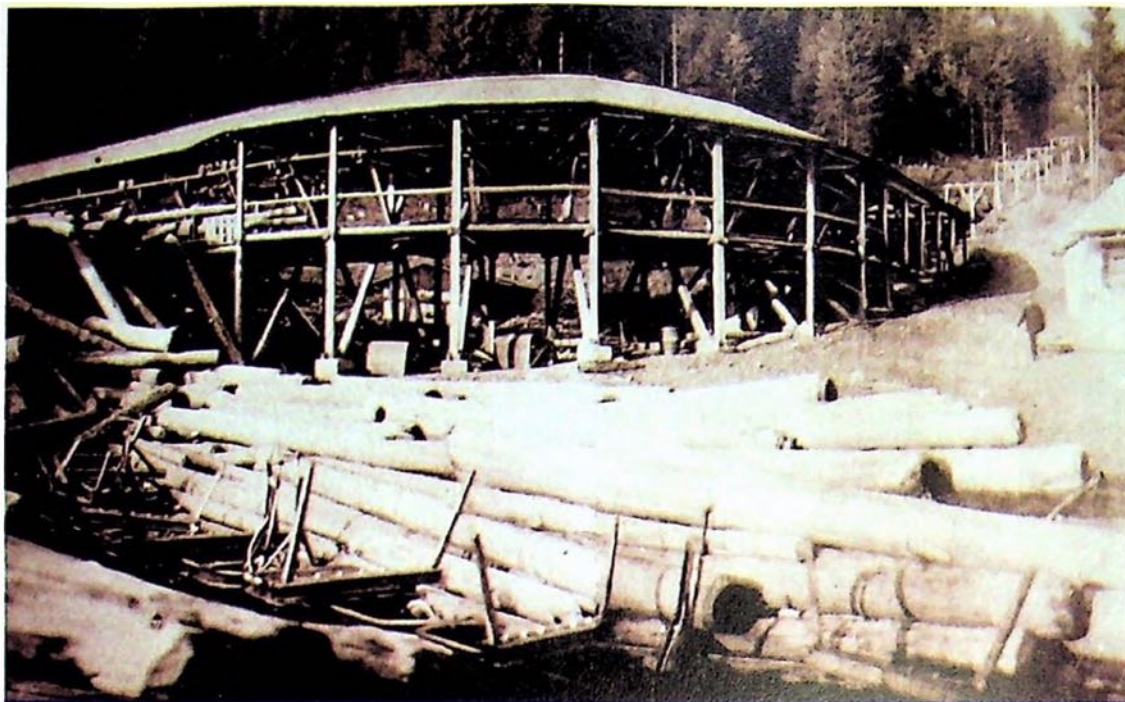

A zernyei gyufagyárban

Településünk régebben is hatalmas erdőket birtokolt, de megfelelő utak hiányában azok nagyrészt elérhetetlenek voltak. Amikor a vasútépítés megközelítette Felső-Háromszéket – a Brassó-Háromszék helyiérdekű gőzmozdonyú vasutak Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely közötti szakaszát 1891. november 30-án adták át ünnepélyesen forgalomnak –, a Mikes család elhatározta, hogy a sűrű fenyves erdők fáit gyorsan kitermelteti és feldolgozza.²¹⁶

A grófi család első gőzfűrészét Mikes Benedek özvegye építtette Zabolán. Vállalkozásait fia, Mikes Ármin folytatta tovább, akinek a XIX–XX. század fordulóján Zabolán összesen 4254 katasztrális hold erdeje volt, melynek kitermelése már 1888 előtt elkezdődött. A falu fölött

emelkedő hegyekben csakhamar kisvasutakat, sodronyokat és vizescsatornákat építtetett. A Kárpátok vízválasztóján túl fekvő erdőségek faanyagát elsősorban a román határ tözsomszédságában, a Murdánban létesített fatelepengyűjtőték össze és dolgozták fel. A Putna-patak völgyében fekvő központtól a gelencei fűrésztelepig 1903–1904-ben összesen 10 km hosszúságú sodronypályát építettek, mely évente 150.000 köbméter gömbfa szállítására volt alkalmas. A család másik jelentős fűrészüzemét a Gelence-patak forrásvidékén, a Zernye-tető alatt építették fel 1890-ben. Munkásai a Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vasútvonal mentén fekvő zabolai nagyállomástól, Haraly és Gelence szomszédságában egészen a Zernye-

A sodrony alsó állomása 1905-ben

csúcs lábáig síneket fektettek le, ahol a hegy alatt a Mikesek jelentős méretű és kapacitású fűrészüzemet valamint gyufagyárat létesítettek.²¹⁷

Voltaképp 1893-ban helyezték üzembe a gróf Mikes Ármin-féle zernyei erdőipari és gőzfűrészgyárat Gelencén, ahonnan évente hatszáz, fenyőgerendával és deszkával megrakott vasúti kocsit gördítettek le a nagyállomásnál működő fűrésztelephez.²¹⁸ A gelencei erdőségekből származó faanyagot előbb lovas fogatokkal, majd kötélpályákon, a Zernye tető oldalában 1895-ben kiépített tönkuszató csúszdákön és vízcatornákon juttatták el a három keretes és a két 60 lóerős Nicholson gőzgépekkel működtetett körfűrészekhez, melyek évente 24.000 köbméter

gömbölyű faanyagot dolgoztak fel. Az üzemben akkor két Tophan-rendszerű és egy Krompack típusú keretfűrész, két furnérvágó, egy rövidítő kör- és egy villannyal meghajtott rönkrövidítő fűrész működött. Az erdei vállalkozás egyik fontos ágazata a gyufaszálgártás volt, mely a zernyei fűrésztelepen zajlott, ahol csak 1898-ban 3 milliárd szálát készítették, annak nagyobb része pedig külföldre került.²¹⁹ A gyufagyártást egy kettős körfűrész, két kettős gyalu, egy Prazmaschine és egy tisztógép szolgáltatta, ami évente összesen 1.800 köbméter fát dolgozott fel. A termékeket egy év alatt általában 33–34 vasúti kocsi szállította el.²²⁰

A grófi família arra is nagy figyelmet fordított, hogy a zernyei fűrésztelepen

Ünneplők Zernyén 1905-ben

dolgozó munkásoknak és családjainak megfelelő lakást létesítsen, gyermekeiknek pedig kéttanerős iskolát építsen és működtessen.²²¹ Mikes Ármin az új ipari létesítményekben számos német és zsidó származású szakembert alkalmazott. A fakitermelő és -feldolgozó vállalkozást 1905-ben Budapesten már részvénytársaságként jegyezték be. A Mikes család zernyei faipari üzemét az 1905-ban befejezett, összesen 17 km hosszú keskeny nyomtávú, erdei vasút segítette elő, ami előbb az imecsfalvi, majd 1898 után a zabolai Fűrésztelepre szállította a faárut.²²²

A Gróf Mikes Ármin gelencei gőzüzemű erdei iparvasútjának műtanrendőri bejárására és ünnepélyes felavatására 1905. július 12-én került sor. A

telep megtekintése után a résztvevők ünnepélyes ebéden vettek részt, ahol a kovásznai fűdő zenekara, a kolozsvári Czakó Peti Sándor vezetésével, szolgáltatta a muzsikát. A *Székely Nép* beszámolója szerint a tulajdonos 1907-ben már a Kárpátok keleti, moldvai oldalán, a Mărășești állomás tözsomszédságában alapított gőzfűrészgyárat, melynek termékeit előbb Galac város Duna parti kikötőjébe, majd onnan hajóval a tengeren külföldre szállították.²²³ A háromszéki faáru így több mint 6.000 km-es utazás után, Galacon, Fekete- és Földközi-tengeren át, Portugália és Franciaország megkerülésével végül is a Rotterdam-Rajna útvonalon jutott el Köln és Düsseldorf piacaira.²²⁴ A korabeli sajtó azt is megörökítette, hogy gróf Mikes

Ármin a Trianont megelőző években Montenegróban és Csehszlovákiában is vásárolt erdősegeket.²²⁵

A Mikes család másik jelentős ipari vállalkozása az Olt folyó völgyében fekvő Bükszádon bontakozott ki, ahol a Mikó familia a falu határában emelkedő Zsombor-tetőn már a XVIII. század elején kisebb üveghutát építtetett, amit rendre olyan üvegyártó manufaktúrává fejlesztettek, mely már komoly jövedelmet is biztosított. Az 1790-ben leégett hutát az erdősegekhez közelebb fekvő helyen alapították újra, s körülötte csakhamar kialakult a mai Bükszád falu, ahol a XVIII. század végén még csak 12 család élt. Az üvegcsűr 1847-ben, gróf Mikó Eszter hozományaként Mikes Benedek tulajdonába került. A XIX. század közepén az üzem évente már 30–40.000 pengő árut forgalmazott.²²⁶ Német és cseh munkásai pár évtized alatt magyarrá lettek, számuk általában hatvan–nyolcvan fő között ingadozott. Amikor az üzem 1885-ben leégett, újjáépítésekor már a legkorszerűbb berendezésekkel szerelték fel, s tulajdonosai műves termékeikkel ott büszkélkedhettek az 1887-es Székely Kiállításon. A sörös és az ásványvizespalackok gyártására szakosodott gyár évi termelési értéke elérte akkor már a százezer forintot. Az üzemben alkalmazott 60–80 munkás a század utolsó évtizedében évente 40 kocsirakomány nyersanyagot (szódát, hamuzsirt, meszet, agyagot, kvarchomokot, üvegtörmeléket) dolgozott fel. Ugyanakkor olvasztásra és a gőzgépek meghajtására összesen 4.000

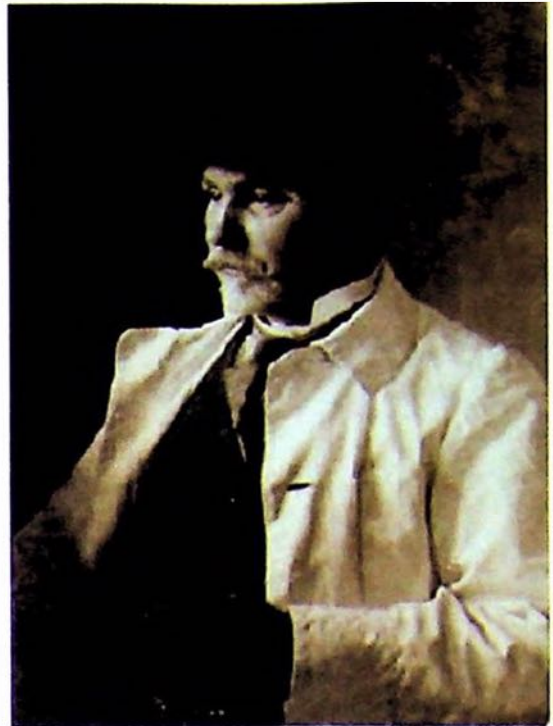
*Sovánka István által tervezett váza
(Siklódi Timea)*

köbméter bükkfát használtak fel. Habár készítettek asztali üvegtárgyakat is, mégis legnagyobb számban sörös és ásványvizes palackokat állítottak elő. A Sepsiszentgyörgy-Csíkszereda-Gyimes vasútvonal segítségével termékeiket elsősorban a hazai piacra, illetve a Román Királyságba és Bulgáriába szállították. A honfoglalás ezeréves évfordulóján tartott országos gazdasági kiállításon a gróf Mikes Benedek örökösei céget Ipari Díjjal tüntették ki.²²⁷ Rozanek József 1893-94 között, majd 1895-től Albertini Géza volt az üzem igazgatója.²²⁸ A bükszádi üvegyár fellendülése 1907–1914 között olyan jelentős volt, hogy fokozatosan sikerült kiszorítania

a hazai ásványüvegpiacról még az Európa-szerte közismert és megbecsült csehországi termékeket is.²²⁹

Az üvegyár utolsó fénykorát Sovánka István, 1858-ban Liptószentmiklóson született szecessziós művész határozta meg, aki előbb Zala György műhelyében dolgozott, majd 1875–1880 között a zajugróci faragóiskolában Fadrusz Jánossal tanult együtt. A tehetséges üvegművészt Mikes Ármin hívta meg Háromszékre, ahol 1907-től a sepsibükszádi üzem vezetőjeként elsősorban díszes, nagyon műves, úgynevezett réteges-mart és festett üvegtárgyakat készített. Egyik legmonumentálisabb alkotása, a millennium tiszteletére készített 145 cm magas keresztelőmedencéje, napjainkban a budapesti Iparművészeti Múzeumban tekinthető meg. Mivel az üvegyár 1914-ben beszüntette működését, Sovánka István tehetségét később elsősorban gyermekjátékok, fényképek, festmények és fatárgyak készítésére fordította 1944-ben bekövetkezett haláláig. Fennmaradt alkotásaiból ma Bükszádon állandó kiállítás tekinthető meg.²³⁰

A zabolai főúri családnak döntő szerepe volt abban is, hogy a falu termőterületeit a XIX–XX. század fordulóján, 1901-ben tagosították, tehát egy-egy család korábban szétszórtan fekvő birtoktesteit egy parcellába vonták össze. A grófi famíliának viszonylag kevés kaszálóterülete volt, ezért a Fekete-ügy melletti Réten nyolcvanegy katasztrális holdat a legkorszerűbb módszerrel műveltek. Csatornákkal és alagcsövezéssel elérték, hogy a gyakori áradások már nem öntötték el, de területe mindig any-

Sovánka István

nyi vizet kapott, hogy jelentős mennyiségű szénatakarmányt tudjanak előállítani.²³¹

A Mikes család a nagyállomás szomszédságában, a főút mellett mintagazdaságot létesített, ahol cselédjeinek négy sorházat emeltetett: a helyiek azokat csakhamar *Négyháznak* nevezték el. A gróf a legelsőik között alkalmazott gőzzel működtetett különféle termelőeszközöket, így például sodronnyal vontatott ekéket, vető-, arató-, illetve cséplőgépeket. A XX. század elején mintegy négyszáz katasztrális hold alagcsövezett szántóföldet művelt. A falu északi szélétől védettebb, Hegymegének nevezett részében gyümölcsöst telepített, a kastélykert szomszédságában pedig

Ajdukievicz képe a Mikes család lovairól 1908-ban

bolgárkertészetet létesített a XIX. század végén, összesen ötvenkét holdon. Ugyanakkor a gabonatermesztés terén is jelentős eredményeket ért el, s terményeivel pedig a Sepsiszentgyörgyön 1907-ben megrendezett Székely Kiállításon aranyérmeket nyert. Mivel a dualista állam által támogatott székelykeresztúri lengyár kedvező piaci feltételeket teremtett, csakhamar lentermesztésbe kezdett birtokain, s ugyanarra biztatta a helybéli gazdákat is.²³²

Mikes Ármin nagy figyelmet fordított a helybeli állatállomány folyamatos fejlesztésére és nemesítésére is. Magyar szürke szarvasmarhái és törzskönyvezett lovai kora tavasztól egészen késő őszig a Zernye-havason, a szabadban legeltek éjjel-nappal. Az Erdélyi Gazdasági Egyesület 1913-ban megszervezett országos kiállításán 4 tehene, 4 üszője, 4 bikája, 4 tulka, valamint hidegvérű ígáslovak és csikói vettek részt, közülük

pedig tizenhárom első díjat nyert.²³³ A zabolai gróf 1895-ben tudatosan hozta létre saját ménesét, melynek törzsalományát két angol telivér mén, három angol telivér kanca és negyven szintén angol félvér alapozta meg. Mikes Ármin célja az volt, hogy szívós, erős, szép hátlaslovakat tenyészsen ki segítségükkel. Gazdaságában csakhamar híres versenylovakat (Boston, Dady, Minore, Pajzán, Verberán,) is tenyésztett. A kastély udvarán márványpadlós istállót építtetett legszebb paripáinak, annak parkjában pedig futtatópályát hozott létre. A sok külföldi látogató által is megcsodált ménesét nyáron a falu fölötti Zernye-havason tartotta, ahol zordabb időben istálló is védte állatait. Az első világháborút megelőző években ménese már több mint 150–160 lóból állt, legjobb, pontosan törzskönyvezett hátlas- és hámoslovakat pedig külföldön értékesítették: például vásárolt tőle a magyar

Gróf Mikes Ármin sikeres medvevadászat után

királyi és a német császári udvar is.²³⁴ A család ménesét nemcsak fotográfusok örökítették meg, hanem tehetséges festők is. Például Mikes Ármin meghívására itt is dolgozott Tadeusz Ajdukiewicz (1852–1916), neves lengyel festő, aki 1907–1908 között több monumentális képet is készített a Zernyén legelő ménestről és a kedvenc paripáján lovagló grófnőről.²³⁵

Mikes Ármin nagy gondot fordított a vadgazdálkodásra is. Zernyei birtokain vadasparkot létesített, ahol családtagjainak és vendégeinek vadászatokat is szervezett. A korabeli fotók és újságcikkek beszámolóit azt jelzik, hogy a résztvevőket rendszerint négyesfogatú

szekerekkel szállították fel a havasokra, ahol a pihenőhelyeken felállított, fehérabrosszal és élelemmel gazdagon megterített asztaloknál ülve fogyasztották el az otthonról hozott ételt, amit rendszerint a kastélybéli inasok szolgáltak fel a vendégeknek. Egyik leghíresebb vadásza Bagoly Ferenc (1805–1902), hajdani 1848-as honvéd volt, aki összesen 75 medvét terített le élete során. A 90-es éveiben járó, harisnyát, bocskort és oldalt gombolós bőrmellényt viselő vadászról fénykép is készült egy általa lelőtt medve bőrével együtt. A hírneves vadász haláláról a helyi sajtó is megemlékezett.²³⁶ A gróf felesége által 1897-ben készített fényképek azt tanúsítják, hogy

a régi kastélyban található nappaliját Mikes Ármin különböző vadásztrófeákkal díszítette.²³⁷

Korábban már említettük, hogy a XVII–XVIII. század fordulóján a Mikesek román juhászcsaládokat telepítettek Zabolára, akik jelentős mennyiségű gyapjút termeltek a grófi familiának. Mikes Ármin 1896-ban vette el feleségül gróf Bethlen Klementinát (1871–1954), aki csakhamar hat munkással működő szövődét nyitott a család zabolai telkén. A fokozatosan fejlődő műhely vezetését később lánya, Mikes Johanna vette át, aki a kastély mellett működő szövődét a *Hosszakban* alapított fonodával bővítette, abban pedig a fonalelkészítés mellett bevezette a fonalfestést és a szövetek ványolását is. A Homeszpun néven működő textilipari vállalkozásuk egyre híresebbé váló gyapjúszövetit Brassóban, Budapesten, Bécsben és Bukarestben is értékesítették. A román kommunista hatalom 1944 után előbb átvette, majd államosította a Mikes család textilüzemét, amelyben akkor még 65 munkás dolgozott. Később azonban teljesen megszüntették és felszámolták a helybelieknek biztos és tisztességes munkát adó vállalkozást, mely ugyanakkor helyi erőforrásokra támaszkodott.²³⁸

A XIX. derekán a grófi udvarházat olasz kőfaragómesterekkel kastéllyá bővítették, kertjét pedig német kertészekkel csinosították. A család 1910 és 1912 között a régi kúriától déli irányban egy kétemeletes új kastélyt építtetett. Itt alakították ki a Mikesek a különféle üzemek, vállalkozások irodáit, illetve külföldi vendégeik ugyanitt nyertek kényel-

*Bagoly Ferenc 48-as honvéd,
a grófi család legendás vadásza*

mes elhelyezést. A két épületet alagúttal kötötték össze, s az alsó lak konyhájában készített ételeket pedig azon át vitték a régi udvarház nagy ebédlőjébe.

Az 1870-es években – Kozma Ferenc adatai szerint – a faluhoz 23 717 hold terület tartozott, ebből szántó 3258, kaszáló 1033, legelő 209, erdő 18 944, terméketlen pedig 274 hold.²³⁹ A falu két évtizeddel később már összesen 22.766 hold területtel rendelkezett, melyből 3.243 szántó, 347 kert, 710 rét, 187 legelő, 17.991 erdő, ugyanakkor 285 hold terméketlen volt.²⁴⁰

A XIX. század második felében a Mikes család mellett tíz-tizenkét tehetősebb gazda lakott a faluban, akik nagyobb – negyven-ötven holdas – területet műveltek, míg a többség csak három-öt holdon gazdálkodott. 1897-ben Bodó Endrének 556, Gyárfás Lajosnak 722, ifj. Hadnagy Ádámnak 456, Hadnagy Károlynak 125, a református egyháznak 228, a római katolikus egyháznak pedig 955 kataszteri hold összeterülete volt. Ugyanakkor gróf Mikes Ármin összesen 4.656 holdat birtokolt, melyből szántó

A Balogh család udvara a 20. század elején

258, gyümölcsös 52, kaszáló-, illetve rét 81, erdő 4.254, nem adózó helye pedig 11 hold volt. Földjeit tizenhat ígás szerkérrrel, tizenkilenc ekével, nyolc boronával, három hengerrel, két vetőgéppel és egy szecskaavágóval műveltette. A grófi familia ekkor ötvennégy szarvasmarhát, negyven lovat és huszonnyolc sertést tartott. Juhai számát az összeírás nem említi.²⁴¹

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal által 1895-ben lebonyolított állatösszeírás a faluban 1.464 szarvasmarhát, 300 lovat, 1.299 sertést, 1.338 juhot, 4.127 szárnyast, 2 szamarat és 20 méhcsaládot vett számba. Érdekes tény, hogy a XIX. század utolsó évtizedében

Zabolán a lovas igavonás még nem volt általánosan elterjedt. A falu családi gazdaságaiban 1894-ben 8 egyes-, 102 kettős lovat, valamint 189 kettős, 3 drb. négyes ökör-, 2 bivaly-, 1 szamar- és 92 tehénfogatot használtak.²⁴² Pótsa József adatai szerint 1899-ben tizennégy molnár, kilenc asztalos, ugyanennyi kovács, nyolc csizmadia, hat korcsmáros, öt kádár, négy vegyes kereskedő, illetve szatócs, három-három bognár, mészáros meg közsörús, két férfiszabó és egy cséplőgép-tulajdonos tevékenykedett a községben.²⁴³

A falu fejlődése már az 1880-es évek elejétől látványosan fölfelé ívelt. A postát 1882-ben, a távirdát 1890-ben léte-

A Zabola-Páva vasútállomás békebeli időkben (1907, Papp Ferenc, SZNM)

Magyar Királyi Posta és Távirda

sítették, majd ez utóbbi esztendőben a kettőt egyesítették. Újabb fellendülést hozott a következő, az 1891. év is, amikor Zabolát bekötötték a már említett Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely vasútvonal hálózatába.²⁴⁴

Az 1900. évi országos, hivatalos népszámlálás adatai szerint Zabola törzslakossága 2525 fő, közülük 1918 személy a mezőgazdaságban, 231-en a kézművészetben (kisiparban) dolgozott, 376-an pedig más foglalkozásból éltek. Községünkben ugyanekkor három tisztviselőt, kilencvenkét cselédet és tizennyolc tizenhat éven aluli kiskorút, valamint háromszázhatvan tizenhat évnél idősebb munkást is feljegyeztek. A faluban 2 nagy-, 274 kisbirtokos, 31 napszámos és 4 baromfityenyésztlő lakott. Habár a falu lakosságának jelentős része akkor még agráriumban dolgozott, a számlálóbiztosok már jelentős helyben működő iparos-polgári réteget vettek számba: huszonhárom asztalos, tizennégy molnár, tizenkét szabó, nyolc kovács, hat cipész, kőműves, illetve gépész, öt korcsmáros, három lakatos, illetve fűrészüzem-tulajdonos, egy-egy hentes, kőfaragó, ács, valamint varrónő dolgozott rendszeresen. A földművelés mellett házi jellegű, alkalmi kézműiparral pedig még további negyvennégy személy foglalkozott a településen.²⁴⁵

A hagyományos népi mesterségekhez – ács, kerekes, kádár, kovács és így tovább – szükséges tudás falunkban is többnyire apáról fiúra öröklődött. A Zabolán működő kézművesek jelentős része azonban a közelebbi Kézdivásárhelyen, illetve Kovásznán vagy távo-

Recht Zabola an önkéntes tűzoltóegylet, am
1887. október 30. in der 30. Sitzung beschlossen.
Graf Mikes Armin
Főparancsnok
Chech...
1887
2572
1887/116

A tűzoltóegylet alapítólevelének aláírásai

labbi városokban, Sepsiszentgyörgyön és Brassóban töltötte tanoncéveit. Ezt követően segédként gyakran az Osztrák–Magyar Monarchia távolabbi vidékeire vándoroltak, ahonnan legtöbbször hazatért, Zabolán alapított családot, és helyben hasznosította tudását.

A falu polgárosodását a társadalmi szervezetek megalakulása is jelzi. Már 1887. október 30-án megszületett a zabolai önkéntes tűzoltóegylet, melynek főparancsnokává gróf Mikes Ármint választották. A korabeli hatóságok

Fúvószenekar 1931-ben

a következő évben hivatalosan is elismerték ezt az öntevékeny kezdeményezést. Az egyesület további irányítói: vezető osztályparancsnok Hadnagy Károly, mászóosztály-parancsnok Bodó Endre, a szivattyús osztály vezetője Héja József. Az egyesület 32 tagja 1896-ban egy négykeréken vontatható és hat kézfecskendővel rendelkező. Az önkéntesek mellett ugyanakkor még 266 köteles tűzoltó is működött a faluban. Both Györgynek, a község jegyzőjének vezetésével 1913-ban újraalakították az egyesületet, melynek tevékenységét a két világháború között is jelentős mértékben támogatta a Mikes család.²⁴⁶

A szervezet már kezdettől fogva nemcsak a tüzesetek megelőzésével, illetve a tüzek megfékezésével foglalkozott. Egészen napjainkig fontos szerepet tölt be a

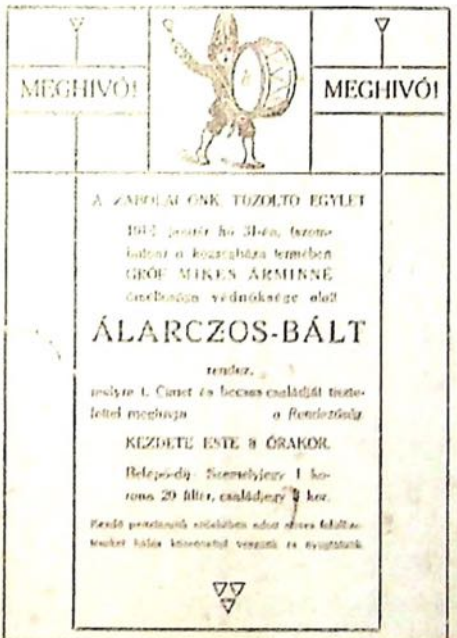
település közösségi életében. Az ünnepeken, a különféle rendezvényeken rendszerint egyenruhában, külön testületként vonultak, illetve vonulnak fel. Több mint egy évszázada alapvetően meghatározzák Zabola művelődését: évente tűzoltóbemutatót, vidám táncmulatságot szerveztek. Rendszeresen részt vettek a tűzoltók Orbaiszékben szervezett vetélkedőin, súlyosabb tüzesetek alkalmával pedig még a szomszédos települések bajbajutott lakosságának javait is mentették. Mivel a tűzoltók felvonulása elképzelhetetlen fúvószena nélkül, már a XIX–XX. század fordulóján megalakult a helyi fúvósegyesület is, melynek hangszereit és kottáit a barcasági szászoktól vásárolták. A zabolai fúvósokról az egyik legkorábbi, 1903-ban készült fénykép a Biszak család birtokában maradt fenn.²⁴⁷

Iparosok zenekara (1920–1940)

A falu társadalmán belül elsősorban a világot járt, vállalkozó szellemű kézmű-

ves, iparos famíliák tagjai voltak a polgári kultúra és értékrend meghonosítói. Vi-seletükben, lakás- és egészségügyi kul-túrájukban, szabad idejük eltöltésében, gyermeknevelési eszményeikben köve-tendő mintát nyújtottak a gazdacsaládok számára is. Ez a pantallós és nyakkendős réteg külön zenekart, színjátszókört mű-ködtetett, majd 1902-ben megalakította a Zabolai Iparosegyesületet. Saját lobo-gót készítettek, melynek felszentelése-kor zászlóanyának felkérték gróf Mikes Árminné, Bethlen Klementinát. Az ipa-rosok 1920. január 24-én tartott farsangi ünnepe-ségéből származó bevételt közcé-lokra, például a jegyzői iroda „tisztes-séges” felszerelésére fordították, de döntő szerepük volt a községi könyvtár meg-alapításában is. Az egyesület számos kul-turális rendezvényt szervezett, egészen a második világháború végéig.²⁴⁸

Meghívó álarcsbálra 1914-ben

A RÉGI ROMÁN VILÁGBAN

Az első világháború kitörése után a zabolai férfiak jelentős részét elvitték katonának a keleti, galíciai frontra. Bende János, zabolai baka 1915 áprilisában írott levelében így örökítette meg a csatatéren eltöltött első húsvétot: „*Testben itt a muszkákkal, lélekben a minket őrző Istennel, gondolatban az otthon levő szerteinkkel ünnepeltünk. Fegyvereink némák maradtak. Mindenütt ünnep. Már szombat este átkiabáltak a muszkák, hallva, hogy nálunk szól a klarinet. Első ünnepen, reggel, hogy, hogy nem, sapkát és kendőt lobogtatva jöttek felénk, s a mi-eink is szembe. Volt ott kézfogás, ölelés, csókolás, majd tánc, aztán kínákozás és búcsúzás. Néztem és kacagtam, hogy háborúban, kilenc hónap után ellenségek között ilyen is lehet. Ilyen a világon eddig nem volt látható. Hoztak át tojást, kalácsot és italost, tőlünk meg kaptak szivart. Kérték, hogy ne löjjük őket olyan erősen. Kérdezték, hogy vannak-e itt székeltek, mert azok rossz magyarok. Különösen a csikiaktól félnek, mert azok, ha már nem löhetnek, vagy leszúrják, vagy agyonverik az ellenséget. Szedtünk a muszkákkal egy földről és egy veremből pityókat, persze szerre. Kóstoltuk egymás ételét, de a békeség rövid volt.*”²⁴⁹

A háborús hónapok és évek teltével a paraszti gazdaságokat főként a helyi aszszonyok és az idősebb férfiak tartották fenn, ők művelték a földet. Ferenc tüzér

ezt írta haza lánytestvérének: „...*írod, hogy a szénát már haza is hortátok, nagyon jól halattok akkor már a dologgal, az Isten segicscsen, és aggyon egészséget, hogy végezhesétek a nyári munkát, mert én segítenni nem tudok... Az Isten segítse és aggyon egészséget maguknak is, hogy végezhesék lassan, mert én segítenék szívesen, csak nem tudok, oly sokszor gondolom, mily jó volna most otthon aratni, meg kaszálni, mintsem itt henyélni.*”²⁵⁰

Két év múlva a román csapatok váratlan betörése a zabolaiakat is meglepetésszerűen érte. Mint ma már jól ismert, az 1916. augusztus 17-én Bukarestben kötött titkos szerződéssel Románia csatlakozott az antanthatalmakhoz, amelyben azok – győzelmük esetére – Romániának ígérték a történeti Erdélyt, a Partiumot és csaknem az egész Tiszántúlt. Az akkor megkötött katonai egyezmény előírta, hogy Bukarestnek az összes katonai erejét mozgósítva augusztus 28-áig meg kell indítani a háborút a Monarchia ellen, az egyezmény teljesítésének feltétele volt, hogy nem köthet különbékét.²⁵¹

Az addig semlegességet színlelő Románia tíz nap múlva hadat üzent az Osztrák-Magyar Monarchiának, és 28-án a Vöröstorony-szorosnál betört Erdély területére. A magyar hadvezetés elrendelte a falvak polgári lakosságának kiürítését. Mikes Ármin erdei fatelepein, közvetlenül a román hadak betörése előtt, a gróf tervei alapján, alkalmazottai mindent felrobbantottak és megrognáltak.²⁵² A Tömösi-hágón Sepsiszentgyörgy felé, Háromszékre északról, az

Ojtozi-szoroson át, Bereck község irányába nyomultak be a román csapatok, s mindenütt azonnal gyakorolni kezdték a lakosság megfélemlítését, zaklatását és kifosztását. Kézdivásárhelyt és környékét – köztük Zabolát is – az Ojtozi-szoroson át már az első napokban, augusztus 28-án megszállták.²⁵³

A betörés pillanatát György Antal örökítette meg később keletkezett emlékiratában: „1916. augusztusvégi nap volt, szomorú, háborús világ. Apám valahol Galiciában verekedett az oroszokkal. Lehet, hogy már nem is él. Jószerivel csak néhány magatehetetlen öreg, egy-két hadirokkant és hát az asszonyok és egy csomó gyermek volt a faluban. A fiatalok mind a fronton voltak valahol. A Székelyföld még békében élt, de rossz hírek jártak. Az aratás már befejeződött. A rozs, árpa a hombárban volt. A pityóka is jónak ígérkezett. Lesz mit enni a télen. Az asszonyok derekasan helytálltak. Mindnyájan férfimunkát végeztek: szántottak, arattak, jószágot neveltek, mindent, ami kellett. Megszokták, ez volt az ő reszortjuk évszázadok óta, amikor a férfiak csatáztak valahol, hol a rabló törökkel, hol a zsákmányoló némettel, vagy éppen saját uraikkal. (...) Vasárnap a tiszteletes úr arra biztatta az asszonynepet a templomban, hogy nemsokára vége lesz a háborúnak, s hazajönnek az emberek. Az asszonyok hitték is, nem is. Az éjszakai vihar másfelé terelte gondolataikat.”²⁵⁴

A román betörés előtti napokban a zabolai családok jelentős része szekérre rakta legszükségesebb és legföltettebb javait, és nyugati irányba, Békés megye felé menekült. „Reggel anyám elő-

húzta a rakodószekeret. Ezzel hordták be a földekről a gabonát. Nekünk csak egy lovunk volt, a másikat elvitték „katonának”. Keresztanyámnak is volt egy lova, így a kettőt fogták be a szekérbe. Néhány szükséges holmit, pokrócot, élelmet, néhány aprójószágot, szénát, zabot raktak a szekerre. Nekünk gyermekeknek puha fészket szénából. Néma, sötét tekintetű, elszánt asszonyok fogták a gyepelőt, s lassú zörgéssel elindult a szekérkaraván. A falvakban újabb és újabb szekérsor csatlakozott a menethez. Menekült a székelység. Ki tudja merre, merre visz a végzet? 1916. augusztus 29-ét írt a naptár. A hosszan elnyúló szekérsor északnyugat felé tartott.”²⁵⁵

Amikor visszatértek, házaikat feldúlva és kifosztva találták. „Kisebb alakulatok faluról falura összeszedték az ifjakat és az öregembereket, továbbá a levágásra alkalmas szarvasmarhákat és a gabonaféléket, hogy biztosítsák a katonaság élelmezését és a regáti lakosság ellátását. Zabolán is egy nagy csordát kitevő vágómarhát gyűjtöttek össze. A csorda hajtására a túszok közül nyolc öregebb embert jelöltek ki, akik kutyák segítségével a hegyek alatti mellékutakon Ozsdola, Bereck felé hajtogatták a jószágot, hogy ott bevárják a többi felsőháromszéki faluból is az összeszedett állatokat. Onnan egy részét az Ojtozi-szoroson át Moldva felé, a másik részét Ozsdolán át Focșani felé hajtották.”²⁵⁶

A szeptemberben indított magyar elmentámadással, a 26–29-i nagyszebeni fényes diadallal és az október 7–9-i brasói győzelemmel a hódító román csapatok távozásra kényszerültek Erdélyből.

Zabolai bakák katonakórházban

Sőt 1916. december 6-án a központi hatalmak csapatai elfoglalták Románia (Havasalföld és Moldva) nagy részét, megszállták Bukarestet, s a román hadsereget a Szeret folyó középső vonalára szorították vissza.²⁵⁷ Az események idején a zabolai családokhoz magyar, német és cseh katonákat szállásoltak be.,,A német csapatok után újabb idegen, még ridegebb cseh csoportok érkeztek a környékre. Egy cseh alakulatot az Alszegebe szállásoltak el. Barátságtalan emberek voltak. Lenézték az egyszerű falusi embereket. Minden este mulatozni jöttek a hozzánk beosztott cseh tisztekhez.”²⁵⁸

Az első világháború különböző csatáterein összesen ötvenegy zabolai katona halt hősi halált, közöttük Kónya Lajos főhadnagy és Csekme Gyula hadnagy.²⁵⁹ A haza védelmében elesett zabolai magyar és román katonák emlékét napjainkban egy 2001. szeptember 23-án felavatott obeliszk őrzi a vártemplom előtt, de szinte valamennyi családi ház tisztaszobájának falán megtalálhatók az első világháborúban résztvevő elődök fényképei, kitüntetései és leszerelő levelei. Mivel az elhúzódó világháború alatt a gazdasági élet működtetése Zabolán is elsősorban az itthon maradt idős férfiak, asszonyok és gyermekek vállára

nehezedett, a családok nagyrésze fokozatosan elszegényedett, különböző kölcsönökhöz kellett folyamodnia, jelentős mértékben beadósodott.²⁶⁰

Az első világháború utolsó heteiben, 1918 őszén az erdélyi és a magyarországi románok is megfogalmazták követeléseket, jelentős támogatást kapva anyaországuktól, Óromániától. A bukaresti kormány november 9-én ultimátumban követelte a központi hatalmak csapatainak kivonulását, és hadat üzent Németországnak. A budapesti székhelyű Románok Nemzeti Tanácsa pedig – az előbbi napon – felszólította a magyar kormányt, hogy adja át neki a románlakta területek feletti hatalmat. Méghozzá úgy, hogy a történeti Erdély, a Partium (Részek), Máramaros és a Bánság 26 román vagy románok által is lakott vármegyéjét helyezték a Nagyszébenben megalakítandó román nemzeti kormány fennhatósága alá. Emiatt került sor 1918. november 12–14-e között tárgyalásokra Aradon, ahol Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter lehetőség szerint egynyelvű megyék kialakítását javasolta a románok által igényelt területeken, és a Román Nemzeti Tanács hatalmát csak a román többségű vidékeken ismerte volna el. A román vezetők, Iuliu Maniu és Vasile Goldis, azonban teljes önállóságot kívántak, ezért a tárgyalások megszakadtak.²⁶¹

Közben – november 13-án – a Károlyi-kormány katonai konvenciót kötött Belgrádban Luis-Félix Franchet d'Espérey francia tábornokkal, az antanthatalmak keleti frontjának főparancsnokával. A megállapodás a Mo-

*Pozsony
Ferenc tü-
szér az első
világhábo-
rúban*

narchia és az antanthatalmak között november 3-án aláírt padovai fegyverszüneti egyezmény katonai alkalmazása volt Magyarországra nézve, amely demarkációs vonalat jelölt ki. Hamarosan ez az elválasztó sáv nyitotta meg a környező hadseregek gátlástalan katonai hódításait, pedig a szerződés a magyar kormány kezében hagyta a polgári közigazgatást – csak hogy a demarkációs vonal mögötti területeket nyolc napon belül katonailag ki kellett ürítenie. A szövetséges hatalmaknak viszont joguk volt a stratégiaileg fontosabb települések, sőt Budapest megszállására is. A belgrádi konvenció egyébként már az aláírásakor túlhaladott volt, mert feltételeit az antant és újdonsült szövetséges államai soha nem tartották be. A kijelölt demarkációs vonal erdélyi szakasza: a Nagy-Szamos felső folyása– Beszterce városa–Marosfő, onnan a Maros folyó mentén Marosvásárhelyig, majd

Szegedig. Már a belgrádi konvenció aláírásának napján, november 13-án a román katonai elővédek Erdély keleti határán megszállták az összes hágót, illetve átkelőszorost, holott Franchet d' Espérey francia tábornok csak négy nap múlva – 17-én – adott engedélyt a román hadseregnek a demarkációs vonal elérésére. De azt nem tudatta a magyar kormányal. A román főerőknek azonban idő kellett a harckészültség eléréséhez.²⁶²

Az erdélyi magyar katonai parancsnokság 22-i jelentése szerint a román csapatok akkor már a Borszék–Gyergyótölgyes–Gyimes–Csíkszentmárton–Ojtoz vonalig nyomultak előre. Ez az ék a Gyimesi-szoroson és a Maros völgyén keresztül vonult tovább Marosvásárhely–Kolozsvár, illetve Segesvár–Nagyenyed irányába, a másik pedig délről a Tömösi-hágó–Brassó, illetve a Vöröstorony-szoros–Nagyszeben vonal felé a német Mackensen altábornagy Óromániából kivonuló hadseregét követve. E célokból kitűnt, hogy a román csapatok nemcsak a demarkációs vonalig terjedő terület elfoglalására készültek fel, hanem annak a Marosvásárhely–Nagy-Szamos felső folyása közötti szakaszát átlépve a Kolozsvár–Dés–Szilágysomlyó–Nagybánya–Máramarossziget vonalig akarnak hódítani.²⁶³ Itt jegyezzük meg, hogy a pesti, központi hatalom akaratával szemben szerveződő Székely Hadosztályban zabolai férfiak is részt vettek.²⁶⁴ Annak leszerelt tisztjeit később a brassói Fellegvárban, katonáit pedig Fogarasban és Krajován tartották fogságban,

ahonnan csak 1919 júniusában engedték őket szabadon.²⁶⁵

A románok november 24-én szállták meg Csíkszeredát, december 1-jén Szászrégent, másnap Maroshévízt, amivel Csík vármegye maradéktalanul román uralom alá került. Ezzel egy időben az Ojtozi-szoroson betóduló erők megszállták Kézdivásárhelyt, majd az egész Háromszék vármegyét. Már 1918. december első napjaiban megkezdődött tehát a zabolai magyarság kisebbségi sorsa, bár csak másfél év múlva, az 1920. június 4-i trianoni békediktátummal csatolták Erdélyt és a többi részeket – a Bánságot, a Partiumot és Máramarost – a Román Királysághoz. A rendelkezés értelmében kerekén 103.093 négyzetkilométer, a magyar országterület 31,7 százaléka került Romániához 5.257.476, köztük 1.704.851 magyar és 559.824 német nemzetiségű lakossal.²⁶⁶

Bár a román állam elfogadta a békeszerződéshez csatolt kisebbségvédelmi szerződést, és az Erdély Romániával való egyesülését kimondó 1918. december 1-jei Gyulafehérvári nyilatkozatban is „teljes nemzeti szabadságot” ígért az együtt lakó népek számára, nyíltan elnemzetietlenítő, asszimilációs és diszkriminációs politikát folytatott. Az 1923. évi alkotmány Romániát egységes nemzetállammá, a románt egyedüli hivatalos nyelvé nyilvánította, és nem emelte jogerőre a Gyulafehérvári nyilatkozat kisebbségekre vonatkozó részét.

A román kormányok kisebbségellenes lépései azonban csakhamar kiterjedtek a társadalom egészére, átfogták a gazdaság, a kultúrpolitika, valamint

Az Oprea család legényei az 1910-es években

az oktatás területét. Már az impériumváltás első időszakában románok vették át a döntően magyarul lakta falu, Zabola vezetését is. A választott helyi bíró munkáját úgynevezett ideiglenes bizottságok ellenőrizték. A két világháború közötti időszakban a falu első bírója a gazdag Oprea Ioan volt, azonban Háromszék megyében is a Bukarest által kinevezett prefektus volt a hatalom első számú képviselője, döntő ügyekben nem a falu bírója, hanem a megye élén álló kormánybiztos döntött.

Bár az 1918 és 1940 közötti régi világban a község közigazgatása román családok kezében összpontosult, a helyi magyarság jelentős magánvagyonára még fenn tudta tartani, illetve zavar-

talánul működtette a magyar egyházi, művelődési és társadalmi életet. Pedig a román uralom már a hatalomváltást követő időben tudatosan megbontotta az erdélyi magyarság gazdasági-anyagi erejét. Az 1921. évi földtörvény Erdélyre vonatkozó szabályai a magyar nagy- és középbirtokosok, valamint a kisebbségek közintézményei ellen irányultak. Például Adrian Brudariu, az agrárkiszajátító bizottság kézdivásárhelyi elnöke, bírása 1923 szeptemberében elismerte Mikes Klementina tulajdonjogát a grófi család birtokainak felére, míg férjét, Mikes Ármint teljesen jogtalanul, abszenteistának, távollévőnek nyilvánította, éppen ezért az ő felerészét teljesen kisajátította. A bukaresti kormány és parlament csak 1940 tavaszán orvosolta a jogtalanságot és helyezte vissza jogaiba a grófot.²⁶⁷

Egry Gábor kutatásaiból tudjuk, hogy gróf Mikes Ármin Zabolai Faipari Részvénytársasága igazgatóságának ülését, a két világháború közötti korszakban, Arthur Văitoianu, korábbi miniszterelnök, sokszoros miniszter is elnökölte. Ugyanakkor a zabolai gróf rendszeresen látogatta Bukarestben a Jockey Clubot, a liberális politikusok kedvelt helyét. Tehát a jogtalanul eltulajdonított földek visszaszerzésében és a gazdasági vállalkozások normális működtetésében nagy szerepet játszott a háromszéki magyar arisztokrata román bel- és külföldi liberális kapcsolatrendszere is. Bossy Raoul, művelt román diplomata visszaemlékezéseiben örökölte meg, hogy Mikes Ármin háromszéki erdőségei voltaképp szomszédosak voltak saját nagy-

szüleinek Bodza vidéki birtokaival, s a zabolai gróf pedig együtt tanult nagybátyjával, Barbu Catargiuval a bécsi Theresianumban, majd I. Hohenzollern Károly idején fogadták a szinajai Peles kastélyban, de elég gyakran vett részt audiencián a román király bukaresti palotájában is.²⁶⁸

A magyar egyházak birtokállományának 84,5 százalékát, a székely közbirtokosságok legelőit, erdeit kisajátították, sőt a székelyek számára fontos jövedelmet adó ásványvízforrásokat is államosították. Ezenkívül 1918 és 1940 között, elsősorban az Astra Bank segítségével, hatalmas összegekkel támogatták a Székelyföldön földet vásárló románokat.²⁶⁹

Az új állam gazdasági jellegű intézkedései elsősorban a Mikes családot érintették Zabolán. A birtokaiból osztottak földet nincstelen erdélyi román családoknak. Különösen az 1929–1933-as gazdasági világválság éveiben, az Astra Bank segítségével néhány helybeli román família viszonylag olcsón, jelentős földbirtokot tudott venni Zabolán és a szomszédos Imecsfalván. Maguk mögött érezve a bukaresti és a megyei hatalom támogatását, juhnyájaikkal már augusztus közepén leereszkedtek a havasi legelőkről a falu határába, és gátlástalanul legeltettek a magyar gazdák termőföldjein, tönkretették gabonájukat, ültetvényeiket, kaszálóikat. A helyben szolgálatot teljesítő román csendőrök pedig cinkosan szemet hunytak a történetek fölött. Ez a gyakorlat még a XX. század második felében is tovább folytatódott, s folyamatosan mérgezte és megrontja a falubeli földműves ma-

gyarság és a juhtartó románok közötti viszonyt.

A két világháború közötti években számos zabolai fiatal kézműves regáti, vagyis óromániai városokban keresett munkát. Asztalosok, ácsok, kőművesek, szabók, lakatosok, gépészek dolgoztak például Bukarestben, Brailán, Galacon, Aknavásárhelyen és másutt. Ugyanakkor sok fiatal székely lány módosabb román városi polgári családhoz szegődött el cselédnek. Például volt olyan időszak, amikor Nicolae Titulescu, román külügyminiszter háztartását talpra esett zabolai hajadonok vezették. A legtöbbjüket ott is megbecsülték pontosságukért, fegyelmezettségükért és munkaszeretetükért. Amikor 1940 nyarán, az újabb impériumváltáskor hazamene-kültek, többségüket a falu már nem fogadta be, szigorúan elítélték őket, ahogy mondták, a Regátban megromlott erkölcsükért. Az idősebbek még ma is emlékeznek arra a korabeli gyakorlatra, hogy a román orvosok végleg sterilizálták a teherbe esett magyar lányokat.

A két világháború közötti években, 1936-ban alakult meg Zabolán az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület helyi fiókja. Szervezői nagy hangsúlyt helyeztek a téli mezőgazdasági iskolák megszervezésére, szakkönyvtár vásárlására, a legújabb ismeretek elsajátítására, a korszerű technológiák és gépek megismerésére, fajállatok, nemesített vetőmagok beszerzésére és a megtermelt áruk forgalmazására. A település központjában bikaistállót építettek, Dániából, Hollandiából és Svájcból rendeltek korszerű mezőgazdasági gépeket. Meg-

A Singer cég varrótanfolyama 1928-ban

szervezték az új ipari növények, így például a lencse, a cukorrépa honosítását és termesztését, valamint helyi és külföldi értékesítését.

A román hatalom állandó szorítása, a folyamatos kisebbségi elnyomás ellenére, Zabolán élénk, magyar szellemű művelődési élet bontakozott ki. Haszmann Pál, a fiatal római katolikus kántortanító 1923–1934 között működött a falu községi iskolájában. Nyomban a faluba szóló kinevezése után megszervezte a zabolai római katolikus vegyes kart, amely nemcsak a községben, hanem a környéken is számos nagy sikerű előadást tartott. A kolozsvári székhelyű Romániai Magyar Dalosszövetség 1931-ben kitüntette Haszmann Pált, a dalegy-

let karnagyát, aki az indoklás szerint „a magyar dal szent ügyét 15 éven át szolgálta” Háromszéken.

Ugyancsak az ő nevéhez fűződik a Zabolai Sport Club megalakítása. A falu sportkedvelői, György Károly elnök és György Győző titkár kezdeményezésére 1933. június 29-én tartották az egyesület alakuló közgyűlését, melynek keretében Haszmann Pált alelnökké választották. A hajdani Kancellária-kertben csakhamar labdarúgó- és szertornához szükséges pályát teremtettek, amelyet nemcsak a felnőttek, hanem a gyermekek is használhattak. Az iskolások például itt tartották a tanév végi hagyományos majálisukat, tornaünnepélyüket, rúdmászást, zsákfutást és a lepényevő versenyt.

„ÉLTEM NÉGY ÉVET...”

A második világháború kezdetén Románia súlyos válságba került. Az 1940. június 22-i francia fegyverletétel és Elzász-Lotaringia Németországhoz csatolásának hatására, a Molotov–Ribbentrop paktum alapján, a Szovjetunió június 26-án jegyzékben szólította fel Romániát Besszarábia és Bukovina északi részének az átadására. A két területre 28-ától kezdődően be is vonultak a szovjet csapatok. Az előző napon a magyar minisztertanács kimondta: ha Bukarest teljesíti Moszkva követeléseit, akkor Magyarország is kikényszeríti Romániával szembeni területi igényeinek teljesítését. Ugyanezen a napon – 27-én – a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács mozgósította a honvédséget. Teleki Pál július 10-én Hitlernél járt, és Németország közbenjárását kérte Erdély két-harmad részének a visszaszerzése érdekében. Berlin nyomására augusztus 16-án Szörényváron (Turnu Severin) magyar–román tárgyalások kezdődtek. A magyar fél a Maros-vonal menti területmegosztás elvét képviselte, amely a Székelyföldet délről kerülte volna. A román delegáció azonban erről hallani sem akart, ehelyett népességcserével – milliós nagyságrendben – összekötött területmegosztást ajánlott, de ennek módját és méreteit nem ismertette.²⁷⁰

A magyar–román tárgyalások augusztus 24-én kudarcba fulladtak, s a

magyar kormány két nap múlva Románia megtámadása mellett döntött. A román kabinet azonban 27-én német döntőbíráskodást kért, emiatt az augusztus 28-ára kitűzött magyar katonai akció elmaradt, s a honvédség leállította az előkészületeket. A Német-, illetve Olaszország által hozott augusztus 30-i, úgynevezett 2. bécsi döntés visszacsatolta Magyarországhoz Észak-Erdélyt és a Partium Nagyváradtól észak-északkeletre elterülő részét (Bihar, Szilágyság, Szatmár, Máramaros), valamint a Székelyföldet, összesen 22 várossal és 1740 községgel. A későbbi határkiigazításokkal összesen 43 541 négyzetkilométer területet, 2 633 000 lakossal, ebből 1,4 millió magyar (53,0 százalék), egymillió román (42,0 százalék) és közel ötvenezer fő (3,7 százalék) német volt. A Romániához tartozó Dél-Erdélyben mintegy félmillió magyar maradt továbbra is kisebbségi sorsban.²⁷¹ Az új határ délkelet felől érkezve, Zabola szomszédságában, a Lakócza-hegy 1777 méteres csúcsa közelében csatlakozott az ezeréves történelmi magyar határhoz, és onnan a Kárpátok gerincén futott tovább észak felé, tehát a település újra határszéli helységgé vált.

A Magyarországnak ítélt és azzal újraegyesülő észak-erdélyi és székelyföldi területekre, a honvédség 1940. szeptember 5-től kezdődően, a főerőkkel

Zabolai fiatalok (1940–44)

Zabolai bakák az Ojtozi-határállomáson

Máramarosszigeten, Szatmárnémetin és Nagyváradon át vonult be. Elsősorban a két világháború közötti román hatalom által elhanyagolt, rossz utak miatt a lassabban haladó gyalogsági alakulatok helyett az előreküldött gyorsadtest vette vissza a Székelyföldet, szeptember 9–13. között, s az utolsó itt megjelölt napon érték el Sepsiszentgyörgyöt és Kézdivásárhelyt. Az erdélyi bevonulást követően 1944 végéig mintegy kétszáz-kétszáz ezer magyar, illetve román személy menekült vagy települt át Észak-, illetve Dél-Erdélybe. A magyar országgyűlés a visszacsatolást október 8-án az 1940. évi XXVI. törvénycikkkel iktatta törvénybe. A hazatért területeken november 25-én megszüntették a katonai közigazgatást, és visszaállították a történeti vármegyék polgári adminisztrációját.²⁷²

Már a bécsi döntés hírére is nagy örömmel fogadták a zabolai magyarok. A magyar csapatok szeptember 13-án érték el Zabolát, ahol díszkapuval, bensőséges ünnepség keretében köszöntötték a bevonuló katonákat. Gróf Mikes Johanna,

hogy itthon lehessen a bevonuláson, Budapestről Bukarestig német katonai repülővel, majd onnan az olasz nagykövetség gépkocsijával, sok-sok veszélyt vállalva érkezett a Prahova-völgyén át haza. Az esemény tiszteletére a faluban is előkerültek a paplanokba varrt régi, angyalos, koronás címerű magyar zászlók, s a díszes, ünnepi székely népviseletre pedig kokárdát tűztek. A bevonuló honvédcsapatok parancsnoka, egy ezredes a feldíszített emelvényre hívta a helybéli ortodox pópát meg azokat a román gazdákat is, akik az első világháborúban az osztrák–magyar hadseregben harcoltak, és az eseményen kitüntetésekkel a mellükön jelentek meg.²⁷³

A felemelő ünnep éjszakáján részeg fiatalok bezúzták néhány románok lakta ház ablakát, és puskával lövöldöztek. Mivel ezek a családok már korábban a kertjeik végén húzódó erdőbe bújtak, elkerülték a fizikai bántalmazást. A duhajkodók erre bosszújukat éppen azokon a magyarokon töltötték ki, akik csilapítani igyekeztek őket. Néhány zabolai román lakos azonban jogos félelmében

Katonai átképzés (1940–44)

menekült el a faluból Dél-Erdélybe, mert a két világháború közötti időszakban megalázóan és erőszakosan viselkedett a helyi magyarsággal szemben.²⁷⁴

A második bécsi döntés utáni kor egyúttal az újabb világháború időszaka. A zabolai legényeket és a fiatalabb férfiakat csakhamar besorozták a magyar hadseregbe. Azokat pedig, akik korábban, a Román Királyság idején katonáskodtak, gyorsan átképezték az új szolgálatra. Az új élet, immár nem kisebbségi magyarként, elsősorban a felszabadulás érzését, a lelki feltöltődést jelentette a zabolai magyarság számára is, miként szerte a Székelyföldön és Észak-Erdélyben. Ezt még az sem tudta igazából megtörni, hogy a visszatért területeken nagy számban jelentek meg az úgyne-

vezett „anyások”, akik az itt élők számára egy addig ismeretlen, gögös cím- és rangkorságot terjesztettek el. Mivel az ország központi, volt trianoni területről idevezényelt közigazgatási alkalmazottak, tisztviselők vagy más közalkalmazottak általában nem ismerték a sajátos székely körülményeket, a helyi viszonyokat, gyakran félreértések és igazságtalanságok keletkeztek. Hiba volt a visszacsatolás után, hogy a közigazgatás és egyáltalán az erdélyi és a székelyföldi magyar élet újjászervezésekor a magyar kormányzat nem támaszkodott kellően a korábban kisebbségi sorsban élt helyi magyarság vezető rétegére és értelmiségére, valamint még a román világban is jól működő intézményrendszerére. Másodsorban pedig a Budapestről

Gazdakör (1940–44)

irányított centralista politika egyáltalán nem volt érzékeny a székely falvak sajátos gazdasági, társadalmi és kulturális hagyományai, valamint az itt élők gondolkodásmódja iránt sem. Mivel nem vették figyelembe a Székelyföld mostoha természeti adottságait, pont olyan adókat vetettek ki, mint az alföldi igencsak termékeny területekre. Ennek eredményeképpen a zabolai gazdák 1942-ben itt is azt tapasztalták, hogy még a románok adóinál is magasabb összegeket kell befizetniük az államkasszába.²⁷⁵

Magyarország közhivatalainak 1942. évi cím- és adattára szerint Zabola ekkor nagyközség Háromszék vármegye kovásznai járásában, lakossága 2751 fő. Elöljáróság, telefonszám 7. Vezető jegyző Dancs Gábor, akinek működési területe és hatásköre a községen kívül még a szomszédos Pávára és Székelypetőfalvára is kiterjedt. Segéd-

jegyzők: Kovács Gerő és Barabás Imre, írnok Finta Ilona, díjnok Bóth Mihály, pénztáros György Károly, községi bíró Fejér Mihály, körorvos dr. Hohman Sándor. A római katolikus lelkészi hivatal Zabolán, a Horthy Miklós utca 342. szám alatt tevékenykedett, anyakönyvét pedig 1922-től vezették. Működési területe: Zabola, Páva, Kovászna, Komandó és Csomakörös. Plébános Ujlaki János, kántortanító Borbáth Sándor és Fejér József. A zabolai református lelkészi hivatal 1752-től vezette anyakönyvét, lelkésze Abrudbányai Fikker Ferenc. A községközpontozhoz kapcsolt Páván református lelkész volt Lőrincz Sándor, igazgató-tanító-kántor Deák Béla, gondnok pedig Zakariás Gergely. Zabolán 1942-ben további három közhivatal működött: a magyar királyi csendőroros és a két MÁV-állomásfőnökség, Zabola–Páva vasúti megállóhellyel, illetve a Zabola-fürészteleppel.²⁷⁶

A „kicsi magyar világ” szűk négy esztendejében a két évtizedig tartó nemzetiségi elnyomás után rövid idő alatt Zabola is gyors fejlődésnek indult, habár az itt élők jelentős modernizációs deficittel egyesültek Magyarországgal. Így van ez még akkor is, ha településünket sem kerülte el a világháború, és annak harmadik-negyedik évében már itt is megjelent a hadigazdálkodás számos eleme, például a termények egy részének vagy a lovaknak a kötelező beszállítása. A helyi gazdálkodás azonban még a nehézségek ellenére is láthatóan megpezdült és fellendült, a gazdák többsége pedig gyarapodott. Oláh Sándor kutatásaiból ismerjük, hogy a budapesti hatalom, elsősorban az erdélyi származású politikusok hatására, gyors, főleg helyi erőforrásokra támaszkodó modernizációs programot szándékozott megvalósítani a Székelyföldön.²⁷⁷ Pozsony Ferenc, a helybeli gazdakör elnöke, Fikker Ferenc, református lelkipásztor és Újlaki László, római katolikus plébános a vártemplom szomszédságában lévő kultúrotthonban számos gazdatanfolyamot szervezett a téli hónapok alatt.²⁷⁸ Sajnos, a Budapest által szorgalmazott felzárkóztatást csakhamar jelentős mértékben megbénította a hadigazdálkodás bevezetése. „Az elmaradott országrészt támogató, segélyező, modernizáló állam fokozatosan a javakat elvonó, fogyasztást korlátozó szerepekbe kényszerült.”²⁷⁹

A korábbi két évtized megaláztatásai után a faluban ismét kivirágzott a kulturális, az egyházi és a sportélet. E néhány év alatt Abrudbányai Fikker Ferenc,

református lelkipásztor volt a település életét alapvetően meghatározó, vezető egyéniség. Közben a helyi gazdakör most már magyar állami, kormányzati támogatással szervezte tanfolyamait, köztük a téli mezőgazdasági oktatást, a szakmai kirándulásokat, az állat- és terménykiállításokat, valamint a különböző versenyeket. A zabolai fiatalok a cserkész- és a leventemozgalom keretében ismerkedhettek meg Magyarország történelmi vidékeivel, nagyvárosaival és emlékhelyeivel. Az elmúlt évtizedekben e sorok írója még találkozott olyan idősebb zabolai magyar gazdával, aki csendesen azt mondta: „Éltem eddig összesen négy évet, 1940 és 1944 között.”

A Magyar Keresztény Szociális Vasutasok Országos Gazdasági Egyesületének kispesti csoportja 1941-ben országzászlót adományozott a falunak, amit 20 tagú küldöttség hozott el Zabolára, és adott át György Károly községi bírónak. A zászlót június 1-én az iskola udvarán avatták fel népes ünnepség keretében, majd azt felszentelte Ujlaki János, római katolikus plébános és megáldotta Fikker Ferenc, református lelkész.²⁸⁰

Ebben az időszakban kereste fel a falut Horthy Miklós, Magyarország kormányzója, aki a Mikes család meghívására érkezett Zabolára. Gróf Mikes Ármin vendégeként a határszéli erdőrengetegben, a Háromszéki-havasok nyugati oldalában medvedadászaton vett részt. A falu második emlékezetes eseménye gróf Teleki Géza és gróf Mikes Hanna menyegzője volt 1943. február 27-én, amikor az erdélyi arisztokrácia számos jeles alakja is megjelent az ünnepségen.

Gróf Mikes Johanna és gróf Teleki Géza esküvője 1943-ban

1944 tavaszán a keleti front már Románia moldvai határához közeledett. A magyar katonai vezetés az előző években a Keleti-Kárpátokban felkészült Észak-Erdély és a Székelyföld védelmére, és a kárpátaljai Árpád-vonalat az új magyar keleti határra is kiterjesztette a Borsai-hágótól egészen Ojtoz községig. Az erődrendszert folytatva a Kárpát-kanyarban megerősített pontokat létesítettek, ezek egyike a Zabolától keletre fekvő hegyvonulaton volt – csúcsa, a Tiszta-bükk 1340 m magas –, ahol a lefutó völgyeket szintén egy-egy völgyzárral retesztették el.

1944 nyarán a mintegy negyvenötvenezer fős székely határvédő erők négyszáz kilométer hosszan védték a

Székelyföld körül húzódó országhatárt, majd csak augusztus 27-én kerültek először összeütközésbe a Keleti-Kárpátokon át betörni szándékozó ellenséggel. A székely határvédő alakulatokban szolgálgva természetesen zabolaiak is részt vettek a harcokban.²⁸¹

Négy nappal korábban, augusztus 23-án, miután a Vörös Hadsereg áttörte a német–román állásokat a moldvai Jászvásárnál (Iași), Románia hirtelen kiugrott a háborúból, és szembefordult korábbi fegyvertársaival. Fegyverszünetet kért, majd két nap múlva hadat üzent Németországnak.

Augusztus 31-én a szovjet csapatok bevonultak Bukarestbe. Észak-Erdélyt ekkor, az előző naptól már a 2. magyar

Gróf Mikes Johanna és gróf Teleki Géza esküvője 1943-ban

hadsereg védelmezte, de a székely, köztük számos zabolai, határvédelmi erők is tovább csatáztak a Gyimesi-szorosban valamint az Úz völgyében.²⁸² Nekik is köszönhető, hogy a bekerített Székelyföld szeptember 7-én kezdődött katonai kiürítését a magyar hadvezetés viszonylag nagyobb veszteség nélkül meg tudta oldani. Közben, az előző napon a 2. ukrán front csapatai Havasalföld felől, a Déli-Kárpátokon át kezdték meg benyomulásukat Dél-Erdélybe. Egy támadó ék

a védtelenül maradt Székelyföld felé tört gyorsan előre, amelynek déli sávját a magyar hadvezetés éppen ekkor ürítette ki. Így aztán nemcsak Háromszék vármegye székhelyére, Sepsiszentgyörgyre és a másik városba, Kézdivásárhelyre vonulhattak be akadálytalanul a szovjet erők, hanem szeptember 8-án minden ellenállás és puskalövés nélkül Zabolát is elfoglalhatták. A falu magyarságának ezen a napon kezdődött el a második, legösszetettebb kisebbségi korszaka.²⁸³

MIT JELENT A NÉPI DEMOKRÁCIA?

A szovjet és a román csapatok gyorsan, akadálytalanul vonultak át Háromszék egész területén, majd nyugat felé törtek előre. Nyomban utánuk Zabolára is megérkeztek a korábbi román hatalom emberei, részben ugyanazok, akik az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés után Dél-Erdélybe menekültek. Magabiztosságukat csak növelte, hogy hírül kapták: a Romániával szeptember 12-én Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 19. cikkelye kimondta: „A Szövetséges Kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, és egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély, vagy annak nagyobb része, adassék vissza Romániának.”²⁸⁴

A négy évig magyar fennhatóság alatti területekre visszatért román közigazgatás és csendőrség azonnal megkezdte a régi-új hatalom kiépítését és a magyarságtól elszenvedett valós vagy vélt sérelmeinek megtorlását. Ebben kiváló társra talált a Bukarestből útnak indult több mint ötvenezer fős, úgynevezett Maniu-gárdában. Annak 600 fős Olteanu Gavrilă vezette brassói alakulata szeptember 15-én esküdt fel ünnepélyesen a Korona városában a királyra és a házára. Az önkéntesek már ugyanazon nap elindultak Háromszék felé, s szeptember 19-én Gavril Olteanu vezetésével

be is vonultak Sepsiszentgyörgyre, ahol a Székely Mikó Kollégiumban fészkeltek be magukat.²⁸⁵

A gárda fő célja volt, hogy „önkéntes” alakulatokba szerveződve az előrenyomuló szovjet és román csapatok mögötti területeken megfélemlítse, szülőföldjéről elűzze a magyar lakosságot, etnikai tisztogatást hajtson végre. Sepsiszentgyörgyről észak felé indult a Maniu-gárda.²⁸⁶ Először az Olt folyó völgyében rabolt, pusztított, fosztogatott, erőszakoskodott és gyilkolta le az ártatlan magyarokat, férfiakat, nőket, gyerekeket, majd „önkénteseik” az egész Észak-Erdélyt végigdúlták.²⁸⁷ Egyik leghírhedtebb tettüket Erdővidéken, Szárazajta faluban követték el, ahol szeptember 26-án²⁸⁸ összesen tizennégy székelyt mészároltak le, többüket tuskón, bárdal lefejezve családtagjaik és a fegyverrel összeterejt helybeliek szeme láttára.²⁸⁹ A Maniu-gárda magyarelles vérengzései miatt a szovjet hadvezetés Észak-Erdélyből és a Székelyföldről ideiglenesen kiharcolta a román közigazgatást, és helyette szovjet katonai adminisztrációt vezetett be 1944. november 14.–1945. március 23. között. Ennek hatására a román csapatok november 15-én elhagyták Sepsiszentgyörgyöt, és Prázmárra vonultak vissza.²⁹⁰

A szovjet katonai közigazgatás védelme alatt a kolozsvári magyar és román

baloldal szinte napok alatt kiépítette Észak-Erdély és a Székelyföld valós közigazgatási önkormányzatát. A korabeli magyar közvélemény által csak „észak-erdélyi köztársaságnak” emlegetett, szovjet katonai fennhatóság alatt lévő területen önálló oktatási és kulturális intézményrendszer épült ki. Külön magyar tanügyigazgatást szerveztek, és tovább működhetett a kolozsvári magyar egyetem is. A magyarság saját közigazgatása alatt maradhatott, de vezetőit és tisztviselőit jórészt kicserélték az egyre inkább kommunisták befolyása alá került Magyar Népi Szövetség embeireivel.²⁹¹

A kolozsvári ideiglenes kormány hatóköre nem érte el a távolabbi magyarlakta területeket, így például az Erdély fővárosától háromszázötven kilométerre fekvő Zabolát sem. Többek között ezért történhetett meg, hogy egy 1940-ben elmenekült és 1944 őszén a faluba visszatelepedett román csendőr nyomban lefogatta azokat a magyar legényeket és fiatal házasembereket, akik magyar katonaként harcoltak a második világháborúban. Azzal vádolták meg őket, hogy titkos, románellenes fegyveres partizánakciókban vettek részt, népfölkelést terveznek. Előbb Sepsiszentgyörgyre, onnan a Brassó melletti Földváron felállított haláltáborba hurcolták a lefogottakat. Itt raboskodtak 1944 késő őszén és tél elején, fűtetlen barakkokba zsúfolva, kiéheztetve, majd védőoltásnak álcázott injekciókkal tudatosan megbetegítve. Az embertelen körülmények és az egészségügyi ellátás hiánya folytán a földvári gyűjtőtábor-

ban járvány tört ki, ezrével betegedtek meg és pusztultak el a foglyok. Akik túléltek a borzalmakat, azokat továbbhurcolták a szovjet NKVD felügyelete alatt álló moldvai Foksányban (Focșani), Vrancea megye központjában felállított hadifogolytáborba. Az ottani, még embertelenebb körülményeket is átvészelő rabokat a Dnyeszter partján fekvő Tighinára küldték tovább. A zabolaiak közül végül is csak hárman kerültek haza, tizenheten elpusztultak.²⁹² Bende Jenő emlékiratában jegyezte le, hogy a földvári tábor túlélőit az oroszországi Murmanszkba hurcolták, ahol összesen huszonnyolc zabolai fogoly pusztult el különböző járványos betegségekben és végelgyengülésben.²⁹³

1944 őszének-telének átmeneti, zavaros hónapjaiban a pávai Pila István játszott érdekes, összetett szerepet a vidék magyarságának életében. A férfi korábban a Mikes gróf erdőőre volt a távoli Putnai-havason, és a falubeliek szerint egy rádió adó-vevő berendezéssel már 1944 előtt titokban kapcsolatot tartott a szovjet hírszerzőkkel. Tény, hogy a vidékre bevonuló szovjet katonai közigazgatás azonnal kinevezte Háromszék vármegye népörségének élére. Pila gyorsan megszervezte a magyarság önvédelmét, megelőzte idegen fegyveresek betörését, s ezzel pedig megmentette a helyi és a környékbeli magyar falvak lakosságát, miközben a közeli Olt völgyében – mint írtuk – éppen ekkor garázdálkodtak, öldököltek a Maniu-gárdisták. Ugyanakkor a zabolaiak által megszállottnak, eszelősnek tekintett ember, Pila volt az is, aki személyesen irányította a Mikes-

kastély feldúlását, kifosztását, értékes le-
vél-tárának és könyvtárának elégetését.²⁹⁴
A román karhatalmi erők Pila Istvánt
1945. augusztus 15-én, 14 társával
együtt, letartóztatták. Korabeli belügyes
írott források szerint titkos fegyverrak-
tár kiépítésének és a román hatalom
elleni népfelkelés szervezésének vádjá-
val.²⁹⁵

Az 1944 ősztől gyakran változó ro-
mán kormányok egyik fő törekvése a
Szovjetunió jóindulatának a megnye-
rése volt, hogy ismét bevezethessék
Észak-Erdélyben a román közigazga-
tást. Moszkva ezt elsősorban a Román
Kommunista Párt politikai bázisának az
erősítésére használta fel, ugyanakkor azt
is elérte, hogy már novemberben Petru
Groza miniszterelnök-helyettesként be-
került az éppen akkor átalakított buka-
resti kabinetbe. Visinszkij szovjet kül-
ügyminiszter-helyettes 1945. március
6-án a román fővárosban tárgyalva csak
katonai és politikai fenyegetéssel tudta
rábírní I. Mihály királyt Petru Groza mi-
niszterelnökké való kinevezésére. Ha az
uralkodó a moszkvai kérést visszautá-
sítja, akkor – mint Visinszkij kijelentette
– a Szovjetunió „nem felelhet Románia
mint független állam fennmaradásáért”.
Groza táviratban kérte Sztálint, hogy
Észak-Erdélyben engedélyezze a román
közigazgatás bevezetését. Erre március
13-án került sor, s ezzel véget is ért az
„észak-erdélyi köztársaság” korszaka.²⁹⁶

A Groza-kormány hatalomra lépése
után a román államhatalom helyi szervei
nemcsak Zabolán, hanem szerte Észak-
Erdélyben – az említett nemzetiségi
statútum ellenére – gyarmatosítóként

bántak a magyarsággal. A Háromszék
vármegye posztját újra elfoglaló koráb-
bi román csendőrparancsnok 1945. au-
gusztus 21-én, majd szeptember 9-én
kelt felterjesztésében arról értesítette
bukaresti feletteseit, hogy irredenta
magyar csoportok fegyveres ellenállási
mozgalmat terveznek, illetve szervez-
nek itt a Székelyföldön. Már több titkos
fegyverraktárat létesítettek, amelyek
közül egyet fel is fedeztek Kovásznán,
Pila István irodájában. Éppen ezért a ne-
vezett személyt augusztus 15-én tizen-
négy társával együtt letartóztatták.²⁹⁷

A jelentés szerint a megvádoltak ép-
pen a győztes nagyhatalmak – USA,
Szovjetunió és Nagy-Britannia – július
17. és augusztus 2-a között Potsdamban
tartott konferenciája alatt akartak olyan
fegyveres összetűzést kirobbantani,
amely felhívja a nagyhatalmak figyelmét
a romániai kisebbségek helyzetére, így
szolgáltatva alapot a nemzetközi be-
avatkozásra és Románia katonai megtá-
madására.²⁹⁸

Az újonnan berendezkedett román
hatalomnak végül így sikerült eltávolítá-
nia a számára kényelmetlenné vált Pila
Istvánt, Háromszék megye népőrsége
volt parancsnokát, a megszálló szov-
jet katonai hatóságok bizalmi emberét.
Börtönéveit letöltve Pila aztán tovább
dolgozott Zabolán erdőőrként, de töb-
bet már nem végzett pártmunkát. Ké-
sőbb egy fejére zuhant farönk okozta
halálát az erdőben.²⁹⁹

Az előbbiekhöz kapcsolódik – mint
írtuk –, hogy Romániai háborús ki-
ugrásával 1944. augusztus–szeptem-
berben az erdélyi front rövid idő alatt

Румыния

СОЮЗ ОБЩЕСТВ КРАСНОГО КРЕСТА И КРАСНОГО ПОЛУМЕСЯЦА
СССР

Почтовый картонка военнопленного
Carton postal de prisonnier de guerre

Адрес (Destinataire) *Demes Ioan.*

Место (Adresse) *Zăbala, Jud. Treiscaune*
(страна, город, улица, № дома, округ, союз, zip-код)
România, Treiscaune, Transilvania

Отправитель (Expéditeur) *Demes Ferenc*
Фамилия и имя военнопленного
Nom du prisonnier de guerre *C.C.C.P. Arad p. 2. 7/48-T*

Почтовый адрес военнопленного
Adresse du prisonnier de guerre

Kedves szüleim!

Utolsóra május 10-iki kétféle lapjokat kaptam magamra.
Egészséges vagyok. Azt hiszem, Császár volt maguknál, elmondott mindent. Testvéreimmel csókolom. Ferenc

1947. VIII. 10.

Demes Ferenc levele a szovjet fogságból

összeomlott. A Székelyföldet gyorsan kiürítő magyar, illetve a Kárpát-nyarból és a Déli-Kárpátokban visszavonuló német csapatok számos felszerelést hátrahagytak. A Zabola fölötti havasokban is sok fegyvert és löszert találtak a helyiek, akik közül többen önként csatlakoztak a Fogarasi-havasokban szerveződő, 1945 után kibontakozó kommunistaellenes fegyveres ellenálláshoz. A mozgalom leverése után elfogott, majd elítélt Kovács Albert tizenöt évig raboskodott Románia leg hírhedtebb börtöneiben.

A zabolai Mikes család tagjai a szovjet csapatok elől 1944 augusztusában Budapestre menekültek, ahol a bombázások alatt Mikes Ármin november 28-án meghalt egy fővárosi kórházban Felesége és lányai a magyar fővárosból később Szombathelyre, Mikes János püspöki rezidenciájába menekültek. A hadiesemények elmúltával Mikes Árminné nyomban hazatért. A kastélyt azonban már teljesen kifosztva és feldúlva találta, ezért egy félreeső kerti lakban húzódott meg. A zabolaiak zöme nagy szeretettel fogadta az özvegyet, akit, családtagjaival együtt, elsősorban élelmiszerekkel segítettek.

Az ötven hektárnál nagyobb birtokok felosztását 1945. március 23-án elrendelő román földreformtörvény helyi végrehajtásakor, a Hagiú Ioan által vezetett bizottság Zabolán, a Mikes család uradalmából kétszáz hektár földet osztottak ki szegényebb családoknak. A grófi család mintafarmját államosították, ahol állami gazdaságot létesítettek 1948-ban.³⁰⁰ Annak vezetését kezdetben különbö-

ző pártkáderek alkották.³⁰¹ Gróf Mikes Árminné, Bethlen Klementinát a kommunista titkosrendőrség 1949. március 2-áról 3-ára virradó éjjel, éppen húshagyókedd éjszakáján, amikor minden közember vidáman mulatott, hurcolta el Sepsiszentgyörgyre, majd onnan később Marosvásárhelyre, ahol 1954. július 16-án elhunyt.³⁰² Lánya, Klementina, már korábban Ausztriába, Auersperg Károly herceghez ment férjhez. Johanna a férjével, gróf Teleki Gézával együtt, kalandos körülmények között az Amerikai Egyesült Államokba menekült. Harmadik gyermekét, Évát, az 1945. november 24-én elhunyt gróf Mikes Sándor nejét, előbb Dubrudzsába hurcolták kényszermunkára, majd 1951. április 25-től egészen 1978. március 7-én bekövetkezett haláláig kétkezi munkásként dolgozott Kolozsváron. Lányát, Mikes Katalint a közeli Szentkatolnán fogadta be egy család, aki ott is folytatta elemi iskolai tanulmányait, majd utána a kolozsvári volt református leánygimnáziumban tanult bentlakó diákként egészen 1959-ig. Mivel az édesanyja által benyújtott kivándorlási kérelmét a hatóságok végül is elfogadták, 1960. március 6-án vonattal Ausztriába utazhatott, nagynénjéhez. Grazban a Sacré Coeur-ban érettségizett 1964-ben, majd a grazi egyetem tolmácsintézetében végezte tanulmányait. Ott ismerte meg későbbi férjét, Shuvendu Basu Roy Chowdhury of Ulpurat. Mikes Katalin 1972-től egészen nyugdíjazásáig a Grazi Egyetem könyvtárának belső munkatársa volt.³⁰³

Érdekes tény, hogy a második világháborút követő években a román kommu-

nista hatalom (a király lemondásával, a köztársaság kikiáltásával, pártegyesítéssel, a gazdaság és az oktatás államosításával stb.) országos szinten rendre megszilárdította pozícióit, majd azokat később lokális, falusi szinten is érvényesíteni szándékozott. Éppen ezért 1949-ben tudatosan szervezték meg a helyi hatalom egységes, felülről tökéletesen irányítható intézményrendszerét, a néptanácsokat; augusztus 30-án megalapították a Népbiztonsági Főigazgatóságot (Securitate), megkezdték a kollektív gazdaságok erőszakos szervezését; számos egyházi vezetőt letartóztattak; a Magyar Népi Szövetségen belül tisztogatást hajtottak végre; 1950-től radikálisan átszervezték az ország területi, adminisztratív beosztását; 1952-ben számos magyar kommunista vezetőt (pl. Luka Lászlót) letartóztattak, és megszervezték a Maros Magyar Autonóm Tartományt.³⁰⁴

Éppen ezért 1949-től már nem a régen várt csendes dolgos napok, hanem az új hatalom terrorja, a lokális közösségek félelme és szorongása teljesedett ki. Mindezek csakhamar rejtett vagy nyílt, spontán vagy tudatos ellenállási eseményekben csúcsosodtak Zabolán is.³⁰⁵

Az impériumváltozás utáni években az erős magyar nemzeti identitással rendelkező zabolaiak körében sem szűntek meg az ellenállás különféle rejtett vagy nyílt formái a román kommunista államhatalom ellen. A falubeli legények régi szokás szerint még az 1940-es évek második felében is virágokkal, szalagokkal feldíszített lovas kocsikon mentek soro-

zásra, miközben magyar katonadalokat énekeltek. 1947 tavaszán is így történt, amikor a Securitate emberei gúnyolódásnak vélték azt, hogy a legények szarvasmarhákat fogtak szekereik elé. A rukkoláson részt vevő fiatalokat behívták a helyi iskolába, ahol azzal vádolták meg őket, hogy az ökrök szarvaira piros-fehér-zöld pántlikákat raktak, énekeik pedig horthysta katonanóták. A Securitate verőemberei az ifjak közül elsősorban Bende Albertet bántalmazták súlyosabban, akit az esemény szervezésével gyanúsítottak. A sorozáson részt vett fiatalok elhatározták, hogy a titkosszolgálat üldözése elől Magyarországra szöknek. Bende fegyvert szerzett, és este rálőtt arra a különösen kegyetlen szekusra, aki Kovásznára sietett motorkerékpárjával. A járművel felborult tisztnek azonban csak a lába sérült meg könnyebben. A zabolai fiatalembert még aznap éjszaka letartóztatták, majd tizennyolc évi börtönre ítélték, amelyből hét és fél esztendőt letöltött.³⁰⁶

Kevésbé ismert, hogy 1949. június 20-án Zabolán olyan lázadás tört ki, amit a helyiek „papi lázadasként” vagy „papi zendülésként” emlegetnek.³⁰⁷ A kommunista hatalom erre a napra népgyűlést hívott össze azzal a céllal, hogy a lakosságot felkészítse a burgonyabogár elleni védekezésre. A rendezvényt a református egyház művelődési otthonában tartották, végeztével azonban a tömeg nem oszlott szét, mert az emberek azt suttogták: a Securitate éppen most gyűjti össze a legjobb gazdákat, valamint a lelkészt, hogy valamennyiüket börtönbe vesse. A református és a római katolikus temp-

lom tornyában félreverték a harangokat, s így a vészjelre még több ember jelent meg a templomtéren. A zendülést lezáró brassói hadbírósnál tárgyaláson rögzített tanúvallomások azt is tartalmazzák, hogy Fikker Ferenc az említett ülés végén arra biztatta volna a falu népét, hogy dobják ki a néptanácsról Balázs Józsefet és Hagiú Iont, mert ők állították össze annak a 18 személyeknek a listáját, akiket csakhamar le fognak tartóztatni.

A titkosrendőrség egyik autója éppen a tömegben akart áthaladni, amikor a zabolaiak a járműben felfedezték az egyik falubelijüket, akit a hatóságok azzal vádoltak, hogy titokban fegyvert rejteget, és segítségükkel, egy népfölkelés keretében, a fennálló helyi- és államhatalom megdöntésére törekszik. A feldühödött nép megállította az autót, a bírósági vallomások szerint Pozsony József és Kovács János kinyitották annak ajtaját, a letartóztatott személyt pedig leszállásra szólították, majd a nála lefoglalt fegyvereket egy zsákból kiürítették a földre. A lincshangulat közepette a szekusok elmenekültek, s a letartóztatott Kovács Miklós pedig kiszabadult. A tömeg ezután véresre verte azt a besúgónak tartott férfit, aki egyébként 1944 őszén feldőlt a Mikes-kriptát, majd cselekvően részt vett a grófi kastély kirablásában és szédülésében.³⁰⁸

A bírósági vallomásokot rögzítő iratok azt tartalmazzák, hogy Fikker Ferenc a kiszabadítási jelenetet csak a parókia kertjéből nézte végig, utána megdicsérte Kovács Miklóst, majd felkereste Demes Gyulát és Pozsony Józsefet, akikkel megbeszélte, és előkészítette,

*Fikker Ferenc, református lelkész és családja
(1940–44)*

hogy a nép védje meg, gyűljön össze, ha el akarják vinni őt a faluból. A lázadás közben végig szóltak a református és a katolikus templom harangjai, s a feldühödött tömeg kövekkel dobálta meg a néptanács épületét. Amikor a lázongók lecsillapodtak, s nagyrésztük már haza távozott, a hatóságok az éj leple alatt jól felfegyverzett sepsiszentgyörgyi és brassói rendőröket, valamint munkásöröket szállítottak teherautókon Zabólára. Azokkal teljesen bekerítették a falut, és reggelre egytől egyig letartóztatták a lázadás hangadóit. A kihallgatások előbb a Securitate kovásznai pincéiben kezdődtek, majd Sepsiszentgyörgyön és Brassóban folytatódtak. A karhatalmisság közben Zabola plébánosát is súlyosan bántalmazták. Abrudbányai Fikker Ferencet, a falu határozott és bátor kiállású református lelképásztorát legközelebbi híveivel együtt tartóztatták le.

A népfölkelésre való biztatás, testi sértés és tiltott fegyvertartás vádjával letartóztatottak perére 1949. szeptember 21–22-én került sor, a brassói kato-

nai törvényszéken. A vád felszólítására ott tanúvallomást tett: Balog Andor, György Sándor, György Albert, Balázs József, Kerekes József, Kozma Balázs, Németh Sándor és Szakács Jenő. A védőügyvéd csak Bogyó (sz. Szabó) Máriát kérhette fel tanúnak. Az egyik tanú közben azt vallotta, hogy Zsidó Antal és Bende Béla, habár nincsenek letartóztatva, a legtüzesebb felbújtatók voltak, s voltaképp ők bántalmazták legsúlyosabban a hatalom helyi emberét. A 721-es számú ítéletet végül is szeptember 28-án hirdették ki: Fikker Ferencet háromévi kényszermunkára ítélték, amit a Duna és a Fekete-tenger közötti csatornaépítkezésen töltött le borzalmas körülmények között, s ahonnan csak 1952. november 27-én szabadult. Demes Gyula, a református egyház gondnoka és Pozsony József egy-egy évi, Héjja Gizella pedig több hónapi elzárást kapott, amit a brassói Fellegvár börtönében ültek le. Kovács Jánost, aki a szekusokat kirángatta autójukból, három évre ítélték, de a titkosrendőrségen halálra verték. A fegyverrejtegetés és testi sértés vádjával letartóztatott Kovács Miklóst, a zabolai lázadás tulajdonképpeni kiváltóját pedig tíz évi fogságra ítélték, amit mind az utolsó napig letöltött.³⁰⁹ Habár Kovácsnak mindössze nyolcvanhárom ár földje volt, börtönévei alatt mégis rá tették családját a zabolai kuláklistára, és külön adókkal valamint teljesíthetetlen beszolgáltatásokkal sújtották.

Fikker Ferenc meghurcoltatása még a kiszabadulása után sem ért véget. Közvetlenül az 1956-os magyarországi kommunista ellenes forradalom erdélyi

eseményei után, 1957. március 30-án Oláh Alexandru hadnagy, a Belügyminisztérium Kézdi Rajoni vezetője, valamint Márkosi Carol főhadnagy, a II. osztály főnöke, Kovács Mihail, ezredes, tartományi belügyes főnök jóváhagyásával elrendelte a zabolai lelkipásztor folyamatos megfigyelését és ellenőrzését horthista kémkedés gyanújával. A biztonsági szolgálat emberei 1957. április 5-én már meg is fogalmazzák a legszükséges tennivalókat: a lelkes megfigyelését, hazai és magyarországi kapcsolathálójának felderítését, amit elsősorban a "Gyergyai" fedőnevet viselő zabolai, Fikkerhez nagyon közel álló személlyel terveztek megvalósítani. Gyanús volt a biztonságiaknak a "Dobrescu" és a "Raducanu" fedőnevű ügynökök azon jelentése is, hogy a lelkes dr. Székely Andrással, Balogh Andorral és Ciora Romulus, ortodox pópával elég rendszeresen találkozott, együtt kártyázott. Ugyanakkor elrendelték magyarországi testvérével folytatott levelezésének követését és megfigyelését is. A további jelentések csakhamar arról számolnak be, hogy Fikker baráti köréhez tartozott még Dancs Gábor, könyvelő, Sólyom Ferenc, nyugdíjas tanár, dr. Székely András, főorvos, Demes József, gyógyszerész, Török Ferenc, kézdivásárhelyi sógora, Labud Antal, római katolikus lelkes és Tóth Lajos, a grófi család hajdani erdésze, akikkel kártyázás közben rendre megbeszélték a magyarországi 56-os eseményeket is.³¹⁰

A hatalom keze nemcsak Fikker Ferenc lelkes életét, hanem gyermekeiét is megnyomorította. Fiának, ifjabbik

1957/1057.-

K i s s e l t e s . -

mind azon személyekről akik szobla község kulák névjegyzékében szerepelnek.-

R. szám.	Nevé és utóneve.-	Község és Hus		Indok amelynek alapján az illető kuláknak tekintendő.-
		Falu.-	szám.	
1.	2.	3.	4.	5.
1.	Baróthi Albertné	Zabola	629	Üss. 3. 43. szántó 2.93. Kass. 0. 70 9.05 Hn. volt és szolgát tartot
2.	Balogh János	Páva	126	Üss. 11. 71. sz. 5. 25. Kass. 6. 46. 12.16 Hn. volt.-
3.	Csékes János	Zabola	744	Üss. 2. 01. szántó 165. Kass. 0. 46. Tanácsosbí-vajjalat, Pulikafőszé.
4.	Csékcs József	Páva	313	Üss. 4. 57. sz. 1. 86. Kass. 9. 77 volt.-naposdások dolgot.
5.	Csékcs Károly	Páva	99	Üss. 6. 22. 4. 38 ss. 384 Kass. 16. Szolgát tartott a múltban.-
6.	Lemes Ferenc	Zabola	560	Üss. 1. 29. szán. 0. 48. Kass. 0. 81. A múltban szolgát tartott.-
7.	Gáll János	Páva.-	312	Üss. 6. 21. szán. 4. 63. Kass. 3. 58 Volt 12.04 Hn. Naposdások.-
8.	Kovács Miklós	Zabola	478	Üss. 0. 83. szán. 0. 03. Kass. 0. 80. Hirtokát le adta. Elszárvá.-
9.	Nagy György	Páva.	78	Üss. 7. 36. szán. 1. 00. Kass. 5. 56. Pardusüzemet tartott.-Alkalmossággal és szolgát.-
10.	Matyás József	Zabola	696	Üss. 9. 11. szán. 4. 68. Kass. 4. 59. Volt 21. 72. Hn. szolgát tart.-
11.	Miskolci István	Páva	188	Üss. 2. 89. szán. 1. 00. Kass. 1. 89. Szolgát tartott régen. Földjét leadtá, essorsúddótlag.-
12.	Óprea Nicolás	Zabola	231	Üss. 3. 89. szán. 1. 77. Kass. 2. 07. Szolgát tartott, jelenben ő mű- veli. Volt 9.08. Hn.-
13.	Szűcs György	Zabola	53	Üss. 2. 68. szán. 2. 03. Kass. 0. 67. Két rand óéplőgép.-

Zabola község 1957 okt. 4-én.-

Néptanács elnöke

Titkár,

Kulákok listája (Polgármesteri Hivatal Levéltára)

Fikker Ferencnek (sz. Kézdivásárhelyt 1939-ben) neve már egy 1958-as, Erdélyi Magyar Ifjak Szövetségével kapcsolatos besúgói jelentésben szerepelt. A fennálló társadalmi rend elleni szervezkedés vádjával 1959. március 13-án

tartóztatták le Kolozsvárt, ahol ő akkor teológiai hallgató volt. A kincses városban működő katonai bíróság 15 év börtönbüntetésre ítélte, amit előbb Szamosújvárott, majd a Duna-deltában és a Bráilai Nagysziget különböző kény-

A kollektív gazdaság első kombájnya az 1960-as években

szermunkatelepein töltött. Végül 1964. júniusában szabadult. Mivel teológiai tanulmányait nem folytathatta, Brassóban ipari technikumot végzett, majd feleségével együtt 1982-ben végleg kitelepedett Németországba.³¹¹ A totalitárius hatalom mindent elkövetett, hogy a zabolai lelkipásztor kisebbik gyermeke, Fikker Mária Erika se végezhesen egyetemet. Ő is csak hosszú kitérők után tudott állategészségügyi technikumot végezni, majd végül Sepsiszentgyörgyön telepedett le tanár, muzeológus férjével és családjával. A zabolai református vártemplom udvarán 2010-ben, bennsőséges ünnepség keretében állítottak kopjafát Fikker Ferenc emlékére.

Településünk népe döntően a mezőgazdaságból élt, s ennek állami terhei már 1945 után is jelentősen növekedtek, habár 1946-ban és 1947-ben Zabolát, valamint a környező falvakat hosszan-

tartó aszály sújtotta, a gazdákat mégis szinte teljesíthetetlen terménybeadásra kötelezték. 1947. december 30-án Romániában megszüntették a királyságot és kikiáltották a köztársaságot, majd 1948. február 23-án egyesítették a kommunista és a szociáldemokrata pártot. Az ekkor létrejött Román Munkáspárt főtitkárává Gheorghe Gheorghiu-Dej választották, aki az országban hamarosan kiépítette a sztálini típusú kommunista diktatúrát. Június 11-én államosították a legfontosabb termelőüzemeket, a bankokat és a szállítási vállalatokat, 1949 elején pedig hozzáfogtak a mezőgazdaság kollektivizálásához. A román kommunista párt az agrárium átalakítását két szakaszban tervezte megvalósítani: 1. 1945-ben földreformot hajtottak végre, államosították a nemesi és az egyházi nagybirtokokat, mivel az agrártörvény 50 hektárban rögzítette a ma-

gántulajdonban maradható földbirtok maximális nagyságát. 2. Majd a Román Kommunisták Pártja 1949. március 3-5-én hirdette meg a mezőgazdaság szocialista átalakítását is.³¹² A kollektivizálás ellenzőit csakhamar letartóztatták, előbb a brassói Fellegvárba zárták, majd onnan Dobrudzsába hurcolták kényszermunkára. A sorozatos letartóztatásokkal és deportálásokkal pedig alaposan megfélemlítették a falusi gazdákat.³¹³

A Mikes család földosztás után megmaradt zabolai uradalmát állami gazdasággá alakították át, és megkezdték a helyi gazdák szövetkezetbe kényszerítését. Először a közigazgatásilag községünkhöz tartozó, az 1848-as forradalomig jobbágyfaluként működő, szomszédos Székelypetőfalván szervezték meg 1950-ben a kollektív gazdaságot, amelyet *Petőfi Sándorról* neveztek el. A Zabolával összeépült Páván ez csak 1952-ben sikerült, ahol a hatalom emberei előbb meghurcolták a kulákoknak minősített személyeket, kilakoltatták családjaikat saját portáikról, majd a félelem légkörében létrehozták a *Győzelem Útja Mezőgazdasági Szövetkezetet*.³¹⁴

Zabolán azonban erőteljesebb és egységesebb volt a lakosság ellenállása, s a helyzetet bonyolította, hogy a faluban nagyon jelentős birtokokkal és állatokkal rendelkező román család is élt. A szervezők, a kommunista párt aktivistái 1952-ben csak három úgynevezett társas gazdaságot tudtak alakítani a helyi gazdák egy részéből. Az *Egyesülés*, a *Május 1.* és az *Új Élet* nevű gazdálkodási formációkat végül is csak egy évtized múlva, 1961–62 telén sikerült

a hatóságoknak erőszakkal egyesítenie, létrehozva a közös gazdaságot. Az újonnan létesített zabolai kollektívbe beleolvasztották a korábban megalakított pávai gazdaságot is.³¹⁵ Pár földműves azonban községünkben is szívósan kitartott, s magángazdaként folytatta tovább életét. Az elkobzott helybeli földterületeiket a hatalom csak távoli, hegy alatti falvakban (pl. Bereckben, Kézdimartonoson) mérte ki számukra, ugyanakkor továbbra is teljesíthetetlen beadási kötelezettségekkel sújtotta őket.³¹⁶

A zabolai székely és román gazdák úgy érezték, hogy a totalitárius hatalom erőszakkal voltaképp elvette tőlük évszázados létalapjukat, az életük értelmét jelentő termőföldet, legfontosabb munkaeszközeiket és állataikat. Azokat a gazdákat, akiket a hatalom nem tudott bekényszeríteni a szövetkezetbe, kulákoknak minősítették, és teljesíthetetlen terheket róttak rájuk. Ha nem tudtak eleget tenni a kötelezettségeiknek, megbélyegezték őket, sokukat kilakoltatták, sőt deportálták. A községünk irattárából származó, 1957. október 4-én elfogadott kuláklistán a következő személyek neve olvasható: Baróthi Albertné, Balogh János, Csekme János, Csekme József, Csekme Károly, Demes Ferenc, Gáll János, Kovács Miklós, Nagy Gergely, Mátyás József, Miskolczi István, Oprea Nicolae és Sáfár György. A radikális gazdasági, tulajdonjogi és társadalmi intézkedések csakhamar azt idézték elő, hogy a fiatal nemzedékek tagjai Zaboláról is elindultak a korábban iparosított városok (pl.

Pionírok az 1960-as években

Brassó) felé. Ezek a migrációs folyamatok gyökeres változásokat idéztek elő a kibocsátó szülőfaluban is, ahol már "nem a földek házasodtak a földekkel", tehát a párválasztásban fellazult a korábbi szigorú társadalmi endogámia, ugyanakkor gyökeres változások következtek az életstratégiákban, életmódokban, átrendeződtek a lokális közösségi kapcsolatok, s egyre jobban elmélyült az individualizálódás.³¹⁷

A második világháború utáni évtizedekben a kommunista diktatúra gyökeresen felforgatta a székelyföldi faluközösségek korábbi önkormányzatát, illetve közigazgatását. Az 1948. április 13-án elfogadott új román alkotmány szovjet típusú rendszert vezetett be, amit az 1949-ben elfogadott 17-es törvény szentesített.³¹⁸ A korábbi választott

bíró helyett a párt által kinevezett, gyakran írástudatlan, tekintély nélküli, szegény rétegekből származó magyar személyt állítottak a helyi néptanács elnöki posztjára. Az alelnököt Zabolán egészen Nicolae Ceaușescu hatalomra lépéséig a román lakosok közül jelölték, míg a néptanács titkárát a megyei pártbizottság nevezte ki. Az 1940-es évek végétől egészen az 1960-as évek derekáig a helyi vezetők munkáját a városi, a járási és a megyei pártbizottságtól kiküldött, elsősorban proletár, munkásszármazású aktivisták ellenőrizték folyamatosan, akik szolgálai módon végrehajtották a párt központi apparátusának minden utasítását.³¹⁹

Az 1952. szeptember 24-én kihirdetett újabb alkotmány a kisebbségek számára lényegében ugyanazokat a jogokat

Akik „saját akaratukból” irták alá a kollektív gazdaságba való belépést

biztosította, mint a négy évvel korábbi alaptörvény. A döntően magyarul Székelyföldön felállította a Magyar Autonóm Tartományt, amelyet tíz rajonra (járásra) osztottak, ezekből pedig nyolc a tulajdonképpeni Székelyföldön feküdt. Zabola ekkor a kézdi rajonba került.³²⁰

Azonban egy újabb közigazgatási átszervezés ürügyén, nyolc év múlva, gyakorlatilag megszüntették a Magyar Autonóm Tartományt, mivel a magyarság kárára megváltoztatták annak etnikai összetételét.³²¹ Az 1960. december 24-i alkotmánymódosítás után új nevet

kapott – Maros Magyar Autonóm Tartomány –, amelyről azonban leválasztották a déli, döntően magyarul Háromszéket, vagyis a sepsiszentgyörgyi, illetve a kézdivásárhelyi rajont, mivel akkor azokat Brassó tartományhoz csatolták. Ezzel a rendelkezéssel Zabola község is új tartományi keretbe került.³²² 1954–1974 között Zabola község helyi tanácsának elnöke Mészáros István volt. Közéleti tevékenységét két évtizeden át a központi hatalom és a helyi közösség elvárásai közötti egyensúlyteremtés szándéka határozta meg.³²³

AZ ARANYKORSZAK, S AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

A romániai kommunista diktatúra kiépítője, Gheorghe Gheorghiu-Dej, 1965 márciusában elhunyt. Utóda és politikájának folytatója Nicolae Ceaușescu, aki elsősorban a szélsőséges román nacionalizmusra támaszkodva igyekezett, a Szovjetunióval szemben, a román külpolitikának nagyobb mozgásteret biztosítani, és eközben felszámolni a romániai kisebbségeket, elsősorban a magyarságot, valamint a szászokat és a svábokat. Nemcsak ravaszul felépített külpolitikájában, hanem a kulturális életben is kezdetben egyfajta liberalizációt engedélyezett egészen 1971-ig, amikor Ceaușescu, elsősorban kínai és koreai minták alapján, meghirdette saját kulturális forradalmát.³²⁴

A bukaresti pártvezetés 1968-ban újra átszervezte Románia közigazgatását, amely a Maros Magyar Autonóm Tartományt formailag is megszüntette.³²⁵ A mai Erdély területén tizenhat megyét hoztak létre, azonban a megyésítés nem zajlott zökkenőmentesen. Több helyen mozgalom indult a régi megyék visszaállításáért, illetve a megyeszékhely megszerzéséért. A legélesebb helyzet Csíkszeredában alakult ki. A hatalom kezdetben csak egy székely megyét akart felállítani Székelyudvarhely központtal, míg Alcsík és Háromszék már Brassó megyéhez került volna. Csíkban azonban olyan heves népmoz-

galom bontakozott ki, hogy a bukaresti pártvezetés lemondott az egyetlen székely megye tervéről.³²⁶

Feltehetően a csíki tiltakozás hatására – mivel Zabola éppen a tervezett székely többségű Hargita és a zömmel románlakta Brassó megye határán fektült – falunkban is népszavazást írtak ki. Döntsék el a helyi lakosok, hova kívánának tartozni. A zsúfolásig megtelt a művelődési otthon nagytermében a zabolai magyarok Hargita, a románok Brassó megyét választották. Az eset évtizedeken át alapvetően beárnyékolta, megrontotta az egymás szomszédságában élő magyar és román családok viszonyát. A bukaresti hatalom a vidéket végül nem Hargitához vagy Brassóhoz csatolta, hanem nagyjából a hajdani Háromszék területén létrehozta a mai Kovászna megyét. Az átszervezés során a községi státusú Zabolához rendelték a szomszédos Székelytamásfalvát, Szörcsét és Székelypetőfalvát.³²⁷

A húzd meg, ereszd meg kettőssége különösen 1956 és az 1968-as prágai tavasz közötti korszakban volt szembevetendő a román kisebbségpolitikában.³²⁸ A többszöri átmeneti engedmények után a legfőbb vezetés már 1972. július 19–21-én, a kommunista párt bukaresti országos konferenciáján meghirdette nemcsak a keleti mintákra épülő kulturális forradalmát, hanem a kisebbségek rövid távú

Román és magyar fiatalok népviseletben az 1960-as években

beolvasztását, román terminológiával „nemzeti homogenizálási” programját. Ezzel a romániai nemzeti kisebbségek asszimilációjának gyakorlata hivatalos formát öltött, de a határozat utáni első években a hatalom még ügyelt arra, hogy a tényleges célokat esetenként taktikai engedményekkel ellensúlyozza.³²⁹

Miként jelentkezett mindez Zabolán? A településben 1968–1972 között látványosan fellendült a művelődési élet. Közel száz tagú népzene- és néptánc-együttes, énekkar, színjátszóköri, kamarazenekar működött Vass Dezső, helybéli zenetanár irányításával. Azonban csakhamar a falu élére már csak román anyanyelvű, más vidékről származó néptanácsai elnököket, egyben községi párttitkárokat neveztek ki. A művelődési otthon igazgatójává pedig párthű, fundamentalista tanárt neveztek ki, a

kollektív gazdaságot pedig szintén román származású elnökök irányították. Ugyanakkor a helyi és a megyei hatalom már csírájában elfojtott minden olyan kezdeményezést, amely a zabolai magyar közösség történelmét, kultúráját, hagyományai ápolását szolgálhatta volna. Egyetlen példa erre: a helyi értelmiségiek az 1970-es évek elején, közvetlenül a Tatárhalmon végzett ásatások után, szerény emléktáblát helyeztek el. Magyar és román nyelvű felirata: „Korai középkori temető a XII–XIII. századból.” A Securitate emberei azonban alig egy óra múlva már kiszálltak a helyszínre, és eltávolították a rézplakettet.³³⁰

A diktátor utasítására a székelyföldi magyar iskolákba csak regáti (óromániai) román anyanyelvű szaktanárokat helyeztek ki, miközben a fiatal magyar értelmiségieket Óromániába küldték.

Ennek következtében a zabolai iskola magyar tagozatán is egyre kevesebb magyar anyanyelvű tanár oktatott. A szigorú ideológiai befolyás, az állandó ellenőrzés, zaklatás és a szellemi cenzúra miatt hamarosan teljesen leépült nemcsak a magyar iskolai, hanem a székely falvak művelődési élete is.³³¹

A román pártvezetés 1970-es években hozott voluntarista politikai és gazdasági döntéseinek nyomán az élet minden területére kiterjedő válság alakult ki Romániában, amely az 1980-as évekre teljesen felborította a rendszer normális működését. Ebben az időben a zabolai családok figyelmét is elsősorban az alapvető élelmiszerekkel, közszükségleti cikkekkel, gyógyszerekkel, elektromos árammal kapcsolatos súlyos ellátási zavarok kötötték le. Miközben a hatalom a mindennapok összes területén korlátozta, s egyben uralta az embereket, a közösségeket, mindinkább nyilvánvalóvá vált a rendszer által szigorúan ellenőrzött média, valamint a *Megéneklünk, Románia!* országos fesztivál által boldognak és felhőtlennek sugalmazott helyzetkép és a köznapi valóság közötti óriási távolság.³³²

Romániában a diktatúra utolsó évtizedében már semmi sem szavatolta az emberi jogokat, tombolt a terror. Ebben a végletekig kiszolgáltatott helyzetben a zabolai családok zöme a néma ellenállásra és a magánéletbe való visszahúzódsra rendezkedett be. A hivatalos politika rangjára emelt, kirekesztő román államnacionalizmus szorításában az egyes helyi vagy tágabb vidéket átfogó vallásos rendezvények – így például az

évenkénti csíksomlyói pünkösdi búcsú, Szent István király napja a Kézdiszentlélek fölötti Perkőn, a zabolai templombúcsú szeptember 14-én, a helyi konfirmáció és első áldozás – egyre inkább a diktatúrával dacoló csendes ellenállás helyszínévé és nagy tömegeket vonzó eseményévé vált.³³³

Az 1989. december 22-i decemberi események olyan gyors hatalomváltozást eredményeztek Romániában, amelyre Zabola lakosai sem voltak felkészülve. 1989 karácsonyán talán senki sem sejtette, hogy a rendszer átalakulása milyen lassú, nehézkes és hosszú folyamat lesz. Sőt arra sem gondolhattak, hogy a fokozatos gazdasági és társadalmi nyitás ellenére Ceaușescu kisebbségellenes politikája és gyakorlata, a lelkeket cseppenként mérgező türelmetlen nacionalizmus igazán csak a diktátor bukása után, 1990-től bontakozik majd ki.

A rendszerváltozás utáni évtized legnagyobb eredménye Zabolán – miként másutt az országban –, hogy a termőföldeket visszaadták régi tulajdonosiknak. A helyi kollektív gazdaság értékesebb épületeit, gépparkját azonban a nagyüzem utolsó vezetői vásárolták meg hihtetlenül olcsó áron.³³⁴ Azt a földet, amit három évtizeddel korábban, 1962-ben a gazdák fájó szívvel adtak be a közösbe, 1990-ben tehetetlenül, megöregedve, kényszeredetten vették újra birtokukba. A hajdani gazdatársadalom még élő, idős tagjai érezték annak erkölcsi kényszerítő súlyát, hogy az őseik által évszázadokon át óvott földet meg kell művelni és tovább kell őrizni a jövő nemzedékei számára. Termőterületük

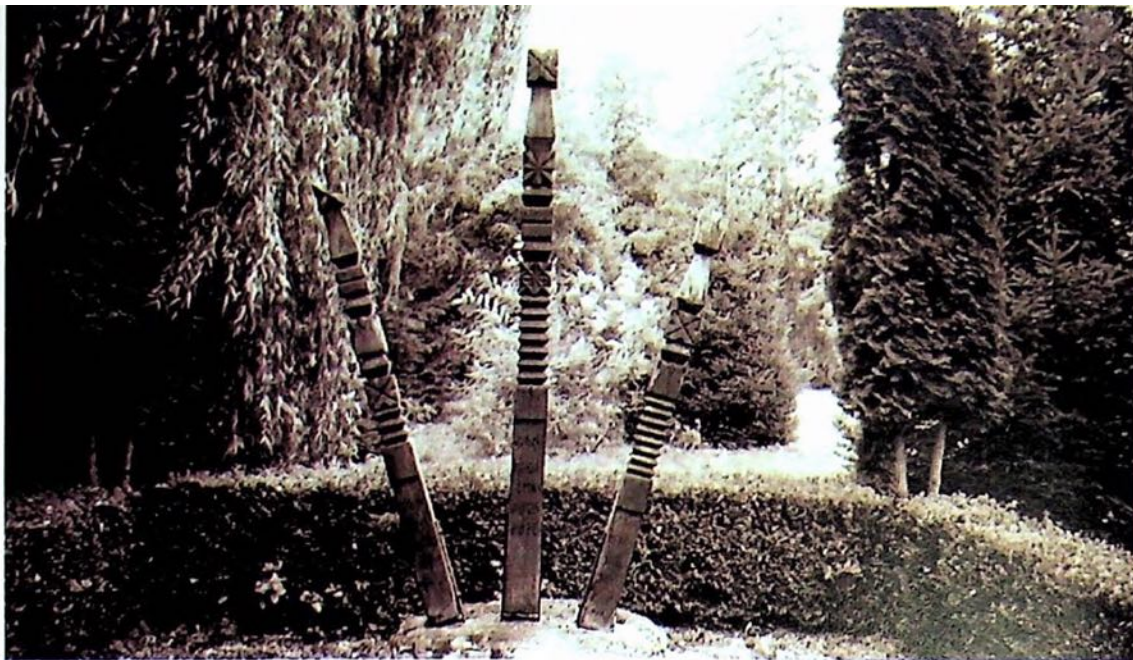
A Vass Dezső által vezetett dalárda a székelytamásfalvi kultúrotthon 1973-as avatásán

hasznosítására, korszerű megművelésére azonban sem erejük, sem elegendő pénzük már nem volt.³³⁵

Közvetlenül az 1989-es rendszerváltozás után világossá vált, hogy Zabola társadalmi és nemzedéki szerkezete az elmúlt évtizedekben alaposan megváltozott. Szinte teljesen eltűntek a hajdani gazdatársadalomnak azok a megbecsült, erkölcsi tartásuk révén is tisztelt tagjai, akik a két világháború között születtek. Soraikat megritkították a XX. század embert, férfit próbára tevő nagy eseményei, így a második bécsi döntés, az újabb világháború, a kommunista diktatúra berendezkedése, az államosítás, a kulákkorszak, a kollektivizálás, majd a krónikus élelmiszerhiány, a decemberi „forradalom” következményei. Mivel a gyökeres változásokat kiváltó

események viszonylag gyorsan követték egymást, azok főleg a zabolai férfi gazdaközösséget tizedelték. A helyi gazdasági élet kibontakozást azonban ellehetlenítette a családok földterületeinek szétaprózottsága, azoknak leromlott állapota, lecsökkent termőképessége, a korszerű felszerelések hiánya és a fejlesztésekhez szükséges tőke hiánya.³³⁶

Székelyföldön 1989 után olyan kettős hatalmi rendszer épült ki, amelynek keretében a helyi közigazgatás, az oktatás és a művelődés irányítása a lakhelyén többséget alkotó magyarság kezébe került vissza. Mivel a bukaresti állami vezetés továbbra is tudatos gyarmatosításra és homogenizálásra törekszik ebben a magyar többségű térségben, szilárdan kezében tartja a pénzügyi, gazdasági, katonai és a rendőri uralmat.³³⁷

Kopjafák Mikes Kelemen huszárezredes, Mikó Imre és Mikes Ármin tiszteletére a kastélyparkban (1997, Hegyeli Győző)

A romániai rendszerváltozást követő első évtizedben, a magyarok, románok és magyar ajkú cigányok által lakott Zabolán számtalan alkalommal egyfajta ütközőzónává vált. Például amikor 1990. március 19-én Marosvásárhelyen a Bukarestből, illetve Maros megyéből irányított és feltűzött román szélsőségesek támadást intéztek a Magyar Ház ellen, és sok személyt bántalmaztak, köztük Sütő András író, felbújtott személyek Zabolán felgyújtották csakhamar a római katolikus templom sekrestyéjét, megpróbálták megsemmisíteni és eltüntetni az előtte felállított történelmi emlékoszlopot, kopjafát. Amikor a román parlament tagjai 1997. novemberében arról vitáztak, hogy a hazai magyar iskolások milyen nyelven tanulják az ország történelmét és a földrajzát,

csakhamar bukaresti parlamenti küldöttség szállt ki a faluba. A bizottság viszonylag rövid idő, egy-két óra alatt megállapította, hogy a zabolai magyar gyermekek nem ismerik a román nyelvet, s a helyi cigányokat pedig erőszakkal elmagyarosítják.

Ebben a folytonos versengésben a Mikes család 1989 után is fontos szerepet töltött be. Mivel a família több évszázados kastélya, hatalmas parkja egyféleképpen mindig a helyi hatalom jelképe volt, a rendszerváltozás utáni évtizedben mind a magyar, mind a román közösség azt birtokába akarta venni.³³⁸ Míg a helyi románság saját igazát és érdekeit elsősorban Bukarestben³³⁹ kereste és próbálta érvényesíteni, addig a grófi rezidencia bejárata előtti téren is a szimbolikus térfoglalás számos eszközét alkalmazta.

SZÉKELYEK, ROMÁNOK, CIGÁNYOK

A székelyek mellett jelentősebb számban románok és cigányok laknak Zabolán, ezért napjainkban itt minden falubelinek természetes, hogy a saját nemzeti identitását ebben a jellegzetes etnikai közegben éli meg, alakítja és formálja.

Magyar királyaink már a XII. század végén tudatosan telepítették le Zabola székely magyar lakosságát a Keleti-Kárpátok közvetlen szomszédságába, elsősorban az ország délkeleti határainak védelmére.

A tatárjárás, közvetlenül a székely közösségek beköltözése után, nagy veszteséget okozott Háromszék népességében is. Bogutaj vezetése alatt a tatár hódítók egy része az Ojtozi-szoroson keresztül tört be Erdélybe, majd a Fekete-ügy folyása mentén nyomult igen gyorsan előre a Barcaság felé, ahol 1241. március 31-én feldúlták Brassó városát. A következő évben, 1242-ben Batu-kán ugyancsak az Ojtozi-szoroson át vonult vissza hadaival, elpusztítva mindazt, ami még addig épen megmaradt.³⁴⁰

Bár az embervesztéség Háromszéken sem volt jelentéktelen, az mégsem mérhető a Magyar Királyság központi területének tragédiájához. A Bereckihavasok rengetegeibe menekülők kiváló búvóhelyeket találtak. A történészek szerint a háromszéki lakoságnak mintegy fele pusztulhatott el ekkor, szemben

az Alfölddel, ahol a tatárok a népesség kétharmadát lemészárolták.³⁴¹

A tatár hordák visszavonulása utáni időben Háromszék lakossága tovább csökkent. Járványok, éhínség, a magas gyermekhalandóság következtében tíztizenegy százaléka 1241–1247 között elpusztult. A helyi népesség gyarapodása a következő évszázadban, 1240–1332 között már igen kedvező: mintegy negyvenkét-negyvennégy százalékkal növekedett.³⁴²

Mátyás király uralkodása a XV. század második felében a zabolai székelyeknek is békét és folyamatos gyarapodást hozott. Csak a lakosság számának ugrásszerű növekedésével lehet magyarázni, hogy a falu népe a korábbi kicsi, román stílusú templom helyébe ebben az időben emelt látványos gótikus úrházat, ahol 1466-ban nevezetes gyűlést is tartottak. Az 1567. évi regestrumban Zabolát negyvenöt, Pávát pedig huszonkét kapuval jegyezték fel. Ekkor egy porta két háztartást, egy háztartás pedig átlagban négy személyt jelentett, a lélekszám tehát mintegy 360 fő.³⁴³

Az 1602-ben és az 1614-ben készített lustrák adataiból is kiszámítható Zabola népessége. Ebben az időben egy nemesi kiváltságokat birtokló főember családja a szolgálkkal és személyzettel együtt általában tízenegy-tizenkét főből állt, a lófőknek általában még két-három

A régi román templom az 1970-es években (Moldovan Nicolae, SZNM)

jobbágycsaládja is volt. A Basta generális által elrendelt összeírás nyolcvankilenc zabolai családfőt vett számba: egy nemest, tizenkét lófőt, nyolc fejedelmi katonát, hatvannégy szabadost és négy jobbágyot. A családtagokkal együtt

mintegy 356 személyt. A lajstrom egyébként nem tartalmazza valamennyi jobbágycsalád számát.³⁴⁴

Bethlen Gábor 1614-ben elrendelt összeírása már árnyaltabb és pontosabb képet fest Zabola demográfiai és

társadalmi szerkezetéről. A fejedelem biztosai összesen 2 nemes, 16 lófőt, 40 gyalogost, 31 libertinust, 89 jobbágyot, és 18 zsellért számoltak össze. A hozzátartozókkal együtt ez mintegy 784 személyt jelenthetett.³⁴⁵

Az 1703. évi felvétel szerint a faluban 196 család élt, közülük tizenhárom nemes, hetvenkét lófő, illetve gyalogos, százegy jobbágy és tíz zsellér.³⁴⁶ A XVIII. század elején Zabolán tehát mintegy 784 személy lakhatott. A következő évtizedekben a falu népességét több csapás sújtotta. Bogáts Dénes, Csáki Árpád és Szöcsné Gazda Enikő levéltári kutatásaiból tudjuk, hogy Háromszéken 1717 pünkösdjé és 1717 szeptembere között nagyon súlyos aszály volt. *“...1717. év pünkösöd havától egészen 1718 szeptemberig, tehát kerekén 17 hónapon át nem csak eső nem esett és hó nem hullott, de még harmat sem volt.”*³⁴⁷ Mivel egyáltalán nem hullott eső, de még harmat sem, nem volt termés, az éhező emberek jelentős része elvándorolt a vidékről, akik pedig helyben maradtak, azok galagonyával, makkal, gyökerekkel és erdei gyümölcsökkel táplálkoztak.³⁴⁸ Közvetlenül az aszály után súlyos pestis tizedelte a megmaradt lakosságot. Pál-Antal Sándor számításai szerint Háromszék összlakosságának 52,2%-a ekkor és emiatt pusztult el.³⁴⁹ Szentannai Mihály, a falu református lelkésze 400-ra becsülte a pestisben akkor elhunyt zabolai személyek számát: *“...itt is Zabolán ezen siralmas emlékezetű időben pestisben holtak meg a reformátusok között: Gazda emberek nr. 43. Gazda asszonyok nr. 50.*

*Ifjú legények nr. 27. Eladó lányok nr. 22. Summa nro. 300. Ezeken kívül pápisták, oláhok, cigányok nro. 100. Volt oly nap mellyen egyszersmind 23 halott esett.”*³⁵⁰

Az 1720-as püspöki vizitáció jegyzőkönyvei azt jelzik, hogy a látogatást megelőző években pestisben pontosan 78 római katolikus személy halt meg, így a vizitátorok a járvány után Zabolán már csak 151 római katolikus hívőt tudtak regisztrálni.³⁵¹ A helybeliek 1735-ben üstököst láttak, ami, hiedelmek szerint, újabb csapás jele lehetett. A száraz időszakot 1737-ben nagyon zord időjárás, majd újabb pestis, 1738-ban pedig pusztító földrengés követte.³⁵² A természeti csapások és a járványok a XVIII. század elején olyan jelentős népességcsökkenést idéztek elő, amit a következő évtizedekben elsősorban román és cigány bevándorlók pótoltak.

Az 1750. évi népösszeírás szerint Orbaiszék legnagyobb települése ekkor Zágón 240 családfővel, amelyet Zabolán követett 172-vel (kb. 688 személy), Kovásznán 168, Gelencén pedig 145 családfő lakott.³⁵³ Ugyanakkor Zabolán 86 jobbágy és 15 zsellér élt (kb. 404 fő).³⁵⁴ A madéfalvi veszedelem (1764) és a székely határőrezredek erőszakos megszervezése után, az osztrákok 1786-ban Zabolán is számba vették a polgári népességet, amikor összesen 596 nem katonáskodó személyt regisztráltak, sajnos, a katonarendiek számát akkor nem összesítették.³⁵⁵

A XVIII. század eleji népességcsökkenés itt helyben és a környező falvakban is egyfajta demográfiai úrt okozott. Annak pótlására csakhamar jelentősebb

Román családi esküvő 1930-ban

bevándorlás bontakozott ki. Az önkéntes bevándorlás, illetve a csoportos menekülés már a XVI–XVII. században megindult a független, biztonságosabb és fejlettebb Erdélyi Fejedelemség területére – így Zabolára is – Moldvából és Havasalföldről, ahol folytonosan török és tatár hadak pusztítottak. Basta, majd Bethlen Gábor említett összeírásai románokat is feljegyeztek, akik közül például *Olah Thoma hauaselui fi*, *Gaspar Janosne sellere*; *Sikeósd Balas hauaselui fi*, *Basa Péter sellere*, *Olah Balint*, *Sido Antal sellere* – Zabola-Páván talált oltalmat.³⁵⁶

Az 1699. évi lista szerint településünkön már 21 görögkeleti vallású

család élt. Azoknak családfői: *Szakács Mihály*, *Vaszily Morár*, *Paltan Miklos*, *Nagy Raduly*, *Bacso Istvan*, *Fekete Kelemen*, *Szücs János*, *Szabo Máté*, *Barbuly Janos*, *Olah Tamás*, *Farkas Istvan*, *Muntan Kalin*, *Popa Nyaguly*, *Vaszily Molduvany*, *Kadar Janos*, *Olah Urszuly*, *Szőcs Todor*, *Juon Tubakar*, *Tombocsa Nedelko*, *Szocs Istvan* és *Orosz Janos*.³⁵⁷

A Mikes nemzetségnek ugyanekkor összesen már huszonhárom román família dolgozott. A románság száma a következő másfél évszázadban Zabolán is folyamatosan nőtt: 1699-ben 95, 1733-ben 59, 1762-ben 113, 1766-ban 102, 1850-ben pedig 130 fő élt a faluban.³⁵⁸

A románok nagyobb számban elsősorban az erdélyi görög katolikus egyház létrejötte után, a XVIII. század közepén és második felében költöztek Zabolára. Azok, akik az egyházi unió után érkeztek, már megtarthatták ortodox vallásukat. Székelyföldön csak a korábban betelepült, és részben meggyökeresedett román közösségek tértek át a görög katolikus hitre. A felekezeti váltás, különösen a római katolikus többségű székely vidékeken, például Csíkszépvízen és Kászonban, elősegítette gyors kulturális, társadalmi és etnikai asszimilációjukat.³⁵⁹

Zabolán a kései betelepülés mellett az is hozzájárult az ortodoxia fennmaradásához, hogy községünk a túlnyomóan pravoszláv felekezeti Dél-Moldva, Bodza és Vráncsa megye határán fekszik. Az itt élők ugyanakkor jó kapcsolatokat ápoltak a Töröcsvár környéki és a Fogaras vidékén élő románsággal is, ahonnan a helyi románok mind lélekszámban, mind hitükben folyamatosan gyarapodtak, illetve erősödtek. A XVII–XVIII. században a Mikes család is jelentősen hozzájárult Zabola etnikai összetételének megváltoztatásához.³⁶⁰ Nyugati mintára meg akarta honosítani a szövetgyártást, ezért olcsó munkaerőt, román pásztorcsaládokat telepített a faluba. Juhnyájait pedig folyamatosan gyarapította, majd később fonó- és szövőüzemet létesített.

Moldvában és Havasalföldön a XVIII. században is ingatag volt a politikai helyzet, emiatt – a románok mellett – nagy számban költöztek be onnan Erdélybe kisebb-nagyobb cigánycsoportok is. A

vidék falvait előzőnlő cigányokat Háromszék hatóságai kezdetben elfogatták és visszatoloncolták a fejedelemségekbe: *„Legottan elfogattassanak, és a közelebbi Moldva vagy Oláh ország felé fekvő jurisdictionak, a török földre való kiigazítás végett által adattassanak.”*³⁶¹

Az osztrák adminisztráció hivatalos szövegeiben *új parasztnak* vagy *új magyaroknak* nevezett cigányok jelentős részét azonban még Erdély fő kormányzójának rendeletére sem sikerült mind visszatoloncolni a török uralom alatt álló román fejedelemségekbe, mivel többségük itt maradt, s már állandóbb otthonokat építettek a székely falvak szélén. *„Meg kell jelenteni, hogy az megtelepített új parasztnak rendesen felépített házakban-é vagy tsak földből tsinált kunyhókban laknak.”*³⁶²

A XVIII–XIX. század fordulóján Erdélybe érkező cigányok jelentős része soha sem tért vissza Moldvába vagy Havasalföldre, mivel innen továbbvándoroltak az ország központi területe, az Alföld felé. Az Erdélyi Kormányzózatács Háromszéken is folyamatosan szorgalmazta az ide-oda vándorló cigánycsaládok letelepítését, ellenőrzését, összeírását és megadóztatását.³⁶³

A cigányok betelepítése azonban tovább folytatódott a XIX. század második felében is, mivel előbb Moldvában, majd Havasalföldön 1856-ban felszabadították az addig rabszolgasorban sínylő cigányokat. Az akkor szabaddá vált 250.000 cigány közül nagyon sokan csakhamar Erdély kapuihoz érkeztek.³⁶⁴ Zabola etnikai szerkezete³⁶⁵ 1850–2002 között folyamatosan változott:

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Cigány	Zsidó	Egyéb
1850	2006	127	1844	0	32	0	3
1880	2425	199	2109	7	0	0	110
1890	2325	226	2090	9	0	0	0
1900	2525	289	2213	3	0	0	20
1910	3166	425	2650	29	0	0	62
1920	2697	452	2239	0	0	3	3
1930	2776	541	2223	8	0	0	4
1941	2757	477	2269	11	0	0	0
1956	2864	-	-	-	-	-	-
1966	2855	800	2050	2	0	3	0
1977	3505	804	2593	4	103	0	1
1992	3555	934	2427	1	190	0	3
2002	3462	888	2352	0	221	0	1

Az 1850. évi népszámlálás idején Zabolán 2006 lakost írtak össze, míg 1900-ben 2525, 1910-ben 3166, 2002-ben pedig 3.462 személyt regisztráltak. A település lakossága 1900–1910 között nagyon látványosan, összesen 641 fővel gyarapodott, ami elsősorban a Mikes család faipari vállalkozásainak volt köszönhető. Tehát a Zernye hegység lábainál és a zabolai Nagyállomás fűrésztelepein dolgozó, ideiglenesen letelepedett vendégmunkások okozták e jelentős demográfiai gyarapodást. Azonban a Trianont követő impériumváltkozás előbb félbeszakította, majd végleg leállította a grófi család nagyléptékű vállalkozásait, ami csakhamar azt eredményezte, hogy a korábban ott dolgozók jelentős része (kb. 500 személy) eltávozott a településről és annak vidékéről, így 1920-ban már csak 2 697-en laktak a faluban.

A falu etnikai összetétele a legutóbbi másfél évszázad alatt folyamatosan módosult. A legszembetűnőbb, hogy míg Zabolán a magyarok aránya az 1850. évi 91,87 %-ról 2002-re 67, 34%-ra csökkent, addig a románoké a 6,33%-ról 25,55%-ra nőtt, pedig közben a magyar ajkú lakosság száma a faluban nem csappant tovább látványosabban.

A település nemzetiségi képét azonban időnként más etnikumok is színesítették: 1910-ben 16 szlovák, nyolc rutén/ukrán, egy szerb, 1930-ban szintén egy szerb, 1977-ben és 1992-ben pedig egy-egy ukrán is lakott Zabolán. 2011-ben Zabola község összenépessége (a hozzá tartozó falvakéval együtt) 4.523 főből állt, melyből 3.198 magyar, 893 román, 426 roma, 1 német és 5 pedig más nemzetiségű személy volt.

Az itt élő románok természetes szaporodása az első világháborút megelő-

ző években nagyon jelentős volt. Hábár számuk a háborús esztendőkből, 1916–18 között időlegesen visszaesett, Trianon után újra növekedett. Körükben egy újabb demográfiai csúcs az 1950-es évek derekán figyelhető meg. Azonban gyarapodásuk az 1962-es kollektivizálás után ismét megtorpant néhány évig, de az évtized végén már újból jelentősen nőtt. Az 1980-as években demográfiai mérlegük még ingadozott, majd a korábbi látványos számbeli növekedésük az 1989. decemberi rezsimváltás után már félbeszakadt.³⁶⁶

A természetes gyarapodás mellett a folyamatos betelepedés is hozzájárult a zabolai románság számának látványos emelkedéséhez.³⁶⁷ Az ortodox egyház házassági anyakönyvei egyértelműen ezt a tendenciát tükrözik: a helybéli románság párválasztását sajátos exogámia jellemzi, mivel a lányok jelentős része következetesen a szülőfalun kívülről választott férjet, akik házasságkötés után rendszerint Zabolán telepedtek le. Zabolán egészen az 1962-es kollektivizálásig a román fiatalok párválasztását alapvetően a szülők határozták meg, akik elsősorban etnikai, felekezeti, társadalmi és vagyoni szempontok alapján szemelték ki gyermekeik élettársát.³⁶⁸

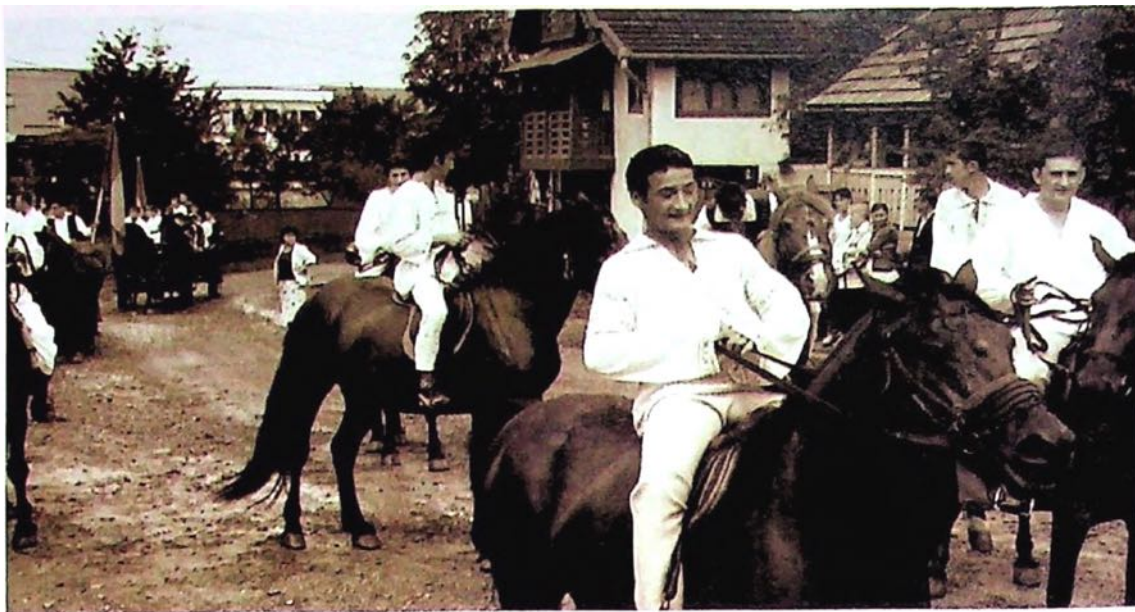
A helybéli ortodox templomban 1850–1950 között összesen 325 esküvőt kötöttek, azok közül pedig 137 esetben (42,15%) a férj más településről származik. E kisebb létszámú román közösség tagjai ezzel a rendszeres lokális exogámiával voltaképp tudatosan megakadályozták a rokonházasságokat. Másrészt pedig a falu gazdagsága, polgárosult

*Mircea Nicolae román csimpolyás
(2000, Stuber György)*

világa folyamatosan vonzotta az idegen helységekből származó fiatal legényeket, akik elsősorban ezért a státuszváltozásért vállalták a vőül menéssel járó későbbi ugratásokat, élcelődéseket és csípős megjegyzéseket.³⁶⁹

Az erdélyi falvakban napjainkig elzárkóznak az etnikailag vegyes házasságoktól. Mindegyik nemzeti közösség szigorúan büntette és kemény eszközökkel kizárta soraiból azokat a személyeket, akik ezt a szabályt megszegték.³⁷⁰ A polgármesteri hivatalban vezetett világi, tanácsi házassági anyakönyvek a zabolaiak egyértelmű nemzeti elszigetelődését tükrözik. A faluban 1920–1997 között összesen 2 328 házasságot kötöttek, azoknak döntő része 2 215 (95,15%) etnikailag homogén volt. Mindössze 113 (4,85%) volt vegyes, magyar–román egybekelés. A XX. század legfontosabb politikai-társadalmi korszakaiban a következőképpen alakult a vegyes családok száma:

Illés-napi lovas felvonulás (2010, Pozsony F.)

a régi román világban, tehát 1920 és 1939 között összesen 552 házasságot kötöttek Zabolán, ebből csak 19 (3,44 %) volt etnikailag vegyes. Hat esetben magyar, tizenhárom alkalommal pedig román volt a férj. Az utóbbi esetben hét családfő más, döntően Kárpátokon kívüli településről származott. A két világháború közötti évtizedekben a magyar feleség még felemelkedést, társadalmi rangot szerzett és jelentett a román házastársnak.³⁷¹

A második világháború alatt, amikor Zabola ismét Magyarországhoz tartozott, a faluban 127 alkalommal eskettek, s csak egyetlenegy vegyes házasságot kötöttek, amikor egy tehetősebb román legény feleségül vett egy magyar lányt.³⁷²

A háború utáni két évtizedben, 1945 és 1965 között 667 házasságot kötöttek, a vegyes házasságok száma (31; 4,64%)

pedig meghaladta a két világháború közöttit. Ceaușescu hatalomra kerülése után, 1966 és 1989 között összesen 699 esküvő volt a faluban, amikor tovább nőtt Zabolán a vegyes házasságok száma (46; 6,58%), s elérte az eddigi legmagasabb értéket. Ez a tény még világosabban érzékelteti az 1945 utáni sajátos jelenséget, hogy a vegyes házasságok közt a korábnál most jóval nagyobb arányú a román férfi és magyar nő házasságkötése. A XX. század második felében a faluba házassággal betelepedőknek közel a fele – tizennyolc – román nő volt, ami elsősorban a zabolai fiatal nemzedékek társadalmi mobilitásával magyarázható, ugyanakkor továbbra is érkeztek – tizenhárom – román férfiek is községünkbe.³⁷³

Az 1989. évi romániai változásokat követő évtizedben az etnikailag vegyes házasságok száma előbb csökkent, majd

folyamatosan emelkedett. 1990 és 2000 között összesen 283 esküvőt tartottak községünkben, ezek közül tizenhat (5,65 %) vegyes volt. Ebben a korszakban elsősorban a magyar férj–román feleség összetételű családok jöttek létre nagyobb számban, összesen kilenc, ami a többség–kisebbség helyi viszonyainak finom átrendeződését is tükrözi. Három román férj, öt román és egy magyar feleség más településről származott, tehát a vegyes házasságok több mint fele helyi exogámiával kapcsolódott össze, ami voltaképp a két etnikum életterének és házassági, „piacának” kiszélesedését jelzi.³⁷⁴

Arra is felfigyeltünk, hogy a zabolaiak párválasztásában az utóbbi évtizedben (2002–2012) fokozatosan csökkent az azonos felekezethez, nemzeti csoporthoz és a szülőfaluhoz való tartozás jelentősége, és egyre inkább felértékelődött a házastárs családjának vagyoni állapota, a gazdasági és társadalmi életben elfoglalt helyzete valamint megbecsültsége. A faluban az utóbbi tíz évben csak néhány cigány–magyar vagy cigány–román házasságot kötöttek, de azokat általában a szülők csakhamar felbontatták.

Az asszimiláció elsősorban azokban a vegyes családokban erős, amelyekben a feleség a magyar. A hagyományos falusi társadalmakban az asszony kiszolgáltatottsága hangsúlyosabb, és sok esetben tovább növekedik egy olyan magyar nő esetében, aki román férjének házában él. Ráadásul a magyar házastársat saját rokonai is következetesen kirekesztik, megszakítják vele korábbi jó kapcsola-

*Gombát árusító cigány asszony
(2005, Pozsony F.)*

tukat, találkozásukat ritkítják. E sorok írója ismert olyan zabolai szülőt is, aki örökségéből visszavonhatatlanul kitagadta gyermekét, sőt azt is meghagyta: a halála után a koporsója mellé se álljon – mert román társat választott magának. Tény, hogy a Zabolán eddig kötött vegyes házasságok nem járultak hozzá érzékelhetően az etnikumok közeledéséhez és a szellemi javak természetes cseréjéhez.³⁷⁵

Spontán beszivárgás jellemezte a cigányság betelepődését is, s számuk elsősorban a 18. század idején gyarapodott jelentősebben Háromszéken. Általában fémművesek, kovácsok, téglavetők érkeztek Zabolára, ahol viszonylag gyorsan beépültek a helység társadalmába. Ezeket a letelepedett és adaptálódott családokat házi cigányoknak nevezték, akik jól megtanultak magyarul, sokan pedig házasságra léptek szegényebb magyar lányokkal. Az egyik ilyen eset 1797-

Juhok fejése Zernye hátulsó pusztáján (1982, Pozsony F.)

ben történt, amikor Hadnagy Ágnes leánya cigány fiúhoz ment férjhez.³⁷⁶

Számuk tovább emelkedett a 19. század közepén, amikor a rabszolgasorsból felszabadított cigányság Moldva irányából előzőnlötte Erdélyt. A 19. század végén és a 20. század elején családon belül is már csak magyarul beszéltek. A 20. század első felében csak a legidősebbek emlékeztek hajdani cigány nyelvű folklórszövegekre. Sajátos közösségi értékrendjüket, tér- és időhasználatukat, a tulajdonhoz fűződő viszonyulásukat (pl. közösködés), tisztasági tabuikat napjainkig megőrizték. A teljes nyelvi asszimiláció után száz évvel még mindig csak formális a keresztény egyházakhoz fűződő viszonyulásuk.³⁷⁷

A közösségükben végzett vizsgálatok azt tanúsítják, hogy a sokgyermekes családi modellt egészen a 20. század végéig megőrizték. Számuk 1977–1992 között szinte megduplázódott, ami elsősorban a gyermekáldás vállalásával, a gyermekhalandóság visszaszorulásával, harmadsorban pedig a lokális exogámia iránti nyitottsággal magyarázható. A zabolai cigányok is jelentős számban kötöttek házasságot a környező falvakban élő magyar cigányokkal, akik esküvő után szintén Zabolán telepedtek le.³⁷⁸

Habár napjainkban nagyon sokan magyarként definiálják önmagukat, székely-magyar környezetük határozottan megkülönbözteti őket. 1850-ben a falu

Áfonyaszedő cigányok (2005, Pozsony F.)

összlakosságának csak 1,59%-át, 1941-ben 2,75%-át, 1977-ben 2,93%-át és 1992-ben már 5,34%-át, 2002-ben 6,38%, míg 2011-ben már 9,41%-át alkották. A hivatalos népszámlálások adatai szerint 1992-ben közösségük közel 200, 2002-ben pedig 243 főből állt. A 2011-es népszámlálás alkalmával Zabola községben összesen 426 romát írtak össze, ami az összlakosság 9,41%-át jelenti.³⁷⁹ Reális

számuk azonban napjainkban annál jóval nagyobb, mert a legutóbbi népszámlálás alkalmával is sokan, tudatosan még magyarnak vallották önmagukat. Amikor a Zabolához csatolt Páván 2010-ben házról házra járva felmértük az ott élő családok szerkezetét, 392 személy (47,34%) cigánynak definiálta tudatosan önmagát vagy székely környezete minősítette annak.³⁸⁰

ZABOLAI HÉTKÖZNAPOK

Zabolán az etnikumok közötti viszonyt elsősorban a gazdasági életben kialakult kapcsolatrendszer határozta meg. A különböző nemzeti csoportok településünkön is eltérő ökológiai körülmények között és más területen egzisztáltak, más és más gazdasági szerkezetet, célokat alakítottak ki. A magyarok elsősorban a Zabolai-patak és a Fekete-ügy folyó melletti síkságot hasznosították, ahol földművelésből és nagyobb állatok tenyésztéséből – elsősorban szarvasmarhák, ökrök, lovak, sertések tartásából – éltek. A románok egészen az 1918. évi impériumváltásig a községünk szomszédságában emelkedő havasok füves pusztáin legeltették juhaikat, és „erdőkieléssel” foglalkoztak. Később bőr- és gyapjúfeldolgozással egészítették ki jövedelmüket. Nyájaikat nyaranta a hegyi legelőkön, télen pedig a Keleti-Kárpátok nyugati lábainál meghúzódó völgyeségi faluban tartották.³⁸¹

A cigányok a magyarok és a románok által kihasználatlan gazdasági lehetőségekkel éltek. Nyaranta erdei gyógynövényeket, gyümölcsöket és gombát gyűjtögettek, telenként kosarat fontak, seprűt kötöttek, egyszerűbb faeszközöket készítettek. A XX. század elejétől az idősebb magyar gazdák földjein a növények ápolásában és a termények betakarításában vállaltak napszámosmunkát. A Zabolán megtelepedett németek

többnyire gépészként, kertészként dolgoztak a Mikes család uradalmában. A helyi zsidó családok értelmiségi, polgári foglalkozásokat űztek: orvosok, pénzügyi szakemberek és könyvelők voltak a grófi família vállalkozásainál. A XIX. században olasz kőfaragók – a mai Pitti és Troszelli család ősei – a kastély építkezésén dolgoztak, és gyorsan beilleszkedtek a falu társadalmába. Exogám házasság révén osztrák, német, rutén és szlovák elszármazásúak is megtelepedtek a faluban.³⁸²

A különböző etnikai csoportok között Zabolán is finom munkamegosztás és egyedi kiegészítő jellegű gazdasági együttélés alakult ki, amely elsősorban a különböző természeti erőforrások sajátos, differenciált kihasználásán alapult. Ezzel is magyarázható, hogy egyik csoport sem törekedett soha a másik közösség teljes fizikai megsemmisítésére, másodsorban pedig hozzájárult a helyi nemzetiségi viszonyok megszilárdulásához, hatékonyan összetartva a falu társadalmát.

Ez a viszonyrendszer közvetlenül az első világháború után indult bomlásnak, amikor a fiatal román nemzetállam az erdélyi magyar nagybirtokok rovására osztott ki földet a nincstelen román családoknak, és 1918–1940 között jelentős összegekkel támogatta a székelyföldi románok földvásárlását. A második világháborút követő évtizedben aztán a román nemzetikommunista hatalom gyorsan lebontotta az évszázadok folyamán kialakult gazdasági szerkezetet. 1945 tavaszán községünkben is újra földet osztott, 1948-ban pedig elkobozta

A Mikes család mezőgazdasági gépei

a Mikes család megmaradt birtokait. Államosította a zabolaiak hatalmas kiterjedésű erdőit, és teljesíthetetlen terménybeadási kötelezettségekkel, sőt kitelepítéssel megtörte a falu tehetős, nagygazdarétegének státusát. Végül az 1962. évi kollektivizálással megfosztotta létalapjától – földjeitől, mezőgazdasági eszközeitől és állataitól – a falu egész társadalmát meghatározó középgazdaréteget.³⁸³

A helybeliek elbizonytalanodását annak felismerése is növelte, hogy a kollektív gazdaságban szerzett szerény jövedelemből a családot már nem lehetett eltartani. Sokan arra kényszerültek, hogy elhagyják a szülőfalujukat, amelyet

a hatalom gyárok, üzemek létesítésével, urbanizációval, fiatalok városon való letelepedésének támogatásával ösztönzött. Ráadásul a második világháborút követő évtizedekben a magántulajdon erőteljes felszámolása újabb versengést teremtett a faluban, mert mindhárom etnikai csoport nagyjából ugyanazokat az erőforrásokat akarta megszerezni. Az új helyzetre a Zabolán élő magyarok, románok és cigányok eltérő válaszokat adtak.

Az idősebb magyar nemzedék helyben maradt és túlélés új formáit dolgozta ki. A kollektív gazdaságban megszerzett szűkös jövedelmét a háztájiban végzett megfeszített munkájával – például

gyümölcsstermesztéssel, állattenyésztéssel – igyekezett kiegészíteni. A közép-nemzedék tagjai a Kézdivásárhelyen és Kovásznán működő ipari és szolgáltató vállalatoknál találtak munkát, és napon-ta ingáztak. Délutánonként, illetve hétvégeken ők is a háztájiban tevékenykedtek. A gazdák tanították gyermekeiket, sokuk egyetemi tanulmánya befejezése után a közeli Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Kovásznán vagy távolabbi városokban (Brassóban, Kolozsváron, Marosvásárhelyt, Nagyváradon és más településekben) gyökeresedett meg, ott alapított családot. A hajdani szegényebb sorsú magyar családok gyakorlatiasabb pályák felé terelték gyermekeiket. Elsősorban szakmunkásnak, mezőgazdasági gépésznak tanították őket, akik többnyire Zabolán maradtak.³⁸⁴

Az előbbieket következtében 1962–1989 között a zabolai magyarság hajdani gazdatársadalma, és annak meghatározó rétege létszámában alaposan megfogyatkozott, elöregedett. A fiatalok tömegeinek a faluból történő távozása után már nem maradt olyan, helyben élő, teljes értékű rokoni kapcsolatrendszere, amelyet mozgósítani és hasznosítani tudott volna a mindennapok szintjén zajló gazdasági életben és a javak cseréjében. Arra is rá kell mutatnunk, hogy az 1962. évi kollektivizálás minden negatív és romboló hatása mellett megszüntette a falubeli társadalmi rétegek közötti korábbi merev határokat, ami elsősorban a párválasztás szabadságában nyilvánult meg. A falu magyar társadalmában az egyén helyét és társadalmi megbecsült-

ségét már nem a szüleitől örökölt társadalmi helyzet, hanem egyre inkább a saját képessége és teljesítménye határozta meg.

Az 1962. évi kollektivizálás után a zabolai román családok idősebb tagjai is elsősorban a közös gazdaságban dolgoztak. A közép-nemzedék más életpályát követett. Kisebbségük, mint a többségi nemzet tagja könnyen beépült a helyi termelőszövetkezet vagy az állami gazdaság adminisztratív vezetésébe, illetve munkaköreibe. Mások az erdészeti vállalatoknál kaptak munkát vagy a fakitermelő ágazatnál fuvaroztak, sokan juhászattal foglalkoztak a háromszéki vagy csíki havasokban. Télen pedig deszkára és burgonyára alapozott sajátos kereskedelmet bonyolítottak le Erdély és Moldva között: a Zabolán termesztett burgonyát Óromániában kukoricára cserélték, ahová ugyanakkor jelentős mennyiségű deszkát is szállítottak. Ezt a félig szabad gazdasági tevékenységet csak úgy tudták megoldani hogy mindig számíthattak a különböző helyi, megyei, sőt országos intézmények – a pártapparátus, a rendőrség, a pénzügyőrség és így tovább – hallgatóságos támogatására. Ezekben az évtizedekben született az alábbi szólás: *Az igazi jó zabolai túró Háromszékről Bukarestig s onnan vissza nyúlik.*³⁸⁵

Természetesen a zabolai románok társadalma is átalakult 1965 és 1989 között, és olyan új vezetőrétege jött létre, amely a gazdasági életben felhalmozott tőkét csakhamar már társadalmi szinten, valamint a szimbolikus szférában is ki akarta mutatni. Külö-

Cséplés a falu melletti szérűn a 20. század elején

nösen az 1970-es évektől a felívelő román családok azon igyekeztek, hogy gyermekeiket továbbtaníttassák, és tanulmányaik végén a családi összeköttetésekkel Zabolán vagy a környéken igyekeztek őket álláshoz juttatni, a faluban letelepíteni. Az 1980-as évek elején ez az új fiatal román értelmiségi réteg kihasználta a párt- és állampolitikai rangra emelt kisebbségellenes, a nemzetiségek asszimilálására irányuló tudatos törekvéseket, és a központi hatalom támogatásával gyorsan átvette a falu közigazgatási, gazdasági, oktatási és művelődési életének vezetését, ahonnan 1989-ig szinte teljesen kiszorította a magyarokat.³⁸⁶

A második világháborút követő mélyreható politikai, társadalmi és gazdasági változások segítették elő a zabolai cigánycsaládok hatékony és sikeres beépülését településünk közösségébe. 1945-ig viszonylag ritkán végeztek termelőmunkát, az 1960-as évek végén már ők alkották a mezőgazdasági nagyvállalatok kétkezi munkásrétegét. A korábban jól működő, tavasztól őszig tartó időszakos vándorlásuk olyan tapasztalatot halmozott fel, amelyet az új helyzetben is jól lehetett kamatoztatni. Családi összefogással munkát vállaltak a regáti, vagyis óromániai gazdaságokban, ahonnan ősszel jelentős mennyiségű takarmánykukoricával tértek haza,

és ezt eladták az idősebb zabolai magyar gazdáknak.³⁸⁷

Amikor az 1970-es évek végén Romániában súlyos ellátási zavarok keletkeztek, nyomban felismerték a lehetőségeket. Bekapcsolódtak a legjobban hiányzó árucikkkel – élelmiszerek, különféle divatárúk, márkás cigaretták, kávé, arany és így tovább – folytatott házaló jellegű kereskedelembé. Természetesen ez a fajta üzletelés sok csapdával járt, ezért igen nagy figyelemmel kellett kiépíteniük a hatalmi szervekkel, elsősorban a rendőrséggel, Securitatével való cinkos együttműködésüket. Ezáltal olyan jelentős anyagi tőkét tudtak felhalmozni, amelyet már tekintélyt adó javak – például személygépkocsi, színes televízió, cifra ruhák – vásárlására fordíthattak. Gyors anyagi emelkedésüket legtöbbször új házak vásárlásával mutatták fel. A falu melletti dombon lévő cigánysorról fokozatosan beköltöztek előbb a falu szélső utcáiba, majd az 1980-as évek végén a leggazdagabbak már a község „szakrális” központjában, a Kovásznát Kézdivásárhellyel összekötő főúton igyekeztek telket és házat vásárolni. Újonnan szerzett lakásaikat elsősorban a magyarság körében látott minták alapján rendezték be, és különösen figyeltek környezetük tisztaságára. Ezek a családok már rendszeresen küldték iskolába gyermekeiket, figyelemmel kísérték utódaik bekapcsolódását az egyházközségek működésébe.³⁸⁸

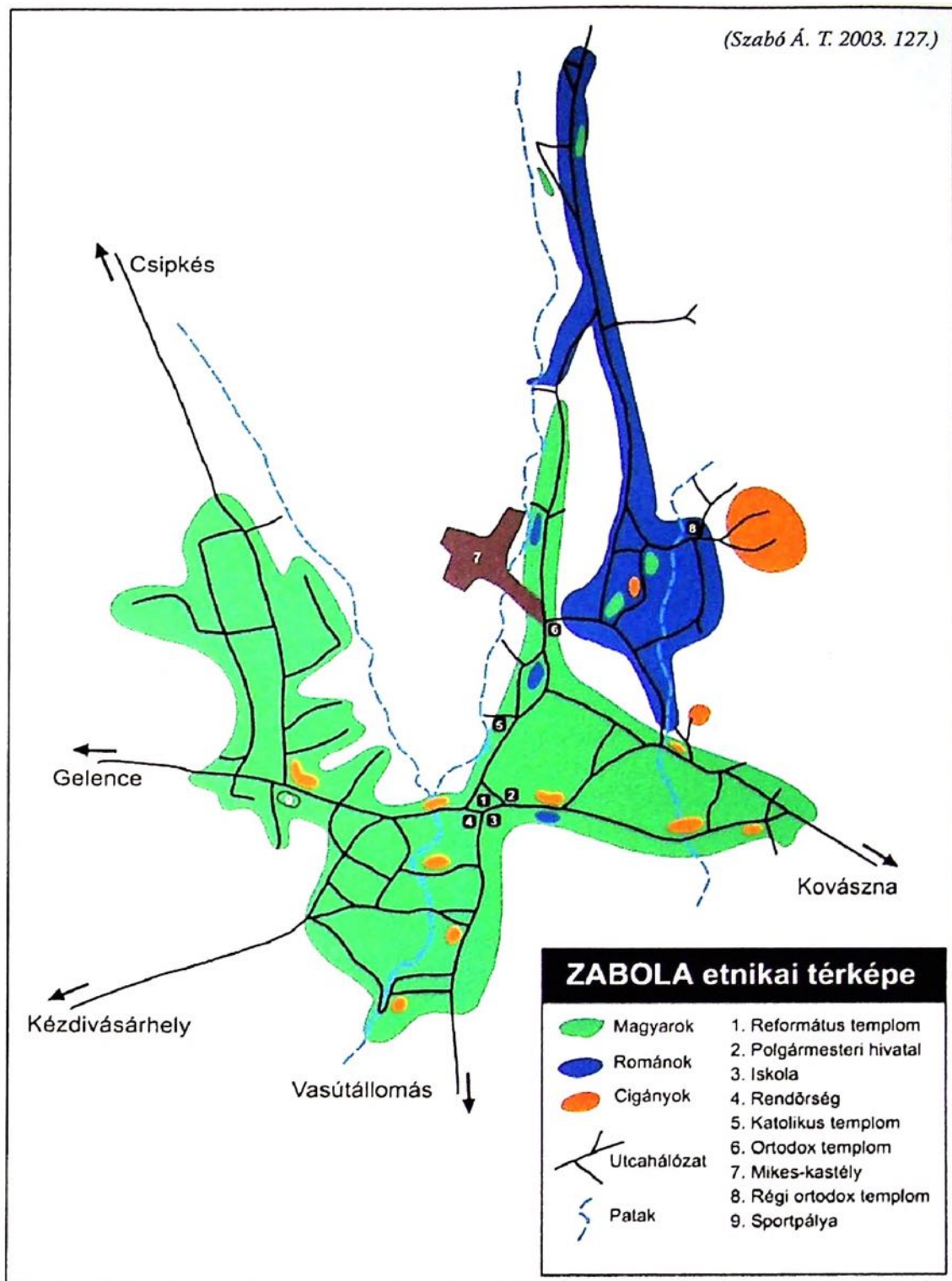
Az erdélyi falvak mindennapi életében a különféle etnikai közösségek józan elkülönülése érvényesült. Mindegyik előnyben részesítette a nemzeti-

leg egynemű vidékeket, falvakat és falurészeket. A zabolaiak hétköznapijait is ez az óvatos, körültekintő elkülönülés határozta meg, amely napjainkban különösen a falu etnikai terében feltűnő. Ezt elsősorban a gazdasági élet szerkezetében betöltött eltérő hely és szerep idézte elő, mivel a később beköltöző román juhászcsaládok csak a falu felső, Felszegnek nevezett részén – mely közel feküdt a havasi legelőkhöz – terjeszkedhettek az erdő irtásával.³⁸⁹ A juhokat tartó románok közvetlenül a hegyek lábánál, az erdők közelében telepedtek le, ahol családjaik és telkeik napjainkban is összpontosulnak. Itt hozták létre fokozatosan összefüggő etnikai tömbjüket – ahogy erre korábban már utaltunk.³⁹⁰

A magyarok a falu sík vidéki részét részesítették előnyben, portáik ma is a termőföldekhez közel fekvő területen sűrűsödnek. A cigány családok szintén a Felszegen, az erdők alatti hegyoldalon építették fel különálló telepüket, a Kolóniát. A XVIII–XIX. században készült térképek jelzik, hogy arra a gyéribben lakott részre húzódtak, ahol korábban a románok laktak. Ezért a cigányság legnépesebb és legszegényebb csoportja, egynemű etnikai tömbje napjainkban éppen a régi ortodox templom körül található, ahonnan a románok 1918 után fokozatosan beljebb törekedtek, megvásárolva a megüresedett magyar telkeket.

A térszerkezetben is megnyilvánuló elkülönülésnek nemcsak gazdasági, foglalkozásbeli okai vannak, hanem alapvető társadalmi, művelődési és gondolkodásbeli különbségek is elősegítették

(Szabó Á. T. 2003. 127.)

Hazatérés fával az erdőről (1941, György Ferenc)

kialakulását és hosszú távú fennmaradását. Az ortodox románok világképe, vallása, kultúrája, nyelve és értékrendje alapvetően más életvezetésre épült, mint a Nyugat felé tekintő római katolikus és protestáns magyarságé. Az 1970-es évek elején néhány feltörekvő román család anyagi gyarapodását a falu közigazgatási, magyar szakrális központjában akarta telekvásárlással és hatalmas méretű alpesi jellegű villa felépítésével megmutatni. Néhány év múlva lemondtak erről a céljukról, mert a magyarok közé betelepedett román családok elszigetelődtek, voltaképp nem érezték itt jól magukat.³⁹¹

A kommunista hatalom 1945–1989 között tudatosan igyekezett olyan tömeges eseményeket – például felvonulásokat, népgyűléseket, kulturális, sport

– vagy éppen iskolai rendezvényeket – szervezni, amelyekkel voltaképpen egy közös térbe közelíthette, gyűjthette volna a magyarokat és a románokat. Az úgynevezett népi demokrácia éveiben, 1945 és 1956 között ez néhányszor még sikerült is, de különösen 1972 után, amikor Ceaușescu türelmetlen, elnyomó és nacionalista jellegű művelődési és iskolai politikája elmélyült, ilyen rendezvényekre már nem kerülhetett sor. 1990-től a helyi magyarok és románok ismét külön, a saját intézményeikben szervezik kulturális életüket. Így ebben is helyreállt a második világháborút megelőző rend. A magyarok a református vártemplom melletti, a románok a saját szakrális központjuk közelében emelt kultúrotthonukban tartják különféle rendezvényeiket. A legutóbbi

Gabonakévék behordása a György család udvarára (1941, György Ferenc)

évtizedben csak 1991 júniusában, Mikó Imre szobrának leleplezésekor és 2001 szeptemberében, a háborúkból elesettek emlékköve felavatásán találkozott a két nemzeti közösség lelkészeik és tanárai vezetésével.³⁹²

A második világháborút követő évtizedekben a helyi magyar értelmiség évenként megszervezte az úgynevezett cigánybált, a népcsoport farsangi műsoros táncmulatságát. A sok embert vonzó rendezvényre a szomszéd falvakból is tömegesen érkeztek, de a helyi magyarok is szép számban részt vettek rajta. A kocsmázás 1989-ig többnyire közösen történt, 1990-től azonban külön magyar, román és cigány ivóhelyek alakul-

tak ki. Habár ezekbe mindenki betérhetett, ott olyan tekintetekkel találkozott, hogy csakhamar eltávozik.

Az erdélyi falvakra jellemző nemzeti elzárkózás ellenére a közös gazdasági érdekek és a természetes szomszédi, baráti viszonyok révén rendszeres magán-, illetve társadalmi kapcsolatok jönnek létre. Ezeket Zabolán is általában a türelem és a kölcsönös tisztelet jellemzi. Az utcán, az üzletben, a kocsmában, a községházán, az orvosi rendelőben és a postán számtalan találkozási alkalom nyílik, amelyek általában rövid idő alatt lezajlanak, szinte szertatásszerűek, szerkezetük jól begyakorolt sémára épül. Egy többnemzetiségű közegben mind-

egyik etnikum természetesnek tartja, hogy a szomszédja otthon, a családja körében más nyelven beszél, más templomba jár és mások szokásai. A magyarok és az ortodox románok például a húsvéti ünnepet az eltérő naptári rend miatt különböző időpontban tartják. A zabolaiak azért ügyelnek arra, hogy ilyenkor zajosabb munkával ne zavarják a szomszédok ünnepét. Legtöbbször „félünneplőbe” öltöznek, és pihenéssel, szomszédolással, beszélgetéssel töltik el a napot. Településünkön is íratlan szabály a más ajkú szomszédot meghívni a keresztelőre, esküvőre. Temetésre nem; ott viszont minden tőzsomszédnak kötelező megjelennie.³⁹³

Az emberélet fordulóin szervezett eseményekbe is természetes módon kapcsolódnak be, így megismerik egymás főzési szokásait, táncait, lakáskultúráját, öltözködését. Egy zabolai magyar menyegzőre meghívott román szomszédnak mindig húzatnak egy-egy román táncot – perinicát és hórát –, az ortodox fiatalok esküvőjén pedig csárdással tisztelik meg a magyar vendéget.

Zabolán az etnikumok közötti kapcsolatok sajátos formája a másik csoport egyes tagjai elismert szakértelmének az igénybevétele. Régen a helyi román esküvőkre magyar szakácsnőket hívtak, mivel úgy vélték, hogy a Mikesek konyháján működő nőszemélyek tudnak igazán jól főzni. Trianon után számos zabolai magyar fiatalasszony – ahogy már említettük – gazdag bukaresti román családok háztartását vezette. Hagyományosan magyar mesterségnek számított településünkön is az ács, az asztalos, a

kerekes, a kádár, a kőműves, a lakatos, a gépész, a cipész és a szabó. Zabolán 1972-ig csak magyar anyanyelvű orvosok, egészségügyi dolgozók, gyógyszerészek működtek. A román betegek és a magyar gyógyítók közötti párbeszéd elsősorban magyarul zajlott; azóta már csak románul.³⁹⁴

A XX. század közepéig Zabolán elsősorban cigány származású kovácsok patkolták a lovakat. A lakodalmakba hajdan kizárólag cigányzenészeket hívtak. Ha egy magyar vagy cigány családot napjainkban megkárosítanak, ellopják a lovát vagy a tehenét, leggyakrabban a román ortodox paphoz vagy szerzeteshez (kalugyerhez) fordulnak. Többnyire pénzt adnak neki, és úgynevezett „fekete mise” tartására kérik, hogy a tolvajt büntesse meg az Isten. Elmondásuk szerint a pápa ilyen alkalommal egy fekete borítójú misekönyvből olvas fel egy, a magyar cigányok számára érthetetlen szöveget.

A falubeli magyarok az első világháború után kezdtek nagyobb számban juhot tenyészteni, ennek ellenére a gazdák továbbra is úgy vélték, hogy a juhászathoz igazán csak a román csobányok értenek. Ezért aztán bácsot fogadtak juhaik őrzésére és gondozására. A második világháború végéig településünkön jellegzetesen román foglalkozásnak számított a juhbőr feldolgozása.

Az immár több évszázados együttélés Zabolán azt is eredményezte, hogy a saját kultúrából hiányzó elemeket rendszerint a másik, szomszédos etnikumtól kölcsönzik. Egy-egy átvett elem előbb a saját ismeretanyag peremén ragad meg,

ahol azt kiértékelik. Ha befogadják, akkor végül az átvevő kultúra központjába is bejuthat, miközben alapos változásokon mehet át. Ha az értékelés során eltaszítják, akkor kihullik. Így például a zabolai magyarok a románoktól tanulták el a különféle puliszkaételek és a savanyú levesek, a csorbák készítését. Az utóbbiak a zabolai magyar esküvők étrendjébe is bekerültek, pedig az 1960-as évekig a magyar lakodalmak, az emberélet jelentősebb fordulóinak, ünnepeinek a legkedveltebb étele a szárnyasok húsból, zöldségféléből főzött zsíros laskaleves volt. A magyarok elsősorban a román esküvőkön vagy a közeli kovásznai vendéglőkben ismerkedtek meg a húsgombócós savanyú perisóra (ciorbă de perișoară) levessel, amelyet ízletesnek találtak, és felvették a saját ünnepi étrendjükbe. Jelentős magyar hatás érte a zabolai románok hagyományos építészetét, lakáskultúráját és viseletét. Ezek a kölcsönzések fokozatosan azt eredményezték, hogy egy erdélyi falu, így Zabola kultúrája is jóval színesebb és gazdagabb, mint a homogén etnikai tömböké.³⁹⁵

Erdély nemzetiségileg egyes vidékein, településeiben és falurészeiben teljesen természetes a különböző etnikai csoportok közötti jelképes vagy valódi vetélkedés, amelynek számos formája tapasztalható településünkön is. Az 1920. évi trianoni békeszerződés után a zabolai románok a két világháború között már a többségi nemzethez tartoztak, ezért a megváltozott hatalmi helyzetüket a falu gazdasági, szakrális, közigazgatási központjában is meg

akarták mutatni. Így például a községi iskola udvarán impozáns méretű ortodox keresztet állítottak. Később a Mikes család grófi kastélyának bejáratával szemben új, messze látszó, fényes fedelű ortodox templomot építettek.³⁹⁶

Amikor az 1970-es években kiteljesedett Ceaușescu kisebbségellenes diktatúrája, a falu ősidők óta magyarok által lakott központjában tehetős román családok telkeket vásároltak és fényes villákat emeltek. A Mikes kastély bejáratánál pedig a falu fiatal román anyanyelvű iskolaigazgatója közvetlenül az 1989. évi rendszerváltás után hatalmas, pagodaszerű családi házat építtetett. A falu központjában a gazdagabb cigányok túlméretezett házaikkal és faragott székely kapuikkal adják tanújelét anyagi felemelkedésüknek.³⁹⁷

A zabolai magyar vezetőréteg – érzékelve a helyi románok és cigányok látványos gazdasági gyarapodását – társalgásaiban elsősorban a szellemi, kulturális fölényét hangsúlyozza, amit főként jelképes eszközökkel, így például a falu szakrális központjában felállított emlékművekkel jeleníti meg.

Az 1989-es romániai rendszerváltás után szervezett demokratikus választások eredményeképpen Zabolán a számbeli többségben lévő magyarság uralja a helyi tanácsot. 2000-ben Zabolán magyar volt a polgármester és helyettese, a könyvelő, a gazdaelöljáró, a titkárnő, a könyvtáros és a művelődési ház igazgatója. Román nemzetiségű a falu jegyzője és a szociális kérdésekkel foglalkozó előadó. A községi iskola igazgatója magyar, helyettese pedig román. A 2000. évi helyhatósági

Almaszedés György Albert tanító kertjében az 1960-as években

választások idején a Romániai Magyar Demokratikus Szövetségre (RMDSZ) 1563, a Szövetség Romániáértra (APR) 64, a Romániai Társadalmi Demokrácia Pártjára (PSDR) 48, a Nemzeti Liberális Pártra (PNL) 46, a Nagy-Románia Pártra (PRM) 27, a Románok Nemzeti Egységpártjára (PUNR) 31-en, az egyetlen független magyar jelöltre pedig 153 szavazó adta voksát. A magyar és cigány szavazók jelentős többsége az RMDSZ színeiben induló polgármestert és tanácsosokat támogatta, a románok szavazatai pedig öt párt között szóródtak, így azok a tizenegy zabolai tanácsosi hely közül egyetlen sem tudtak megszerezni.³⁹⁸

A 2012-es helyhatósági választások idején a 3.955 szavazatra jogosult személyből csak 2.145-en éltek vélemény-

nyilvánítási jogukkal. A polgármesteri választáson az RMDSZ jelöltjére 983, a Magyar Polgári Pártéra 409, az Erdélyi Magyar Néppártéra 377, míg a Szociál-Liberális jelöltre 211-en szavaztak. Így az RMDSZ-nek 6, az EMNP-nak 3, az MPP-nak és a Szociál-Liberális Szövetségnek pedig 2–2 tanácsosi helyet sikerült megszereznie. Míg a magyar szavazók 2012-ben már három politikai alternatíva jelöltjeire adhatták le voksukat, addig a falubeli románok tudatosan csak egyetlen pártra szavaztak. Mivel a helyi választások után az RMDSZ a Szociál-Liberális Szövetség román tanácsosaival kötött koalíciót, így nemcsak a község polgármestere, hanem annak helyettese is az RMDSZ támogatásával tölti be tisztségét.

Kukoricafosztó-kaláka az 1970-es években

Az 1989-es rendszerváltozás után a faluban cigányellenes hangulat csak 1991-ben alakult ki, amikor részeg cigány fiatalok megkéseltek egy román rendőrt. Válaszként a falu román és magyar fiataljai a cigánynegyed összes házát fel akarták gyújtani. Mindez akkor történt, amikor Romániában a rendfenntartó intézmények még nem működtek, mert az 1989. évi változást megelőző korszakban hitelüket veszítették. A falu megbecsült plébánosa azonban erélyes fellépésével megakadályozta a tragédiát.

Erdélyben és Zabolán az 1990-es évek közepétől a különböző etnikumok közötti vetélkedés sajátosan átalakult. Amíg az 1989. évi rezsimváltás után elsősorban a jelképes térben igyekezett

mindegyik csoport előnyös helyzetbe kerülni, addig napjainkban a gazdasági hatalom megszerzése, kiépítése és hosszú távú megerősítése az elsődleges cél.³⁹⁹

Településünk munkaképes lakosságának nagyobb része ingázik, Kovászna és Kézdivásárhely ipari létesítményeiben és szolgáltató ágazataiban dolgozik. A zabolai lányok és asszonyok zöme a nyugati tulajdonban lévő kézdivásárhelyi készruhágyárban keresi kenyerét. 1990 után több vállalkozás is megkezdte működését községünkben: 3 fűrésztelep, 2 asztalosműhely, malom, pékség, üzletből és bárból közel 20 van. Ugyanakkor tehetséges kézművesek (ácsok, kűművesek, kovácsok, fafaragók, varrónők, szabók, cipészek és autójavítók)

működnek a faluban.⁴⁰⁰ A kereskedelmi cégek egynegyedét román családok vezetik. A két világháború közötti korszakhoz hasonlóan a tőkeerős fiatal román családok felvásárolták az idősebb magyar gazdák olcsón eladó szántóföldjeit, amit a helyi magyarok egyértelműen létalapjukat fenyegető, veszélyes folyamatként értékelnek.

A legjelentősebb helyi agrárcégek vezetése fiatal román agrárszakemberek kezében összpontosul. Az 1990-es évek második felében a Sepsillyefalván működő LÁM Alapítvány rendszeres szakmai képzésben részesítette a háromszéki fiatal magyar gazdákat. A képzési program keretében már számos fiatal zabolai földműves járt Svájcban több hónapos tapasztalatcserére, ahol egy-egy mezőgazdasági ciklus alatt együtt dolgozik vendéglátó svájci gazdájával, betekinthez az ottani üzemszervezés fortélyaiba, a családi jellegű kisvállalkozások szervezésének titkaiba. Svájcból többnyire mezőgazdasági gépekkel, kisebb tőkével és főleg jelentős szaktudással térnek haza. Közben az is tudatosodott bennük, hogy agráriumból is meg lehet becsületesen élni.

Településünkön 1989-ig elsősorban a többségi magyarok és románok versengtek, 1995 után a két etnikum közötti viszonyt már tovább bonyolítja a meggazdagodott magyar ajkú cigányok színre lépése, akik elsősorban külföldi vendégmunkával, házaló kereskedelemmel és jó családi munkaszervezéssel viszonylag rövid idő alatt, látványos módon jelentős anyagi erőt és forrásokat koncentráltak. Ráadásul eddig elsőprő mértékű volt demográfiai tartalékuk és gyarapodásuk is.⁴⁰¹

Az utóbbi években a helyi magyar értelmiség a külvilág – például testvértelepülések küldöttségei, nyugatról érkezett turisták – előtt a helyi azonosságtudat és sajátos kultúra tudatos vállalása mellett már a település multietnikus jellegét is kihangsúlyozza. Többnyire azt is kiemelik, hogy Zabola magyar, román és cigány népének gondolkodásmódja gyökeresen más, mint a közelebbi vagy a távolabbi településeken élőké. Fogékonyabbak az újra, megvetnek és kivetnek minden régi elemet, és ezzel a nyitottsággal egyre nagyobb teljesítmény elérésére serkentik egymást.

EGYHÁZI ÉS VALLÁSOS ÉLET

A székely közösségek – ahogy azt a kötet történeti fejezetében taglaltuk – vidékünkön a XII. század végén rendezkedtek be, és feltehető, hogy Zabolán is egy kisebb, román stílusú templomot emeltek. Településünk és a többi orbaiszéki falu nem szerepel a híres 1332. évi pápai tizedlajstromban. Egyes történészek ezt úgy magyarázzák, hogy az orbai székelyek akkor a magyar király által a moldvai Milkón alapított római katolikus püspökséghez tartoztak. Székely Zoltán úgy vélte, hogy a XIV. század elején az itteni székely közösségeket még Fehér megyéhez számították, mert annak területén hosszabb ideig laktak a Háromszékre való átköltözésük előtt. Lehetséges, hogy a kelet-erdélyi megtelepedésük utáni évszázadban egyházi szempontból még mindig Fehér vármegye keretében adóztak. A XV. században építették fel a ma is álló gótikus vártemplomot, amelyet a következő század derekán kezdődött hitújításig római katolikus istenházaként használtak.⁴⁰²

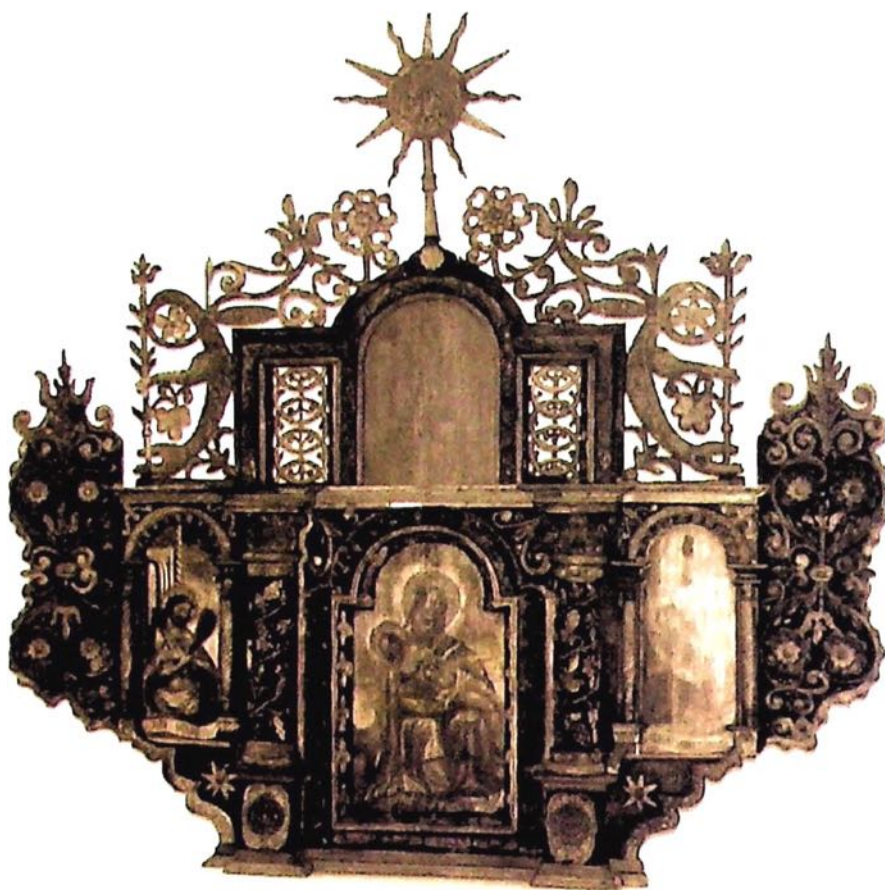
A katona rendű szabad székely közösség tagjai a XVI. század második felében Zabolán áttértek a református hitre, és a számbeli kisebbséget alkotó katolikusokat kiszorították a vártemplomból. Az anyaszentegyház nélkül maradt közösség támogatását a Mikes család vállalta magára, a nemesi família római hiten

maradt. Az udvarában élő szerzetesek, papok látták el a helyi katolikus hívek lelki gondozását. Remeteházi András páter 1640 és 1646 között Mikes Kelemen zabolai kúriájában káplánként működött, és a nagy paphiány miatt a szomszédos falvakba is kijárt misézni. Amikor 1646 elején elhunyt, holttestét a grófi család kápolnájába temették.⁴⁰³

Az erdélyi katolikus rendek megbízásából 1668-ban Mikes Kelemen Moldvából kért misszionárius atyákat. Számos ottani térítő szerzetes és csángó magyar a XVII. századi hadi események idején, a tatár támadások elől menekülve, Mikes a zabolai birtokán talált menedéket.⁴⁰⁴

A Moldvában működő konventuális ferences szerzetes, Antonio Angelini 1678. augusztus 19-én Zabolán írt levelében köszönte meg a Rómában székelő hitterjesztés szent kongregációjának, hogy elnyerte a magiszteri címet. Az olasz frátert 1681-től kinevezték a moldvai misszió prefektusának, ahonnan 1683 és 1684 között, a tatárok és a törökök támadásai elől, több alkalommal is Erdélybe menekült.⁴⁰⁵ A Mikesek udvarházában még a XVIII. században is barátok működtek, s ezt egy 1784-ből származó protestáns okirat erősíti meg: a helybeli református hitű *„Jakafi Tamást, Szentkatolnáról egy pápista leánnyal a barát eskette.”*

Zabolai késő reneszánsz oltár a Székely Nemzeti Múzeumban (2012, Kinda István)

A Mikesek jobbágysai 1750-ben kápolnát építettek a grófi család nemesi telkén, közvetlenül az udvarház mögött. A XIX. század elején ható földrendések ezt az épületet is annyira megrongálták, hogy 1859-ben már nem tudtak benne misét tartani. A római katolikus hívők egyébként 1847. április 30-án, tehát röviddel a forradalom és a szabadságharc kitörése előtt, arra kérték a protestáns katona rendű, szabad és nemes székely közösség képviselőit, hogy a falu bir-

tokában lévő szabad telkek közül jelöljenek ki nekik egyet, ahol felépíthetik szentegyházukat: „*Olvastatik a Romano Katholika Anya Szent egyháznak azon levele, melyben templomuk építésére segédelmet kér. Válasz. Midőn a kérelmes Megye építeni fog, a kérés Méltányoltatik, s illo figyelem fordittatik.*”⁴⁰⁶

Az 1848 elején készített vizitációs jegyzőkönyv így fogalmazta meg a katolikus közösség helyzetét: „*A zabolai katolikus közönség panaszképpen adja*

Katolikus női dalárda az 1940-es évek elején

elő, miszerint a falunak a református része saját szükségére több ízben adott el köz helyet a nélkül, hogy a katolikusok ígéreten kívül egyebet kaptak volna. Másfelől az is el volt felejtve, hogy ennek előtte adtak, 's hogy jelenleg az ígéretet úgy kapták, hogy mihelyt a katolikus rész templom építéséhez fog, a segedelmet megadják. Ez uttal azon körülmény is felmerülvén, hogy a katolikusok a legnagyobb bizonytalanságba vannak, ugyanis valyon a grófi udvar kertjében lévő templom átengedtetik-e nékik, hogy saját erejükön kijavítassák, vagy újnak építéséhez kelyen-e fogni? Nem tudják. Annál fogva a Püspök Urunk ő Nagy Méltóságát alázatos tisztelettel az iránt megkérendőnk, méltóztasson a nagyságos grófot az iránt felszólítani, hogy ha-

tározottan, nyilatkozni ne terheltesen: akarja-e a templomot átadni a népnek a felügyelési 's tulajdonosi jog megtartása mellett vagy nem? Ha igen, egyszersmind adja az iránt akaratyát, hogy a nép az ujjitást saját költségén tehesse meg, – ha pedig sem át nem engedni nem akarja, sem kijavíttatni nem szándéka, ekkor a nép oda utasítandó, hogy ön erején a község által adott helyen építendő templomról gondoskodjon.⁴⁰⁷

A zabolai katolikusok 1860-ban végül is teljesen lebontották az életveszélyessé vált épületet, és a falu központjában, a református vártemplom közelében 1860. november 11-én új templomot kezdtek építeni azon a telken, amelyet a Mikes család adományozott a közösségnek. Költségeihez jelentően hozzájárult

gróf Mikes Benedek és Haynald Lajos, Erdély korábbi püspöke, valamint az erdélyi, kovásznai, pávai és zabolai, illetve moldvai magyar katolikus hívek.⁴⁰⁸

Az új istenháza két év alatt készült el, és Elekes István, Kézdi- és Orbaiszék főesperese 1862. szeptember 28-án szentelte fel a Szentkereszt felmagasztalásának tiszteletére. A bejárat fölötti tornyot azonban csak tizenhárom év múlva tudták befejezni Fogarasy Mihály, Erdély püspöke támogatásával, valamint gróf Mikes Benedek és felesége, Mózer Zsófia bőkezű adományaival. Az építkezéskor felhasználták a régi Mikes-kápolna építőelemeit is, de annak késő reneszánsz oltárát már nem helyezték el az új templomban, hanem a grófi család múzeumában állították ki. A második világháború végén onnan szállították be a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba.⁴⁰⁹ Kozma László, a zabolai katolikus közösség pénztárnoka „...a megromladozott orgonát saját költségén kijavította...”⁴¹⁰

A zabolai katolikus gyülekezet a szomszédos Imecsfalva fliájaként működött egészen az első világháború végéig. Bár a helyiek az egyházi adót évente az imecsfalvi plébániának fizették, a zabolai egyházközségnél folyamatosan helyben lakó saját kántor tevékenykedett.⁴¹¹

Első helyben lakó plébánosa a nagy műveltségű Ujlaky János volt, aki 1922-től egészen 1951-ig szolgálta a zabolai és pávai római katolikus hívőket. Ezután 1951 és 1955 között Szilveszter János gondozta a közösséget. A falu harmadik plébánosa 1955-től 1980-ig Labud An-

Református templombelső az 1940-es években

tal, akinek nagy könyvtárából az érdeklődőbb zabolai diákok ritka irodalmi, művelődéstörténeti és egyházi jellegű kiadványokat kölcsönözhettek. 1980-tól közel negyedszázadon át Bartalus Zoltán a falu plébánosa. Kinevezése után nyomban rendbe hozatta az összedőléssel fenyegető kántortanítói lakást, felújította a templomot, majd az elbontott régi plébánia helyén közösségi események szervezésére is alkalmas, korszerű parókiát építtetett.⁴¹²

Amikor a kommunista diktatúra a leggyötrőbbben nehezedett a zabolaiakra, Bartalus plébános hittel és lendülettel maga köré gyűjtötte a helyi fiatalokat, és kitartással pasztorálta a magyar ajkú cigányokat. 1990-ben a helyi magyarság a katolikus templomban ünnepelte az

első szabad március 15-ét. Az esemény emlékére az istenháza bejáratánál kopjafát állítottak, amelyet már aznap éjszaka ismeretlen tettesek eltávolítottak. Az emlékjelt később egy híd alatt találták meg.

A katolikus hívők 1990. szeptember 10-én kereszttel, templomi és nemzeti zászlókkal, énekelve, imádkozva gyalog zarándokoltak Imecsfalvára, a szomszédos falu búcsújára. A keresztalját már vonulás közben román nacionalisták zavarták meg, majd aznap éjszaka felgyújtották a zabolai katolikus templom sekrestyéjét, ahol a lelkész liturgikus ruhái, a gyülekezet textíliái és bútorai a lángok martalékává váltak. Az ügyben a hatóságok a tetteseket nem keresték, az elkövetők személye napjainkig nem derült ki. A plébános vezetésével hamarosan helyreállították és bővítették a templomot.⁴¹³ A Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegye 2004-ben Fekete Tamás plébánost nevezte ki a helyi katolikus közösség élére.

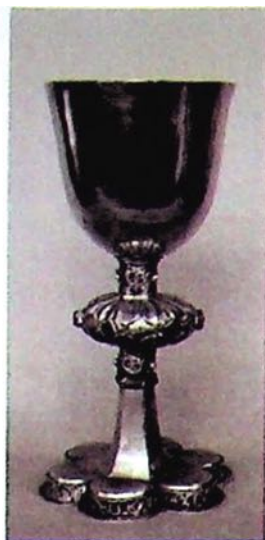
A plébánia anyakönyvét 1770-től vezették, a régiék a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban, az újabbak pedig részben Imecsfalván és Zabolán találhatóak.

Háromszéket gyorsan meghódította a reformáció, amiben nagy szerepe volt a Brassóban tevékenykedő szász humanistának, nyomdásznak, Johannes Honterusnak. 1543-ban ő terjesztette el Luther eszméit a vidéken, más prédikátorok pedig hamarosan megnyerték Sepsiszek és Erdővidék népét is.⁴¹⁴ A hitújítók azonban Felső-Háromszéken elakadtak, méghozzá Torján és Zabolán, mert a tekintélyes Apor, illetve Mikes

család nem fogadta el az új hitet. A helyi szájhagyomány így emlékezett az akkori eseményekre: *„Amikor a reformátorok megjelentek Zabolán, rögtön felkeresték a Mikes grófkastélyát is, ahol elmondták neki, hogy azért érkeztek a faluba, hogy itt jó magot hintsenek el a lelkekben. A feldühödött uraság erre így fakadt ki: ha olyan jó magok vagytok, akkor elvetlek a földbe, hadd lássam mi kel ki belőletek. Úgy is lett, a három prédikátort megfogták, s erővel béásták a földbe, csak a fejük látszott ki onnan. Akkor a Mikes uraság a fejük felett táncoltatni kezdte a lovát, de az okos állat annyira vigyázott a földbe ásott emberekre, hogy egyet sem sértett meg patkójával.”* A prédikátoroknak később sem sikerült Felső-Háromszék népét megtéríteni, ezért az folyamatosan megmaradt római katolikusnak. A protestánsok ma is „Szentfődnek” nevezik a Zabolától északra elterülő, színkatolikus vallású vidéket.

Nem ismert, hogy Zabola népe pontosan mikor tért át a református hitre. Az viszont igen, hogy 1585-ben már a faluban tevékenykedett egy Máthé nevű protestáns kántortanító,⁴¹⁵ 1597-ben pedig „Colosvuary Jakab Diák” volt a „Zabolay Schola mester”.⁴¹⁶

Az 1836-ban, 1838-ban, 1848-ban és az 1882-ben készített római katolikus sematizmusok és a féltve őrzött historia domus szerint az imecsfalvi plébániát 1583-ban alapították.⁴¹⁷ Ebből következik, hogy a zabolaiak többsége ezt megelőzően térhetett át a református hitre, mert csak a szakadás után nyílt lehetőség a szomszédos imecsfalvi plébánia megalakulására, ahova a zabolai kato-

*Késő gótikus
kehely (2007,
Kovács Mária)*

*Talpas pohár a 17. szá-
zad első feléből (2007,
Kovács Mária)*

*Ónkanna a 17. század
első feléből (2007,
Kovács Mária)*

*Basa Tamás ónkan-
nája 1655-ből (2007,
Kovács Mária)*

likusok egészen 1922-ig tartoztak.⁴¹⁸ A helybeli református lelkészek névsorát az 1920-as években Kónya Gábor állította össze. Elsőként Szamosközi Péter szolgált településünkön 1602-től 1625-ig, valószínű, hogy korábban, az 1580-as évektől kezdődően csak ideiglenes prédikátorok működhettek Zabolán.⁴¹⁹

A XVII. század elején Háromszéken négy – Erdővidék, Sepsi-, Kézdi- és Orbai-szék – református egyházmegyét szerveztek. Juhász István kutatásaiból tudjuk, hogy kialakításuk alkalmával a középkori római katolikus egyházszervezet területi szerkezetét követték.⁴²⁰

Az Orbaiszéket magába foglaló református egyházmegye faluközösségeinek legrégebbi összeírása az 1677. évi vizitációs jegyzőkönyvben maradt fenn. E dokumentum Zabolát és Pávát már külön eklézsiaként említi. Bod Péter szerint 1619-ig Páva Zabola filiája volt. A XVII.

század elején Orbaiszék első kálvinista esperese a Papolcon szolgált Leérde János, 1701-ben a Páván működő Szalay A. Márton, 1727–1758 között pedig Szentannai Mihály, Zabola művelt lelkipásztora töltötte be a tisztséget.⁴²¹

A Basa családnak döntő szerepe volt a reformáció zabolai meggyökeresedésében. Basa Tamás értékes könyveket és kegyszereket adományozott a gyülekezetnek, harangot öntetett és helyreállította a megrongálódott vártemplomot. Az első református lelkipásztor kezdetben a Basa udvarházban lakott, később külön parókiát építettek számára a templom melletti telken. A toronytól keletre fekvő kertben a kántortanítónak, a vártemplom déli oldalán pedig a harangozónak készült lakás. A kántortanító telkén a bejárattól jobbra a fiúknak, a harangozói lak kertjében álló kőházban pedig a lányoknak rendeztek be tantermet.

Portikusz (2006, Dimény Attila)

A zabolai református gyülekezet birtokában napjainkban is ritka, régi klenódiumok találhatóak. Ezek között a domborított, öntött, áttört, vésett és aranyozott, sima foglalatú féldrágakövekkel díszített ezüstkehely a legértékesebb. Szakmai leírását első ízben Köpeczi Sebestyén József készítette el.⁴²² Magassága 20,2, kupájának átmérője 9,6, talpmérete 10,6 centiméter. Kupája harang alakú, annak alja feltűnően domború, sima és kosár nélküli. Alul és felül hatoldalú, minden második oldala áttört kiképzésű. A közbeeső oldalakon a mérműre egy-egy kivágott és domborított, négyszirmú stilizált rózsát forrasztottak. Valamennyi virág közepére egy-egy ezüstgolyót helyeztek. A kehely nyakán a nodusz lapos és kerek. Felül és

alul tizenkét-tizenkét lándzsalevél domborodik. A kehely talpazata hatoldalú, karcsú peremét egyszerű párkány övezi. Talplemezei félkörösek, az alattuk lévő öntött galériát áttört, késő gótikus stílusú halhólyag díszíti. Kovács Mária nemrég így jellemezte a késő gótika jegyében készített edényt: „A kehely hatkaréjos talpa áttört, halhólyagos díszítésű, akárcsak hatszögű szára, amelynek oldal-lapjain halhólyag-motívumok és a halhólyag-motívumra ráillesztett viragok váltakoznak. A lapított gömb alakú nodusz domborított szíromdíszekkel ékesített, a rotuluszok helyett hat színes (vörös és kék váltakozik), sima foglalatú üveglap van elhelyezve drágakő gyánánt.”⁴²³ A finoman kidolgozott kehely alacsony, keskeny és lapos kiképzésű

talpának stílusa arra utal, hogy a XV. század végén készülhetett. Köpeczi Sebestyén József szerint a nyakán található nodusz és kupa későbbi, a XVII. század első feléből való. Az aranyozott, talpas ezüstkehely nyakát kék és piros boglárrok ékesítik. Az ezüstkelyhet napjainkban csak a nők használják úrvacsora vételekor.⁴²⁴

A gyülekezet férfi tagjai, ugyancsak az úrvacsorakor, domborított, vésett, aranyozott ezüsből készült, talpas poharat vesznek magukhoz. Az edény magassága 17,7 cm, felső átmérője 8,7 cm, az alsó pedig 8 cm. A pohár felső szájpereme enyhén kihajlik, alsó harmadánál a sima pálcátág között receszerűen kidolgozott lemez látható. Pereme alatt három domborított, vésett és poncolt rózsában végződő dísz található. A talpától felfelé erdei fák és növények között ágaskodó medvét, vágató őzsutát és vadászt ábrázoló domborítást láthatunk. A pohár talpának peremébe a következő, eddig meg nem fejtett jelet vésték: *T:9 FFI*. Köpeczi Sebestyén József szerint a pohár hajdan valamilyen Mikese lehetett, és eredetileg nem egyházi célra használták, a XVI–XVII. század elején, Brassóban készíthették. Kovács Mária kutatásai szerint mai formáját az ifjabbik Tomas Trepches, brassói szász mester átalakítása révén nyerhette el, aki 1632–1676 között a Korona városában működött, 1653-ban és 1657-ben pedig céhmester volt ugyanott. Mesterjegye a pohár fenekén látható. Kovács Mária szerint a talpas pohárt díszítő vadászjelenet azt erősíti meg, hogy a pohár eredetileg világi

célra készülhetett, majd a XVII. század második felében átalakították, s az esperesi vizitációk alkalmával már regisztrálták.⁴²⁵

Az egyház tulajdonában és használatában lévő csőrös kannát, GK monogramja szerint a brassói Gerg Kannegiesser készítette, aki a Korona városában működött a XVI. század végén és a XVII. elején, s a brassói ónöntők céhébe pedig 1583-ban lépett be.⁴²⁶ Az edény adományozója ismeretlen, de az 1694-es vizitációs jegyzőkönyv már az egyház tulajdonában említette: „vayon egy egy elejtes csatornás szájú onn kanna.”⁴²⁷

A református közösség megyebírója az úrvacsora vételekor a bort még napjainkban is egy olyan „két ejteles” fedeles ónkannából tölti ki a kehelybe és a talpas pohárba, melynek palástjára latinul a következő ígét metszették: „*Verbum Domini manet in aeternum. Basa Tamás 1655.*”⁴²⁸ Az edényt HK monogramja és Brassó városjegye alapján, Kovács Mária szerint a XVII. század elején a Korona városában készítették, majd annak közepén átalakították, amire az AN monogram utal. A kanna fenekébe olyan keretbe foglalt, gyöngysoros, tulipánból és négyszirmú virágból álló fenékrózsát helyeztek, ami reneszánsz vázából hajlik ki. Az edény fedelébe pedig sisakos emberfejet ábrázoló medalliont öntöttek. A kanna oldalára nagyobb méretű, hullámvonalas, keretbe foglalt rozettákat, közéjük pedig lambrekint, míg az edény fülére szarvast vésték.⁴²⁹ Az edényt az 1694-es vizitáció alkalmával már az egyház tulajdonában írták össze.⁴³⁰

Gróf Miksa Johanna székelyruhás lányokkal

A lelkész a kenyeret napjainkban is olyan óntányérból osztja, amelyen Basa Tamás és felesége, Miksa Katalin nevének kezdőbetűi és az adományozás éve olvashatók: „B.T. 1629 M. K.” Készítésekor, a XVI. században peremére beütötték még Brassó városjegyét és az I betűből álló monogramot, majd utólag arra, a XVII. századi átalakításakor rávitték még Kolozsvár jelképét is.⁴³¹

A csecsemők keresztelésekor egy nagyobb ezüstantányért és kannát használnak. A tányér szélére körbe kerekén a következőt metsztették: „A Zabolai reformata nemes és szent Eklézsia számára csináltatta osdolai született Gróf Kun László 1815-ben.” Jósza András 1789-ben adományozott egy keresztelői ónkannát a zabolai eklézsiának, de az 1835-ös vizitáció alkalmával az már nem volt meg.

A gyülekezet leltárai szerint az eklézsia könyvtárában mindig értékes művek sorakoztak. Basa Tamás adományaként került a zabolai református egyházközség birtokába az úgynevezett Várad Biblia, amely Károli Gáspár fordításának módosított változata. A Hollandiában tanult Szenczi Kertész Ábrahám Váradon kezdte nyomtatni azt, de 1660-ban a török elfoglalta a várost, ezért a mű kiadását végül is csak 1667-ben Kolozsváron tudta befejezni. A Bibliát az 1835. évi esperesi látogatáskor még a zabolai templom szószéken tartották, később azonban a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárába került, a vizitációs jegyzőkönyvek bejegyzései szerint.

A másik értékes, 1656-ban nyomtatott énekeskönyvet szintén Basa Tamás adományozta az egyháznak. Az 1680.

évi egyházlátogatás idején az eklézsia következő kiadványokat birtokolta: „1. *Vagyon egy Marloratus in Novum testamentum*, 2. *Biblia Haebraica et Latina in Novum Testamentum Graecum et Latinum*, 3. *Egy Gradualis folio*, 4. *Egy Magyar Biblia in folio*, 5. *Egy tisztességes Impressum in quarto*, 6. *Egy Kis Magyar Psalterium*.⁴³²

Az 1694. évi vizitációkor jegyezték fel: „*Vagyon egy Graduál néhai Rákóczi György fejedelem ő nagysága adatot volt, a mester házában áll susessione*.⁴³³

1752-ben az orbaiszéki esperesség jegyzőkönyve szerint a következő művek voltak a zabolai gyülekezetnél: „*Könyvek: egy Váradai Biblia a cathedraban. Egy Soltáros könyv in quarto, méltóságos Toldi Ádámné aszonyom ajándéka. Egy Graduale in folio. Augustinus Marloratus in Novum Testamentum két darabban. Interlincalis Biblia*.⁴³⁴ A XIX. századi vizitációk alkalmával már csak három munka meglétét jelezték: Glacz Jákob A Reformatio 3dik százados öröm innepnek elő adása Márton József fordításában; a Pestis ragadvány ellen oltalom című könyv, amelyet a Nemzeti Gárda Hivatal adott ki Bécsben 1814-ben; Szotyori József Dietikai rövid kátékhézise, amely 1831-ben jelent meg Marosvásárhelyen.

Árva Bethlen Kata, Bethlen Miklós unokahúga udvarházában készült a zabolai református egyház egyik értékes úrasztali abrosza.⁴³⁵ Felületén tizenhárom lila és aranybarna színű recekocka váltakozik sakktáblaszerűen, patyolatfehér négyszögekkel. Palotay Gertrud úgy véli, hogy a négyzetekben található min-

ták azonosak az olthévízi, a gyulafehérvári és a debreceni úrasztali abroszok díszítményeivel. A leheletfinom abrosz közepére Agnus Deit, vagyis Krisztust, a háló többi kockájába pedig az evangélistákat és neveiket hímezték. A textília kompozícióját tudatosan tervezték: a zászlós bárányt körülvevő négy kockába Márk, kettőbe Lukács, négybe Lukács evangélista jellegzetes jelképeit varrták. Mindegyik alak feliratos szalagot tart, amelyen a saját neve olvasható. Az abrosz szegélycsipkéjén a debrecenihez hasonló geometrikus elemek láthatók. A receháló alapja lilásvörös selyemből készült, közepén aranybarna és fehér selyemmel varrt díszekkel.⁴³⁶

A zabolai úrasztali terítő az európai és az erdélyi hímzőművészet igen értékes alkotása. Elrendezése, kompozíciója a XVII. századi itáliai receabroszokra emlékeztet. Felületén a hímzésekkel betöltött és a szabadon hagyott négyzetek arányosan oszlanak el. A recekockák bibliai alakokkal való kivarrása a reneszánsz kori Itáliában terjedt el. Árva Bethlen Kata asztalterítőjén különösen jól sikerült az alakok térbeli elhelyezése és a részletek műves, gondos ábrázolása, ami kifinomult ízlésére vall. A fonalas munka kétféle színhasználata szintén a késő reneszánsz szemléletességre törekvéséből ered. A színes alaphálójú recét Erdélyben már a XVII. században is készítettek, Kata asszony következő századi terítőjével pedig ezeket a korábbi hagyományokat folytatta. Az emlékiró fonalastextil-készítői munkálkodása második férjével, Teleki Józseffel 1722-ben kötött házassága idején kezdődött,

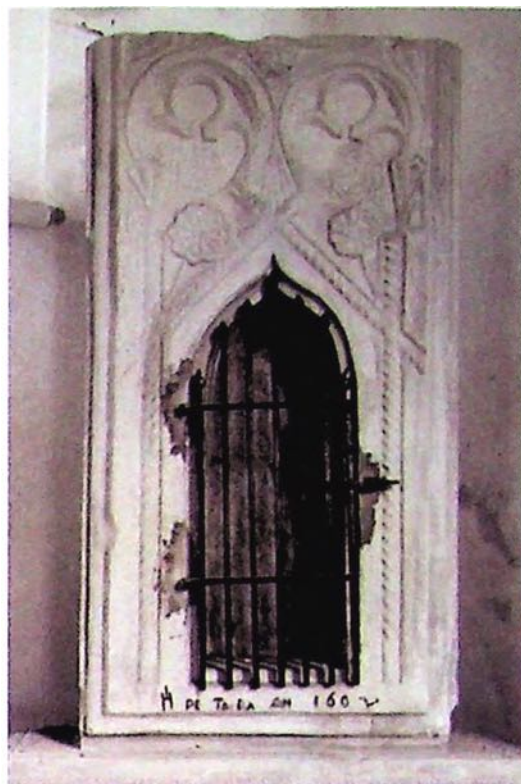
majd később, özvegysege alatt teljesedett ki.⁴³⁷

A zabolai református közösségnek már a XVII. század idején jó kapcsolatai voltak a Bethlen családdal. A Basa Tamás unokájával házasságra lépett Bethlen Miklós, Erdély kancellárja, bethlenszentmiklósi kastélya építőmunkálatai alatt is több alkalommal szívesen időzött Zabolán.

Az 1694. évi egyházlátogatáskor jegyezték fel: „*Item tekintetes nagyságos Mikes Mihály uram ő nagysága szerelmes házastársa, Bethlen Drusiana asszony, conferált istenes indulattyából egy darab zöld remek posztót az pulpitusra, mellyet szegekkel oda is szegeztek, neve is fel vagyon varva.*”⁴³⁸

Bethlen Mihály bőkezűen támogatta a gyülekezetet. Felesége, Vay Erzsébet 1700-ban úríhímmzéssel készített terítőt ajándékozott a zabolai eklézsianak. Az 1694. évi vizitációs jegyzőkönyv egyik lapján, 1713-ban újabb adományt említenek: „*Tekintetes nemzetes ifjabbik Kun Istvánné asszonyom, tekintetes nemzetes Redei Maria asszony, conferalt az zabolai praedikallo székre és asztalra istenes indulattyából edgy edgy darab posztot. Vegye Isten kedvesen, Anno 1713.*” Két év múlva, az 1715. évi látogatás alkalmával pedig azt jegyezték fel, hogy „*vagyon edgy szélyben szőtt fejér sávós ujj abrosz, Szent Páli Rédei Istvánné asszony ajándékozta.*”⁴³⁹

A XVIII. század második felében gróf Teleki Krisztina, Toldi Ádám özvegye és fia, Toldi Zsigmond készítette a templom új bútorzatát és festett mennyezetét. Árva Bethlen Kata

Szentségtartó (2006, Dimény Attila)

nagy értékű textíliái adományozással kerültek az eklézsia tulajdonába, ezt az 1749. évi zabolai egyházlátogatás is megerősíti, amikor Orbaiszék vizitációs jegyzőkönyvébe feljegyezték: „*Sicut in Visitatio 1715, insuper méltóságos néhai Sacri Romani Imperii comes Teleki Josef uram házas társa, méltóságos Bethlen Kata asszony ő nagysága conferált ecclesia számára egy abroszt kotzkáson seljemel varrottat, melynek a kotzkájának seljem tablajára a 4 Evangelisták czimerei reá varrattak, igen szép munka.*”⁴⁴⁰ Az 1752. évi leltárban tűnt fel egy „*portai bojtos abrosz, selyem kerületű, egy szélyben silésiai koczkás abrosz.*” Feltehetően olyan ne-

mes familia adományként kerülhetett a gyülekezet birtokába, melynek egyik tagja Törökországban járt követként.⁴¹

A parókián őrzött jegyzőkönyvek szerint, nemcsak a helyi, hanem szomszédos falvakban élő, de zabolai földeket is birtokló nemesi családok is adományoztak a XIX. században településünk református gyülekezetének különféle tárgyakat, elsősorban textíliákat. Így például 1815-ben méltóságos Nalácz Anna asszony *„egy hamuszín stráfos keszkenőt” a katedrára és „egy kávészín négy nyústös keszkenőt” az Úr asztalára.* Ugyanabban az évben további donációk is érkeztek, köztük *„Egy fejér Lengyelgyolcs himes kendő, két végén ezüst Czánkli rá varva”.* A század közepén Gyárfás Miklós volt az eklézsia egyik fő patrónusa, aki a lelkésznek, az oskolamesternek és a harangozónak évente hat-hat kalangya (kereszt) rozst és zabot adományozott. *„Ugyan az 1843-ik évben december 10-én Méltóságos Gyárfás Miklós Urnak udvari tisztje, Barátosi tekintetes Balog János urnak felesége, Mircse Mária asszony meghalálózván, a nevezett özvegy, tekintetes Balog János Úr sziveskedett azon fekete Bakacsint, mellyel idvezült nője halotti szekere volt leterítve, Nemes Megyénknek ajándékozni oly célra, hogy ezzel mind azoknak, kiknek teczik, temetés alkalmával koporsojok bétakartasson.”*

A református egyház tulajdonában lévő jegyzőkönyv szerint, Cserey János nejevel, Zathureczky Emíliával együtt 1851-ben majd 1855-ben *„vallásos érzések nyilvánítására ajándékoztak az Úr asztalára”* egy-egy csipkéből és

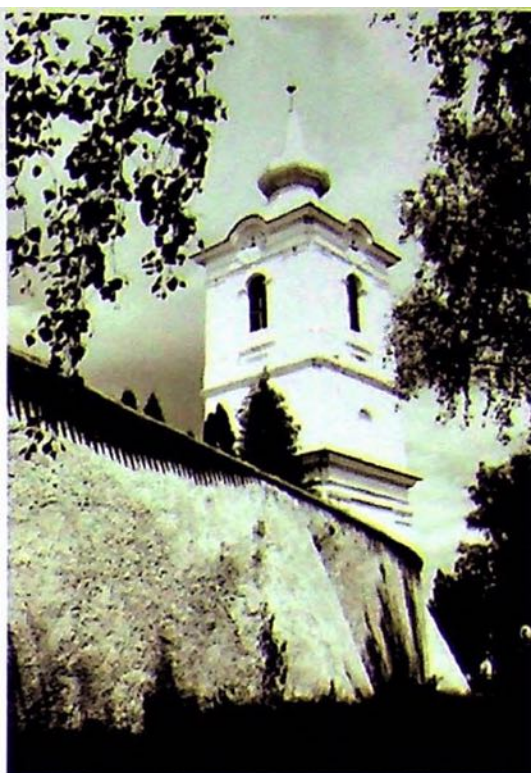
meggyzínű bársonyból készült terítőt. Ugyanők *„1860-ban a Zabolai ev. Ref. Egyházunknak egy szép kékföldű, zöldvirágú, szőrszövetű, vereses zsinórba szegett, a négy szegin négy zsenilia-bojtos úr-asztal-terítőt ajándékozott vasárnapokra”.* Mikes Benedekné Mózer Zsófia úrnő pedig egy fehér márványlapú, szecessziós stílusú asztallal és egy vörösbársony szószéktakaróval gyarapította az eklézsiaát. Az utóbbira azt hímezték: *„Ha Isten velünk, ki ellenünk.”* 1897-ben gróf Mikes Árminné egy olyan sötétpiros színű úrasztali takarót adott, amelyet még saját nagyanyja hímzett, ugyanakkor egy hasonló színű posztotakarót is adományozott a templomnak, az úgynevezett grófi székekre.

A zabolai eklézsia épületeit a helyi gyülekezet építtette és tartotta fenn. Az ezzel kapcsolatos feljegyzések értékes adatokat örökítettek meg a hajdani helyi népi építészetéről. Csutak Ferenc lelkészsege idején, 1761-ben a régi parókiát elbontották, az új hajlékot pedig az akkor készített fundamentumra emelték. A pince melletti alapfalak között kőből *boltozott museumot,* azaz egy titkos helyiséget alakítottak ki. 1769-ben a parókia udvarán álló istállóra és sertéspajtára új zsúpot tettek. Egy év múlva a harangozó házát újíttották fel, ahol új kemencét raktak. Az úgynevezett gabonásházat (tárolót) új zsindelelyel födték. A parókia kerítéseit megjavították, és az iskola „kisebb tanuló házában” kemencét és „fűtőt” (kályhát) rakattak.

Az eklézsia 1835-ben is több épületet, illetve kisebb parcellákat birtokolt:

*Templombelső az 1977-es földrengés után
(1977, Bortnyik György)*

*A vártemplom felújított tornya
(1997, Dimény Attila)*

„Van egy papi lak jóság, szomszédja Keletről Gyárfás Miklós úr Colonusa, Észak és Nyugatról az ország uttya, Délről Kozma Károly. Ezen jóságon van egy zsendelyel fedett Ház 4 szobákkal, az egyik, melly tanuló Ház kőből van. A Ház alatt köpincze. A Ház oldalán egy kis csengetyű, ugyan a Házban egy Taraczk ágy nélkül. Van a papi Jóságon csűr, kettős szekér színnel, és sertés pajtával. Sütő Ház sendelyel és gabonás fából, sendelyel fedve, és egy kőből rakott kút, az ereszben egy nagy almárium, és egy pohárszék... Van egy oskola mesteri Lak jóság. Szomszédja keletről Mltgs Gyárfás Miklós úr Colonusa, Délről a

papi Jóság és Északról az ország uttya. Ezen van zsendelyel fedett Ház belső kamarával, pálinka főzővel, Classisal, s alatta lévő pinczével. Ezenkívül tsűr, egyes istáló szekér színnel és kettős sertés ollal egy fedél alatt. Sütő Ház zsendelyel fedve, és egy kövel ki rakott kút... Van a templom kerítése mellett egy Harangozói jóság, mellynek szomszédja a kőről járó út. Ezen jóságon van egy Ház zsendelyel fedve, a mellette lévő Leány oskolával. Csűr, sütő... A Papi Jóság előtt, a régi Sáncon kívül van egy három szegű káposztás kert, mellyet a Pap bir. A Kő kerítésen kívül lévő veteményes hely a harangozó Ház megett, és elől a

Sáncz karéjig a Harangozótól biratik, a Sáncz karén tul lévő rész pedig a pap-tól.” A különféle adományokkal a gyülekezet jelentős földbirtokhoz is jutott. 1911-ben például, Földes György lelkesége alatt már kétszáznegyven hektár erdőn és nyolc hektár szántón gazdálkodhatott.

A XVII–XVIII. századi jegyzőkönyvek megemlítik azokat a vitákat is, amelyek a templomi ülésrend megszegéséből keletkeztek. Az 1677. évi vizitációs jegyzőkönyv készítői az ilyen jellegű perpatvarokat a következő utasítással akarták megelőzni: *„Ezen zabolai ecclesiában való álló helyek felől való controversiát így decidáltuk, hogy valaki edgynél többet akar birni, kertet is ahhoz képest tartson, mindenik parochiális ház környül a’ templom szükségire való contributio is az szerint légyen, valaki edgynél többet akar birni, az helynek száma szerint többet is contribuáljon, senkinek, pretentioja szerint való igasságának nem prejudekálván, ez a deliberátumunk.”*⁴⁴²

Az orbaiszéki esperesség vizitálói az 1715. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a zabolaiaknak a következőket javasolták az ülésrenddel kapcsolatban: *„A szent communióra való fel járásban illyen ordot observáljanak, hogy elsőben az nemesség, másod rendben az szabatsággal élő rendek, harmad rendben az jobbágy személyek procedáljanak, ezt observálván az ki járásban is, ide értvén az asszonyi nem is. A classisokban, aki elől megyen, leg belől üljön és így consequenter, hogy az imátság meg ne háborittassék.”*⁴⁴³

A zabolai eklézsia azonban ellenállt a felsőbb egyházi utasításoknak, ezért 1736-ban a falut felkereső vizitátorok keményen rendreutasították a gyülekezet tagjait: *„A templombéli classisok iránt tött commissionak az ecclesia nem engedelmeskedett, melyhez képest a mostani Szent Visitatio azon dologról oljan serio commitál, hogy ha mégis contumaciter viselné magát az ecclesia és kiki magának a templomban tulajdon széket tartana mind Particularis, mind a tiszteletes püspök úr Generalis Visitationak determinatiojának opponálván magokat, az elébbeni Visitationban specificalt poenat, fl. 200 a Visitatio irremmissibiliter exigálja. A templombéli be és ki járásban, úgy a communióra való fel járásban is ki ki a maga rendit observálja. A férfiak a felső ajtón, az asszonyok az elsön mennyenek ki és be. A communióra felettebb sokan egy seriesben fel ne járuljanak, hanem ki ki a maga rendiben menyen fel, sub poena duplicis majoris contumelia singillatim.”*⁴⁴⁴ Az utasítás ellenére a különböző jogállású rendi csoportok között a templomban tovább folyt a versengés, amely gyakran könyöklésekbe, hevesebb lökdösődésekbe torkolt.

Az 1848-es jobbágyfelszabadítás előtt, 1840-ben a gyülekezet lélekszáma 1203 fő, amelyből 715 személy katonarendi, 488 pedig jobbágy. Közülük a férfiak száma 610, több mint a fele – 350 – hadfi, 260 pedig pór. Az 593 asszony közül a férje révén 365 katona rendi volt, 228 pedig jobbágy. E különböző jogállású családok kényesen vigyáztak arra, hogy a falu társadalmában, gazdasági

A református templom kazettás mennyezete (2012, Daczó Enikő)

életében elfoglalt helyüket a templomi ülésrend is pontosan tükrözze. Ha ezt közülük valaki megsértette, akkor a legváltozatosabb büntetésre számíthatott.⁴⁵

Elsősorban a református gyülekezet lelkésze és presbitériuma, kisebb mértékben pedig az imecsfalvi római katolikus plébánia zabolai filiája, egészen a XIX. század derekáig, tehát a polgárosodás megjelenéséig és kibontakozásáig, döntő szerepet játszott a keresztény erkölcs és értékrend terjesztésében, valamint a faluközösség által elfogadott együttélési szabályok és normák megsértőinek a megbüntetésében. Már a XVIII. században mind az egyház, mind a katona rendi önkormányzat határozottan jogot formált arra, hogy beleszóljon

tagjainak családi, sőt szexuális életébe. A gyülekezet előtt nyilvánosan megszegényítették a vallásos hiten alapuló szabályok megsértőit, akik általában elfogadták a közösség ítéletét. A házasság előtti vagy a házasságon kívüli szexuális kapcsolatért, a jegyesség indokolatlan felbontásáért valamint a lopásokért a legtöbben tudatosan vállalták az ekleziakövetéssel járó megszegényítést vagy másféle büntetést.

Az 1715. évi egyházlátogatás alkalmával például tizenhárom zabolai személyt idéztek be különböző kihágásokért: „*ugymint communióval nem éléssel, cultus negligentiajával, innepi szegéssel es egyéb keresztyénséghez idegen cselekedetekkel.*” Ugyanebben az

évben a vizitátorok súlyosan elítélték a szombati és a vasárnapi táncmulatságot: „...az zabolai ifju legények és leányok sok rendetlen dolgokkal extradáltatván, hogy vasárnap cselekedtek volna... *singillatim az szabad rend fl. 3, az jobbágy rend fl. 2 convicáltatnak, similiter az nemesség is.*” Az egyházi előjárók azonban nemcsak a fiatalok guzsalyosban rendezett multságait tiltották: „*az ifjak ne gusalyoskodgyanak, vizbe vetni, cantalni ne járjanak, sub poena fl. 12, az estvéli és reggeli harangozást observálja.*”⁴⁴⁶

Az úrvacsora vételének elmulasztását még súlyos betegek esetében is elítélték. 1724-ben például „*Réti György pedig beteg felesége nyomorult állapottyában elmulatta, es Tiszteletes Praedikatorval nem hivattasimplex, minor Contumelian nem a felesége, hanem maga convincaltatik, es ha ennek utannais el mulatna, duplicaltatik a poena.*”⁴⁴⁷

A gyülekezet elsősorban azért büntette keményen a káromkodást, mert Istent gyalázták. Ács Györgynét ugyancsak 1724-ben „*adta hunczfutt teremtetével valo Karomkodásaert büntettetik az Méltóságos Regium Gubernium Com-misioja szerint, jobbágy Asszony leven kemenyen meg verettesek.*”⁴⁴⁸

A paráznságban élő Héja Mihálynak 1785-ben úgynevezett *szamártemetést* rendeztek.⁴⁴⁹ Okát az eklézsia halotti anyakönyve így örökölte meg: „...*részegen menván haza az udvarba, a patakba bele holt. Ki is sok esztendőől fogva gonosz parázna életet élő ember lévén, a templomból is kitiltatván, semmiképpen az eklézsia követésre magát rá nem vette, melyre nézve harangozás*

és prédikátzió nélkül lessz valós érdeme, hogy eltemetessék.”

Ha kitudódott a fiatalok házasság előtti szexuális kapcsolata, akkor az érintett párt az egész gyülekezet előtti nyilvános vezeklésre szólították fel. A református egyház jegyzőkönyve szerint ilyen eset történt például 1795-ben, amikor „*Dobri Ilona Major Antaltól nagy viselős lévén eklézsziát követtek*” az Úr asztala előtt. A vétkezőknek a XIX. század közepén már csak a lelkész és a megyebíró előtt kellett megbánniuk bűneiket: „*1848. december 16-án Deák Anna és Csekme Mária, a Sándor leánya fajtalan életökért eklézsziát követtek Kónya Dániel és Csákány Mihály előtt.*”

A zabolai református gyülekezet jegyzőkönyvei 1695-től, anyakönyvei 1757-től maradtak fenn. A Securitate, a román politikai rendőrség 1951-ben kiszállt a parókiára, és összeszedte a régi, értékes iratokat és feljegyzéseket, s beszállította azokat a román belügyminisztérium által felügyelt Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárba. Az 1989-es rendszerváltozás után, azokat már minden kutató szabadban tanulmányozhatja.

A Mikes család már a XVIII. században, közvetlenül a Zabolai-hegyek alatt kápolnát épített a betelepülő román családok számára. Ikonosztázának festett, 1777-es évszámú ajtaját felhasználták a XIX. század elején emelt újabb fatemplom berendezésében. E második, 1832-ben elkészült épület deszkából kialakított mennyezetét háromszéki festett bútorok jellegzetes virágdíszes koszorúi ékesítik. A zabolai magyarok által régi román templomnak nevezett

hajlékot Mária halálára (Adormirea Măicii Domnului) emlékezésül szentelték fel, ahol azóta minden évben rendszerint augusztus 15-én tartanak búcsút. A fenyőfa gerendákból épített, elől kisebb tornyú ortodox templomot az 1990-es évek elején gyökeresen felújították, majd 1997. szeptember 7-én Ioan Sălăjan, a nem sokkal korábban felállított Hargita-Kovászna ortodox egyházmegye püspöke újra felszentelte. Az épületet műemlékké nyilvánították, melyben nagyon értékes deszkára és üvegre festett régi ikonok és templomi zászlók tekinthetők meg.⁴⁵⁰

A tehetős helyi Oprea család 1937-ben a Mikesek rezidenciájával szemben új, látványos ortodox templom építésébe kezdett, amelyet később, a kicsi magyar világban, 1943. augusztus 22-én Nicolae Colan, ortodox püspök szentelt fel Illés próféta tiszteletére. A zabolai román fiatalok azóta ebben a templomban kötnek házasságot. Attól az időtől az esküvők újabb szokással gazdagodtak: amikor a násznép kilép a templomkertből, a Mikes család udvari kapuja előtti téren a résztvevők hatalmas körbe állnak, és eljárák a menyasszony jellegzetes, hórának nevezett körtáncát.⁴⁵¹

Az 1960-as évekig a helyi román fiatalok Szent Illés napján (július 20–22-én) a régi templom előtti téren háromnapos ünnepséget szerveztek. Az alkalomra általában a román juhászlegények is leereszkedtek a havasokból, és a táncmulatság alatt menyasszonyt választottak maguknak. A zabolai románok legnagyobb közösségi ünnepére rendszerint eljöttek a berecki, kézdimartonosi, vaj-

nafalvi, papolci és a zágoni román családok is.

A helyi románok lakodalmas szokásaikban számos régi elemet napjainkig ápolnak. A menyasszony és a vőlegény házat papírszalagokkal feldíszített fenyőfacsúccsal jelölik meg. A leendő vőt közelebbi barátai rituális borotválással készítik fel az esküvőre. Az ara kikérése a hagyományos hármas próbával, álmenyasszonyok felismerésével a magyar lakodalmakhoz hasonlóan történik. A népviseletbe öltözött legények a menyegzői menet előtt lóháton futtatnak, versengenek. Az esküvői szertartás után a templom ajtajában a fiatal pár feje fölé emelnek egy díszesen elkészített kalácsot, amelyet borral lelocsolnak, majd azután apró darabokra törnek, és különféle édességekkel együtt a násznép és az ott várakozó kisgyermekek közé dobálják.

A zabolai románok elhunyt családtagjaikat a Domb alatti régi templom kertjébe temetik. Halottkultuszukban is a legutóbbi időkig őrizték hagyományait. Így például a meghalt lelkének a nyugalmára a koporsó felett egy bárányt vagy kakast nyújtanak át az egyik szegényebb szomszédnak vagy annak a személynek, aki az elhunytat ápolta. A sírnál felállítandó kereszttel a halottas menet élén mennek. Egy élő gyümölcsfáról levágott, megszentelt gyümölcsökkel, süteményekkel és más édességekkel feldíszített ágat is visznek, amelyet a sírgödörnél megráznak, a lehullt csemegéket a kisgyermekek kapkodják fel. Az elhantolás után ezt a gyümölcsfaágat is leszúrják a föld-

be a halott keresztje mellé. Az elhunyt lelkének nyugodalmára és emlékére a temetés végén a szertartás résztvevőinek pománát, főtt gabonaszemekből, újabban rizsből és rituális kalácsból álló ételáldozatot osztogatnak.⁴⁵²

A román közösség a két világháború között a régi és az új templom közötti utcában fából művelődési házat épített, majd az 1989-es rendszerváltás után

nekikezdtek az új parókiához is, amit 1996-ban sikerült befejezniük.

Az ortodox közösség keresztelési anyakönyvét 1813-tól, a házasságát 1816-tól, az elhalálozást 1893-tól vezetik folyamatosan. 1951-ben ezeket is beszállították a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárba.

Zabola felekezeti szerkezete⁴⁵³ 1850–2002 között a következőképpen alakult:

Év	Összesen	Ort.	Gkat.	RKat	Ref.	Evan.	Unit.	Izr.	Egyéb
1850	2006	127	3	597	1279	0	0	0	0
1880	2425	208	1	788	1427	1	0	0	0
1890	2325	202	27	751	1345	0	0	0	0
1900	2525	290	3	857	1375	0	0	0	0
1910	3166	405	49	1085	1586	10	5	26	0
1930	2776	531	3	1003	1214	7	9	4	5
1941	2757	484	10	1038	1199	11	13	1	1
1992	3555	908	14	1158	1415	0	3	0	57
2002	3462	872	0	1150	1361	0	0	0	79

A fenti táblázat adatai is azt tükrözik, hogy a falu felekezeti struktúrájában az utóbbi százötven év alatt látványos változások és átrendeződések történtek. Míg az ortodoxok 1850-ben a falu 6,33%-át alkották, addig közösségük 2002-ben már a település 25,18%-át jelenti. A zabolai ortodox románok jelentős gyarapodása elsősorban a folyamatos betelepülésekkel, a sajátos lokális exogámiával (a máshonnan származó férjek betelepülésével) és a magasabb születési mutatókkal magyarázható.

Ugyanabban az időszakban a római katolikus magyarok már jóval kisebb

mértékben, 29,76%-ról 33,21%-ra gyarapodtak, miközben a reformátusok látványosan, 63,75%-ról 39,31%-ra csökkentek. A reformátusok és a katolikusok magyarságon belüli arányának megváltozása elsősorban a helyi tehetséges plébánosok áldozatos munkájának eredménye. Nem volt véletlen, hogy a zabolai kálvinisták 1888 márciusában, amikor lelkészüket, Csákány József – aki negyven évig állt a gyülekezet élén – elhunyt, a megüresedett parókiára legalább olyan tehetségű lelkipásztort kértek Erdély püspökétől, mint a falujukban igencsak eredményesen működő plébá-

Konfirmandusok 1938-ban

nos. „Ezen elvünk megnyerésére csak is azon óhajtságunknak adnánk kifejezést, nehogy Zabola, mint első osztályú ev. ref. egyházközsége papi állomása gyenge tehetségű és szónoklatú pappal töltenék bé, minek következménye az lenne, hogy vallásváltoztatás állana bé azonnal, mivel itten a katolikus vallású pap nagyon kitűnő szónok, és ennek következtében a nép nagy része, mint ev. ref. vallású ma is, a katolikus templomot gyakorolja és ennek megakadályozására nézve nekünk azon okból is fő törekvésünk az, hogy mi is egy kitűnő tehetségű és szónoklatú papot kaphatnánk, mint jelen van a katolikusoknak.”

A zabolai felekezeti arányok megváltozását hosszabb távon a vallásilag vegyes házasságok is befolyásolták. A katolikus egyház ugyanis a református házastársat szigorúan reverzálisra kötelezte, ilyenképpen megőrökítve: „az evangélikus református vallásból az egyedüli

üdvözítő Katolikus Egyház kebelére visszatértek, s a gyülekezet előtt letették az esküit”.

Adataink szerint 1770 és 1915 között ez településünkön összesen 134 lakost érintett. A felekezeti szempontból vegyes házasságok ügye a XX. század végére fokozatosan rendeződött, és rendre kialakult az a gyakorlat, hogy a fiúgyermekeket általában az édesapjuk, a kislányokat pedig az édesanyjuk hitére keresztelik.

1850–2002 között a magyar ajkú római katolikus közösség száma gyakorlatilag megduplázódott, míg a reformátusoké enyhén csökkent. A 20. század második felében vezetett ortodox román, valamint római katolikus és református magyar keresztelési és elhalálozási anyakönyvek azt dokumentálják, hogy a zabolai ortodox románság folyamatos gyarapodásához képest jóval szerényebb a római katolikus magyarok

A Gyöngyharmat néptáncgyűttes felvonulása (2011, Péter Levente)

természetes demográfiai növekedése. A reformátusok mutatói azonban már az 1940-es évek végén és az 1960-as évek elején is jelentős veszteséget mutatnak. Ez a lassú fogyás azonban tovább fokozódott az 1970-es és az 1980-as évek közepén, majd látványosabbá vált az 1990-es években. A 20. század utolsó évtizedében már a római katolikus magyarság mutatói is folyamatos veszteséget jeleznek, de számuk 2004-től újra szerényen növekedni kezdett. Habár a zabolai román közösség 1995-től minden évben enyhén növekedett, 2000 után már körükben is inkább fogyás és ingadozás tapasztalható.⁴⁵⁴

A hivatalos népszámlálás adatai szerint napjainkban is a reformátusok alkotják a legnépesebb vallásos közösséget a falun belül. Az őket követő ró-

mai katolikusok és ortodoxok mellett hosszabb-rövidebb ideig más felekezetek hívei is éltek a helységben: például 1930-ban négy baptistát vettek számba településünkön, s a második világháború utáni évtizedekben pár helybeli család jehovistává vált. Habár a totalitárius hatalom különösen az 1970–80-as években számtalanszor durván zaklatta őket, számuk fokozatosan gyarapodott: 1992-ben 57-en, 2002-ben pedig már 71-en tartoztak a közösséghez Zabolán. Kihasználták az 1989. évi változások utáni szabad vallásgyakorlás lehetőségeit, s közel a falu adminisztratív, szakrális központjához, a Vasút utcában 2000-ben korszerű imaházat építettek, s az addig rejtett, búvópatakszerű vallásosságukat csakhamar intézményesítették és láthatóvá tették.

ISKOLAI ÉLET

A XVI. század közepéig a faluban római katolikus parochiális iskola működött, ahol a plébános és a kántor foglalkozott a gyermekekkel.⁴⁵⁵ Zabolán 1585-ben már volt református népiskola is, amelyben egy *Máthé* nevű kántor, egyben scholamester oktatott.⁴⁵⁶ A pávai Vajna család sepsiszentgyörgyi állami levéltárban őrzött iratai⁴⁵⁷ között egy 1597. évi feljegyzés szerint „*Colosuary Jakab Diak vala a Zabolay Schola Mester*”. 1627-ben Nagy Péter, 1664-ben pedig Mathias Szőlősj a zabolai rector⁴⁵⁸, 1676-ban ismét a Jakab nevet viselő, 1695-ben pedig Zilahi György.⁴⁵⁹

Kiemeljük, hogy a XVII. században a zabolai református iskolát jelentős ösztözzekkel támogatta a kálvinista hitű Basa Tamás, valamint unokájának férje, Bethlen Miklós államférfi és emlékiró.⁴⁶⁰ A helybéli oktatás színvonalának is köszönhető, hogy ebből a háromszéki faluból is többen Nagyenyedre, majd onnan különböző nyugati protestáns egyetemekre kerültek.

Tonk Sándor kutatásaiból tudjuk, hogy Mikes Mihály 1633. október 27-étől a hollandiai *Leydenben* végezte egyetemi tanulmányait, majd hazatérése után, 1648-ban az erdélyi fejedelmi udvarban a lovasság alkapitánya. 1654-ben alezredes, 1652-ben a fejedelmi bírói tábla ülnöke, 1656 tavaszától kancellár, 1658–90 között pedig a fejedelmi tanács tagja.⁴⁶¹

Egy másik zabolai magyar diák 1638. április 28-án *Franekerben* tanult a teológiai fakultáson, majd szintén ott „disputált” 1640-ben.⁴⁶² Feltehetően ő lehetett az az ifjú, akiről az 1635. évi lustrában feljegyezték: „Antal János Miklos Scholaban lakik.” Szintén Franekerben, 1647. augusztus 3-án kezdte felső tanulmányait egy másik zabolai magyar peregrinus, tanulás céljából vándorló diák, aki I. Rákóczi György fejedelem alumnusaként (mai szóval ösztöndíjasaként) 1647. június 5-én indult útra Sikó János és Fogarasi K. Ferenc társaságában.⁴⁶³

A tehetségesebb zabolai református fiatalok a XVII. századtól kezdődően elsősorban a Bethlen Gábor fejedelem által alapított nagyenyedi református kollégiumban tanultak. Jakó Zsigmond és Juhász István tárta fel, hogy 1662–1839 között Zaboláról összesen tizenhat, míg a faluval összenőtt Páváról már harmincegy diák látogatta a kollégiumot, majd tanulmányaik befejezése után világi és egyházi pályára léptek.⁴⁶⁴ Például Stephanus Zabolai 1674-ben Kapuson rector,⁴⁶⁵ vagy Kovács József, aki Teleki Sámuel kíséretjeként nyugati akadémiákat látogatott diák korában, majd 1767-től Nagyenyeden előbb rendes, azaz kinevezett tanár, később pedig a kollégium igazgatója.⁴⁶⁶

Az erdélyi protestáns iskolák a XVIII. században, az osztrák hatóságok

A Balogh tanítócsalád a 20. század első felében

berendezkedése után, nehéz helyzetbe kerültek Erdélyben. 1783-ban a gubernium arra utasította a tanítókat, hogy kálomista, azaz református iskolákban ne merészeljenek római katolikus vallású gyermekeket oktatni. Daczó József sepsiszentgyörgyi kurátor 1786-ban a háromszéki kálvinista iskolákba is elküldte Mária Terézia királynő azon rendeletét, amelyben az oktatás tartalmának és módszereinek egységesítését javasolta.⁴⁶⁷ Az osztrák hatóságok a lányok iskolai oktatását is szorgalmazták a felvilágosodás szellemében. Orbaiszék egyházi vizitációs jegyzőkönyvében már jóval korábban, 1728-ban a következő ajánlást fogalmazták meg: „A lányok vasárnapokon a tanításra szorgalmatosan fel járjanak, a kik pedigh fel nem járhnának, tudgyák megh, hogy

*bizony ecclesiát követnek gyalázatosan, a tanításért pedigh egy egy napi aratással tartoznak.*⁴⁶⁸ 1736-ban, a Zabolára látogató egyházi vezetők a lányok oktatásának az időpontját is szigorúan meghatározták: „A leányok a tanításra Pünkösdtől fogva Szent Mihály napigh vasárnapokon fel járjanak.”⁴⁶⁹

A helyben megőrzött iratok több, a XVIII. században működő zabolai református tanító nevét is megőrizték: 1714-ben Hatházi György, 1763-ban Kovács Miklós, 1778-ban Kelemen János, aki egyébként messze földön híres orgonista is, 1780-ban Bene Sámuel, 1795-ben pedig Kósa Sámuel tanította a helyi protestáns családok gyermekeit.⁴⁷⁰

Egy 1808-ban keltezett rendelet kötelezővé tette, hogy a lányok Szent György napjától kezdődően egészen Szent Mi-

hályig minden vasárnap, nyomban az istentisztelet után, katekizálásra járjanak, ott megismerkedjenek a keresztyén egyház tanításaival, az írással és olvasással, tanuljanak aritmetikát, geográfiát, erkölcsant és énekeket. Az utasításokat az akkori tanítónak, Mihály Andrásnak kellett végrehajtania.⁴⁷¹

A XIX. század elején a zabolai református iskolában a fiúk és a lányok még külön tanultak. Az előbbieket az iskolamester, az utóbbiakat a harangozói tisztet is ellátó másik tanító oktatta. 1841-ben a mester telkén, a kapubejárattól jobbra egy új iskolaépületet emeltek a fiúk számára. A reformkorból Deák József, Bod László, Bitai Benián (feltehetően Benjámín) tanító nevét jegyezték fel. A zabolai református kisgyermeket 1808-ban Mihály András, 1848-ban Szabó Lajos, 1861-ben pedig az utóbbi öccse, Szabó János tanította. Szabó Lajosról 1848-ban még azt is feljegyezték, hogy a kántortanító kitűnő orgonista.⁴⁷²

A hitújítás utáni évszázadokban a római katolikus hiten maradt zabolai családoknak elsősorban a Mikes család volt a támasza. A família mindig jelentős összegekkel támogatta a helyi katolikus gyermekek oktatását. A XVII–XVIII. században tanításukat a római katolikus kántortanító bérelt lakásában oldották meg. Baricz kántortanító szorgalmazására a grófi család 1815-ben egy szalmafedelees iskolát építtetett. Ezután Fekete Mózes okította a zabolai katolikus nebulókat. 1850-től Nagy Mihály tanított a római katolikusok felekezeti iskolájában, akinek lakást is biztosítottak.⁴⁷³ 1854 januárjában ott huszonnégy fiú és

huszonnégy lány tanult.⁴⁷⁴ Az 1859. évi összeírás szerint már hatvanhét katolikus gyermek látogatta az intézményt.⁴⁷⁵

Az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot követő években Mikes Benedek elbontatta a kastélykertjében álló kápolnát, és a falu központjában egy római katolikus templom építését kezdeményezte. A gróf négyszáz forintot adományozott arra a célra, hogy az új istenháza kertjében olyan kántortanítói lakást emeljenek, amelynek nagyobb szobájában a római katolikus kisgyermeket is oktatni lehet. 1865-ben készült el a kántor szolgálati lakása, amelynek nagyszobájában tágas osztálytermet alakítottak ki.⁴⁷⁶

Nagy Mihály halála után a katolikus hívők 1876-ban Héja Józsefet választották kántortanítónak, aki korábban a moldvai Gorzafalván tanította a csángó magyar gyermekeket. Héja 1873-ban átkerült az újonnan megalakított községi iskolába, ahonnan húszévi szolgálat után, 1892-ben vonult nyugdíjba. A zabolai római katolikus felekezeti iskola egészen 1873-ig állt fenn, amikor megalakult a helyi községi iskola.⁴⁷⁷

A Mikes család 1832-ben olyan kántori lakást építtetett az ortodox fatemplom szomszédságában, amelyben egy tantermet is kialakítottak. Később, 1872-ben, szintén a grófi família anyagi támogatásával nagyobb méretű otthont emeltek a görögkeleti kántortanítónak az úgynevezett Kertész-kertben, ahol ismét tantermet rendeztek be a román gyerekeknek. Gheorghe Teculescu 1873-tól már ebben az új hajlékban kezdte el tanítói munkáját. A román szülőknek minden

Zászlóavatás az iskola udvarán

gyermek után egy véka törökbúzá (kukoricát) kellett fizetniük az oskolames-
ternek, akinek az átlagos évi fizetése
akkor százhusz forint. 1876-tól Nicolae
Solomont alkalmazták kántortanítónak a
görögkeleti iskolában. 1889-től Ludovic
Popa, 1890-től Ioan Moldovan, 1891-től
Gheorghe Marin, 1905-től pedig – pópai
teendői mellett – Petru Mihai tanította
a román gyerekeket. A helybeli ortodox
iskolaszék elnöki tisztét mindig a görög-
keleti pópá töltötte be.⁴⁷⁸

Az 1868-ban elfogadott népoktatási
törvény tankötelezettséget írt elő min-
den kisgyermek számára. Annak hatá-
sára Sepsiszentgyörgyön is megalakult a
megyei iskolatanács, melynek tagja volt
gróf Mikes Benedek is.

Közben 1870 márciusában Zabo-
la magyar előjárói elhatározták, hogy
a református és a katolikus felekezeti
iskolák összevonásával községi iskolát
alapítanak. A döntést 1873-ban Mikes
Benedek gróf is elfogadta, akit meg-

választottak az iskolaszék első elnökének.⁴⁷⁹

Az 1873–1874-es tanévet már községi tanügyi intézményként kezdték, de az oktatás továbbra is a felekezeti iskolák addigi épületeiben zajlott egészen 1876-ig. A magyar kormányzat tízezer forinttal támogatta az új tanintézmény felépítését, de jelentős összegeket adományozott gróf Mikes Benedek, Csákány József református lelkész, Hadnagy Károly községi jegyző és Debreczi Ferenc helyi földbirtokos is. A községi iskola új épületét a falu központjában, a református vártemplommal szemben emelték az említett állami hozzájárulásból, valamint a külön kivetett ötszázalékos községi adóból és a jelzett magánadományokból. A zabolai lakosok ugyanakkor közmunkával segítették az alapozási munkálatokat. Az akkor látványos épületnek számító falusi iskola földszintjén két termet és két tanítói lakást, emeleti részén pedig négy tágas tantermet alakítottak ki és rendeztek be.⁴⁸⁰

Az 1876. október 15-én tartott iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyve szerint a tanévet a következő tanítókkal kezdték: Héja József (I. osztály), Szabó János (II. osztály), Csekme Mózes (III–IV. osztály), Fülöp Péter (V–VI. osztály). Az 1876–1877-es tanévben összesen 194 iskolás gyermek tanult az új iskolában. A községi intézmény első kinevezett igazgatója 1874-től Csekme Mózes volt, 1878-tól Jakab Gyula tanító. Servatius Lenke, az iskola első tanítónője 1888-ban kezdte működését. 1892-ben Balog Albert vette át a helybeli iskola igazgatását.⁴⁸¹

A XIX–XX. század fordulóján a zabolai oktatás sorsát szívükön viselő helyi tehetős és polgári gondolkodású személyek jelentős adományokkal támogatták az intézmény fejlesztését, korszerű taneszközökkel való felszerelését, a szegényebb sorsú tanulók megsegítését és a kitűnő eredménnyel végzett fiatalok továbbtanulását. Néhány példa a zabolai Evangélikus Református Egyház aranykönyvébe bejegyzett donációkról: Csákány József helyi református lelkész 1876. szeptember 27-én letett száz forintos adományával minden évben a legjobb előmenetelű és feddhetetlen erkölcsű három tanuló jutalmazását támogatta vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül. Bokros Béla ügyvéd tíz osztrák forintot adott 1876. január 26-án az iskola fejlesztésére. Hadnagy Ádám a feleségével, Soós Annával „hogya szellemi haladásra a fiatal nemzedéket is serkentsük”, a zabolai községi iskolának száz forintot juttatott. 1888. március 14-én gróf Mikes Árminné kétszáz koronát adományozott az iskolaszéknek, hogy annak kamataiból tankönyvekkel lássák el a szegényebb tanulókat. Bodó Endre és neje, Bartha Rozália 1893. május 18-án elhunyt kislányuk emlékére ötven-ötven forintot tettek le a zabolai és a pávai iskola javára azzal a céllal, hogy az összeg kamatából minden évben a legjobb eredményt elért végzős lánytanulót jutalmazzák.⁴⁸² Csekme Ádám emlékére örökösei 1909-ben száz koronát fizettek be a szegény tanulók segélyalapjába. Csekme Mózes 1907-ben huszonöt éves tanítói jubileuma alkalmával ötven koronával segítette

Iskolai csoportkép az 1960-as évek elejéről

az iskolai alapítványt.⁴⁸³ Gróf Mikes Benedek mindazoknak a román gyermekeknek, akik beiratkoztak az állami iskolába, s azt rendszeresen látogatták, 30 forintot adományozott.⁴⁸⁴

A zabolai községi iskola javára Demény István helyi jogász is „fejedelmi adományt” tett 1892. január 15-i végrendeletében, amely szerint minden ingó és ingatlan vagyonát a községi iskolára hagyta.⁴⁸⁵ Az intézmény szomszédságában lévő telkén álló házát tanítók lakásának szánta, kertjét pedig azzal a kikötéssel hagyományozta az iskolának, hogy annak gyümölcstermését a kisgyermekek kapják, zöldségeskertjét pedig a gazdasági ismeretek elsajátítása keretében a tanulók műveljék meg. Az adományból minden évben egy-egy

szegényebb, de jó előmenetelű fiú és lány ruházódását is fedezték. Emellett évente „a hagyaték évi jövedelméből egy jó reményű, szegény sorsú zabolai ref. vallású ifjú az érettségi vizsga letétele után, ha felsőbb tudományos pályára lépik, amíg tanulmányait végzi, Demény István Alapítvány címén kap évenként 100 frtot, azaz: Egyszáz frtot az iskolaszékhez évenként beteendő azon tanusítvány után, hogy felsőbb tanulmányait jó sikerrel folytatja”. Az iskola vasráccsal körülvett kertjében – mely egykor Demény István tulajdona volt – kőből készített síremlék áll a következő felirattal: „Ügyvéd Demény István emléke 1808–1893. Iskolánk jötevője.”⁴⁸⁶ Csekme Károly 1918-ban szüleinek, Csekme József és Csekme Józsefné szü-

Az iskola Vass Dezső által vezetett zenekara az 1960-as évek végén

letett Vajna Zsuzsa emlékére 200–200 forint alapítványt tett, amelynek kamataiból évente a tanulásban legjobb előmenetelt tanúsító fiúnak és lánynak a konfirmálás alkalmával.⁴⁸⁷

Gróf Mikes Árminné Bethlen Klementina, az iskola egyik legjelentősebb támogatója, 1899. június 4-én nagyszabású iskolai évváró majálist szervezett az úgynevezett Kancellária-kertben. Akik bátran kiállottak az évváró vizsgára, azokat az iskolásokat egy-egy adag süteménnyel, fehér cipóval és sörrel látta el. Utána a tanulók magasugrással, zsákba futással, rúdmászással és futással bizonyíthatták ügyességüket. A legjobbakat, összesen 78 diákot pénzjutalomban részesítette. Az ünnepség közben a polgári zenekar szolgáltatta a térzenét, majd a szerve-

zőket, tanítókat, gondnoksági tagokat és a zenészeket uzsonnával kínálta meg. A majálistól Mikes Árminné készített fényképeket, de részletes beszámolót közölt a Székely Nemzet is.⁴⁸⁸

Az első világháború idején, röviddel a harcok kitörése után, 1914-ben Csekme Gyula tanító hősi halált halt az egyik ütközetben. Az impériumváltozás után a zabolai iskolát is államosították, megszüntették az addigi magyar oktatást, a hatóságok párhuzamos román és magyar tagozatú osztályokat létesítettek. Az új hatalom fő célja, hogy a székely gyermekek már az iskolapadban elsajátítsák a román nyelvet. Magyar tanítóknak csak azok maradhattak az iskolában, akik sikeres nyelvizsgát tettek. Nicolae Furtună 1922 és 1936,

Gheorghe Fediuc 1936–1940 között volt az iskola igazgatója. A régi román világban a államnacionalizmus megerősödése után, 1933-tól már csak román nyelven folyt az oktatás a VI–VII. osztályban. A magyar tagozat csak az I–V. osztályban működhetett. A kicsi magyar világban, 1940 és 1944 között az iskolai oktatás nyelve ismét magyar volt, ebben az időben Sólyom Ferenc tanító igazgatta az intézményt.⁴⁸⁹

A második világháborút követő sztálinista korszakban, 1944 és 1953 között Balogh Andor vezette a zabolai magyar iskolát. Az akkor még külön működő román tanodát Gheorghe Timaru, Vasilescu, Aurel Tărlungeanu és Vasile Vulpoi irányították. Azonban a korabeli hatalom az 1952–1953-as tanévben már egy igazgatás alá vonta össze az addig külön működő és önálló zabolai magyar és román tanintézeteket.⁴⁹⁰

1953 és 1989 között a zabolai állami iskolát többnyire magyar igazgató és román aligazgató vezette, azonban az I–IV. osztályos tanulók még a két intézmény egyesítése után is külön, az alszegi és a felszegi iskolai épületbe jártak. 1953 és 1979 között Bartos Jenő igen eredményesen vezette az oktatást. Igazgatói működése alatt az iskola régi épülete 1967-ben olyan kétszintes, új épület-szárnyal bővült, amelyben nyolc tágas tanterem kapott helyet.⁴⁹¹

Az évtizedeken át Zabolán lakó, magasan képzett tanári kar munkája nyomán számos falubeli ifjú tovább tanult a közelebbi vagy távolabbi középiskolákban, majd egyetemen szerzett diplomát. A második világháború utáni évti-

zedekben György Albert tanító különös gondot fordított a gyermekek kertészeti, gyümölcsstermesztési és gazdasági szakismereteinek a gyarapítására. Kónya Endre testnevelő szakos tanár alapozta meg az iskola sportlétesítményeit. Nyaranta gyalogtúrákat szervezett a Kárpát-kanyar legmagasabb csúcsaira, és a falu melletti Csipkésben ő kezdeményezte állandó nyári üdülőtábor megnyitását. Szabó Margit történelem szakos tanárnő irányításával 1968 és 1972 között az iskola egyik emeleti termében gazdag helytörténeti gyűjteményt hoztak létre, amely az 1980-as években elkallódott.⁴⁹²

Vass Dezső ének- és zenetanár több évtizeden át különös gondot fordított a zabolai gyerekek és fiatalok zenei műveltségének pallérozására, de ugyanakkor sikeres népi és kamarazenekart vezetett a falubeli felnőttekkel is. A tanártársaival együtt irányított dalárdáknak, táncsoportoknak és zenekaroknak fontos szerepük volt nemcsak az iskola és a falu, hanem a környék művelődési életében is.⁴⁹³ A zabolai új óvoda egyemeletes épületének a kivitelezését a falu központjában Szőke Anna óvónő idejében, 1983-ban fejezték be.⁴⁹⁴

A második világháború után a zabolai tanintézmény 1944 és 1965 között I–VII., 1965 és 1980 intervallumában I–VIII., 1980-tól 1990-ig pedig I–X. osztályos általános iskolaként működött. 1979–1988-ban Sidó Albert igazgatta. A kommunista diktatúra utolsó éveiben, amikor az iskola oktatóinak jelentős része román anyanyelvű tanárokból állt, a magyar ajkú gyermekek a tantárgyak zömét már csak románul

Az állami iskola épülete (1997, Pozsony F.)

tanulhatták. Az 1989–1990-es tanév Maria Şulea igazgató és Tamás Zoltán aligazgató irányításával kezdődött. Az 1989 decemberi rezsimváltás után az iskolában tartott demokratikus választás nyomán előbb Dan Hagiú, majd 1996-tól 2007-ig ismét Sidó Albert lett az igazgató. Azóta Papp László Kálmán irányítja az iskolát, akinek vezetésével rendre gyökeresen felújították, korszerűsítették az oktatási intézmény épületeit.⁴⁹⁵

1990-ben a magyar ajkú tanárok különálló magyar és román állami iskola alapítását kezdeményezték Zabolán, amelyet akkor román kollégáik megakadályoztak. Az 1990. márciusi marosvá-

sárhelyi események hatására a magyar és a román tanárok között ideiglenesen megszűnt minden párbeszéd. Újabb konfliktus 1997 őszén alakult ki, amikor az új romániai tanügyi törvény megszavazása előtt szélsőséges román pártok parlamenti képviselői látogatták meg az iskolát. A Bukarestből érkezők erőszakos, sértő módszerekkel ellenőrizték a magyar iskolások román nyelvtudását, ugyanakkor azt akarták elérni, hogy a magyar osztályokban tanuló magyar anyanyelvű cigány gyermekeket román tagozatra irányítsák. Az iskola román oktatói – maguk mögött érezve a politikai támogatást – azt kezdeményezték, hogy a zabolai állami iskolát

nemzeti alapon szétválasszák. E törekvést ezúttal a számbeli többségben lévő magyar ajkú tanárok akadályozták meg.

Miképpen alakult a magyar és a román osztályok létszáma az 1999–2000-es tanévben? Az iskola vezetőségének jelentéseiből az olvasható ki, hogy a magyar első osztályban 17, a másodikban 15, a harmadikban 21, a negyedikben 32, az ötödikben 34, a hatodikban 61, a hetedikben 37, a nyolcadikban 33, összesen 250 tanuló járt. A diákközösség harminc százalékát magyar ajkú cigány gyermekek alkották. A román osztályokat ugyanekkor 5, 7, 13, 14, 16, 11, 19 és 16, összesen 101 gyerek látogatta. A 2011–2012-es tanévben a magyar tagozat első osztályában 25, a másodikban 22, a harmadikban 14, a negyedikben 13, az ötödikben 23, a hatodikban 17, a hetedikben 22 és a nyolcadikban pedig 19, összesen 155 magyar anyanyelvű gyermek tanul. Közülük 47-en magyar ajkú cigányok, akiknek aránya a magyar tagozaton belül meghaladja a 30%-ot. Az óvodába összesen 102 kisgyermek jár, azok közül 64 magyar és 15 pedig magyar ajkú cigány. Ők alkotják a magyar tagozatos csoport 23,43%-át. A számok azt jelzik, hogy a helyi iskolában járó magyar anyanyelvű gyermekek száma közel százszal csökkent, s ez az apadás nem került el a cigányokat sem, mivel a rendszerváltozást követő időszakban, már közösségükön belül is látványosan csökkent a fiatal családok által vállalt gyermekek száma.

Tanulságos az 1990 és 1999 között Zabolán született gyermekek nemzeti meg-

oszlásának a szemügyre vétele. 1990-ben tizenegy, 1991-ben hat, 1992-ben tizenhárom, 1993-ben tizenkettő, 1994-ben tizenhat, 1995-ben nyolc, 1996-ban tizennégy, 1997-ben tizenkilenc, 1998-ban tizennégy, 1999-ben tizenegy, összesen 124 magyar gyermek született. A zabolai románok szaporodása az előbbi időszakban: tizenöt, kilenc, öt, hét, hét, tizenhárom, öt, kilenc, négy, tizenegy, összesen 85 csecsemő. A cigány újszülöttek száma szintén az előbbi időszakban: hat, négy, hat, hét, három, hat, egy, tizenkettő, négy, hét, összesen 56 gyermek.

Az adatok szerint tehát az 1990 és 1999 között született zabolai gyermekek közül magyar 46,79%, román 32,07%, magyar ajkú cigány pedig 21,13%.

Az egyre csökkenő gyermeklétszám következtében községünkben sajátos versenyhelyzet keletkezett. A központi költségvetésből évek óta mind kevesebb pénz jut az oktatásra, ezért a jövőben Zabolán is csak az a nemzeti közösség indíthat önálló osztályokat az iskolában, amely a közeljövőben megtartja, megnyeri a cigány családok gyermekeit. Említettük, hogy a bukaresti parlamenti képviselők 1997-ben Zabolán éppen arra tettek kísérletet, hogy a magyar anyanyelvű cigány tanulókat eltávolítsák a magyarságtól. Márpedig a csökkenő magyar gyermeklétszám és a magasabb születési arányszámú magyar ajkú cigányok esetleges elkülönülése a magyarságtól, a Székelyföld számos más településén is, a magyar nyelvű osztályok megszűnését, illetve hatósági megszüntetését okozhatja.

HÉTKÖZNAPOK ÉS ÜNNEPEK

A település földrajzi és természeti környezete alapvetően meghatározta a zabolaiak mindennapi életét. Ez a helység a völgyes falvak településszerkezetének jellegzetes rendszerét követi. Utcai párhuzamosan haladnak a hegyekből lefutó patakokkal. A község Felszegnek nevezett, keleti részén egyesül a Bereckihavasokból eredő Gyepü- és a Bakarapatak. Ezt a helyiek Koták várának is nevezik. A település másik területi egysége a Hegymege, amely az Orbai-patak völgyének alsó részén fekszik.

A Felszegtől és a Hegyemegéről lefolyó patakok a falu központjában, a református vártemplom közelében egyesülnek, ahol a hegyek lábánál, a Kézdivásárhelyi-medence szélén áthalad a Kovásznát Kézdivásárhellyel összekötő megyei út. Ettől az aszfaltozott főúttól nyugatra, a medence sík vidéke felé fekszik a falu harmadik, Alszegnek nevezett része, amelyet a Gyepü- és az Orbai-vizek egyesüléséből keletkezett Nagy-patak szel át.

A családok keskeny telkei rendszerint az utcára merőlegesen helyezkednek el. Általában a kaputól jobbra találjuk a lakóházat, balra a magtárat, a nyári konyhát és a gyakran a szekérszínt is magába foglaló kisebb, többcélú épületet. A szalagszerű telken hátra felé haladva következik az istálló. Az udvart hátul az úttal párhuzamosan a szénáscsűr zárja,

amelynek alsó részében sok portán a nagyobb állatok istállója is helyet kapott. A hatalmas méretű, fenyő boronafallal épített csűr mögött rendszerint zöldséges- és gyümölcsöskertet találunk.

Zabolán a lakóházakat is hagyományosan fenyőboronából építették. A XVIII. században az úgynevezett sarokeresztes hajlékok rendszerint keletre és délre néztek, s többnyire egy nagyobb lakószobából, konyhából és kamrából álltak. Ebben a régebbi típusú székely házban nyitott, csempéből rakott kandallós tüzelőberendezések működtek, s a lakószoba belső terét pedig átlósan rendezték el. A mindennapi élet a tűzhely körül zajlott, az utca és az udvar felőli sarokban padládák, előttük a kamarás asztal állt. Ebben a szegeletben, a festett fali tékában őrizték a Bibliát, a zsoldároskönyvet valamint a fontosabb családi iratokat.

A XVIII. században a bútorok – így az ácsolt szuszékok is – még keményfából készültek. A sódnak nevezett kandallók a lakásokat szinte füstmentessé tették, ezért a házak jelentős részét fenyődeszkából készített színes, festett bútorokkal rendezték be. A falakat és az ágyakat gyapjúból előállított csergék, valamint geometrikus mintákkal díszített székely szőnyegek borították. A reneszánsz hatásokat őrző festett bútorok – ládák, padládák, tékák – Zabolán egészen

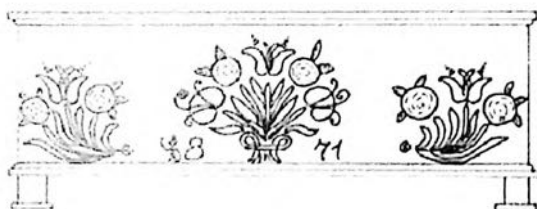
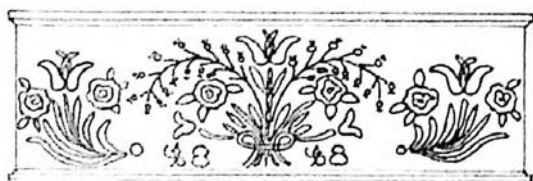
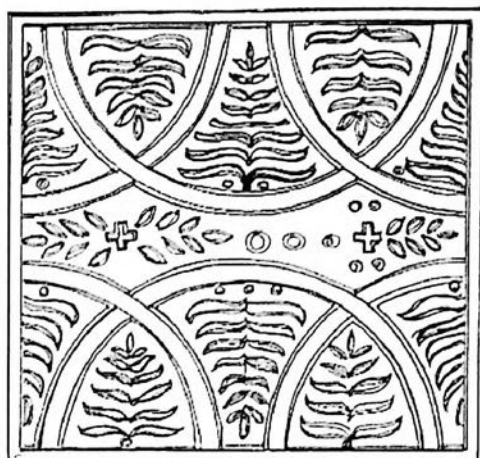
Tornácos ház (Kertész – Sváb 1908. 16.)

az 1867-es kiegyezésig népszerűek maradtak.

Ebben az időben a legkedveltebb háztípus az úgynevezett középeresz, nagyméretű lakóépület. Az udvarból a középén elhelyezkedő kisebb eresz alá lehetett belépni, innen az utca felé a tisztaszoba, vele átellenben pedig a lakószoba következett. Az eresszel szemben – a tisztaszoba és a lakókonyha között – nyílt a kamra.

A jobbágyfelszabadítás utáni évtizedekben, a XIX. század második felében a tisztaszoba egyre nagyobb szerepet kapott, és városi, polgári jellegű bútorokkal rendezték be. A korábban használt

festett bútorok rendre a lakószobába és a nyári konyhába szorultak. A XIX–XX. század fordulóján mindinkább elterjedtek a keményfából készült, flóderozott szecessziós bútorok és lakberendezési tárgyak, így különböző „divánok”, „fiókos kasztének” és igényesebb szekrényfélék. A régebbi átlós szobaelrendezés a lakókonyhában továbbra is megmaradt, de a tisztaszobában az ágyakat már párhuzamosan állították. A XIX. század végén a lakószobák falait színes nyomatok díszítették, melyek általában az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeit, valamint a Habsburg-ház családtagjait ábrázolták. A XX. század

*Zabolán talált kandallócsempék
és tulipános ládák (Pozsony F. rajzai)*

első éveiben még kedvelt díszek voltak a színes katonai leszerelő levelek is.

Az első világháború gyökeres változást hozott a falu építészetében. A keskenyebbé vált lakóház használati szempontból tovább tagolódott. Az utca felől található az úgynevezett belső ház, középen a hálószoba, ezután következett a konyha, majd a kamra. A tisztaszobá-

ban elhelyezett szekrényekben, fiókos kasztenekben elsősorban a ruhákat meg a különféle textíliákat tárolták, és csak jeles alkalmakkor – keresztelők, lakodalmak, temetés – tartózkodtak benne rövidebb ideig. A középső, vagyis a hálószobában az ágyakat általában párhuzamosan helyezték el, de sok családnál a két ágyat a szoba közepén összetolták.

*Csoportkép aranylakodalom alkalmával,
1960-ban*

A két világháború közötti évtizedekben a bútorok jelentős részét még a helyi vagy a közeli városok (Brassó, Kézdivásárhely és Kovászna) asztalosai készítették. A textiliák, a vásznak java részét pedig szintén helyi, zabolai asszonyok szőtték. A szobák falát ekkor már elsősorban családi fényképekkel díszítették.

A második világháborút követő években, különösen az 1962. évi kollektivizálás után újabb háztípus terjedt el Zabolán. Az utcával párhuzamosan két tisztaszobát építettek, utána következett az elő-, valamint a fürdőszoba, majd a lakókonyha és a kamra. A 1960-as évektől kezdődően az ebédlő és a hálószoba berendezését már gyárakban, sorozatban előállított bútorok közül

választották, és többnyire árukiállításon vásárolták. A XX. század végén a lakásokat díszítő textiliák jelentős részét is üzletekben vették. Elsősorban az értelmiségi családoknál az 1960-as évek végétől ismét kedvelté váltak a különféle erdélyi – kalotaszegi, udvarhelyszéki – hímzett párnák, terítők, valamint a korondi kerámiák. A gyapjúpaplanokat és a rongyszőnyeget Zabolán egészen a XX. század végéig házilag állították elő.

A XIX. század végén készült fényképek arról vallanak, hogy a városi eredetű polgári viselet már szélesebb körben meghonosodott a faluban. A közelebbi Kézdivásárhelyen vagy a távolabbi Brassóban vásárolták, elsősorban a lányok

Nedelka Juliánna és Nedelka Lujza, ikertestvérek esküvői képe az 1940-es években

és a fiatalasszonyok, az akkor legnépszerűbb szecessziós ruhákat. A gazdemberek, vagyis a férfiak viselete azonban egészen a második világháborúig, hagyományörzőbb családoknál pedig egészen a kollektivizálásig megőrizte a régebbi formákat és anyagokat. A férfiak templomi öltözete a következő darabokból állt: fekete csizma, házi szöttes, fekete szövetből készült priccses, azaz bricsesz nadrág, fehér ing, fekete szövetmellény és kabát. Télen meleg, úgynevezett bőrös kabátot és bundasapkát öltöttek magukra. Az értelmiségi és a kézműves, *nyakkendős* családokban a férfiak ünnepi viselete már a XIX–XX. század fordulóján városi mintákat követett.

Mikes Hanna szorgalmazására az 1930-as években a grófi család szövőüzemeiben újra elkészítették a XIX.

század végén eltűnt székely viselet egyes darabjait. A régi román világban, vagyis a két világháború között a magyar népviseletben egyre inkább megerősödtek a nemzeti azonosságot kifejező elemek. Kiemeljük, hogy amíg a magyar férfiak munkaruhája többnyire szürkés színű gyapjúszövetből készült, addig a román juhászok rendszerint sötétbarna öltözetet hordtak. A színhasználat a faluban egyértelműen az etnikai különbséget, hovatartozást jelezte. A második világháborút követő évtizedekben a reformátusoknál a konfirmáció alkalmával, a római katolikusoknál pedig az első áldozáskor viselt stilizált székely ruha fokozatosan Zabolán is magyar nemzeti jelképpé vált. Érdekes, hogy a közép- és idős nemzedékek hétköznapi öltözete máig megőrizte a korábbi, régies formákat.

A családok életében most is fontos szerepet játszik az erdő. A havason nyaranként gyógynövényeket, gombát, málnát, szedret és áfonyát gyűjtögetnek. A kovásznai és a kézdivásárhelyi piacon forgalmazott gombafajták azt sejtetik, hogy a zabolaiak gombaismerete és -használata nem különbözött lényegesebben a szomszédos hegy alatti falvakétól. Nyírfaágakból seprüket, mogyoróvesszőből kasokat készítenek. A lakó- és a gazdasági épületeiket egészen a XX. század végéig fenyőboronából építették. Ezek a hagyományos módon összeácsolt épületek a vidéken gyakori földrengések idején sem dőlnek össze, többnyire csak a vakolatuk sérül, azt pedig gyorsan és olcsón helyre lehet állítani.

A vadászat nemcsak a falu főúri családjainak a kiváltsága volt évszázadokon át, számos közrendű családban is apáról fiúra öröklődtek az erdei állatok megfigyelésével kapcsolatos tapasztalatok, a vadejtés szabályai, a csapdák elhelyezésének titkai. A második világháborúig vadászlófegyvert bárki viszonylag szabadon birtokolhatott, ezért Zabolán is szenvedélyes vadászfamíliák alakultak ki. A kommunista diktatúra évtizedeiben azonban alaposan megszigorították a fegyvertartás szabályait, elkobozták a puskákat és a más vadejtő eszközöket. Ennek ellenére, egyes falubeliek, egészen az 1989-es rendszerváltozásig állítottak csapdákat vadmacskának, hiúznak, vaddisznónak, őznek és szarvasnak a Zabola fölötti havasokban. A régebbi vadfogó felszerelések nagyobb részét napjainkban már csak kártékony álla-

tok – patkány, egér, görény – fogására használják.

A hegyek lábánál fekvő település gyors vizű patakjaiban még az elmúlt évtizedekben is több halfaj élt, állományuk időnként a Mikes család parkjában mesterségesen kialakított tó halivadékaival is gyarapodott. A halászat az utóbbi időben elsősorban a fiúgyermekek kedvenc foglalatosságává vált. Általában horgásztak, de régebben vízeltereléssel, vesszőből font kassal, sőt kézzel is fogtak halat.

Zabola határát a XIX. század végéig három részre – Halom, Közepső rész és Csere mezeje – tagolták, és azt úgynevezett parlagnáltó rendszerben művelték. A *Halom mezejéhez* a következő földterületek tartoztak: Bocz, Köz-patak környéke, Halom eleje, Halom mege, Halom réve, Dánkosára, Kerek-tó, Kajtár út stb. A *Közepső rész*: Pázsint, Déllő, Forró-tó, Lüget, Tóköz, Gémes, Kalóc, Nyulak tója, Körtebokor, Balaton-szeg, Vállas-út. A *Csere-mező* ismertebb helyei: Szentjános, Neszter, Estepely, Tanórok, Barátok, Hosszak, Patra hegye, Régi városi út, Csipkés, Kancelláriakert, Bor-kút, Hosszú-domb.⁴⁹⁶ Az 1900–1901-ben végrehajtott tagosítás után a szántók egyharmadát már nem hagyták ugarnak, mivel elsősorban korszerűbb vetésforgóval és különböző ipari növények termesztésével előzték meg a földek kimerülését. A műtrágyák és a növényvédő szerek használata csak a XX. század második felében terjedt el.

A zabolaiak úgy szervezték meg gazdaságaikat, hogy azok elsősorban a családok biztonságos és becsületes meg-

Magyar ajkú cigány fiatalok esküvője (2000, Pozsony F.)

élhetését szolgálják. Igavonó és tejelő állatokat is tartottak, hiszen a havasi legelők és a Fekete-ügy folyó mellett lévő Rét kaszálói jó fűtermést adtak. A hagyományos növények termesztése mellett a XIX. század végén jelent meg mind nagyobb területen a burgonya – helyi nyelven: pityóka –, valamint a cukorrépa. Ennek következményeként csakhamar megnőtt a sertésállomány. A disznók egy részét a gazdák általában késő ősszel értékesítették, rendszerint a hizott bikaborjakkal együtt. A zabolai gazdák egyik legfőbb készpénzbevétele az állatok eladásából keletkezett. Azok a családok, amelyek a legelső között álltak rá az ipari növények termesztésére, jövedelmüket általában újabb földterületek és kor-

szerű gépek vásárlására fordították egészen 1944-ig. Igavonásra teheneket és ökröket fogtak a szekerek elé, s csak a második világháború után, az 1950-es évektől vált általánossá a lovas fogat. Az utóbbit azonban a kollektivizálás utáni évtizedekben egyre inkább kiszorították a traktorok.

Zabolának és környékének rideg természeti viszonyai egyáltalán nem kedveznek a zöldségtermesztésnek. A paradicsomot, a zöldpaprikát, a padlizsánt, a dinnyét és a borszólót egészen az 1962-es kollektivizálásig a szomszédos Moldva melegebb, síksági és dombos területeiről szállították ide. A néptanítók már a XIX. század végétől az iskolákban nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a gyermekek megismerjék a gyümölcsster-

mesztés alapjait, értsenek a fák telepítéséhez, szemzéséhez, oltásához és gondozásához. Ennek csakhamar meg is lett az eredménye: az elmúlt évszázadban a kertészetből és a gyümölcstermesztésből származó összegek folyamatosan kiegészítették a zabolai családok jövedelmét.

A faluban mindig működött két-három pálinkafőző kisüzem. Zabolán almából is készítettek bort és pálinkát, de rostos almalének – úgynevezett házi *csügörnek* – is feldolgozták. A szomszédos falvak lakosai emiatt tréfásan csügörösöknek nevezték a zabolaiakat. A zord éghajlati viszonyok, valamint az erdő közelsége miatt a hagyományos kézműves mesterségek – a szövés-fonás, asztalos, kádár, zsendely(zsindely)-készítő, ács, szabó, cipész, kovács, szíjgyártó, fazekas, molnár – mindig fontos szerepet töltöttek be a zabolaiak életében.

Mátyás király már 1478-ban két országos vásárt – virágvasárnap és Jakab napján – engedélyezett a Mikes családnak. János Zsigmond 1573-ban még egy harmadikat is jóváhagyott, amit a Keresztelő Szent János-napját követő szerdán szerveztek meg. A kézdivásárhelyi kézművesek és kereskedők 1795-ben élesen tiltakoztak a jelentős jövedelmet hozó zabolai vásárok megtartása ellen.⁴⁹⁷ E nagy kirakodó árumustrákat egészen a második világháborúig a Páva falu felőli domb aljában, az úgynevezett Sokadalom-kertben (újabban Sbarceakertben) tartották. Már a középkori oklevelek is megemlítik, hogy kelendő portéka volt a messze földön híres zabolai fátyolkendő, valamint a gyapjúszo-

vetből készített prémes kabát. Nemcsak zabolaiak, hanem más faluból származó kereskedők is forgalmaztak ilyen ruhadarabot. Egy irat szerint a kovásznai Fazekas Bálint 1745-ben arról panaszkodott, hogy Rácországban kifosztották, amikor a „zabolai füre való keszkenőket árusította vala”. Ugyancsak a kovásznai kereskedők 1750-ben a guberniumhoz fordultak, hogy engedélyezzék számukra a zabolai fátyolkendőkkel való kereskedést, mivel „a Rurali Aeconomiából, Földünkben magunkot különben nem segélhetjük, s nem tarthatjuk el”.⁴⁹⁸

A XIX. század derekától gyorsan kibontakozott gyáripár tömegtermékeivel csakhamar csődbe juttatta a zabolai fátyolkendők készítőit és értékesítőit. A Mikes-uradalomban működtetett szövőüzemeknek azonban jelentős szerepük volt abban, hogy Zabolán egészen a XX. század végéig fennmaradt a takácsmesterség, s nagy tudású szövőasszonyok működnek napjainkban is a faluban. A konyhában használt textíliák zömét, egészen a közelmúltig, házilag készítették. A helyi vászonszövés és annak rendkívül változatos termékei azonban – megfelelő forgalmazás hiányában – még az elmúlt évtizedekben sem váltak látványossággá, az ide látogató turisták keresettebb cikkeivé.

A zabolai ember szereti, tiszteli és méltósággal megüli ünnepeit. A karácsonyt megelőző nevezetes napok egyike Borbála, december 4-e. A két világháború között még élt az a szokás, hogy a lányok ezen a napon egy kisebb ágat lemetszettek a cseresznyefáról, és azt vízzel telt edénybe helyezték. A kizöl-

Temetés az 1950-es években

dült ág virágainak száma mutatta számukra, hogy hány év múlva mennek férjhez.

Szent Miklós napja, december 6-a elsősorban a gyermekek jeles ünnepe. A Mikulás-járás egészen az 1960-as évek elejéig élő szokás volt Zabolán, amikor a portákat kifordított bundás, báránybőr-sapkás, kenderbajuszos idősebb férfiak keresték fel. Megkérdezték a szülőket, hogy jók voltak-e gyermekeik az elmúlt esztendőben. Ezt követően a kezükben tartott színes, gyapjúszalagokkal díszített nyírfavesszőkkel tréfásan megvergették a megszeppent aprónépet, majd édességgel és gyümölcssel ajándékozták meg. A gazdák rendszerint csak a Tamás napját (december 21.) követően kezdik

a disznóölést. A kálvinisták éppen ezért tréfásan református böjtnek is nevezik a jeles napot megelőző heteket.

A legjelentősebb ünnep a karácsony. Már advent idején lelkükben és környezetükben megtisztulva készülnek rá: nagyhéten minden este templomba járnak, nagytakarítás után a gazdasszonyok készítik az ünnepi étkeket, sütnek, főznek. A XIX. században a karácsonyi asztalra halételek, többféle gyümölcs és különböző kalácsok kerültek. Zabolán a millennium évében, 1896-ban a Mikes család állította az első szaloncukorral, gyümölcsökkel és üveggömbökkel díszített karácsonyfát gyermekeinek. A XIX–XX. század fordulóján Mikes Árminné Bethlen Klementina már a köz-

ségi iskola lépcsőcsarnokában is emelt mennyezetig érő, feldíszített fenyőfát. Az iskolai karácsonyfa alá – elsősorban a szegényebb sorsú gyermekeknek – ruhákból álló ajándékcsomagokat tettek. A karácsonyfa-állítás szokása az első világháború idején, elsősorban a módosabb családoknál terjedt el. Szélesebb körben azonban csak a második világháború után, amikor a kommunista diktatúra szorításában felértékelődött a meghitt, családi körben eltöltött szenteste. Habár az ateizmust hirdető hatalom a karácsonyfát erőszakkal kitiltotta az iskolákból, a magyar nemzetiségű hívők abban az időben is a templomokban állítottak karácsonyfát, és ott együtt ünnepeltek. Az elmúlt évtizedekben Zabolán is mind népszerűbbé vált az ajándékozás szokása. Az adventi koszorú, valamint a gyertyagyújtás csak újabban, a rendszerváltozás után lett az ünnep velejárója, elsősorban az értelmiségi és vendégmunkás családoknál.

A két világháború között még szokás volt, hogy a katolikus és a református dalárdák a falu egyházi és világi vezetőit vallásos énekekkel köszöntötték. Az 1960-as évek elejéig a zabolaiak december 24-én este – nyomban sötétedés után – kisebb-nagyobb csoportokban kántálni mentek szomszédaikhoz, rokonaikhoz és jó barátaikhoz. A környék magyar ajkú cigánysága eltanulta-átvette a székelyektől az említett karácsonyi szokást, és a legutóbbi évekig megőrizte azokat a magyar „kántákat” és köszöntőverseket, melyek a szóbeliségben fennmaradt legrégebb magyar és csángó apokrif népi imáinkkal rokoníthatók.⁴⁹⁹

A második világháború vetett véget egy kedves zabolai karácsonyi szokásnak. A Mikes családnál dolgozó helyi béresek minden évben megrendezték a betlehemi történet előadását. A sajátos játék bemutatásában csak férfiak és legények vehettek részt, Mária és az angyalok szerepét is ők alakították. Betlehemezésükre jelentősen hatott a falutól északra lévő katolikus közösségek játéka. Az 1930-as években a falubeli béresek a Gelencén és a Kézdiszentléleken élő betlehemes adaptált változatát honosították meg, s egyik ilyen előadásukat gróf Mikes Hanna is lefényképezte.⁵⁰⁰

A két karácsony, vagyis a karácsony és vízkereszt közötti időben énekesek köszöntötték először december 26-án az István, másnap a János nevű gazdákat. Régebben december 28-án reggel a kisfiúk, utánuk a legények, valamint a házasemberek aprószentezni jártak. A hosszú, hajlékony nyírfavesszők felső, kisebb ágait összefonták, színes szalagokkal és gyapjúszálakkal díszítették. Kisebb-nagyobb csoportokban meglátogatták a lányos házakat, s miközben a köszöntőverseket mondogatták, nyírfáaggal veregették meg a hajadonokat.⁵⁰¹

Szilveszter éjszakáján a fiatalok táncmulatsággal búcsúztak az ősztendőtől. A falu magyar népe közvetlenül éjfél előtt összegyűlt a református vártemplom kivilágított tornya alatt, ahol a harangokkal „esszehúzták” az ó- és az újesztendőt, miközben a vadászok puskáikkal lövöldöztek, a nagyobb legények pedig „náddugókkal pukkantgattak”. Az újesztendőt zsoltárokkal és a magyar himnusz eléneklésével köszöntötték,

Székelyruhá táncsoport az 1940-es évek második felében

majd a református lelkész prédikált. Ezt követően a falubeliek a torony alatt boldog újesztendőt kívántak egymásnak, és mindenki visszatért ahhoz a portához, ahonnan érkezett, s rokonaival, barátai-
val hajnalig mulatott.⁵⁰²

Az újév első napján, kora reggel a kisebb gyermekek patakából vagy kútból merített friss vizet öntöttek egy kancsóba, majd az edénybe jégdarabkákat raktak. Kupával a kezükben felkeresték a nagy-, illetve keresztszüleiket, szomszédaikat, és jókívánásokkal, az újévet köszöntő rigmusokkal nyújtották át nekik az *aranyosvizet*. A helyi hagyomány szerint ugyanis, aki újesztendő reggelén abban derékig megmosakszik, egész évben egészséges lesz.⁵⁰³

Vízkereszt napján, január 6-án a falu római katolikus plébánosa a vidi-

muszoknak nevezett ministránsokkal és egy-két egyházfival sorra látogatta a családokat, és a porták bejárati ajtajának szemöldökfájára krétával ráírta a három napkeleti bölcs nevének kezdőbetűit (G + M + B), valamint az új esztendő évszámát. A nagyobb legények ilyenkor édességekkel halmozták el a papot kísérő kisgyermeket, akik ezért cserébe kikiabálták a faluban a nagyobb lányok „csuszamlósabb” eseteit. A „kikiabáltatás” már régen nincs szokásban Zabolán, legutóbb a két világháború között fordult elő.⁵⁰⁴

Télen a lányok és az asszonyok főnőkat szerveztek. Régebben ezek a főnőházak jelentették a zabolai fiatalok számára a kötelező munka – fonás, varrás – mellett az önfeledt téli és farsangi szórakozást. A XVIII–XIX. századból

fennmaradt egyházi iratok éles hangon ítélték el az ifjak ilyenfajta mulatságát.⁵⁰⁵

Zabolán is számon tartotta a faluközösség, hogy húshagyókeddig a nagyobb lányok közül kinek kérték meg a kezét, és ki maradt pártában. Egészen a XX. század közepéig élt az a szokás, hogy a legények a kevélyebb vénlányok házának ajtaját kikötötték, dióverő karóval a tetőn a zszindelyt jó erősen megverték, és az ablakuk alá hamuval megtöltött cserépedényt, úgynevezett *bakkfazekat* dobtak.⁵⁰⁶ Egy ilyen, „macskazenével” is aláfestett megszegényítő esemény után a szülők mindent elkövettek, hogy a következő farsang végére férjhez adják a pártában maradt lányukat. Fél évszázaddal ezelőtt az esküvők zömét falunkban is legnagyobb számban a farsangi víg hetek alatt tartották.⁵⁰⁷

A különféle polgári egyletek – tűzoltók, iparosok, gazdakörök – farsang idején jelmezes bálakat rendeztek. Már a XIX–XX. század fordulóján budapesti zenészek szerveztek tánciskolákat Zabolán, ezért a téli vigasságok nótái között a pesti vigadók éppen legdivatosabb táncaiból, zenéiből is játszottak néhányat. Ennek ellenére a helyi farsangi bálakon rendszerint kötött polgári táncrendben mulattak egészen az 1940-es évek végéig.⁵⁰⁸

Korán polgárosult községünkben csak az első világháborúig tartottak maszkos felvonulásokat a farsang végén. Az idősebbek az 1960-as években még emlékeztek arra, hogy többnyire sátoros cigány családokat, lakodalmi és temetési meneteket utánoztak a húshagyókedden felvonuló szekeres maskarák. 1945

után a tanárok már csak kisgyermekek számára szerveztek iskolai jelmezes karneválokat, amelyeken díjazták a legjobban sikerült, legeredetibb maszkokat.

A tavaszi ünnepek szokásai között több, termékenységre utaló, mágikus hiedelem maradt fenn. A XX. század első felében – régi szokás szerint – az állatokat Szent György napján, április 24-én hajtották ki először a legelőre. A gazdák értékesebb jószágait – borjait, teheneiket, ökreiket, lovaikat – ezen a napon vasláncon vagy tűzön keresztül terelték az utcára, hogy betegség, vadállat ne tudjon kárt tenni bennük. Az istálló kijáratát – rontás ellen – kakastollakkal vagy tövises ágakkal tűzdelték körül. Az asszonyok nem mulasztották el, hogy a néhány napja elvetett kender- és lentáblájukat éjfélkor szóttanul, mezítelenül és hátrafelé megkerüljék háromszor. Hiedelmeik szerint ezután a növény magasabbra nő, és a madarak nem okoznak kárt benne.

Május 1-jén hajnalban az 1960-as évek elejéig a nagyobb legények sudár nyírfaágakkal díszítették fel a lányok kapuit. A polgárosodás hatására éjjelizenével, szerenáddal is felköszöntötték ezeknek a háznak a lakóit. A városi kultúra terjedése nyomán a gazdagabb, világgjárt, kalapos és nyakkendőös legények már gramofonról szolgáltatott zenét. Az egymással, egy lány kegyeiért vetélkedő legények többnyire ellopták a vetélytársuk által felállított ágakat, ezért a nyírfákat rendszerint reggelig őrizték. A XX. század elején a legénytársadalom ekkor büntette meg a kevély, rátarti lányokat, akiknek kapuját kocsánnyal,

*Pomána, ételáldozat az ortodox temetőben
(1996, Pozsony E.)*

azaz kukoricaszárakkal, „ganés” seprűkkel díszítették fel, az utcakapukat pedig bemázolták vagy nagyobb távolságra elhurcolták, és mindehhez „macskazenét” szolgáltattak.⁵⁰⁹

A farsangi vidám hetek után hamvazószerdától egészen húsvétig tartott a nagyböjt, amikor multságokat és esküvőket már nem rendeztek. A református vallású fiatalok falunkban rendszerint virágvasárnapon konfirmáltak. A XX. század elején még az a szokás járta, hogy a konfirmációt követő családi ebéd után a konfirmandusok végigsétáltak a falu utcáin. Az idősebb legények ilyenkor egy-egy fiút ott kiragadtak a csoportból,

és alaposan kiporolták annak nadrágját. Ezeknek a szokásoknak egészen napjainkig voltaképp leány- és legényavató szerepe volt.⁵¹⁰

A konfirmált lány már vizitát adhatott, azaz legényt fogadhatott. A konfirmált fiú ettől kezdve már udvarolhatott, és egyedül is betérhetett a korcsmába. Az ifjaknak azonban a legénnyé válást elsősorban a napi munkában kellett bizonyítaniuk. Ezután a kaszálók sorából nem „dőlhettek ki”, azaz akkor sem állhatott meg pihenni, ha nagyon elfáradt. Az erdőből pedig már egyedül kellett hazahoznia „egy tere”, vagyis egy szekér fát.

A húsvét előtti nagyhéten elcsendesedett a falu, a közösség az ünnepre készült. Az idősebb római katolikus hívők a nagyböjti tilalmakat következetesen betartották. A reformátusok csak nagy-pénteken tartózkodtak a hús fogyasztásától. Az idősebb katolikus asszonyok – főként a rózsakeresztes társulat tagjai – a római katolikus templom oldalkápolnájának oltára előtt megformálták Jézus jelképes sírját, és egészen a feltámadási körmenetig csendesen imádkozva virrasztottak mellette. Zabolán is élt az ételszentelés szokása, azonban a tréfásabb kedvű legények vasárnap reggel, a misére tartó asszonyok kosarába egy-egy patakkövet igyekeztek elrejtetni. Az ünnep vasárnapján a családi asztalra többnyire báránysültet tettek.

Az ekkor megszentelt vizet gondosan eltették, például az igézett gyermekeket gyógyították vele. Húsvéthétfőn a kisfiúk délelőtt, a legények és a házasemberek pedig délután mentek

locsolni. A nagyobb legények vízbevető hétfőn, vagyis húsvét másnapján csoportosan jártak házról házra, és az eladósorban lévő lányokat enyhébb időben az udvaron, a kút mellett vödörből, bő vízzel öntözték. Zabolán a hímes tojásokra még a XX. század első felében is régi motívumokat festettek. Napjainkra ezek a szokások már megkoptak, az ünnep második napján csak a kisgyermekek locsolkodnak. Azonban a közösség emlékezetében még él az a hagyomány, hogy a húsvéti öntözésnek és a piros színű hímes tojásnak termékenységvarázsló funkciója és jelentése van.

Pünkösöd hét hét után, az ötvenedik napon követi húsvétot. Régen a helyi iparosok a zabolai fúvószekarral közösen erdei majálist szerveztek a falu fölött magasló Pérászka-hegy egyik tisztásán, amelyek az 1900-as évek elején voltak a legnépszerűbbek. Az első világháborút követő évtizedekben már csak a grófi kastély fölötti Nyírkertben rendeztek majálissal összekötött táncmulatságot. Pünkösödkor – szintén a Mikes család támogatásával – az iskolások számára a Kancellária-kertben tartottak mezei ünnepséget. Vidám lepényevéssel, zsákba futással, rúdmászással és kötélhúzással választották ki a legügyesebb gyermekeket, akiket rendszerint süteménnyel és fagyalalittal jutalmaztak. A második világháború utáni évtizedekben pünkösödkor tornabemutatókat és kerékpárversenyeket szerveztek.

A pünkösöd utáni tizedik napon szervezett úrnap felvonulás a helybéli ró-

mai katolikusok megmutatkozásának nagyon jelentős, nyilvános és közösségi eseménye. Ilyenkor nyírfaágakkal díszítik fel az ideiglenes oltárokat valamint az út szélét. A felvonulás élén a plébános baldachin alatt viszi az oltáriszentséget, miközben a kisebb lányok virágszirmokat szórnak elébe. Az idősebbek az ünnep végén pár nyírfaágot és virágot hazavisznek, mivel védő és oltalmazó szerepet tulajdonítanak azoknak.

Még a XX. század első felében is rendeztek aratóünnepségeket Zabolán. Az uraság, a pap, a bíró kenyérgabonáját rendszerint a falubeli legények és lányok közösen, kalákában aratták le. A tábla mindkét végén ilyenkor egy-egy cigányzenekar állt. Amikor az aratók kiérték a tábla másik végére, pihenésként ott egyet táncoltak, s utána még vidámabban folytatták munkát. Amikor befejezték az aratást, azt kiáltották: „Fogjuk meg a nyulat, fogjuk meg a nyulat!” Hiedelmek szerint a búzában rejlő titokzatos életerő az utolsó gabonaszálakban sűrűsödik, majd nyúl alakját ölti magára, s úgy bújik el a gabonatóblán.⁵¹¹

Éppen ezért az utolsó szálakra nagyon gondosan vigyáztak, és mezei virágokkal együtt az aratókoszorúba fonták, amit általában egy legény a fején vagy a kedvesével közösen vitt kézben, vidám énekszó kíséretében a gazda házához. Miközben az utcákon vonultak, a tréfásabb kedvű gazdák és asszonyok vízzel locsolták a koszorút és annak vívjét. Az aratókalákát estebéd és táncmulatság zárta. A koszorút rendszerint a gazda tisztaszobájának gerendájára kötötték. A következő évben az arató-

A fúvószenekar tagjai 1903-ban

koszorú gabonaszemeit a vetőmag közé vegyítették.

A zabolai római katolikus családok legjelentősebb őszi ünnepe a templombúcsú, amelyet minden évben szeptember 28-án, a Szent Kereszt felmagasztalásának napján tartanak. Ekkor szervezett csoportokban keresztalják érkeznek a szomszédos katolikus településekről, és hazlátogatnak a távolabb lakó családtagok és rokonok. A református gyülekezet később, október 31-én műsoros istentisztelet keretében emlékezik meg a reformáció emléknapjáról.

Az őszi jeles napokat a halottak napja zárja november 1-jén, amikor a falubeliek és elszármazottak elhunytjaikra emlékeznek. Az ünnep estéjén sötétedés után a temetőben virágokat raknak a sírokra, és gyertyákat gyújtanak, a katolikus pap pedig újra beszenteli a sírokat. Egészen a második világháborúig a reformátusok katolikus szokásnak tartották a gyertyagyújtást, éppen ezért a kitakarított és feldíszített sírokon nem gyújtottak gyertyákat. A falu fúvószenekara egészen az 1960-as évek végéig a temető dombján sötétedéskor gyászos dalokat adott elő.

ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG

A Basa-kúria Erdély, s benne a Székelyföld egyik legrégebbi és igen figyelemreméltó udvarháza volt. Bár építésének kezdeteiről a fennmaradt források nem szólnak, van erre nézve támpontunk: a Basa család 1634-ben költözött Zabolára, miután megszerezte a kézdiszentléleki Tarnóczi Sára elszöktetéséért megnótázott Mikes János itteni birtokát. Egyesek úgy vélik, hogy Basa Tamás csak ezután építhette fel kúriáját. Az viszont tény, hogy a következő évtizedekben már élénk társasági élet zajlott annak színes freskókkal díszített falai között, hiszen sok korabeli okirat – például szerződés, zálog-, illetve családi magánlevél – keletkezett (keltezése tanúsága szerint) Basa Tamás tetszetős zabolai udvarházában.⁵¹²

Az önálló Erdélyi Fejedelemség idején Háromszéken is mély gyökeret vertek a reneszánsz építészet elnépiesedett formái. A kézdiszentléleki Tarnóczi- és az ozsdolai Kun-kúriához hasonlóan Basa Tamás zabolai földszintes udvarházát is hosszánegyszög alapra emelték. Meglévő alapfalai és pincéje szerint hajdanán pítvarból, négy lakószobából, ebédlőből, konyhából, kamrából, boltozott pincéből és padlásból állhatott.⁵¹³

Orbán Balázs az 1848–1849-es szabadságharc utáni évtizedben látogatta meg Zabolát, és valószínű, hogy Greguss János az épületről készített fényképe

alapján alkotta meg azt a rajzot, amelyet 1869-ben *A Székelyföld leírása* című munkájában közölt az akkor már tető nélkül álló udvarházról. A kúria kivételes díszét alkotta a homlokzatából középen kiugró árkádíves, oszlopos, timpanonos nyílt tornác, amelyet Orbán Balázs így írt le: *„Az épület kiszökellő oszlopos csarnokának egy igen szép portáléja volt, melynek korinthiai féloszlopokon nyugvó tetőzetén művészi faragványoktól övezett táblázatban a Bethlen és Kún czimer látható ezen alatta felirattal: DOMUM HANC AUGENDO ET REFORMANDO NOVAM FECIT SP. AC: GEN: D. NICOLAUS BETHLEN ET D. HELENA KUN. ANNO 1680.”*⁵¹⁴

A fenti felirat azt támasztja alá, hogy az épület sajátos, késő reneszánsz jellegének kialakításához Bethlen Miklós járult hozzá döntő mértékben, aki feleségének, Kun Ilonának – Basa Tamás unokájának – a jussán jutott az udvarház birtokába. Erdély híres emlékirója és politikusa olaszországi tanulmányútja után, 1668-ban kezdett hozzá bethlenszentmiklósi kastélyának felépítéséhez, amelynek munkálatai azonban 1673-ban ideiglenesen félbeszakadtak. Végül csak 1680 és 1683 között sikerült befejeztetnie, amikor Bethlen anyagi helyzete ismét megszilárdult. Az Orbán Balázs által megörökített felirat szerint Bethlen Miklós éppen a Kis-Küküllő

Konteszek a kastély előtt

mentén épülő kastélya befejezésének idején látott hozzá a felesége által örökölt kúria rendbehozatalához, kibővítéséhez és megszépítéséhez. Feltehető, hogy az itáliai, elsősorban velencei hatásokat tükröző kastély építészeti megoldásait Zabolán is alkalmazta.⁵¹⁵

Az épület 1848-ban még lakható állapotban volt, belső falait pedig színes freskók ékesítették. A következő évtizedben tetőzete már teljesen hiányzott, majd utána falait lebontották.⁵¹⁶ XIX. századi gazdája a portált egy pisztolyért adta el Mikes Benedeknek, akinek kastélykertjét díszítette egészen a második világháború végéig. Ekkor beszállították a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba, ahol annak lépcsőházában ma is megtekinthető. A faragott portált díszítő feliratos és címeres gerenda azonban eltűnt, de megmaradt a két méter magas ajtókeret. Belső élei tagoltak, homlok-

zati síkjából oszlopszéken álló lábazatos féloszlopok állnak ki, ezeket tulipán alakú volutás virág díszíti. Az oszlopfőket stilizált akantuszlevelek ékesítik, ezeket alul és felül sima meg tórosz tagozás keretezi. Ezekre az oszlopokra helyezték el fölül az Orbán Balázs által leírt feliratos kögerendát, amelyre volutákkal keretezett, napraforgókkal és indákkal díszített, faragott szemöldökgerendát raktak.⁵¹⁷

A kúria tornácát alkotó faragott, élszedett-négyszögletes kőpillérek⁵¹⁸ egészen a közelmúltig a Mikes család parkjában, az úgynevezett Svájci-villa mögött, a földbe süppedve várták sorsuk jobbra fordulását. Mikes Ármin és lánya, Mikes Hanna ebben a svájci stílusban felépített faházban múzeumot rendezett be a XX. század első felében. 1945-ig itt őrizték Basa Tamás könyvesszekerényét és karosszékét is, majd azokat később átszállították a sepsiszentgyörgyi múzeumba, ahol ezek a becses tárgyak általában a középkori kiállítás keretében tekinthetők meg.⁵¹⁹

A Basa-kúria boltozott pincéje és alapfalai fölött álló ház Ádám Attila, Zabola jelenlegi polgármestere tulajdona. Az elmúlt évtizedben végzett javítási munkálatok idején számottevő kerámia került itt töredékekben felszínre. Az összehasonlító vizsgálatok szerint valószínűleg az alvinci habánok műhelyéből származnak azok az ólomházas, színes kandallócsempék, amelyekből a XVII. század idején az épület fűtését szolgáló kályhákat rakták.⁵²⁰

A zabolai Basa-kúria főhomlokzatát díszítő, késő reneszánsz jellegű, árkádsoros, oszlopos, nyílt tornác követendő mintát nyújtott más háromszéki ud-

Mikes Árminné Bethlen Klementina szobája (1897, Bod Péter Megyei Könyvtár)

varházak építőinek is, akik hamarosan szintén árkádíves, kiugró ámbitussal látták el lakóépületeiket. Több háromszéki udvarház – igaz, szerényebb formában – éppen a középtornácos Basa-kúria hatása alatt készült el, például Aldobolyban, Csernátonban, Imecsfalván, Készdiszentléleken, Kisborosnyón, Rétyen, Zoltánban és Uzonban.⁵²¹

Zabola másik nevezetes műemléke a Mikes-kastély. Orbán Balázs kutatásai szerint a grófi kúria hajdanán kapubástyával erősített épület lehetett.⁵²² Valószínű, hogy alapfalai már a XVI. század végén álltak, mert Apor Lázár és Imecs Judit 1629. február 2-án itt tartotta fényes lakodalmát, amelyen részt

vett Bethlen Gábor fejedelem a nejevel együtt, valamint Erdély főnemessége.⁵²³

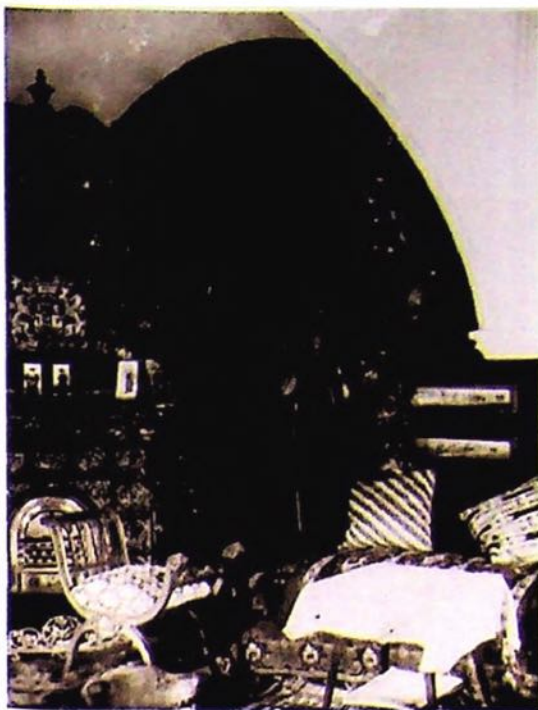
Hogy az épület milyen lehetett a XVII. század elején, arról Orbán Balázs képe tanúskodik. A Székelyföld leírásában közölt vonalas rajzon megörökített kétszintes épület feltűnően hasonlít a már bemutatott Basa-kúriához. Alaprajza ennek is négyszögű, dél felé néző főhomlokzatán szintén nyitott, árkádos tornácot láthatunk, vastag falait zsinde-lyes kontyvető fődte.⁵²⁴

A Mikes-udvarház földszinti és első emeleti része boltozott helyiségekből áll. Falaik több mint egy méter vastagok. A földszinten feltehetően konyhák és kamrák kaptak helyet. Az első emeleten, a kúria közepén helyezkedett el a

nagy ebédlő, attól jobbra a háziúr nappalija következett, s abból nyílt észak felé a hálószobája. A vendégfogadó tér szerepét ellátó ebédlőből balra nyílt az asszony nappalija, melyből szintén északi irányban, vagyis hátrafelé lehetett be- lépni annak hálószobájába.⁵²⁵

Az 1960-as években végzett bővítési munkálatok idején az épület mellől olyan mázas és mázatlan, sordízes csempék kerültek felszínre, amelyek valószínűleg még a XVII. század elején épített kandalló részei voltak.⁵²⁶ Az 1970-es években végzett felújítási munkálatok idején indákba kapaszkodó, törököket ábrázoló falfestmények és fülkagylóalakban kanyarodó indadíszek részletei bukkantak elő a boltozott termek mennyezetén. Kónya Ádám, háromszéki helytörténész a zabolai freskók párhuzamait a sárospataki Rákóczi-vár sub rosa termében fennmaradt boltozatfestményekben vélte megtalálni. Napjainkban a kastély első emeleti szobáinak boltozott mennyezetét nagyrészt stukkók tagolják.⁵²⁷ Az utóbbi évtizedben olyan faragott kőrészletek – pl. a Mikes és Bethlen család címereit, reneszánsz virágornamenseket tartalmazó faragott ajtó- és ablakkeretek – is napvilágra kerültek, melyek a XVII. század idején készülhettek.

A Mikes-udvarház boltozatos termei nemcsak vigasságot, hanem számtalan tragédiát is láttak. Az utóbbiakról Kemény Zsigmond *Özvegy és leánya* című, lélektani realizmussal megírt regényében olvashatunk.⁵²⁸ Főhőse, zabolai Mikes János megszerette a Kézdiszentléleken élő Tarnóczi Sárát, akinek anyja hevesen tiltotta a két fiatal kapcsolatát. Vé-

*Gróf Mikes Ármin dolgozószobája
a 19. század végén (BPMK)*

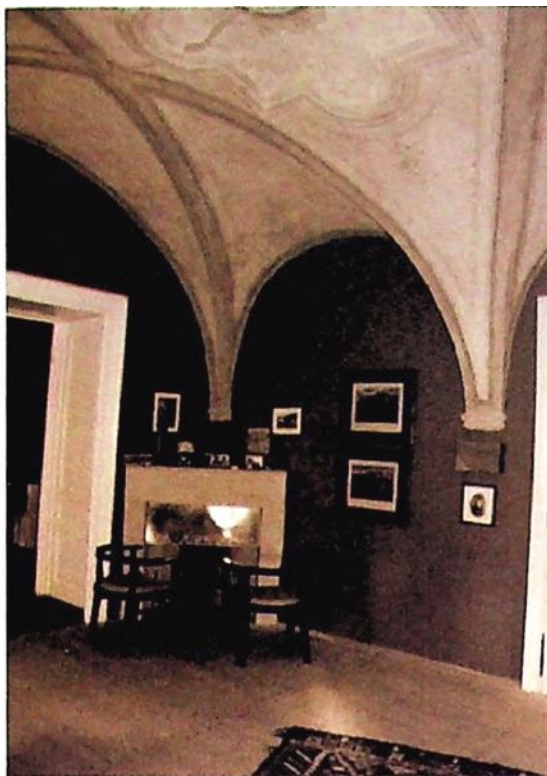
gül Mikes János, testvéreinek közreműködésével, 1634-ben titokban a zabolai megerősített udvarházba menekítette szerelmét, de a fejedelem az erdélyi törvények által szigorúan tiltott lányrablásért fej- és jószágvesztéssel sújtotta a három vakmerő fiút.⁵²⁹

A XVII. század második felében az udvarház birtokosa gróf Mikes Mihály, Háromszék főkapitánya volt, kúriájában nyert oltalmat kisgyermekkorában zágoni Mikes Kelemen, a Törökországi levelek szerzője. Azt kevesen tudják, hogy a színes falfestményekkel díszített zabolai épületben és fenyőfákkal zsúfolt kertjében, biztonságos körülmények között, többet futkározott Mikes Kelemen,

*Eredeti kályha Mikes Ármin régi nappalijában
(2012, Pozsony F.)*

*Mikes Árminné Bethlen Klementina
szobája napjainkban (2012, Pozsony F.)*

mint a leveleiben oly sokat sóvárgott és emlegetett szülőfalujában, Zágomban.⁵³⁰

A Mikes család udvarháza később is számtalan jeles eseménynek és látogatónak adott helyet. Például a XVII–XVIII. században gyakran ebben a tágas épületben tartották Háromszék közgyűléseit; a gubernium biztosai 1737-ben itt végezték el Háromszék lakosainak összeírását; gróf Mikó Imre, Erdély Széchenyije is itt született, 1805. szeptember 4-én.⁵³¹ A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium vezetősége a művelődéspolitikus születésének századik évfordulóján, nagyszabású ünnepséget szervezett itt, amikor szülőházának fa-

lára impozáns emléktáblát helyeztek, azonban a falubeli csöcselék 1944-ben elpusztította a sötét márványból készített emlékjelt.⁵³²

A XIX. század közepén a Mikes család gazdasága látványosan gyarapodott, ezért a régi lakóépület már nem volt elég tágas a nagy vendégjárásokra. Mikes Benedek a család udvarházát gyökeresen átépíttette, megnagyobbíttatta és kastélyszerűvé varázsolta. Az 1867-ben befejezett munkálatok voltaképpen nem érintették az eredeti épület magját, mert arra csak egy manzárdrészt emeltek lakószobák számára, a közepén pedig hatalmas, fölülről világított lép-

Kastélypark 1907-ben (Papp Ferenc, SZNM)

csőházat alakítottak ki. Nem semmisítették meg az oszlopokon álló nyitott tornácot sem, csupán annak földszintjét a homlokzaton két boltíves nyílással látták el, oldalfalain pedig két négyszögű bejáratot építettek.⁵³³ „Az épület historizáló jellegét erősíti, hogy hangsúlyos vakolatpárkányokat és ablakereteket kapott. A korszak építészeti újításai közé tartozik a kívülről is jól látható felülvilágító, amely üveges falaival a tető fölé emelkedik.”⁵³⁴

Napjainkban egészen különleges képet nyújt a magas, toronyszerű, háromszintes, kiugró tornác. Orbán Balázs látogatásakor annak földszintje még tömör volt, majd csak a következő évtizedben végzett átépítéskor nyitották ki. Amíg az első emeleten a régebbi oszlopos tornác köppillérjeit finoman faragott reneszánsz indák és levelek díszítik, ad-

dig az 1867-ben készített második szint tornácán a pillérek csak sima kiképzésűek, és a köztük lévő nyílásokat üvegablakokkal rakták be.⁵³⁵ A négyszög alaprajzú, háromszintes tornác oromfalán Mikes Benedek és második felesége, Moser Sophia (1838–1920) címerei láthatók.⁵³⁶

Valószínű, hogy ekkor dobhatták ki a XVII. század elején használt kandallók csempéit, amelyeket az átépítés alkalmával már ausztriai fajanszkályhákra cseréltek.⁵³⁷ Az első emeleti nagyteremben napjainkig fennmaradt egy olyan historizáló cserépkályha, mely a német reneszánsz formavilágát tükrözi.⁵³⁸

Mikes Benedek nemcsak a családnak kényelmet nyújtó kastélyt alakította át, hanem az épület környékét is. Az általa megkezdett parkrendezést később fia, gróf Mikes Ármin folytatta és fejezte be,

Konteszek ökrös szekéren

amit egy 1930-as évekből fennmaradt átalakítási terv bizonyít. A XIX–XX. század fordulóján itt dolgozott Achille Duchene, neves francia kerttervező mérnök is.⁵³⁹ A régi és az új kastély, valamint a különböző gazdasági és irodai épületek körül hatalmas, tizenhat hektáros parkot létesítettek a Pérászkának nevezett hegy déli oldalában, amelynek lábainál a Zabola-patak folydogál.

A viszonylag csekély vízű, de gyakran hirtelen megáradó patak jobb oldalán, a fokozatosan emelkedő hegyoldalban nagy gonddal mesterséges teraszokat, azokon pedig tenispályákat, játszótérket alakítottak ki. A teraszokat faragott kőlépcsőkkel kötötték össze, a kertet minden irányban átszelő utakat élő sövények és fák szegélyezik. A széles tera-

szokból, kőlépcsőfeljárókból, színes virággyásokból, gereblyézett sétányokból, tenispályákból, tavakból és ritka fákból kialakított hatalmas park korabeli pompáját a gróf Mikes Árminné Bethlen Klementina által 1897–1899 között készített képes album fotói örökítették meg, amit napjainkban a Bod Péter Megyei Könyvtár őriz Sepsiszentgyörgyön.⁵⁴⁰

Az udvari kapunak nevezett főbejáratról az 1892-ben ültetett gesztenyesor vezet a patakot átívelő hídig, amelynek bal oldalán ma már elhanyagolt, kisebb virágos park található. A bejárat melletti úgynevezett francia sarok körüli hársrondó elsősorban kis- és nagylevelű, valamint ezüst hársfajok egy-egy sorából áll. A kastély kertjébe bevezető út jobb oldalán látható a Vajda-ház, amelyben az utóbbi fél évszázadban egészségügyi központot rendeztek be. A patakon átívelő híd szomszédságában állt a márványpadozatú istálló, ahol a két világháború között fonoda és ványoló, 1945 után pedig a kezelőközpont iskolája működött. Az új kastély felé vezető sétányokat alacsonyan nyesett lucfenyősövények díszítik, a gazdasági utakat elsősorban gyertyánsorok szegélyezik. Gróf Mikes Ármin 1910–12-ben egy új, kétemeletes, faerkélyekkel ellátott kastélyt építtetett, melynek alsóbb szintjein vállalkozásainak irodái kaptak helyet, emeletein pedig külföldi vendégek fogadására alkalmas szobákat rendeztek be. A régi kastély fölött található az a Svájci-ház, amelyet alpesi faházak mintájára, a XIX. század végén készíthettek az 1900-as párizsi világiállításra. Onnan a bécsi Práterbe szállították, ahol gróf

Fenyőfa telepítése 1907 telén (Papp Ferenc, SZNM)

Mikes Ármin megvásárolta, majd zabolai kertjében újra felépíttette. A felesége által készített fényképalbum azt tanúsítja, hogy a most is látható Svájci-ház helyén korábban egy jóval kisebb, szintén alpesi lak állt.⁵⁴¹

Gróf Mikes Ármin 1875-ben még gyermekként megcsodálhatta a szomszédos Imecsfalván berendezett Cserey-féle múzeumi gyűjteményt. Később kastélykertjének északi részén kőtárat alakított ki, ahova behozatta a környéken lebontott udvarházak értékesebb faragványait. Így menekültek meg a pusztulástól a már bemutatott zabolai Basa család, a kisborsnyói Tompa família kúriájának reneszánsz stílusú kőelemei.⁵⁴²

A kastély kertjének rendezése közben úgy változtatták meg a patak medrét, hogy az áthaladjon a parkon, és folyamatosan friss vízzel táplálja a mesterséges tó vizét. A grófi család már a XIX. század elején halastavat alakíttatott ki a patak jobb oldalán, amelynek medrét agyaggal dögölték le, ide a víz egy kisebb árkon át csörgedezik a patakból. A mesterségesen létrehozott tó vizén hattyúk úsztak, tavirózsák lebegtek, a közepén formált szigeten pedig egy sajátosan kiépített barlangban barnamedvék, a fákon mókusok tanyáztak, a család tagjai és vendégei különféle tutajokon és csónakokon közelíthették meg rejtékelyüket.

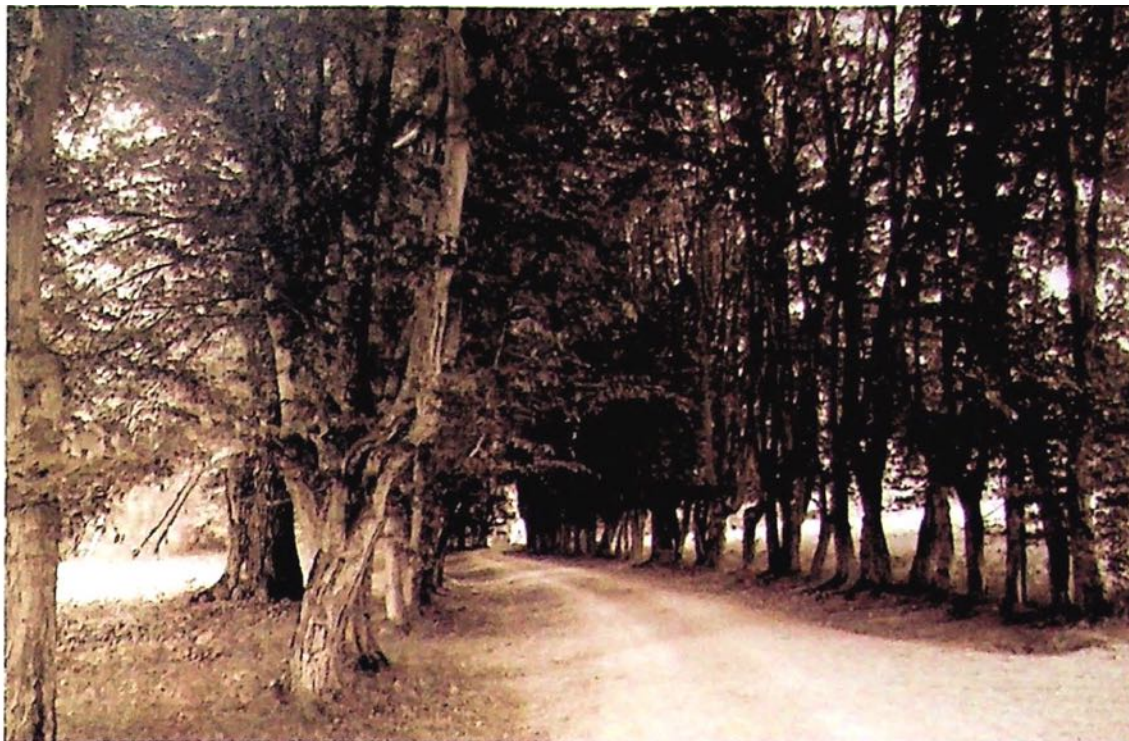

Az első svájci-lak (1897, Mikes Árminné Bethlen Klementina)

A patak partjait víztűrő égerek, füzek, jávorfák, májusfák szegélyezték. Bár a kastély körül tudatosan megőrizték a helyi növényeket, számos ritka fafajt is meghonosítottak. Így még napjainkban is találkozhatunk a parkban veresgyűrűs sommal, aranyvesszővel, virágos körisfával, kecskefűzzel, ciprusfélékkel, sós-kaborbolyákkal, parlagi rózsákkal, szirti gyöngyvesszőkkel, bodzafélékkel, hóbojókka, tiszafákkal, szürke luccal, szerb fenyővel, kaukázusi jegenyefenyővel, mesterséges alakváltoztatással megformált kilenctörzsű óriástujával. Dr. Kovács Sándor az 1980-as években még összesen 65 fa- és cserjefajtát azonosított a kastély parkjában. Neves botanikusok az elmúlt évtizedben itt összesen 170 nő-

vényféleséget, 24 növény családba tartozó 66 fás növényfajtát írtak le. Közülük számos ritkaságot is: például az észak-amerikai tengerparti fenyőt, a keleti homokfenyőt, a Bosznia-Hercegovinában honos szerb lucot, valamint az Egyesült Államokban előforduló feketediót stb.⁵⁴³ A Mikes uradalom déli szomszédságában fekvő telken olyan kertészetet rendeztek be, ahol nemcsak konyhanövényt, hanem olyan ritka virágokat is termesztettek, amelyekkel beültették a park virágágyásait.

A mesterséges tó nyugati oldalán, a temető felé hirtelen emelkedő domboldalt a zabolaiak napjainkban is Szivárvány-rétnek nevezik, amelyet a második világháborúig gondosan ápolt, idősza-

Fák boltíve alatt (2012, Pozsony F.)

konként színét és formáját váltó, virágos, úgynevezett japán szőnyeg ékesített. A helyi szájhagyomány szerint Mikes Ármin kertésze Stöckl mérnök volt, aki úgy alakította át a kastély természetes környezetét, hogy az minden évszakban meglepetésekkel kápráztatta el a látogatót. A kastély csendes és őrzött parkjában számos madár talált otthonra, így például héja, karvaly, egerészölyv, cinke, vörösbegy, vadgerle, kakukk, szürke küllő, nagy tarka harkály, füsti fecske, szarka, széncinege, csuszka, fenyő- és énekes rigó, barázdabillegető.⁵⁴

Hasonló gondossággal és nagy szakértelemmel kialakított parkok voltak hajdanán Háromszéken gróf Kálnoky Félix kőrispataki, báró Szentkereszty Béla

árkosi, Seethal Ferenc sepsiszentiványi, Béli Tivadar bodolai, a Dániel család vargyasi uradalmi központjában és Hídvégen a Nemes-kúria mellett.⁵⁵

A kastély szalonjában 1944-ig állt az a zongora, amelyen Liszt Ferenc is játszott. Mivel a grófi család a második világháború végén elmenekült a Kárpátokon át betört szovjet csapatok elől, a falubeli csöcselék kifosztotta a Mikes-kastélyt, bútorainak nagy részét elpusztították, berendezési tárgyait ellopkodták, értékes kéziratokat őrző könyvtárát pedig elégették. Nádor Tamás *Liszt Ferenc életének krónikája* című könyvében azt írta, hogy a világhírű zeneszerzőt és zongoristát 1846. november 21-én a Mikesek zabolai kastélyába vitték rövid

Tó a kastélyparkban (2012, Pozsony F.)

pihenésre.⁵⁴⁶ László Ferenc, hazai zenetörténész határozottan cáfolta, hogy Lisztnek a november 20-án Nagyszebenben megtartott koncertje és Kolozsvárra való megérkezése (november 24.) között lett volna ideje Zabolán pihennie és koncerteznie. Valószínűnek tartja, hogy Liszt Ferenc a Mikes család kolozsvári vagy Mikes János magyarcsesztvei házában játszhatott azon a zongorán, amit később a zabolai kastélyba vittek, napjainkban pedig a Román Zene Múzeumában őriznek Bukarestben. Ugyanakkor kihangsúlyozzuk, hogy Liszt Ferenc nem Zaboláról az Ojtozon át utazott a román fejedelemségekbe, hanem Nagyszebenből a Vöröstoronyi-szoroson át előbb Bukarestbe, majd onnan 1847. januárjában Foksányon át Jászvásárra.⁵⁴⁷

A romániai kommunista hatalom a Mikes család ősi hajlékát 1948-ban álla-

mosította. A kastélyban kezdetben egy állami mezőgazdasági vállalat székhelye működött, majd rövid ideig a bukaresti nyomdaipari központ üdülőjeként használták. 1951-től az országos szakszervezeti szövetség nyaralójaként, 1965-től tuberkulózisban szenvedő iskolás gyermekek gyógyhelyeként, 1979-től kiskorú májbeteg utókezelő intézeteként működött. A gyógykezelt gyerekeknek iskolát is kialakítottak az épületben. 1989-től felnőttkorú ideg-, illetve szenvedélybeteg szanatóriuma a volt Mikes-kúria. Elsősorban a gazdáltság s a közöny miatt az 1990-es években rohamosan pusztultak parkjának hajdani faritkaságai, épületeinek állaga pedig jelentősen megromlott. Gróf Mikes Katalin csak tíz éves pereskedés után, 2005-ben vehette birtokba őseinek kastélyát és annak parkját. Azóta, fiaival együtt rendre helyreállítja

annak ingatlanjait és környezetét, s azokban pedig igényesebb turisták fogadására alkalmas tereket alakítottak ki, ugyanakkor különböző kulturális eseményeket (koncerteket, kiállításokat, színházi előadásokat, könyvbemutatókat, konferenciákat, néptáncfőest stb.) szerveznek.⁵⁴⁸

Másik fontos helyi műemlék, a református vártemplom a falu központjában áll. Amikor Orbán Balázs a XIX. század közepén meglátogatta Zabolát, a falu öregeitől megtudta: a protestáns gyülekezet egy hajdan itt álló ősi vár köveiből építette fel a híveket ma is szolgáló református úrházát.⁵⁴⁹

A mai vártemplom méreteiből, belső terének sajátos kialakításából, az egyes földrengéseket követő átépítések alkalmával előkerült elemekből – például ajtókból, bordákból – a művészettörténészek arra következtettek, hogy a zabolai református templom az erdélyi késő gótikus építészet XV. századi jellegzetes emléke. A Székelyföldet 1473-ban pusztító földrengés – véleményünk szerint – a zabolai templom alapos átépítését is szükségessé tette. Azonban a tágasabb és a világosabb tereket kedvelő francia gótika a Székelyföldre csak megkésve jutott. Hatására a korábbi kisméretű istenházat településünkön is jelentősen nagyobbították, az épület félköríves szentélyét sokszögű lezárással meghosszabbították, déli oldalfalán pedig csúcsíves ablakokat nyitottak. A kifelé szélesedő, magas, csúcsíves ablakok ívmezejét egyszerű, de változatos – például kereszt, kör, négyosztatú kör, lóhere – formájú mérművek töltik ki. Az ablakok osztólécei egészen napjainkig

épségben megmaradtak. Párhuzamai a szomszédos Gelence és Kézdiszentlélek római katolikus templomaiban is fellelhetők.⁵⁵⁰

Az azonos szélességű hajóból és szentélyből álló, gondosan keletelt templomteret – harmincszor nyolc méter – csak a csúcsíves jellegű diadalív tagolja. A korábbi középkori úrházát később magasíthatták, mert az épület oldalfalai felfelé haladva elvékonyodnak. A szentély mennyezetét a XV. századtól bordás hálóboltozat díszíthette: falában ma is láthatók azok a durvábban megfara-gott gyámkövek, amelyek egyértelműen a késő gótikus hálóboltozat meglétét jelzik.⁵⁵¹ A szentély külön érdekességét alkotják a férfifejeket ábrázoló gyámkövek. A helyi szájhagyomány tatárfejeknek emlegeti őket, régebben különös hiedelem kapcsolódott hozzájuk. A zabolaiak szerint, ha egy áldott állapotban lévő asszony hosszú ideig csodálta a pogány tatárfejekre hasonlító gyámköveket, elveszíthette magzatát.

Az 1977. évi földrengés után néhány agyagból égetett tartóbordadarab került elő a vártemplomban, és láthatóvá váltak a szentély falában a gyámkövektől fölfelé induló boltívek vonalai is. A tüzetesebb falvizsgálatok során szintén ugyanekkor, a szentély délkeleti részében egy kisebb méretű, rusztikus kiképzésű, gótikus szentségtartófülke bukkant elő. A földrengés által okozott repedések mentén a szentély északi falában egy XV. századi vállköves, késő gótikus, homokkőből faragott sekrestyeajtó keretei körvonalazódtak. A javítások idején ezt a szószék melletti ajtót

kibontották, a férfiak azóta itt járnak be a templomba. Ugyanekkor előkerült egy másik, korábban szintén befalazott, szemöldökgyámos ajtókeret is a hajó északi falának közepén.⁵⁵²

A szentély és a hajó találkozásánál, a szószék nyugati lábánál napjainkban egy falból kiemelt, késő gótikus és kora reneszánsz elemeket egyaránt tartalmazó szentségtartófülkét láthatunk. A helyiek emlékezete szerint a XIX. század végén tűzvédelmi szempontból a szentély keleti részén egy újabb ajtót vágtak a férfiak számára, és a diadalív bal lábánál helyezték el a falból előkerült kő szentségtartót. Annak egyes építészeti elemei – például: fülkéje szamárhátíves záródású – még a gótikára emlékeztetnek, de a felső részét díszítő egyik karéjt már reneszánsz rozetta tölti ki, ugyanakkor a négy karéjt befogó körív is reneszánsz levélformában végződik. A fülke alatt egy később bevéselt felirat látható: *H. DE TORIA AN. 1602.*⁵⁵³

A XVI. században Itáliából elterjedt reneszánsz stílus Erdély legkeletibb részébe is eljutott. A zabolai templom déli és nyugati bejáratát Háromszéken a legszebbek közé számítható kora reneszánsz, homokkőből faragott, egyenes záródású ajtókeretek díszítik. Bár ezek nagyrészt reneszánsz profilozásúak, pálcatajgaik még gótikus modorban metszik egymást. A zabolai ajtók kiképzése megegyezik a sepsiszentgyörgyi református vártemplom déli oldalán látható ajtókeretek stílusával, párhuzamai felbukkannak a kolozsvári Farkas utcai református templom déli, valamint a dési római katolikus istenháza bejára-

tánál is. Az 1802. évi földrengés után a déli ajtó elé ötkaréjos barokkos oromfalú, oldalt két-két boltíves nyílással ellátott portikuszt építettek.⁵⁵⁴

Mivel a zabolai református vártemplom dongaboltozata a vidéken gyakori földrengések miatt többször megrongálódott, a XVIII. században azt lebontották, majd helyébe reneszánsz stílusú, festett, virágokkal díszített fenyődeszkából mennyezetet építettek. Napjainkban a fehérre meszelt templombelső igazi ékessége a hajó és a szentély mennyezetét díszítő, 1772-ben elkészített százhuszonnégy festett kazetta. Festőasztalosának nevét még nem ismerjük, de a református egyház korabeli jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a megrendelők elsősorban közhalmi és barcasági szász mesterekkel dolgoztattak. Feltételezzük, hogy az eklézsia kiadásai között azért nem szerepel a festő-asztalos bére, mert azt Teleki Krisztina grófnő közvetlenül, neki fizethette ki, tehát csak az ő számadáskönyvéből (volna) kideríthető az 1772-ben Zabolán dolgozó mester neve.⁵⁵⁵ A hajó mennyezetét olyan antropomorf napmotívum ékesíti, melynek a szélein körbefutó felirat a patrónusokról tanúskodik: *“Az egész menyezetel egybe csináltata gróf Teleki Kristina aszony N(agy): M(éltóságos): Toldi Ad(a) m H(itves): Társa.”* A szentélyt és a hajót elválasztó csúcsíves diadalív fölötti felirat pedig a mennyezet készítésének évét örökíti meg: *DEO TRIUNO ANNO 1772 DIEBUS AUGUSTI CSINALTATOT.*

Mihály Ferenc, festőrestaurátor azt feltételezi, hogy a zabolai mennyezetet és a templom nyugati karzattmellvéd-

jét, elsősorban szembetűnő hasonlósága alapján, ugyanaz az oklándi Asztalos József készíthette, aki a köpenci templom régebbi felét festette 1767-ben. Szakszerű kutatásai alapján állapította meg, hogy a zabolai, köpenci, homoródoklándi és a töredékesen fennmaradt homoródszentpéteri táblákat ugyanazon festő-asztalos műhely tagjai készíthették. Kiemeljük, hogy a felsorolt magyar falvak viszonylag mind közel fekszenek Köhalomhoz, ahol nagyon jelentős szász festőközpont működött.

A zabolai festett mennyezet a régi gelencei és az időközben lebontott makasai templom kazettáihoz hasonló, igen becses művészettörténeti érték. A hajó késő reneszánsz stílusú kazettáinak mintái nem ismétlődnek, mindegyik táblája más. Általában centrális, átlós vagy kétrészes szimmetriájú, vázába helyezett, nagy virágos díszítésű csokorminták váltják egymást. Néhány kazetta felületét egy-egy sarokból kiinduló, kecsesen hajlított, virágokkal díszített ág tölti be. Igen gyakoriak az olasz koszorúkra emlékeztető kompozíciók, melyeknek közepén kisebb virágkompozíciók láthatók.⁵⁵⁶ Csak egyetlen táblán fordul elő kétfejű sas- és kígyóábrázolás. Szinte csoda, hogy újrafestés vagy szakavatott restaurálás nélkül, még mindig jól láthatók motívumaik.⁵⁵⁷

A hajó mennyezetének ornamentikája jóval változatosabb, gazdagabb rajzolatú, és mivesebb alapformákra épül, mint a szentélyé. A református egyház anyakönyve szerint a sanctuarium jóval szerényebb ornamentikájú kazettáit Csutak Ferenc lelkészisége idején, 1759-ben készítették. Mivel azok időközben

Tatárfejes gyámkö (1997, Dimény Attila)

erősen megfakultak, ezért 1772-ben, a hajó mennyezetének festése idején, azokat is felújították. „Ennek felette a Sanctuarium felett való mennyezetnek festéke a Nagy költsége után is az Ekléziának a rossz munka és gondatlanság miatt haszontalan lévén meg fejededett csak hamar, azért is midőn az egész templom mennyezetét le rontatták, eő Nagyságok (Teleki Krisztina és fia, Toldi Zsigmond – a szerző megjegyzése) meg nem szenvedték, hanem a többivel együtt ujjonnan festették: ujj ajtokot zarokkal, ujj katedrát tsinaltattak, sőt a templom tserepezetét is, hibás lévén, elbontaták és megujtatták.”⁵⁵⁸ Az egész mennyezet színhatása kellemes, nyugodt, bár a szász festett bútorokon is gyakori sötétzöld alapszín kissé szokatlanul hat.⁵⁵⁹

A megnevezett patrónusok költségén ugyanakkor cserélték ki a templom régebbibútorzatát is: „arégiaszszonyember ülőszékek, melyek tsak 34 darab bornák-ból állók voltanak, kihányattatván ujj könyöklős ülő székek tsinaltattanak, egy ujj Grófi és grófné székek a Sanctuariumon kívül, úgy a Sanctuariumba ujj

papi kalapos szék ellől ujj festett szék. A férfi székek is meg erősítették, kívül meg is festettek... Az orgonát és a katedra felett való koronát is gróf Tholdi Ádám úr özvegye, Teleki Krisztina tsináltatta a magok költségén.”⁵⁶⁰

Ugyanakkor készített virágos kazetákat láthatunk a hajó nyugati, hajdánán leányok által használt karzatán is. A templom szentélyének keleti szegletében 1764-ben építették a karzatot, melynek most is látható kazettái a millennium tiszteletére 1895-ben készültek. Formaviláguk gyökeresen eltér a nyugati kar stílusától. Kónya Ádám véleménye szerint a régebben fiúk és legények által használt kórust valószínűleg a szacsvai református templom eddig még azonosíthatatlan mestere készíthette.⁵⁶¹ A templom déli portikusza alatt 48, tornya alatt pedig 49 olyan kisebb méretű táblakép látható, amelyeket Mátyás Csekme Ida és fia, Mátyás József készített 1980-ban.

A vártemplom a XVIII. századig fontos védelmi szerepet is betöltött. Feltehetően már előzően, a XVI. században az erdélyi szász templomokhoz hasonlóan, a hajó és a szentély fölött e célból egy külön szintet alakítottak ki. Az úrháza kerületén körbefutó mellvédet fordított kulcslyukakra emlékeztető lőréses törték át, alsó felében pedig szuroköntő nyílásokat építettek. Ezt a védelmi folyosót – a millenniumi ünnepségre készülve – a XIX. század végén lebontották, de a szuroköntőket külső ornamensként meghagyták. A kőből készített új koronázópárkányt már közvetlenül az ívsor fölött, az eresz alatt alakították ki.⁵⁶²

Az 1977. évi földrengést követő javítások alkalmával a fordított U alakú szuroköntőket durva betongyűrűvel szeltek át, éppen ezért a hajdani védelmi folyosónak napjainkban már csak a rézsúsen lecsapott gyámjai láthatók. A templom falait kívülről egykor karcsú támpillérek erősítették, melyeknek szegletét kváderkövekből rakták, és mindegyiket kettős, kőből faragott vízvezetővel látták el. Az említett lőréses és szuroköntős védelmi mellvéd egyrészt a támpillérekre, két pillér közt pedig egy-egy gyámra támaszkodott. Így a két pillér között ritmikusan két-két szuroköntő kapott helyet.⁵⁶³

A református templom épületét kívülről ovális alakú, lőrésesekkel, szuroköntőkkel és belső védelmi folyosóval ellátott várfal övezte, amelyet feltehetően a XV. század végén, legkésőbb a XVI. század elején építettek. Azt vizesárok vette körül, melyet a közeli felduzzasztott patak táplált. A XVIII. században a vizesárokkal védett épületbe még csak hídon át lehetett bejutni. A református eklézsia matrikulájának egyik 1764. évi bejegyzése az előbbi így örökítette meg: *„a vár leomlott kőfala felépültetett, a várba vivő szolgáló ujj híd építettetett”*. Orbán Balázs az alábbiakat jegyezte fel: *„A várárok, mely ez erődöt környezte, s melybe a Zabola pataka beereszthető volt, öreg emberek állítása szerint néhány évtizeddel ezelőtt még épségben volt. Sőt egyik lőréses bástya is még fennállott. Most azonban az árkokat betöltötték – mert Háromszéken minden talpalatnyi föld értékesítve van –, és beépítették, kertté, udvarrá alakították, a szabad téren pedig medrébe tavak*

gyűltek össze; de ha az ember e vonalon ásatásokat tesz, mindenütt régi, szilárd falazat nyomaira akad.”⁵⁶⁴

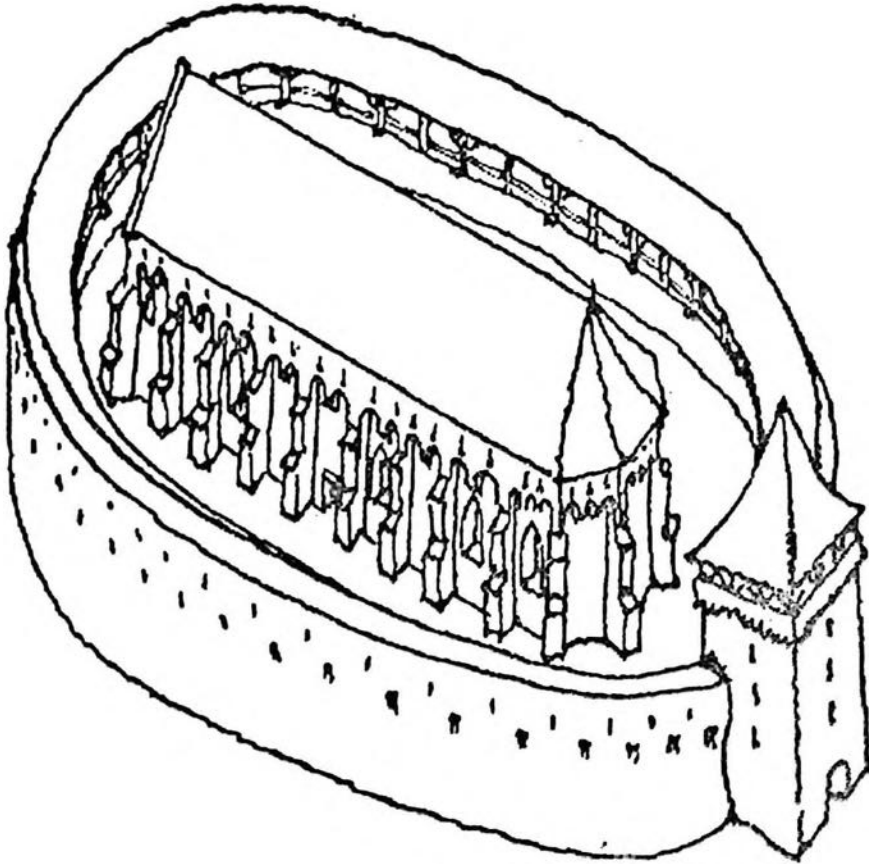
Erdély kiemelkedő XX. századi művészettörténésze, Kelemen Lajos 1916-ban írt tanulmányában azt hangsúlyozta, hogy Háromszéken „csupán a bölöni, illyefalvi, kézdiszentléleki, lemhényi, nagyajtai, sepsiárkosi, sepsiszentgyörgyi és zabolai (templomvár – a szerző megjegyzése) volt a kőfalakon kívül bástyákkal is ellátva.”⁵⁶⁵ Feltehető, hogy a zabolai templomot övező erőd szerkezetében a kaputornyon kívül bástyák is lehettek, ezt azonban már csak alapos régészeti kutatás tudná bebizonyítani. A helyi szájhagyomány azt is emlegeti, hogy a vártemplom hajója alatti kriptát egy boltozott alagút kötötte össze Basa Tamás kúriájával és az erdő melletti temetővel.

A várfal magassága a helyiek szerint valamikor elérte a nyolc métert, eredetileg azonban a templomfedél csúcsáig emelkedett. Alapja száznyolcvan centiméter széles. Méreteit tekintve a többi háromszéki – a sepsiszentgyörgyi, a sepsiillyefalvi, az uzoni, az alsócsernátoni, a feltorjai és a gidófalvi – vártemplomhoz hasonló. Az 1802. évi földrengés után a romos várfalak felső részét 1838-ban lebontották, majd a megmaradt részt kívülről kilenc vasos támpillérrel megerősítették. Északnyugati része az 1940-es majd az 1977-es földrengés következtében kétszer is leomlott, s ezeket a falszakaszokat már vékonyabbra építették vissza. A templomvár nyugati falát 1836-ban átvágták és egy új, tágas kaput alakítottak ki, amelyet napjainkban elsősorban az asszonyok

használnak. A férfiak rendszerint a keleti oldalon elhelyezkedő kaputorony alatti ajtón járnak be a templomba.⁵⁶⁶

A hagymakupolával fedett mai harangtorony a középkori várfal szerves részét alkotó kaputoronyra épült. A hajdani kapuzat két-három emeletből álló, lőrészekkel ellátott zömökebb torony lehetett, tetejét pedig – a többi háromszéki és barcasági példához hasonlóan – nyitott figyelőerkély és sisaktető zárhatta.⁵⁶⁷ Mivel a tornyot 1666-ban vilámcsapás érte, még ugyanabban az évben Basa Tamás azt helyrehozatta, majd Bethlen Mihály és felesége, Vay Erzsébet, a zabolai eklézsia akkori patrónusai, 1699-ben még két öllel megmagasították. Mivel a kaputornyot 1744-ben egy újabb földrengés megkárosította, csakhamar lebontották, és újraépítését Pap László lelkészsége idején, 1778. május 16-án már be is fejezték. Ugyanakkor a torony gombjába az épület történetével kapcsolatos újabb szöveget helyeztek, s a templom falainak védelmére még hét új pillért is építettek.⁵⁶⁸

A gombirat szerint az építkezést akkor Pauer András pallér vezette, bérét – 448 forintot – az egyházközség fizette. Az ácsmunkákat pedig az az uzoni Szabó János irányította, akit az egyház anyakönyve szerint 75 forinttal javadalmaztak. A munkálatok végén Kelemen János oskolamester órát helyezett el a toronyban, a költségeket pedig gróf Mikos Zsigmond fedezte. A tízőles új torony keleti felére akkor a következő verses feliratot vésték: *Ezer hétszáz hetven nyoltzban lásd hogy épült, / Ó fundamentumán e Torony el készült, / Tsupán*

A zabolai templomerőd rekonstrukciós rajza (Gyöngyössy 1994.82.)

Eklézsia költségével szépült, / Másoknak a feje ebbe meg nem őszült. / Azért kik most éltek, s ezentúl születtek, / A jó Istent ezért szívből ditsérjétek, / Menkő, földindulás ne érje, kérjétek, / Mint két régibb tornyot, mind kettőt itt érték.

1802. október 26-án a déli órákban Zabolát és környékét olyan „rettentes nagy földindulás” sújtotta, amely a tornyot ismét súlyosan megrongálta. Az 1803 tavaszán kezdődött újjáépítést

most már Müller Ignác pallér irányította. A munkálatokat nyár elejére már be is fejezték, ugyanakkor a templomot kívülről hét vaskos oszloppal erősítették meg. A várfalak helyreállítása egészen 1812-ig tartott, a toronyé pedig 1817-ben fejeződött be, ami elsősorban Hadnagy László, zabolai megyebíró kiváló szervezőmunkájának volt köszönhető. A költségek nagyobb részét Darnóczy Jánosné, Naláczi Anna adományai

fedezték. 1822-ben a vártemplomot kifestették, és itt tartották az erdélyi református egyház zsinatát.⁵⁶⁹

A következő évben, 1803-ban tűzvész pusztította, 1838-ban pedig újabb földrengés rázta meg a vártemplomot. Ezt követően visszabontották a külső falakat, és örökre megsemmisítették az úrháza középkori eredetű védműveit. A megrongálódott tornyot 1846-ban, Lukácsffi Lajos lelkészisége idején ismét elbontották, és egy év múlva, 1847-ben már tizenhat öl magasra emelték, tetőzetét pedig immár bádoggal fedték. Mikes Benedek és felesége adományával 1867-ben a tornyot újból kiigazították és fehérre meszelték. A zabolai vártemplomot 1940-ben enyhébb, 1977-ben pedig egy újabb, erősebb földrengés károsította. Mivel a templom északi falai veszélyesen sérültek, a mészrétegek alól középkori faragványok és XVII. századi felirattöredékek kerültek elő. A szakszertlenül végzett helyreállítást 1980-ban fejezték be.⁵⁷⁰

Az egyházközség jegyzőkönyve szerint az eklézsia 1773-ban új orgonát építtetett a maksai származású Kelemen János oskolamester szorgalmazására, aki maga is kiválóan játszott a hangszeren. Az 1835-ös vizitációs jegyzőkönyv örököltette meg, hogy 1828-ban már egy másik, nyolc „mutatós” orgonát is készíttetek. 1929-ben Einschek Károly brassói mester kettős kézi billentyűzetű, sűrített levegővel működtetett új orgonát építtet, amelyet ma is használ a gyülekezet.

A vár tornyában régebben ágyúk is álltak. Az 1752. évi vizitációs jegyzőkönyvben „egy szakállas puskát” vettek

leltárba. Az 1835. évi egyházlátogatás-kor még létezett egy tarack (mozsárágyú) is, melynek faágya akkor már hiányzott. Ugyancsak az előbbi jegyzőkönyv szerint „...*van a Toronyban 3 Harang és egy Csengetyű. A nagyobb harang 7 mázsás, melly ujra önttetett 1771-be. A középső 3 mázsás, készitetett 1558-ba. A kisebb 2 másás készitetett 1716-ba. A csengetyű 25 font, mellyet Méltóságos Gróf Mikes Sigmondné Ugron Juliánna asszony Ő Nagysága ajándékozott a nemes megyének.*”

Zabolának a fenti jegyzőkönyvben említett, közepes méretű és súlyú harangját brassói mesterek öntötték 1558-ban. Külső magassága kívül ötvenöt centiméter, külső átlója ötvenhét, a belső harmincegy és fél centiméter. A harang vállán kétszeres sima bordakeresztben arányosan elosztott számjegyek jelzik készítésének évét: 1558. Az egyes számokat a következő díszítőelemek választják el egymástól: jobbra néző szakállas, turbános férfi feje; szíjvég- vagy könyvkapocs-szerű tárgy lenyomata; plakett turbános férfifejjel. A zabolai reformátusok e nagyon értékes középkori harangjukat 1927-ben eladták a kézdialbisi gyülekezetnek.⁵⁷¹

A toronygombban talált okirat szerint Basa Tamás 1644-ben készíttette a torony legnagyobb, hét mázsás harangját, de két év múlva a villám azt is súlyosan megrongálta.⁵⁷² Éppen ezért egy évszázad múlva, 1771-ben Teleki Krisztina és Toldi Zsigmond költségén azt újraöntötték. A református közösség kisebbik, kétmázsás harangját Johann Michael, brassói szász mester öntötte 1716-ban.⁵⁷³

Az 1835. évi vizitációs jegyzőkönyv szerint az egyház birtokában volt még egy huszonöt font súlyú csengettyű is, amely a vártemplom déli szomszédságában, a négyszobás, kőből épített úgynevezett tanulóház, azaz az iskola oldalán volt elhelyezve. Később, a XIX. század második felében, amikor megépült a községi iskola, annak tetején, egy deszkából épített tornyocskában kapott helyet. A XX. század második felében már csak akkor húzták meg, amikor az iskola végzős diákjait búcsúztatták.

A református egyház aranykönyvébe azt jegyezték be, hogy az első világháború idején a kisebb és a nagyobb harangot rekvirálták, utána csak az 1557-ben öntött öreg harang hívta híveit a templomba. Kónya Gábor, helybeli lelkész 1923-ban újabb harangok megvásárlására szólította fel a gyülekezet tagjait. A pap serkentésére a hívek olyan jelentős összeget gyűjtöttek össze, hogy abból sikerült megvásárolni egy kisebb, 179 kg súlyú, valamint egy 452 kg-os súlyú harangot. Mindkettő felirata a következő volt: *Istennek dicsőségére öntettek a zabolai református hívek 1923 évben.* A 235 kg-os harang felirata: *Isten dicsőségére öntették a zabolai egyháznak Demes Mihály és neje Butyka Mária 1923 évben.*

Az istentiszteletek előtt rendszerint háromszor harangoznak: azok kezdete előtt egy órával harangszó jelzi az eseményt, majd fél órával előtte húzzák az úgynevezett „gyülekezőt”, amikor a hívők elindulnak otthonról. Miközben a „harmadikot húzzák”, az asszonyok a nyugati ajtón át csendben bemennek a

templomba, és a padjukba állva röviden imádkoznak. Ezután leülnek a helyükre, és áhítattal hallgatják az orgonazenét. A férfiak a harmadik harangozás közben a torony előtt gyülekeznek, majd rendre kezét fognak a parókiáról érkező lelkésszel, aki a déli ajtón lép be a templomba. Ezt követően a férfiak a harmadik, a szentélybe vezető ajtón át, nemzedéki rendben, méltóságteljesen vonulnak be az istentiszteletre.

A XVII. század végén keletkezett jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy a vártemplomban csak az előkelő családok tagjai ültek a padokban, a hívők nagyobb része állva vett részt a ceremónián. Így az ülésrend csak a XVIII. század végén rögzült, és még napjainkban is tükrözi a református gyülekezet hajdani társadalmi, nemzedéki és nemi szerkezetét. A hajó padjaiban az asszonyok, a szentélyben a házas férfiak, a nyugati karzaton a lányok, a keletin pedig régebben a legények foglaltak helyet.

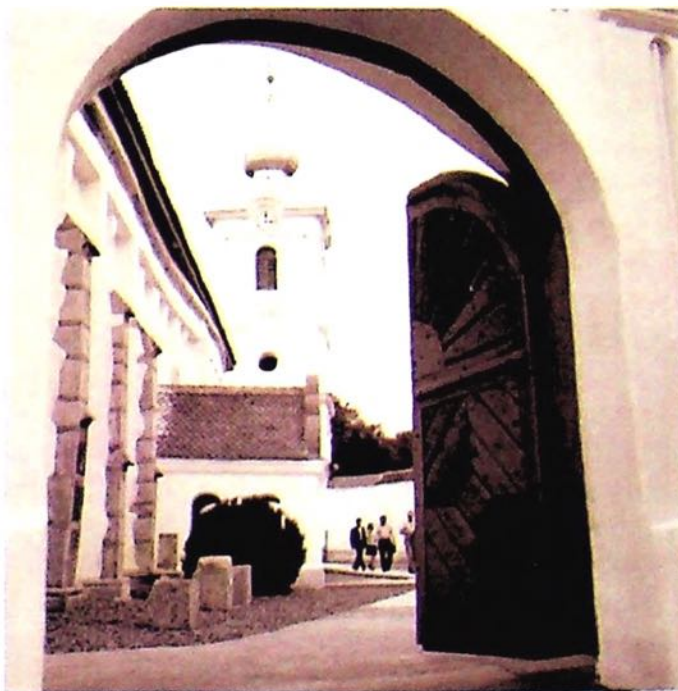
A hajóban és a szentélyben két, párhuzamosan elhelyezkedő padsort építettek. A bal oldali padsorokban a hajdani katona rendi, tehát határvédő lovas és gyalogos családok tagjai, a jobb oldaliakban pedig a hajdani jobbágyfamíliák leszármazottai ültek. A déli bejárat jobb oldalán a Mikes család karosszéke, a mellette emelkedő diadalív mögött pedig a megyebíró széke található. A déli bejáratnál szemben elhelyezett padot mindig a lelkész feleségének és családtagjainak tartották fenn. A szentély és a hajó első padjaiban általában a rangosabb és a vagyonosabb famíliák tagjai ültek.

Napjainkban is a református templomban zajlanak a zabolai emberek életútjának legfontosabb eseményei. Az újszülötteket hajdan már hat-hetes koruk előtt megkeresztelték. Az 1960-as évek elejéig keresztszülőnek általában barátokat hívtak, azóta többnyire a csecsemő szüleinek testvéreit vagy unokatestvéreit kérik fel erre a tisztre. Régen a szülők kereszteléskor otthon maradtak, és a gondosan bepólyázott kisbabát csak keresztszülei vitték a templomba. Ott a déli portikusz alatt megvárták az istentisztelet végét, majd csak ezután léptek be a diadalív alatt elhelyezett úrasztalhoz. A keresztelő után ugyancsak a déli ajtón keresztül távoztak. Amikor az apróság szüleinek a házába értek, a következőt mondták: „Pogánykát vittünk, kereszttyént hoztunk!”

A reformátusok egyik legnagyobb ünnepe a virágvasárnapon tartott konfirmáció, amikor az ifjak megvallják hitüket Isten és a gyülekezet színe előtt, s megerősítik azt a fogadalmat, amelyet szüleik és keresztszüleik a gyermekkori megkeresztelésükkor tettek. A konfirmált fiatalokat az egyházközség ekkor veszi fel soraiba, és megerősíti önjogú egyháztagságukat. A zabolai

A földrengés után (1978, Bortnyik György)

A református templom a helyreállítás után (1980, Bortnyik György)

A második világháborúban elhurcolt, majd Biatorbágyról hazahozott harang (1971, Bortnyik György)

fiúk és lányok a konfirmációjuk előtt régebben két évig jártak „kátéra”, miközben megismerkedtek a heidelbergi hitvallás tételeivel, de a templom szegleteivel is. A konfirmandusok vasárnaponként az istenháza közepén, közvetlenül az úrasztala előtt ültek. Az ünnepi szertartás előtt a lányok felsúrolták a padozatot, a fiúk pedig nyírfaágakkal díszítették fel a templom bejáratait és padjait. A felnőttek közösségébe való ünnepi befogadás alkalmával a konfirmandusok és a presbiterek helyét szigorú hagyományok szabályozzák.

Az úrvacsoravétel napjainkban is meghatározott sorrendben, nemi, nemzedéki és társadalmi csoportok szerint zajlik. Előbb az idősebb és rangosabb férfiak, majd a középkorú házások és legények járulnak az úr asztalához. Utánuk következnek az idősebb, tekintélyesebb családokból származó asszonyok,

fiatalabb menyecskék, végül a nemrég konfirmált lányok. A helyi református gyülekezet a közvélemény erejével mindig szigorúan megbüntette azt a tagját, aki ezt az évszázadok alatt kialakult rendet megszegte.

Ha Zabolán valaki elhalálozik, azt reggel és este a református templomból szaggatott harangozással jelzik három napon át a falu népének. A temetés kezdetére ugyancsak rövidebb harangszóval hívják az embereket. A koporsót nem viszik be a templomba, de ahogy a gyászmenet megközelíti az istenházát, harangzúgás kíséri a vonulást. Amikor az elhunytat leeresztették az erdő melletti temető frissen ásott sírgödörbe, elhantolása közben szintén a református úrháza harangjai búcsúztatják az örökre eltávozottat. Régi és szép hagyomány a faluban, hogy nemcsak a kálvinista, hanem a más felekezetű elhunytaknak is meghúzzák a harangokat.

A falu tornyában lévő harangoknak régebben különösen, de még ma is kivételes erőt tulajdonítanak. Úgy vélték, szavuk sokféle veszedelemtől óvja meg a közösséget. A XVIII. század végéig harangzúgással jelezték a kisebb-nagyobb tatár vagy török csapatok betörését. Amikor tűz tört ki a faluban, mindig a harangok riasztották a népet. Nyár elején harangozással igyekeztek elhárítani a gabonát elpusztító jégverést és „erős időt”. Utoljára 1989. december 22-én húzták meg hosszasan a torony három harangját, amikor a fellázadt bukaresti tömegek a gyűlölt román diktátort, Ceaușescut menekülésre kényszerítették.

FÜGGELÉK

I. Jeles zabolaiak

BETHLEN MIKLÓS (1642–1716)

Erdély egyik leggazdagabb és legnagyobb múltú családjának sarja 1642-ben született. Apja, Bethlen János, a fejedelemiség kiemelkedő politikusa, kancellár és történetíró, aki nagy gondot fordított fiának neveltetésére. Bethlen Miklós Gyulafehérváron, majd Kolozsvárt tanult, ahol Apáczai Csere János tanítványa volt, később bejárta Nyugat-Európát. Tanulmányait Angliában, Hollandiában és Olaszországban folytatta. Megfordult Oxfordban s II. Károly király udvarában. Ezután Párizsban tartózkodott, ahol személyesen találkozott Colbert-rel. Hazaérkezése után bekapcsolódott Erdély politikai életébe. Az irodalmat és a művészetet kedvelő, érzékeny protestáns főurat elismerték, magas állami tisztségeket viselt. A maga által tervezett bethlenszentmiklósi kastélyában számtalan külföldi vendéget fogadott. Zabolán kérte feleségül Kun Ilonát, akinek örökségét, a Basa-udvarházat szintén ő újjátarta fel és szépítette tovább a XVII. század végén.

Bethlen Miklós sohasem titkolta ellenszenvét a Habsburg-ház és a római

katolikus egyház iránt. Huszonkét éves korában éppen Zrínyi Miklós udvarában vendégeskedett, amikor a nagy hadvezér életét veszítette a Muraközben: egy vadkan megölte. Erdély korabeli arisztokratái közül Bethlen őrizte leghűségesebben az önálló és független államiság eszméjét. Jelentős része volt abban, hogy a XVII. század végén az osztrákok Erdélyt mint különálló egységet tagolták be az Osztrák Birodalomba.

1690-ben jelentős szerepet játszott a bécsi udvarban a Diploma Leopoldinum elfogadtatásában, amely Erdély politikai jogállását és belső rendjét szabályozta. Ugyanabban az évben az országgyűlés korlátnokká választja, majd 1692-ben Erdély kancellárjának nevezték ki, 1696-ban pedig grófi címet kapott. Amikor a Habsburgok az erdélyi kancellária székhelyét Bécsbe helyezték át, Bethlen rögtön felismerte, hogy ezáltal voltaképpen Erdély különállóságának és egységének utolsó lehetőségét akarják felszámolni.

A Wesselényi-féle Habsburg-ellenes összeesküvés leleplezése után röpiratban tájékoztatta az európai közvéleményt a magyarországi helyzetről. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején álnéven emlékiratot adott ki. Egyik elkobzott röpirata miatt 1704-ben hazaárulás vádjával

Rabutin osztrák generális parancsára tartóztatták. Nagyszébenben, Eszéken, majd Bécsben raboskodott. Életútját és Erdély korabeli történetét Önéletrírásában (1708–1710) örökítette meg. Szabadságát 1714-ben nyerte vissza, de akkor már nem kívánkozott haza Erdélybe. Felesége és gyermekei, egymást váltva a császárvárosban laktak vele egészen az 1716-ban bekövetkezett haláláig.

A LEVÉLÍRÓ MIKES KELEMEN (1690–1761)

A magyar prózairodalom első jeles alakja. A zabolai előnevet használó Mikes Pál és Thorma Éva zágoni udvarházában született 1690 augusztusában. Édesapja cselekvően részt vett a Thököly Imre vezetette szabadságharcban. A császári seregek 1690. október 25-én a Bodzai-szoroson keresztül Havasalföldre ütték a nemrég megválasztott fejedelmet, Thököly Imrét, akit Mikes Pál is követett. Thököly 1690 késő őszén azzal a feladattal küldte be Erdélybe a háromszéki főembert, hogy onnan verje ki a németeket. Mikes Pál kisebb csapat élén egy novemberi éjszakán rajtaütött a Zágónban lakó, osztrákokhoz hű családokon, többet lemészárolt és kirabolt. A véres események után Mikes visszatért Havasalföldre, ahol a vajda emberei elfogták, s átadták az osztrákoknak, akik különös kegyetlenséggel végezték ki.

A zágoni dúlásban kárt szenvedett családok csakhamar beperelték Mikes

Pál örökösét, Mikes Kelemen, akinek háromszéki vagyona akkor húszezer forint volt, mintegy kilencszáz ökör ára. Mivel a kárvallottak és a meggyilkoltak utódai megnyerték a pert, 1691-ben elkobozták Mikes Pál birtokait. Zágoni jószágát és udvarházát pedig a Szentkereszti család kapta meg.

Mikes Kelemen megözvegyült édesanyja, a kárvallottak folytonos zaklatásai miatt, kisfiával együtt biztos menedéket talált sógoránál, Mikes Mihály zabolai udvarházában, aki szintén a kurucok oldalán vett részt a szabadságharcban. A protestáns hitű Bethlen Druzsina, Mikes Mihály felesége, Bethlen Farkas kancellár és történetíró leánya, pártfogásába vette sógorának árván maradt, református vallású gyermekét.

*Mikes Pál 1685-ös butellája
(2011, Kovács Mária)*

Mivel édesanyja hamarosan újból férjhez ment, mostohaapjának hatására Kelemen áttért a római katolikus hitre. Iskolai tanulmányait így 1702–1707 között immár a jezsuiták kolozsvári gimnáziumában végezte, ahonnan 1707 tavaszán belépett a II. Rákóczi Ferenc fejedelem által kiválasztott száz ifjú erdélyi magyar nemes társaságába. Előbb apródként élt Rákóczi szűkebb környezetében, majd a szabadságharc leverése után a fejedelem bizalmasaként hűségesen követte urát a bujdosásba.

A fiatal Mikes Franciaországban megismerkedett a rokokó irodalom legújabb műveivel. Rákóczit azonban Törökországba is követte, ahol hűséggel kitartott rajongott fejedelme mellett. Kényszerű utazásaik, vándorlásaik és rodostói száműzetésük közben sokat olvasott, élményeit és gondolatait a rokokó stílusban alkotott, *Törökországi levelek* című művében örökítette meg. Ezzel jelentős szerepet játszott a magyar prózanyelv megteremtésében. Amikor élete végén újból leveleket küldhetett Erdélyben élő rokonainak, befejezi Leveleskönyvét. Mikes Kelemen az első hazaküldött levelét 1759. január 5-én címezte meg Zabolán élő rokonának, Mikes Mihály fiának, Mikes Istvánnak. Hálával gondolt háromszéki nagybátyjának és feleségének egykori önzetlen támogatására, és a levélre saját nevét zabolai Mikesnek írta.

KOVÁTS JÓZSEF (1732–1795)

1732-ben született Zabolán. Középfokú tanulmányait Marosvásárhelyen, a Református Kollégiumban végezte. Gróf Teleki Sándor ott ismerte meg a kiváló tehetséggel megáldott székely fiatalembert, akit csakhamar saját fia, Sámuel nevelőjévé választott. Kováts József az ifjú Teleki Sámuellel együtt indult Nyugatra. Így jutott el Bázélbe, ahol Johann Rudolp Iselin, Bernoulli Daniel és Jakob Christoph Beck matematikai, fizikai és filozófiai előadásait hallgatta. Majd 1761-ben Utrechtben, 1762-ben pedig Párizsban folytatta tanulmányait. Habár úti élményeiről naplót vezetett, az elveszett 1849-ben, amikor móc felkelők felgyújtották a nagyenyedi kollégiumot. Azonban fennmaradt mentorának, gróf

Kováts József síremléke a nagyenyedi református temetőben (2010, Rácz Levente)

Teleki Sámuelnek a naplója, s így pontosan nyomon követhetjük útjukat. Levelezésükből kiderül, hogy számos olyan értékes könyvet Kováts József szerzett be különböző aukciókon, amelyek ma a marosvásárhelyi Teleki Téka legértékesebb darabjait alkotják.

Kováts hazatérte után előbb Székelyudvarhelyen volt tanár 1763-tól. Habár 1767-ben meghívták Sárospatakra, a filozófia tanszékre, az erdélyi Főkonzisztórium mégis Nagyenyed felé „térítette”, s így még ugyanabban az évben megválasztották a Bethlen Gábor által alapított kollégium rendes tanárának, ahol elsősorban bölcseletet és matematikát tanított, de ugyanakkor nagy szerepet játszott az új iskolai tanterv kidolgozásában is. II. József osztrák császár uralkodása idején, 1781-ben a református egyház részéről ő vett részt az erdélyi tanügy felügyeletével felruházott vegyes bizottság munkálataiban Nagy-szebenben.

Folyamatosan nagy gondot fordított a Nagyenyedi Református Kollégium adminisztratív ügyeinek elvégzésére, bel- és külkapcsolatainak ápolására. 1769-ben már rektor és tanszékvezető volt. A főiskola igazgatójaként elszántan védelmezte intézményét az abszolutista osztrák kormányzattal szemben. Alsórákosi Bethlen Imre, hídvégi Nemes Ádám, hadadi Wesselényi Ferenc halálára filozofikus tartalmú halotti búcsúztatót írt. Magyarra fordította J. G. Krügero *Elementa philosophiae naturalis* című munkáját, amelyet 1774-ben Kolozsváron nyomtatott ki. *Emlékezet köve* című, ugyancsak Kolozsvárt 1775-ben megje-

lent munkájában Dániel István, vargyasi nemes vitézi tetteinek állított emléket.⁵⁷⁴

Tanárként egészen 1795-ig munkálkodott, majd ugyanabban az évben május 17-én el is hunyt. Nőtlen és takaros ember volt, de még halála előtt vagyonának felét, tizenötezer magyar forintot a nagyenyedi kollégiumnak adományozott, hogy abból vásároljanak jutalomkönyveket a legjobb tanulók számára. Bethlen Gábor alapító fejedelem óta ekkora összeget még senki sem adományozott a nagyenyedi kollégiumnak. Ugyanakkor a tudós professzor testamentumában jelentős összeget hagyott a zabolai egyháznak is, amelyből – végakarata szerint – a mindenkori oskolamester javára földet vásároljanak. Ennek dokumentuma: „*Vétegett október 3-án 1838-ba nagy Enyedi Professor Kovács Josef úr által hagyományozott 300 ezüst magyar forintokból az oskola mester számára 3 darab szántóföld, mellyek közül van az...1-ső A Halom határban a Nagy kőnél, Keletről Prov. Vajna József Méltóságos Gyárfás Miklós úr szolgáló embere, Nyugatról az Andrási Antal Úr földi szomszédságokban 7 vécás... 2-ik A Közepső Határban a Gödrös Utnál, Délről prov. Poson Ferencz Mltgs Gyárfás Miklós Úr szolgáló embere, Északról Gy.K. Csekme Sándor szomszédságokban 7 vécás... 3-ik A Csere Mezejében a Patra nevű Hegy oldalán Délről Prov. Vajna Josef, Északról Prov. Hadnagy Daniel szomszédságokban 6 vécás.*”

Élete és ereje teljében még arról is gondoskodott, hogy tehetséges zabolai fiataalt hagyjon, neveljen maga után.

Messzemenően támogatta unokaöccsének, II. Kovács Józsefnek tanulmányait, külföldi egyetemekre küldte, s voltaképp saját utódját nevelte fel benne. Első Kovács József megrongálódott nagyenyedi sírját 2010-ben a dr. Szász Pál Egyesület újíttatta fel.⁵⁷⁵

GRÓF MIKÓ IMRE (1805–1876)

Hídvégi gróf Mikó György és gróf Mikes Borbála fia 1805. szeptember 4-én, a zabolai kastélyban született. Már életében Erdély Széchenyiként emlegették.⁵⁷⁶ Fontos szerepe volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1859-es megalapításában. Kolozsvári nyaralóját ennek az intézménynek adományozta, ahol csakhamar elhelyezték az egyesület gazdag

gyűjteményeit, kertjében pedig fűvészkertet létesítettek.

Mikó Imrének döntő szerepe volt abban, hogy az 1849. január 9-én a magyar szabadságharc ellen küzdő erdélyi román felkelők által elpusztított Nagyenyedi Református Kollégium számára új épületet emeltek. A felégetett bibliotéka pótlására saját könyvtárát ajándékozta az iskolának. A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium alapítója.

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés után számos fontos közéleti tisztséget töltött be: Magyarország közlekedési minisztere, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, a Magyar Történelmi Társulat, az Erdélyi Gazdasági Egyesület elnöke, az erdélyi református egyházkerület gondnoka.

Gróf Mikó Imre 1876. szeptember 16-án hunyt el, s a kolozsvári Házsongárdi temetőben, a család impozáns kriptájának szomszédságában temették el. Erdély reformpolitikusa hatalmas életművet hagyott maga után. Születésének századik évfordulója alkalmával, 1905. szeptember 4-én a zabolai kastély kertjében országos ünnepséget rendeztek, s a Székely Mikó Kollégium kezdeményezésére szülőházát emléktáblával jelölték meg. A nagyméretű márványtáblát azonban barbár kezek 1949-ben eltávolították a kastély faláról, és összetörték.

A szülőfalu magyar egyházi vezetői közvetlenül az 1989-es romániai események után elhatározták, hogy Mikó Imrének a falu központjában méltó emléket állítanak. 1991. június 1-én hatalmas

tömeg jelenlétében leplezték le Petrovits István Mikó Imrét ábrázoló mellszobrát. 1997. március 15-én sepsiszentgyörgyi értelmiségiek kezdeményezésére Mikó Imre zabolai szülőházának falán elhelyezték a korábbi emléktábla másolatát.

GRÓF MIKES KELEMEN huszárezredes (1820–1849)

Gróf Mikos István és báró Orbán Klára fia 1820. december 3-án született Zabolán.⁵⁷⁷ Tanulmányait Kolozsvárt, a királyi líceumban kezdte, majd rövid ideig Marosvásárhelyen volt joggyakornok. A bécsújhelyi katonai akadémián 1837–1842 között tanult, ezután hadnagyként

a 4. huszárezrednél teljesített szolgálatot. Hamarosan félbeszakította katonai pályáját, hazatért Erdélybe, ahol birtokain gazdálkodott. Csakhamar bekapcsolódott az erdélyi magyar fiatal nemesek reformmozgalmába, majd feleségül vette gróf Mikó Rózát. 1848 júliusában nagy szerepet játszott az úgynevezett Kossuth, a későbbi Mátyás huszárezred megszervezésében és vezetésében, a magyar forradalommal és szabadságharcral szembe fordított felkelők megfékezésében. Kivételes érdemeiért 1848 októberében századossá, hamarosan őrnaggyá, majd novemberben ezredessé léptették elő.

Bem József tábornok vezetése alatt 1849. január 21-én részt vett az erdélyi hadjárat legmerészebb vállalkozásában, Nagyszében ostromában. Az alaposan megerősített szász város elleni támadást heves tüzérségi párbaj előzte meg, eközben zabolai gróf Mikos Kelemen huszár ezredest egy ágyúgolyó megölte. Holttestét szekéren hazaszállították Zabolára, ahol testvére, Mikos Benedek eltemettette.⁵⁷⁸ Fémkoporsóját a következő felirat díszítette: *„A 15-ik Mátyás Huszár Ezred Alakítója és ezredese, gróf Mikos Kelemen, született 1820-ban, elesett a szabadság és nemzetiségért harczolva Szeben ostrománál. Januarius 21-én 1849.”*⁵⁷⁹

Mikos Benedek a haza és a nemzet szabadságáért elesett testvérenek csakhamar méltó síremléket építtetett. A második világháború végéig az 1848-as honvéd ezredes zabolai sírhelye egyfajta zarándokhely volt, ahol minden év január 21-én és március 15-én emlékmisét tar-

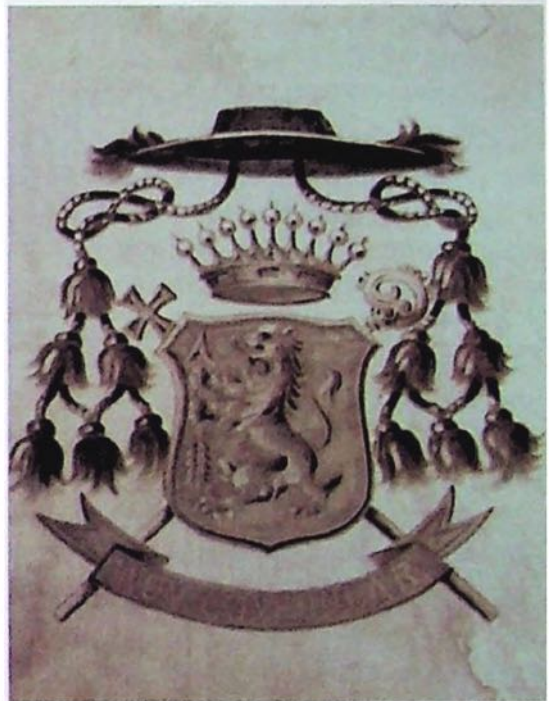
tottak a hős emlékére. 1944 őszén, közvetlenül a szovjet és a román csapatok bevonulása után, a falubeli csöcselék kifosztotta az elmenekült család kastélyát. Az ezredes síremlékét sem kímélték, aranykereső lázukban koporsóját felnyitották és csontjait szétszórták. A meggyalázott és feldúlt síremlékét végül is a falu vezetője az 1950-es évek közepén lebontatta, helyét pedig földdel födette. 1997. március 15-én a kastély kertjében kopjafát állítottak gróf Mikes Kelemen, 1848-as huszár ezredes emlékére.

GRÓF MIKES JÁNOS püspök (1876–1945)

A falu méltatlanul elfeledett jeles szülötte. Zabolai gróf Mikes Benedek és a svájci származású Moser Sophie fia.⁵⁸⁰ Gimnáziumi tanulmányait a jezsuiták kalksburgi iskolájában kezdte, majd az Innsbrucki Egyetemen teológiát végzett, ahol 1916-ban díszdoktorrá avatták. 1899. június 29-én szentelték pappá, ezután Gyergyóalfaluban két évig káplán, majd öt évig plébános.⁵⁸¹ 1906 és 1911 között Székelyudvarhely első papja és Udvarhelyszék huszonnyolc római katolikus egyházközségének főesperese. Jelentős szerepe volt abban, hogy Székelyudvarhely főterén felépült a római katolikus főgimnázium új épülete.⁵⁸²

I. Ferenc József császár 1911. november 15-én Mikes Jánost nevezte ki a szombathelyi római katolikus egyházmegye élére. 1912. január 1-jén szentel-

ték püspökké, főpásztori székét pedig január 6-án foglalta el. Alig harminchat évesen kezdte főpapi pályáját. Már működése kezdetén bevezette a vilányt a szombathelyi székesegyházba, a püspöki palotába és a szeminárium épületébe. Kezdeményezte, hogy Szent Márton hamvait hozzák haza Franciaországból, s ez csakhamar ünnepélyes keretek között meg is történt. Működése alatt húsznál több új plébániát létesített. Szombathelyi püspöki palotáját értékes bútorokkal, festményekkel és műkincsekkel gazdagította. Az egyházmegye elhanyagolt répcseszentgyörgyi nyári rezidenciáját felújította, melyben az első világháború éveiben katonai kórházat rendezett be, ugyanakkor többször is meglátogatta a déli fronton

Mikes János püspöki címere

harcoló magyar csapatokat. Az első világháború végén nem engedte szétszóródni a betegek ápolásában döntő szerepet vállaló irgalmas rendi testvéreket, közösségükből Boda János kanonok segítségével megalakította az annunciáta nővérek rendjét. Támogatta az 1918. november 13-án a magyar királyi uralkodói jogainak gyakorlását felfüggesztő IV. Károly visszatérési kísérletét a megcsonkított Magyarországra, illetve akcióját a magyar trón újbóli elfoglalására.

IV. Károly 1920. áprilisában tartózkodott Szombathelyen, ahol Mikes János püspöki palotájában találkozott azokkal a magyar arisztokratákkal, akik támogatták visszatérését. Abban reménykedtek, hogy a király megakadályozza nyugatmagyarországi birtokaik Ausztriához való csatolását. Aligha lehetett véletlen, hogy éppen akkor tartózkodott Szombathelyen Teleki Pál miniszterelnök, Grant Schmidt, az antanthatalmak budapesti amerikai megbízottja, valamint Wass József prelátus, kultuszminiszter.

A titokban érkezett Károly a püspöki palotából már katonatiszti ruhában utazott tovább Budapestre, hogy Horthytól ott átvegye a hatalmat, de terve végül is nem sikerült.⁵⁸³

Mikes János püspök a két világháború közötti években sokat tett egyházmegyéje fejlődéséért. 1923-ban restauráltatta a szombathelyi székesegyházat, a szeminárium épületét korszerűsítette, legtehetségesebb kispapjait pedig nyugati egyetemeken képezte tovább. 1927-ben az ő elnökletével zajlott a II. egyházmegyei zsinat. Kőszegen fiúinternátust, Zalaegerszegen pedig új templomot és

ferences kolostort építtetett. Fontos szerepe volt abban, hogy Szombathely több új iskolával gazdagodott.⁵⁸⁴

Támogatta a hazai tudomány ígéretes képviselőit, így például döntő szerepe volt abban, hogy a borostyánkői születésű Almásy László Ede már az 1920-as években megkezdte afrikai kutatásait. Hozzájárult a kovásznai származású térképész-demográfus Kádár László tudományos munkásságának kiteljesedéséhez is, aki 1933-ban, a negyedik Almásy-expedíció keretében jutott el a Líbiai-sivatagba.⁵⁸⁵

Mikes János püspök, szívbetegségére hivatkozva, 1935. december 31-én lemondott főpásztori székéről, és visszavonult az egyházmegye répcseszentgyörgyi nyaralójába. Közben XI. Pius pápa a nyugdíjba vonult püspököt Selimbria címzetes érsekévé nevezte ki. 1945. március 28-án, közvetlenül az orosz csapatok bevonulásakor halt meg, amikor védtelen embereket oltalmazott. A szombathelyi székesegyházban temették el.⁵⁸⁶

GRÓF MIKES JOHANNA (1911–2008)

Gróf Mikes Ármin és gróf Bethlen Klementina lánya 1911. december 12-én született Budapesten.⁵⁸⁷ Szüleinek zabolai birtokán már fiatal korában tudatosan megkezdte a székely néphagyományok és a népművészeti tárgyak összegyűjtését, különböző események szakszerű fényképes dokumentálását, és az édesap-

ja által kezdeményezett helytörténeti és néprajzi múzeum gazdagítását. A zabolai kastélyparkban álló svájci villában különböző festett bútorokból, régi kerámiákból és textíliákból szakszerű kiállítást rendezett. Ugyanott helyezte el Basa Tamás kúriájának faragott elemeit, könyvszekrényét és székét, valamint a család római katolikus kápolnájában megőrzött, valószínűleg Csíkban készített, késő reneszánsz, faragott és festett oltárt is.

Édesanyjától, gróf Bethlen Klementinától tanult meg szenvedélyesen és szakszerűen fényképezni. Hanna grófnő rendre megörökítette a zabolai Mikes-kastély és számos más háromszéki udvarház XX. század eleji életformáját, valamint a familia zernyei fűrészüzemének mindennapi életét. 1935-ben félszáz nagyméretű, ma már nagy értékű fény-

képfelvételét a Székely Nemzeti Múzeumnak adományozta. Dokumentum értékű fotóinak művelődés- és művészettörténeti értékét valamint jelentőségét még az a tény is növeli, hogy az általa megörökített műemlékek, enteriőrök, különböző berendezések jelentős része a második világháborút követő fosztogatások alkalmával nagyrészt elpusztult.

Már az 1930-as években tudatosan arra törekedett, hogy Zabolán megújítsa a polgárosodás hatására fokozatosan eltűnő székely viselet ünnepi változatát. A család szövőműhelyében újra megtaníttatta a fiatal lányokat szövésre, s különböző világi vagy egyházi események alkalmával közelebbi barátnőivel együtt díszes zabolai szöttes ruhában jelent meg. Szintén ő irányította a grófi familia szövőüzemét is, melynek messze földön híres gyapjúszövegeteit elsősorban Nyugat-Európában forgalmazták. Minden évben gondosan odafigyelt, hogy a szerényebb rendű kisgyermekek karácsony alkalmával meleg ruhát kapjanak télire.

Korabeli román és olasz diplomaták azt terjesztették, hogy a nagyon művelt és gazdag Mikes Johannát Zogu, Albánia királya szándékozott eljegyezni.⁵⁸⁸ 1943. február 27-én a zabolai református vártemplomban kötött házasságot gróf széki Teleki Gézával, Teleki Pál miniszterelnök rendkívül művelt és tudós fiával. Családi, baráti és gazdasági kapcsolatai révén előbb 1939–1940, majd 1944–1945 fordulóján ő is fontos diplomáciai feladatokat teljesített. A második világhégés végén férje titokban Moszkvába repült, ahol Magyarország háborúból való kilépésének lehetőségeiről tárgyalt

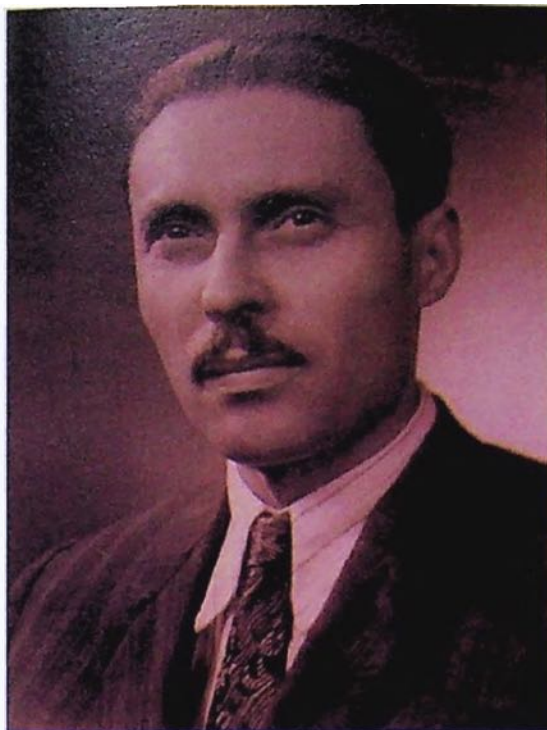
az akkori szovjet vezetőkkel. Sajnos, a nagy veszélyekkel járó közvetítés nem járt sikerrel, mivel a nyugati nagyhatalmak és a sztálini Szovjetunió vezetői már korábban megtárgyalták és eldöntötték a háború utáni Európa politikai viszonyait és határait. Teleki Géza 1944. december 22. és 1945. november 13. között Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere volt. Amikor a szovjet csapatok által megszállt országban egyre nyilvánvalóbbá vált a kommunista hatalom diktatúrája, kalandos körülmények között, egy szovjet katonai teherautón előbb Bécsbe, majd onnan az Amerikai Egyesült Államokba menekültek, ahol Teleki Géza a Georgetowni Egyetem meghívására geológus professzorként működött.⁵⁸⁹ Mikes Hanna Afrika-kutató és szenvedélyes természettudós fiával együtt 1968 után, feltűnés nélkül, többször meglátogatta családjának háromszéki kastélyát, s a hozzá közelebb álló zabolaiakat. Az 1989-es romániai rendszerváltozás után már rendszeresebben látogatott el falujába. Családjának és faluközösségének örömeire 2005-ben részt vehetett unokaöccsének zabolai esküvőjén is. Első férjének halála után újabb házasságot kötött. Hanna Van Horneként 2008. március 10-én hunyt el Washingtonban. A nagy múltú és történelmi jelentőségű erdélyi grófi család kiemelkedő alakjának hamvait, végakarata szerint, hazahozták Zabolára. A gróf Mikes Hanna hamvait tartalmazó urnát ünnepi istentisztelet keretében, 2008. augusztus 2-án helyezték el a zabolai református vártemplomban.⁵⁹⁰

FEJÉR MIKLÓS (1913–2002)

Neves magyar nyelv és irodalom szakos tanár, tankönyvíró, aki 1913. november 30-án született Zabolán római katolikus székely gazdacsaládból. Elemi iskoláit szülőfalujában, középfokú tanulmányait előbb Kézdivásárhelyen kezdte meg, majd a csíkszeredai római katolikus főgimnáziumban folytatta, majd 1933-ban Brassóban érettségizett. Ugyanabban az évben beiratkozott az I. Ferdinánd román királyról elnevezett kolozsvári tudományegyetem magyar-francia-filozófia szakára.

Már diákkorában bekapcsolódott a Venczel József által vezetett római katolikus kollégiumi mozgalomba. Márton Áron, Erdély római katolikus püspöke nevezte ki a brassói gimnáziumba, majd 1940-től Székelyudvarhelyen tanított. 1941-től Kolozsvárt oktatott különböző gimnáziumokban. Ugyanabban az évben megnősült, Zsögön Zoltán költő-tanár leányát, Zsögön Paulát vette feleségül, akivel 46 évig élt házasságban. 1949-től a kolozsvári magyar tanítóképző főiskola tanára.

Nehéz frontoszolgálat és orosz fogság után Gazda Ferencsel, Nagy Jenővel, Jócsák Jánossal, Lengyel Katalinnal, Székely Erzsébettel és Antal Árpáddal együtt összeállította a magyar nyelv és irodalom új tanmenetét, és tevékeny részt vállalt több kiváló tankönyv megírásában. 1954-ben Nagy Jenővel együtt kidolgozta a magyar nyelv és

irodalom tanításának módszertanát. Az általuk kimunkált programok és tankönyvek, kisebb módosításokkal, egészen 1989-ig használatosak voltak. 1957-ben elkészítették az első erdélyi magyar irodalomelméleti kézikönyvet, és ugyanebben az évben jelent meg *Magyar irodalomtörténet* című kiadványuk.

Koholt vádak alapján 1959-ben le tartóztatták, és a Securitate bukaresti börtönébe hurcolták.⁵⁹¹ Itt elsősorban a Venczel Józseffel tartott kapcsolatáról faggatták, akit a Márton Áron ellen szervezett kirakatperben először halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. Kiszabadulása után Fejér Miklós már igen nehezen kapott munkát, nyugdíjazásáig legtöbbet a Kolozsvár melletti Szucság falu iskolájában tanított. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon számos szócikkének szerzője volt. 1998-ban a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége életműdíjjal jutalmazta.

2002. május 5-én Sepsiszentgyörgyön hunyt el, majd szülőfalujában, Zabolán temették el. A községi könyvtár 2008-ban az ő nevét vette fel. Szabó T. Attila irányításával már az 1940-es évek elején hozzáfogott doktori dolgozatának elkészítéséhez, amelyben Zabola élő és történeti helyneveit dolgozta volna fel. Kutatásainak eredményei azonban csak megkésve jelenhettek meg.⁵⁹² Szülőfalujáról és gyermekéveiről készített vallomásos írása még kiadásra vár.

II. Giorgio Basta katonai összeírása

(1602. augusztus 1.)

Az osztrák császár hűségére esketett zabolai nemesek, lófők és szabad székelek névsorát Demény Lajos kötetéből vettük át.⁵⁹³ A nevek előtt szereplő betűk a következő társadalmi hovatartozást jelölik: N (nobilis, nemes), L (lófő), D (darabont, gyalogos), Z (szabad székelek), J (jobbágy).

N. Mikes Sigmond, L. Pal Miklos Gergelj, L. Zabo Jstúan, L. Jllies Gaspar, L. Jllies Jstúan, L. Demes Jstúan, L. Matias Balint, L. Antal Janos Jstúan, L. Kozma Jmre, Z. Mate Peter, L. Kupan Ferenczj, Z. Janos Pal, L. Kúpan Andras, Z. Zabo Miklos, Z. Demes Janos, Z. Cziekne ferenczj, Z. Leöke Mihalj, Z. Sinna Pal, Z. Jakabfj Mihalj, Z. Czieczie Jstuan Jobagj, Z. Kupan Janos, Z. Draga Benedek, Z. Demes Miklos, Z. Demes Leörinczj, Z. Bartos Miklos, Z. Kereztes Jstúan, Z. Veg Janos, Z. Jllies Tamas, Z. Veg Imre, Z. Kúpan Benedek, Z. Bogio Gieorgj, Z. Bogio Jmre, Z. Finna Lazlo, Z. Acziel Janos, Z. Nagj Gergelj, Z. Cziúz Andras, Z. Dobaczj Miklos, Z. Tamas

Andras, Z. Zabo Gergelj, Z. Cziekne Ferenczj, Z. Demes Benedek, Z. Zabo Jstúan, Z. Kupan Demeter, D. Haralj Gieorgj, D. Jakabfj Andras, D. Kereztes Mihalj, Z. Kakas Gieorgj Jobagj, Z. Kakas Jstúan Jobagj, D. Antal Janos Balas, Z. Bogio Janos, Z. Bogio Janos a nagioib, Z. Bogio Jstuan, Z. Nagj Mihalj Janos, Z. Nagj Janos, Z. Demeczj Janos, Z. Nagj Janos a nagioib, Z. Louáz Benedek, Z. Deak Jstúan, Z. Siko Demeter, Z. Hadnagj Janos, Z. Forgaczj Tamas, Z. Gal Lazlo, Z. Retj Jstúan, Z. Feies Balint, Z. Haina Janos a kisseb, Z. Josa Balint, Z. Leök Jstúan, Z. Koczis Mihalj, Z. Mixan Mihalj, Z. Teörek Jstúan, Z. Haina Janos, Z. Bogati Gieörgj, Z. Bogati Lazlo, Z. Bogati Peter, D. Finna Jmre, D. Finna Peter, D. Matias Jstúan, D. Matias Matias, Z. Bogati Peter, L. Mate Tamas, L. Mate Jstuan, Z. Bizak Jmre, Z. Kouaczj Gergelj, Z. Kerestelj Janos, Z. Zakaczj Mihalj, Z. Louaz Jstúan, Z. Botos Tamas, Z. Kozma Miklos, Z. Barta Andras, Z. Kakas Jstúan Jobagj.

III. Zabolai gyalogok 1604. évi összeírása⁵⁹⁴

Dessö Tamas, Chette Ballas, Jles Tamas, Hajda Jannos, Demechy Tamas, Chjuz Andras, Bogatty Petter, Zabo And-

ras, Doboly Myhalj, Chekme Ferency, Crestely Jannos, Zabo Miclos, Louaz Gyorgj, Zabo Balljnt, Gaspar Tamas.

IV. Bethlen Gábor lustrája

(1614. február 17.)

1614-ben a faluban 2 nemest (nobiles), 16 lófőt (primipili), 40 gyalog puskást (pedites pixidarii), 31 szabadost (libertini), 88 ős- (avitici), 1 konfiskált jobbágyot (confiscatus) és 18 zsellért (inquilini) írtak össze.⁵⁹⁵

Nobiles: Bassa Peter, Mikes Sigmond. No. 2 *Primipili:* Pal Miklos Janos, Nemere Andras, Mate Peter, Mate Balint, Matias Janos, Mate Jstwan, Zeóke Janos, Demes Jstwan, Jlljes Gaspar, Jlljes Jstwan, Jlljes Balint, Jlljes Ferencz, Chiomos Janos, Antal Janos Balas, Kozak Balasnak kis fiai, Kupan Ferencz meg holt, leania vagion. No. 16. *Pedites pixidarii:* Finna Peter, Petki idejbelj, Finna Mihalj, Petki idejbelj. Jlljes Miklos, Petki idejbelj. Jlljes Tamas, Petki idejbelj. Pincze Gergely, Petki idejbelj. Janos Pal, Petki idejbelj. Matias Jstwan regi Dr., Louon Zolgal. Matias Mikloc regi Dr., Zegin. Mia Zolga. Finna Pal, Petki idejbelj. Cziazar Lazlo regi D. Mate Janos regi. Jakafi (!) Andras regi. Jakafi Mihalj, Petki idejbelj. Kupan Balas, Petki idejbelj. Finna Jmreh, Petki idejbelj. Csekme Ferencz, Petki idejbelj. Csekme Janos, Petki idejbelj. Demes Janos, Petki idejbelj. Kupan Pal, Petki idejbelj. Kozma Ferencz, Petki idejbelj. Kozma Jstwan, Petki idejbelj, puer. Demes Peter puer, regi D. Geórgy Jstwan, Petki idejbelj. Nagy Demeter, Petki idejbelj. Bogati Lazlo, Petki idejbelj. Kozma Miklos, Petki idejbelj. Kozma Jmreh fia, puer, Petki idejbelj. Demes Janos fia, puer, Petki idejbelj.

Balint Kouacz, Petki idejbelj. Haraly Mihalj regi. Georgi Miklos Geórgy, Petki idejbelj. Kereztes Peter, Petki idejbelj. Zabo Miklos, Petki idejbelj. Kereztes Mihalj regi D. Cziazar Mihalj, Petki idejbelj, Zolga. Antal Janos Jstwan regi D., louon Zolgal. Jlljes Peter regi D uolt, meg holt, leania marat. Geóttfi Janos D., Zegin. mia Zolga. Hadnagi Janosnak kis fia. Czekme Ferenczne relicta. No. 40. Az Petkj idejbeljieknek leuelek uagion. *Libertini:* Zabo Janos maior, louon Zolgal. Czekme Miklos. Finna Balas Dra. keózt Zolgalt, liber. Finna Ferencz Drab. keózt Zolgal, liber. Finna Georgi, Drab. keózt Zolgal, liber. Finna Mihalj louon Zolgal. Jakafi Janos. Bogati Miklos puer, Zegin. mia Zolga. Aczel Jstwan czionka. Kupan Andras minor, Zegin. mia Zolga. Balogh Jstwan. Zeóke Mihalj meg holt, lenia vagion. Zeóke Miklos Zegin, mia elbudosott. Kupan Andras maior, louon Zolgal, libertinus. Kozma Janos louon Zolgal, libertinus. Kozma Jmreh louon Zolgal, libertinus. Demes Leórincc louon Zolgal, libertinus. Demes Georgy. Bpgio Mihalj Zegin. mia Zolgal. Bogio Mate puer. Reti Janos louon Zolgal, libertinus. Bogio Janos. Zabo Jstwan benna. Kereztes Jstwan louon Zolgal, libertinus. Bogio Jstwan. Demecz Peter Zegin. mia Zolga. Zakacz Jakob meg holt, leania marat. Finna Miklos meg holt, leania vagion. Siku Demeter megh holt, leania vagion. Zabo Gergely puer. Finna Andras Zegin. mia Zolga.

No. 31. *Jobbagiones*: Sigmond Geórgy, Basa Peter sellere. Deak Jstuan, Basa Peter Eós Job. Vayda Jstuan, Basa Peter regi Job., Eós. Kakas Geórgi, Mikes Sigmond Eós Job. Zabo Jstuan, Mikes Sigmond regi Job. Zabo Gergelj, Basa Peter Eos Job. Kazoni Mihalj, Basa Peter Job. Vayda Miklos, Basa Peter Eós Job. Forgacz Thamas, Basa Peter Eos Job. Kozma Ferencz, Basa Peter Eós Job. Zurkos Jstuan, Basa Peter Job., Eos. Bartos Janos, Basa Peter Job., Eos. Varga Janos, Basa Peter Job., Eos. Bogati Geórgy, Bassa Peter Job., Eos. Nagi Janos, Bassa Peter Job., Eos. Haraly Jakab, Basa Peter Job., Eós. Nagy Demeter, Basa Peter Eós Job. Leóke Janos, Basa Peter regi Job. Josa Balint, Basa Peter Job. Vegh Janos, Basa Peter Job. Varga Miklos, Basa Peter regi Job. Bechy Marton, Basa Peter sellere. Demecz Mihalj, Basa Peter regi Job., Eos. Czece Jstuan, Basa Peter Job. Keresteli Thamas, Basa Peter Job. Bogati Peter, Basa Peter Eós Job. Zabo Jstuan, Basa Peter Job. Aczel Geórgy, Basa Peter Job. Nagy Gergely, Basa Peter Job. Cziuz Andras, Basa Peter regi Job. Kochis Mihalj, Basa Peter Job. Reti Jstuan, Basa Peter Job. Bartos Balas, Basa Peter regi Job. Deak Gaspar, Basa Peter regi Job. Variu Miklos, Basa Peter regi Job. Zabo Balintne, Basa Peter Job. Kadar Janos, Basa Peter Eós Job. Pincze Jstuan, Basa Peter Eós Job. Thuri Peter, Basa Peter Eós Job. Zabo Janos, Basa Peter Eos Job. Thamas Andras, Basa Peter Eos Job. Bartos Miklos, Basa Peter Eós Job. Zaz Simonne, Basa Peter Eós Job. Bogio Jmreh, Donath Georgy Job. Confiscalt. Louaz Geórgy, Mikes

Sigmond Eos Job. Haydo Janos, Mikes Sigmond Eós Job. Fazakas Jstuan, Mikes Sigmond Eos Job. Kakas Mihalj, Mikes Sigmond Eos Job. Gall Gaspar, Basa Peter Eos. Job. Gall Lazlo, Basa Peter Eós Job. Zaz Mihalj, Mikes Sigmond Eos Job. Zabad heljen lakik. Nagy Miklos, Basa Peter sellere. Bizak (!) Andras, Mikes Sigmond Eos Job. Bantha Andras, Mikes Sigmond Eos Job. Louaz Benedek, Mikes Sigmond Eós Job. Louaz Janos, Mikes Sigmond Eos Job., minor. Louaz Janos, Mikes Sigmond Eos Job., maior. Louaz Jstuanne, Mikes Sigmond Eos Job. Zakacz Mihaly, Mikes Sigmond Eos Job. Tanka Janos, Mikes Sigmond Eos Job. Bizak Mihalj, Mikes Sigmond Eós Job. Tanka Georgine, Mikes Sigmond Eós Job. Zaz Lukacz, Mikes Sigmond Eós Job. Zaz Geórgj, Mikes Sigmond Eós Job. Zakacz Thamas, Mikes Sigmond Eós Job. Preny Jakab, Mikes Sigmond Eos Job. Zeóke Geórgj, Mikes Sigmond Eos Job. Sozo Miklos, Mikes Sigmond sellere. Pincze Geórgy, Mikes Sigmond Eos Job. Haidu Janos, Mikes Sigmond sellere. Maiz Jstuan, Mikes Sigmond Eós Job. Bogio Georgy, Bassa Peter Job. Sandor Balasne, Basa Peter Job. Draga Benedekne, Bassa Peter Job. Bone Pal, Bassa Peter Eos Job. Nust Peter, Bassa Peter Eós Job. Keóbek Jstuan, Bassa Peter sellere. Demes Mihalj, Basa Peter sellere. Demecz Thamas, Basa Peter sellere. Mehez Jstuan, Basa Peter sellere. Dobacz Miklos, Mikes Sigmond Eos Job. Botos Thamas, Mikes Sigmond Eós Job. Demecz Albert, Mikes Sigmond Eós Job. Kakas Jstuan, Mikes Sigmond Eos Job. Dobacz Mihalj, Mikes Sigmond Eos

Job. Antal Janos, Basa Peter Eos Job. Acz Jstuan, Bassa Peter Eós Job. Acz Georgi, Bassa Peter Eos Job. Antal Janos Georgi, Bassa Peter Eos Job. Acz Jeremias, Bassa Peter Eos Job. Kotro Balas, Basa Peter Eós Job. Nadnagi Georgi, Bassa Peter Eós Job. Zakacz Janos, Bassa Peter Eos Job. Hadnagi Mihalj, Bassa Peter Eos Job. Zaz Janos, Mikes Sigmond Eos Job. Deak Andrasne, Basa Peter Eos Job. Sebestien Miklos, Jlljes Gaspar sellere. Tanko Georgj, Antal Jan. Balas

sellere, hiduegi fi. Nagi Janos, Jlljes Ferencz sellere. Zaz Janos, Jlljes Ferencz sellere, Prasmari fi. Haller Gergely, Reti Janos sellere. Theóreók Janos, Mate Peter sellere. Sigmond Jan., Beldj Kelemen Job., fejedelem feólden lakik. Sigmond Jstuan, Beldj Kelemen Job. Pados Thamasne, Demes Jstuan sellere. Maior Lukaczne, Demes Jstwan sellere. Varadi Mihalj idegen fi, Hadnagi Janosne sellere. Avitici No. 88. Confiscatus No. 1. Inquilini No. 18.

V. Zabolai birtokos földesurak és volt úrbéreseik összeírása 1891-ben

1. Pálfi Dénes volt úrbéresei: a) Kozma György, b) Szabó Józsefné, c) Ilyés Mihály, d) özv. Szabó Elekné, e) ifj. Hadnagy János, f) Nagy Dániel, g) ifj. Kovács József, h) Kerekes Károly, i) Kovács Ádám, j) Kondra János, k) Héjja Mihály l) Nagy Ferencz.

2. Naláczi József volt úrbéresei: a) Kovács József, b) Héjja Péter.

3. Hamar Lajos volt úrbérese: a) id. Harai József.

4. Gróf Klebelsberg Vilmosné volt úrbéresei: a) Bogyó Mózes, b) özv. Kopacz Józsefné, c) özv. Hadnagy Jánosné.

5. Gróf Kun Géza volt úrbéresei: a) Bogyó József és Bogyó Tamás, b) Bogyó János.

6. Bernáld János volt úrbérese: a) Harai Tamás.

7. Kálnoki Sándor, András és János, dr. Bánffy Zsigmond és Kálnoki Jozefa volt úrbéresei: a) özv. Hadnagy Józsefné, b) Hadnagy Zsigmond, c) Csákány István.

8. Vajna Ferencz és Vajna Lajos volt úrbérese: a) László István

9. Zejk Jánosné gróf Teleki Krisztina és Zejk Sándor jogutóda Felszegi Dénesné Zejk Janka volt úrbéresei: a) ifj. Szabó János lanti, b) Szabó Mózes, c) Szabó Antal, d) ifj. Kovács János.

10. Bitai Lajosné gyermekei, Bitai Gergely, Zsófi, Róza, Beta, Márta és Zsuzsa volt úrbéresei: a) ifj. Csákány Elek.

11. Andrásfi Antal utódai, Bitai Gergely, Zsófi, Róza, Beta, Márta és Zsuzsa volt úrbéresei: a) Csákány Dániel.

12. András Anna utódai, Bitai Gergely, Zsófi, Róza, Beta, Márta és Zsuzsa volt úrbéreseik: a) id. Csákány Elek

13. Gyárfás Lajos volt úrbéresei: a) id. Bende Márton, b) Bende Ferenc, c) ifj. Csákány Mihály, d) id. Bende János, e) id. Bende Mihály fia Ferencz és József.

14. Székely György volt úrbéresei: a) Pozson Ferencz id., b) Hadnagy Ferencz, c) Vajna Antal, d) Pozson Ferencz ifj.

15. Gróf Mikes Benedek jogutóda, gr. Mikes Ármin volt úrbéresei: a) ifj. Harai József, b) Sütő István, c) Bogyó György, d) Hegyeli Zsigmond, e) özv. Szakács Jánosné, f) Varga Ferenczné, g) Tarcsi Mózes, h) Fejér Lajos, i) Csákány József ákini, j) Hadnagy Ignácné, k) Biszak László, l) Barti András, m) Gábor Elek, n) özv. Szabó Ferenczné, o) Varga János Mária, p) legifj. Hegyeli Ferencz, q) Pila József, r) ifj. Hegyeli József, s) Hegyeli József, t) Moguly György és János, u) Fejér Mihály, v) özv. Szakács Simonné, w) Szász József, x) özv. Hegyeli Andrásné, y) özv. Csiki Jánosné, z) özv. Hegyeli Jánosné, aa) özv. Szakács Józsefné, bb) Varga Ferencz babos, cc) Bagoly Józsefné, dd) Sütő Mihályné, ee) Szakács Mihály.

16. Miskolczi László utóda Miskolczi Vilmos volt úrbérese: a) Sütő Ferencz utóda János.

17. Henter János földesúr jogos birtokos Hadnagy Károly volt úrbérese: a) Hajnal Jánosné.

NEMES BIRTOKOSOK: 18. Aczél András, 19. Aczél Zsigmond, 20. Arros Ferencz ifj., 21. Arros Ferencz id., 22. Arros János, 23. Arros József, 24. Ba-

goly János, 25. Balog Ádám ifj., 26. Balog Antal ifj., 27. Balog Dániel, 28. Balog Dénes utódai, 29. Balog Elek, 30. Balog Ferencz id., 31. Balog Ferencz ifj., 32. Balog Imre, 33. Balog János id., 34. Balog László, 35. Balog Mihály Ádámé, 36. Balog Mihály Józsefé, 37. Balog Tamás, 38. Baróthi Antal, 39. Baróthi József és János, 40. Bende Elek, 41. Bende János Jánosé, 42. Bende József Jánosé, 43. Bende József kovács, 44. Bitai Bénéiam, 45. Bogyó Miklós, 46. Borbé Mihály, 47. Csákány Zsigmond, 48. Császár Ádám, 49. Császár Elek id., 50. Császár Antal, 51. Császár Elek ifj. ut., 52. Császár József molnár, 53. Csekme Ádám, 54. Csekme Dénes Józsefé, 55. Csekme Dénes Dénesé, 56. Csekme Elek, 57. Csekme Ferencz utódai, 58. Csekme József Ferenczé, 59. Csekme József Dénesé, 60. Csekme Károly, 61. Csekme Lajos hegym., 62. Csekme Mihály Mihályé, 3. Csekme Mihály Lajosé, 64. Csekme Mózes, 65. Csekme Rákhel, 66. Csekme Sándor, 67. Csekme Tamás utódai, 68. Csekme Zsigmond id., 69. Csekme Zsigmond ifj. utódai, 70. Csiki József, 71. Csiki Mihály, 72. Deák Ferenczné, 73. Deák András, 74. Debreczi Ferencz, 75. Demény István, 76. Demes Boldizsár, 77. Demes János, 78. Demes Mihály, 79. Demes Zsigmondné, 80. Demeter Imréné, 81. Fejér János, 82. Fejér Mihály ifj., 83. Finna Áron utóda, 84. Finna Dénes, 85. Finna Elek, 86. Finna Ignác ifj., 87. Finna Ignác utóda, 88. Finna János ifj. ut., 89. Finna Józsefné id., 90. Finna József Józsefé, 91. Finna Juliánna, 92. Finna Lajos Terézé, 93. Finna László, 94. Finna Mihály, 95.

Finna Mihály ifj., 96. Gál József, 97. Gál Lajos, 98. Gál Rozália árva, 99. Gérics Antal, 100. Gérics Sári, 101. György Antal alsó, 102. György Antal felső, 103. György Boldizsár, 104. György Dénes Jánosé, 105. György Domokos, 106. György Ferencz Ferenczé, 107. György Gergely, 108. György János id. utóda, 109. György János ifj. felső, 110. György János Jánosé, 111. György László ut., 112. György Lázár, 113. György Sándor id., 114. György Sándor ifj., 115. György Tamás, 116. György Zsigmond id., 117. György Zsigmond ifj., 118. Hadnagy Ádám ifj., 119. Hadnagy Antal Jánosé, 120. Hadnagy Antal László, 121. Hadnagy Borbála Ferenczé, 122. Hadnagy Dénes, 123. Hadnagy Elek ifj., 124. Hadnagy Ferencz kovács, 125. Hadnagy Gyula, 126. Hadnagy Imre, 127. Hadnagy János Ádámé, 128. Hadnagy János dr. utóda, 129. Hadnagy János Józsefé, 130. Hadnagy József Józsefé, 131. Hadnagy József Eleké, 132. Hadnagy Károly, 133. Hadnagy Károly Ferenczé, 134. Hadnagy Lajos, 135. Hadnagy Lajos Jánosé, 136. Hadnagy László, 137. Hadnagy Péter Frcz., 138. Hadnagy Tamás, 139. Harai Ferencz petőf., 140. Harrai Róza Arros Ferenczné, 141. Héja József tanító, 142. Jakabfi Ádám, 143. Jakabfi József, 144. Jakabfi Pál, 145. Jakabfi Tamásné, 146. Keller Károly, 147. Kerekes Károly, 148. Keresztes Antal id., 149. Keresztes Antal ifj., 150. Keresztes Dénes, 151. Keresztes Elek, 152. Keresztes Imréné, 153. Keresztes István ut., 154. Keresztes János ifj., 155. Keresztes János szabó, 156. Keresztes János Józsefé, 157. Keresztes Zsigmondné, 158. Kondra

János id. oláh, 159. Kondra Mihály Mihályé, 160. Kondra Mihály szakács, 161. Kónya Antal, 162. Kónya Elek utóda, 163. Kónya Elek Józsefé, 164. Kónya János Józsefé, 165. Kónya József Józsefé, 166. Kónya József alsó, 167. Kónya Lajos Lajosé, 168. Kónya Lajos Zsigáé, 169. Kónya László, 170. Kónya Viktória, 171. Kónya Zsigmond, 172. Kovács Ádám alsó, 173. Kovács Bálint, 174. Kovács Antal Antalé, 175. Kovács Borbála, 176. Kovács Dénes Antalé ut., 177. Kovács Dénes Jánosé ut., 178. Kovács Dénes fazakas, 179. Kovács Dénesné ut., 180. Kovács Éva néma, 181. Kovács Ferencz Mózesé, 182. Kovács Ferencz szabó, 183. Kovács Imre, 184. Kónya Mihály, 185. Kovács József Antalé, 186. Kovács József Jánosé, 187. Kovács József kádár, 188. Kovács Károly, 189. Kovács Lajos ifj., 190. Kozma Ádám, 191. Kozma Antal, 192. Kozma Dénes ut., 193. Kozma Dénes Lajosé, 194. Kozma Elek, 195. Kozma Ferencz Józsefé, 196. Kozma Ferencz Lászlóé, 197. Kozma Ferencz tarcsi, 198. Kozma Ferencz timár ut., 199. Kozma János utóda, 200. Kozma János Jánosé, 201. Kozma József fekete, 202. Kozma József Jánosé, 203. Kozma József közmezei, 204. Kozma Lajos ifj., 205. Kozma Mihály felső, 206. Kozma Lajos Lajosé alsó, 207. Kozma Mihály alsó, 208. Kozma Mihály Gáboré, 209. Kozma Mihály Józsefé, 210. Kozma Miklós utódai, 211. Kozma Sándor, 212. Ladányi György, 213. Lunácsi Antal hagy., 214. Mátyás Elek utódai, 215. Mátyás János, 216. Mátyás József, 217. Máté Jánosné, 218. Márkos Lajosné, 219. Molnár Antal, 220. Molnár József

Dénesé, 221. Molnár József Józsefé, 222. Molnár Mihály, 223. Nagy Antalné Kádár, 224. Nagy Ferencz Danié, 225. Nagy János, 226. Nagy Károly, 227. Nagy Mihály Danié, 228. Nagy Tamásné, 229. Német Elek, 230. Német Ferencz, 231. Német József utódai, 232. Német József ifj., 233. Német József legifjabb, 234. Német Mihály, 235. Orbán József, 236. Orbán Lajos, 237. Orbán Tamás utódai, 238. Pál József, 239. Péter Ferencz, 240. Péter Zsigmond, 241. Rácz Ferencz, 242. Rémán Antal, 243. Rémán Zsigmond, 244. Szabó Elek utódai hegym., 245. Szabó Dénes, 246. Deák Lajos, 247. Szabó János ut. kutnál, 248. Szabó János lanti, 249. Szabó József, 250. Szabó Máris Eleké, 251. Szabó Mihály ut. Nagy Gergely, 252. Szász András Jánosé, 253. Szász Ferencz Józsefé, 254. Szász János ifj., 255. Szász József alsó ifj., 256. Szász József felső ut., 257. Szász Lajos, 258. Szőke Ádám id., 259. Szőke Ádám ifj., 260. Szőke Antal alsó, 261. Szőke Antal felső ut., 262. Szőke Ferencz, 263. Szőke János ifj., 264. Szőke József, 265. Szőke Lajos, 266. Szőke Tamás, 267. Szőke Zsigmond, 268. Vajna Elekné, 269. Váradi Antal, 270. Zsidó Albert, 271. Zsidó Antal, 272. Zsidó Dénes, 273. Zsidó Ferencz ut., 274. Zsidó Ferencz Antalé, 275. Zsidó György, 276. Zsidó Ignác, 277. Zsidó Imre, 278. Zsidó Károly, 279. Zsidó Lajos, 280. Zsidó Mihály ifj., 281. Zsidó Sámuel, 282. Zsidó Tamás ifj., 283. Deák András, 284. Kovács Árpád, 285. Kovács Lajos Jánosé, 286. Mátyás Lajos, 287. Szőke Antalné Keresztes Róza, 288. Arros János András, 289. Bodó

Endre, 290. Borbé Ádám, 291. Borbé János, 292. Finna József ifj., 293. Zsidó Sándor, 294. Nagy Sándor, 295. ifj. Balog Mózes ut., 296. Balog Mária Samué, 297. Pap Ferencz, 298. Kovács Mihály, 299. Kovács Borbála Lajosé, 300. Mátyás Elek, 301. Szilvási Vidot, 302. Kovács József Józsefé, 303. Szabó Ágnes Kónya Lajosné, 304. Kovács Sámuel Dénesé, 305. Kovács Anna Dénesé, 306. Kovács Ágnes Dénesé, 307. Zsidó Miklós, 308. Kónya Albert Lajosé, 309. Kónya Károly Lajosé, 310. Kónya Dénes Lajosé, 311. Kónya Ferencz Jánosé, 312. Paltán Zsigmond, 313. Kozma Elek Eleké, 314. Kovács Imre Jánosé, 315. Császár Sándor, 316. Baróti Antalné árvái, 317. Biszak Mihály, 318. Jakabfi Lajos, 319. György Ferencz Jánosé, 320. Mátyás Elek Jánosé, 321. Kozma Anna Miklósé, 322. Kozma György Dénes, 323. Opra Gergely, 324. Hadnagy Ferencz kovácsé, 325. Arros Jánosné Szőke Anna, 326. Lőrincz István, 327. Finna Antal Ignác, 328. Szabó János Jánosé, 329. Hadnagy Domokos, 330. Szakács Ferencz Terézé czipész, 331. Kovács Ferenczné, 332. Hadnagy Mária, 333. Jakabos Andrásné György Borbára, 334. Kovács József Jánosé, 335. Kovács Samu és Kovács Ferencz, 336. Pozsony János Ferenczé, 337. Hadnagy Károly és a Máté Pál havasban levő birtokos társai, 338. Hadnagy Károly és a Keresztesek havasában levő birt. társai, 339. Hadnagy Károly és a Koróbércz erdőbeli birtokos társai, 340. Harai Tamás, 341. Harai Lajos, 342. Pásztor Lajos, 343. Szabó Domokos Józsefé.

VI. A falu lelkipásztorai

REFORMÁTUS LELKÉSZEK:

A vártemplomban szolgáló lelkészek lajstromának első változatát Kónya Gábor állította össze, aki 1920–1925 között volt Zabolán református pap. A névsort a református egyház helybéli levéltárában találtuk meg, azt egészítettük ki napjainkig.

1. Petrus Szamosközi (Szamosközi Péter), 1602-től sub tyranniae Bastae.

2. Stefanus Szabó (Szabó István Kézdivásárhelyi) 1625–1635 között.

3. Stefánus Keresztes (Keresztes István), 1635-ben itt működött.

4. Stefánus Jenei (Jenei István) tíz éven át szolgálta a zabolai reformátusokat.

5. Stéfánus Eszéki (Eszéki István) papsága idején, 1644-ben öntötték Basa Tamás harangját, előbb Kézdivásárhelyre kérték, majd Kolozsváron első pap.

6. Johannes Rozgoni (Rozgonyi János), Székről hívták Zabolára, majd innen Kolozsvárra távozott.

7. Paulus Letenyei (Letenyei Pál), Zabolán hunyt el.

8. Petrus Pécsi (Pécsi Péter) 1695 patronorum turbatus, mortus in Zágón.

9. Paulus Szalacsi (Szalacsi Pál) Zabolán halt meg 1702-ben.

10. Johannes Berzéta (Berzéta János). Zabolán 1702–1709 között szolgált, majd Károlyfehérvárra hívták első papnak, s majd nyolc év múlva ugyanott tanár.

11. Beniamin Almásy (Almási Bénéám). Marosvásárhelyről érkezett

1710-ben, majd innen 1715-ben Fehérvárra távozott.

12. Mikhael Szt. Anna (Szentannai Mihály) 1716–1756 között szolgált Zabolán, segédlelkésze a pákói Baló pap volt.

13. Franciskus Csutak (Csutak Ferencz) 1757-be érkezett községünkbe. Mivel a romokban heverő egyházi épületeket minél előbb rendbe akarta hoztatni, híveinek tűrőképességét próbára tette. 1766-ban már nem marasztották meg papnak, s innen Zágónba távozott.

14. Bede András 1766-ban szolgált itt.

15. Bodor Mátyás 1768-ban csak ideiglenesen működött Zabolán.

16. Matheusz Keresztes (Keresztes Máté). Alsórákosról hívták ide 1768-ban, s még ugyanabban az évben Kézdivásárhelyre távozott.

17–18. Kovács Zsigmond és Zsigrai Miklós. Mindketten 1768-ban csak ideiglenes minőségben szolgáltak.

19. Pál László. A Barátoson született lelkipásztor előbb Bürkösön szolgált hét éven át, ahonnan 1769-ben hívták Zabolára, s itt 34 éven át dolgozott, egészen 1799-ig.

20. Kovács János. A Bikfalván született lelkipásztor 1799–1804 között volt ideiglenes pap Zabolán.

21. Sámuel Biró (Biró Sámuel) 1804–1809 között szolgált helyben, majd innen Köpeczre hívták.

22. Mihály Elek káplánként működött 1810-ben.

23. Erődsdi Bálint 1810–1839 Bodokról jött ide.

24. Lukácsfi Lajos. Már Erődsdi Bálint mellé meghívták Martonfalváról káplánnak 1839-ben. Innen 1848-ban előbb Marosvásárhelyre, majd Baczonba vitették.

25. Csákány József. A zágoni származású lelkész Dombosról (Voldorfból) érkezett, s 1848. augusztus 27-étől egészen az 1888. január 3-án bekövetkezett haláláig szolgálta közösségét.

26. Földes György. A zágoni származású pap 1876–1881 között Marosújváron, 1881–1888 között Papolcon, 1888-tól 1916 -ig Zabolán lelkész, közben 1886 és 1910 között egyházmegyei főjegyző volt. 1916. január 1-jén nyugdíjba vonult.

27. Havadtői Sándor 1616–1919 között szolgált községünkben, majd Kovásznára hívták.

28. Kónya Gábor 1920–1925 között működött a faluban, innen Nyíregyházára hívták vallástanárnak. A zabolai lelkészek névsorát eddig (a 28. számig) ő írta.

29. Dr. Szemethy Géza 1925. február 1-jétől április 1-jéig helyettes, majd április 1-jétől egészen 1926. október 31-ig rendes lelkész. Zaboláról Borosjenőre távozott rendes lelkésznek.

30. Lisznyói Bedő Béla. 1927. augusztus 25-én választották meg, és szeptember 25-én iktatták be. Innen 1937-ben Szászvárosra távozott.

31. Abrudbányai Fikker Ferenc. Zabolára Páváról hívták 1937. május 1-jén. Itt dolgozott egészen 1969. november 27-én bekövetkezett haláláig. A lelkészt

bebörtönzése idején 1949 júniusától Szőke Miklós (pávai pap), Kónya Ferenc harmad éves teológus, majd Lőrincz János segédlelkész helyettesítette 1950-1952 között. Fikker Ferenc csak kiszabadulása után, 1952. december 1-től térhetett vissza zabolai gyülekezetéhez.

32. Keresztes István, már Fikker Ferenc betegsége idején, 1968–1970 között beszolgáló lelkész.

33. Pásztori Tibor Endrét, 1970. július 2-án iktatták be Zabolán. Harmincöt év szolgálat után, 2005. április 1-én helyeztek nyugállományba. Utána pár hónapon át Marosi Károly, dálnoki, majd Tamás Endre Ottó, márkosfalvi lelkész szolgált be ideiglenesen.

34. Beke Tivadar 2005. szeptemberétől szolgálja a zabolai református gyülekezetet lelkész feleségével, Beke Borókával együtt.

RÓMAI KATOLIKUS PLÉBÁNOSOK

Ujlaky János 1922–1951, Szilveszter Sándor 1951–1955, Labud Antal 1955–1980, Bartalus Zoltán 1980–2004, Fekete Tamás 2004-.

ORTODOX PÓPÁK

Gheorghe Rusu 1930–1940, Aurel Babici 1941–1944, Romulus Ciora 1944–1978, Pop Dan Posna 1979–1990, Ioan Bercu 1990-.

VII. Zabola helynevei

A függelékben közölt helyneveket Fejér Miklós közleményéből vettük át.⁵⁹⁶ A helynevek mellett a következő rövidítéseket használjuk: e: erdő, f: forrás, gyü: gyümölcsös, h: híd, k: kaszáló, ke: kert, p: patak, r: rét, sz: szántó, ti: tisztás, u: utca, v: völgy.

A BELTERÜLET HELYNEVEI:

Asóucca, Alszeg, Árvaház, Biszak Mihájnál, Borsikás, Cigányok, Cigányokkuttya (f), Debrecikert (ke), Debrecimalom, Dariék, Dariékut (u), Felszeg, Felszegipázsint, Felszegiucca (u), Gagyaszár ucca (u), Giépház, Gödrös ucca (u), Gyárfáskert (ke), Gyárfásmalom, Györgyök uccája (u), Halastuó, Halottakhiggya, Hegymege, Hegymegipázsit, Hegymegi ucca (u), Hidekház, Jakafiak, Jövevények temetője, Kanceláriakert, Katuólikus temető, Kádármalom, Keresztes Mihájnál (u, e), Keresztesek uccája (u), Kertiéskert (ke), Kicsihalastuó, Kicsi ucca (u), Kotákvára, Kovácspénctárnok uccája (u), Középső ucca (u), Közmező, Major ucca (u), Maki ucca (u), Mónárok, Mónárokkuttya (f), Natyhíd, Nagyut (u), Nagy ucca (u), Nagy Vilma kertye (ke), Rományok uccája (u), Románytemplomnál, Óprák uccája (u), Pataktiérség, Paltánkert (ke), Perdimalom, Pihenő, Piroscsepesz, Porond, Porond ucca (u), Pozsommónár, Pozsony uccája (u), Pozsonyok uccája (u) Réformátus temető, Siétáter, Sokadalomkert (ke), Sokadalomkert uccája (u), Szabókert (ke), Talejány uccája (u),

Tréfamalom, Tüsó ucca (u), Vasút ucca (u). (Összesen hetven belterületi helynév.)

A KÜLTERÜLET HELYNEVEI:

Alsóbalázstója (e), Asócsihányos (e), Asófarkafenyűő (e), Asógerevüőgye (e, v), Asógerevüőgyekuttya (f), Asógerevüőgyepusztája (e), Asókánokiszégelet (r), Asókijárás, Asómikesuttya (e), Asónádstuó (e), Asópusztá (ti), Asótekeredüő (ti), Asótönkányó, Asóutválaszpusztája (ti), Aratás (e), Aratáspusztája (ti), Bagojtag (sz), Bagojuttya (e), Bakara (e), Bakarabesőlapossa (e), Bakarafarka (e), Bakaraküőlapossa (e), Bakarauódala (e), Bakarapataka (p), Bakszar (e), Bakszarkuttya (f), Bakszarapataka (p), Balatomszeg (sz), Barátok (e), Barátokfarka (k), Ballang, Ballanguódal (e), Basasz-tala, Basakuttya (f), Basakuttyavüőgye (v), Basauttya, Baszka (p), Baszkamart (e), Baszkauttya, Bányalapos (e), Bányalaposkuttya (f), Bányalapospataka (p), Becsekvágás (e), Besüőjákótója, Besüőkarjasvüőgy (e, v), Besüőluókasár (e), Besüőszálás (ti), Besüőváluskut (f), Biró Antal uttya (e), Birtalan (r), Boc (sz), Borkató (sz, r), Borkut (sz), Borkutárka (p), Borkutdombja (sz), Borkuthiggya, Borvizárok (p), Bófuttya (e), Bófuttyasásossa (e), Buzakölesuódal (e), Bikk (e), Bikkfarka (e), Cigányokkuttya (f), Csatornás (e), Csatornáskuttya (f), Csatornásuódal (e), Csatornáspataka (e, p), Csatornástetüő, Csákányfalva (sz), Csekme (e), Csekmeifüveny (ti),

Csekmeiut, Csekmeuttya (sz), Csekmetartomány (sz), Csemetekert (e), Csemetéskert (ti), Cseredomb (e), Csere-mezeje (sz), Cigámpatak (p, e), Csipkiés (sz, k), Csorgó (f), Csorgóárka (v), Csorgópatak (p), Csuórémart (e), Csuórémartuódal (e), Csórémartpusztája (ti), Csuókaház (e), Csuókaházkuttya (f), Csuókaházipusztája (ti), Csubukkuttya (f), Csusztatuó, Darvas (sz), Dánkosára (sz), Deferenciás (e), Deferenciásuódal (e), Deferenciáspatak (p), Deferenciáspataka (p), Deferenciársz (e), Demeske (e), Demeskefárka (e), Demeskekuttya (f), Demeskelapája (v), Demeskeszáda (e), Demestag (sz), Demeterpatak (p, e), Diélő (sz), Diményszegelet (r), Disznyókasár (e), Disznyókasárpatak (p), Dobroszláv (e), Dobroszlávnnya (e), Dobroszlávuódal (e), Dobroszlávpataka (p), Dobroszlávpusztája (ti), Dobroszláv-teteje (e), Dökkert, Dullóros (e), Dullóroskuttya (f), Elősár (r), Elősárhiggya, Ereszkeüő, Eruőskijáró, Erüősuódal (e), Eger (ke), Egreslapossa (e), Egresnyaka (e), Egresszáda (e), Iégethegye (e), Iégethegyepataka (p), Élesarr (e), Élesarpataka (p), Iéneskesfenyüő (e), Iéneskesfenyüőkuttya (f), Ércembikk (e), Évamajor, Farkasfenyüő (e), Farkasfenyüőkuttya (f), Farkaló (e, ti), Farkalópusztája (ti), Farkashalom (r), Farkaslik (e), Farkastüőgy (sz), Fajluódal (e), Feketehalom (e), Feketehalompusztája (ti), Feketetó (e), Feketeügy, Fesőbalástuója (e), Fesőcsihányos (e), Fesőfarkafenyüő (e), Fesőgerevüőgye (e), Fesőgerevüőgyekuttya (f), Fesőgerevüőgyepusztája (ti), Fesőkálnokiszegelet (r), Fesőkijárás, Fesőmikesuttya (e), Feső-

náduő (e), Fesőnáduőpusztája (ti), Fesőtekeredüő (ti), Fesőtönkányó, Fesőutválasz (e), Fesőutválaszpusztája (ti), Felszegierüősuódal (e), Finácház (e), Forrótó (sz), Forrótóuttya, Füődbánya (e), Füőthid (e), Füőthidpusztája (ti), Füőthidsátéja (e), Füveny (e), Füveny-kuttya (f), Füvenypusztája (ti), Füvenyes-lapos (e), Füvenyeslapospataka (p), Főtiszpatak (p), Furiészipusztája (ti), Furiészipusztája kuttya (f), Furiésztelep (sz, k), Galambszegelet (r), Galambsziek (r), Gálpataka (p), Gálvápája (e), Gálvápajakuttya (p), Gálvápázipusztája (ti), Gászkut (f), Gelenceiut, Gerendabiérc (e), Gerevüőgye (e), Gémes (sz), Gó (e), Górnnya (e), Góruódal (e), Górpataka (p), Górpunkja, Górpusztája (ti), Górisikló (e), Gödrösu, Grófiókó (e), Gyárfásnyire (e), Gyepü (e), Gyepü-pataka (p), Gyepüsásossa (e), Gyepü-teteje (e), Gyepüuttya, Gyükeres (e), Gyükereskuttya (f), Gyükeresuódal (e), Gyükerestetüő (e), György Káruj tagja (sz), György László tagja (sz), Gyujtóskut (f), Gyümölcsös, Hadnagy Káruj erdeje (e), Hadnagy Káruj tagja (sz), Hajduponk (r), Hajnal tanya, Halom (sz), Halomeleje (sz), Halomfarka (sz), Halomkert (sz), Halomkert szegelete (k), Halommege (sz, k), Halommegeuttya, Halommezeje (sz), Halomuódal (sz), Halomréve (sz), Halomréveszegelete (k), Halomuttya, Hanc (e), Hancuttya (f), Harajosnyaka (e), Határu, Hatojkai malomszegelet (r), Hatökrös (sz), Hármashatár (e), Hármashatárkuttya (f), Háromlábukut (f, e), Háccsópuszta (ti), Hegyelihányása (e) Hegymegiküőbánya, Hegymegipatak (p), Hiétforrás (f, e), Hidekkut (f, e),

Hidegkutvüögye (p, v), Hintófa (e), Huódvilág (e), Homposkut (f), Horgas (sz), Hosszag (sz, k), Hosszuláb (sz), Emre Péter (e), Isztiri (e), Isztirikuttya (f), Isztirilapossa (e), Isztiripusztája (ti), Jakafiak (e), Jakpavasa (e), Jakapavaspusztája (ti), Jákó (e), Jákópataka (p), Jákopusztája (ti), Jákótuója, Jánosz Dávid gyára, Jánosuttya (e), Jánosuttyakuttya (f), Jánosuttya vüögye (v), Kaboladiélő (e), Kaboladiélő esőpusztája (ti), Kaboladiélő hátúsópusztája (ti), Kaboladiélőuódala (e), Kaboladiélőréve (e), Kaján (e), Kajánkuttya (f), Kalóc (r, sz), Kalócláb (r), Kapálás (e), Karjasvüögy (e), Karjasvüögypataka (p), Kasárpuszt (e), Kaszuttya (e), Kápolna (e), Kápolnakuttya (f), Kápolnapusztája (ti), Kárászhegye (e), Kárászhegyemege (e), Kecskecsorgó (f, e), Kecskerágó (e), Kecskerágókuttya (f), Kecskerágópataka (p), Kecskerágóvüögye (v), Kecsketiér (e), Kecsketiérpataka (p), Keregbikk (e), Keregbikfarluója (e), Keregbikhomloka (e), Keregbikkuttya (f), Keregbikpusztája (ti), Keresztárka (sz), Keresztesekhavasa (e), Keresztesekhavasa pusztája (ti), Kereszteseknyire (e), Kertajja (sz), Kényszer (sz), Kiétkutuódala (e), Kiétutválaszköze (e, ti), Kicsimezüő (k), Kicsimezüőcske (k), Kicsinyir (e), Kicsipuszt (ti), Kiégylík (e), Küsiél (e), Küsiélérüösse, Küsiélpataka (p), Küsiéltója (e), Küsharaj (e, sz), Küsharajkuttya (f), Kűsnyil (r), Kistiér (e), Kistiérkuttya (f, e), Kisvontatuó (e), Komondóház (e), Kopacerüöse, Kopacifüveny (ti), Kopacinyáros (e), Kopacinyáros pusztája (ti), Kopaciu, Kovácskakuttya (f), Kovács Miklós kiénnya (e), Kovácspataka (p),

Könyabiró tagja (sz), Kóróbiérc (e), Kóróbiérckuttya (f), Kóróbiércnyaka (e), Kóróbiércuódala (e), Kóróbiércpusztája (ti), Kóróbiércputnája (e), Kökiényszer (sz), Köleskert (e), Kűpűskut (f), Körtebokor (sz), Kűsűcske (e), Kűsűcskevűögye (v), Kűveskut (f), Kűszhetynyaka (e), Kűszhetynyaka pusztája (ti), Kűszhetynyaka pataka (p), Kűzepsűőharapiégés (e), Kűzepsűőhatát (sz), Kűzepsűőkijárás (u), Kűszpatak (p), Kűszpatak mellett (sz), Kűőbánya, Kűőgrádics (e), Kűestálónál (sz), Kűősziklaut, Kűőszöktetűő, Kűsűbalástuója, Kűsűbalástókuttya (f), Kűsűbalástópusztája (ti), Kűsűjákótuója, Kűsűkarjasvüögy (e), Kűsűluókasár (e), Kűsűmeredek (e), Kűsűpuszt (ti), Kűsűszálás (ti), Kűsűváluskut (f), Lakóca (e), Lakócafarka (e), Lakócakuttya (f), Lakócaponkja (ti), Lakócapusztája (ti), Lakócatuója, Lapjas (e), Laposbikk (e), Laposbikkuttya (f), Lászlómogyoruóssa (e), Lászlómogyoruóssakuttya (f), Leveleshegy (e), Leveleshegypusztája (ti), Luci (e), Lűget (sz), Lűgetajja (sz), Lűgetfarka (sz), Lűgettetűő (sz), Madarakkuttya (f), Magasarr (e), Matié Pál (e), Matié Pál farka (e), Matié Pál kuttya (f), Matié Pál pataka (p), Medvetiér (e), Medvetiérhajja (e), Medvetiérkuttya (f), Medvetiérteteje (e), Megyeerdeje (e), Megyeut, Meredek (e), Meredekpuszt (ti), Miéjpaták (e, v), Miéjtó, Miéjtóárka, Mihájka (e), Mihájkakuttya (f), Mihájkapusztája (ti), Miház (r), Miházuttya, Mikesné (e), Mikesnékuttya (f), Mikesnépusztája (ti), Mikesuttya (e), Mikesuttyapataka (p), Mogyoruós (e), Mosóré (r), Murdán (e), Murdánfarka (e), Murdánkuttya (f),

Murdánnyaka (e), Murdámzata (p), Murdámponkja (e), Murdámpusztája (ti), Magyiél (e), Nagyiélkuttya (f), Nagyiéludala (e), Nagyiélpataka (p), Nagyiélpusztája (ti), Nagyiélteteje (e), Natyforrás (f), Nagy Jánosné (e), Nagy Jánosné kuttya (f), Natykanyar (sz), Natyküő (e), Nagyküőuttya, Nagynyl (r), Nagynyir (e), Natypatak (p), Nattiér (e), Nagyvontatuó (e), Nagyvontatuóteteje (e), Nagyvüőgy (e, v), Nagyvüőgykuttya (f), Nagyvüőgyudala (e), Nagyvüőgyzata (p), Neszter (sz), Nesztertuója (sz), Neszterut, Niétyház (sz), Néccégü (k), Néccégükut (f, e), Nyelvesfej (e), Nyereg (e), Nyeregkuttya (f), Nyires (e), Nyuguó (e), Nyuguópustája (ti), Nyulaktuója (ti), Nyulnyalás (ti), Nyulnyaláskuttya (f), Odor (e), Odorkuttya (f), Odorpusztája (ti), Odortető (e), Öntözött (r), Öntözűőárok, Patrahegye (e), Patrahegyedombja (k), Patrahegyefarka (k), Pál Mátié (e), Pál Mátié uttya, Pál Miklós (sz), Pál Miklós szegelete (k), Pál Miklós uttya, Pávailokóca (e), Pávaidomb (sz), Pávaisziéj (sz), Pázsint (sz), Pereserdűő (e), Peseltető (ti), Petőfalvamege (r), Petőfalvidomb (sz), Petőfalvi őrháznál (sz), Petőfalviut, Pérászka (e), Pérászkalapossa (e), Pérászkaponkja (e), Pérászkapusztája (ti), Pityuókáskert (sz), Pojánka (e), Pojánkafarka (e), Pojánka-kuttya (f), Pojánkanyaka (e), Pojánkapataka (p), Pojánkariész (e), Pojánkateteje (e), Pojinka (e), Pojinkapusztája (ti), Porondesztenája (ti), Putnalakóca (e), Putnalakóca pataka (p), Rakoduó (sz), Rakodópusztá (ti), Rakottyás (e), Rádújputna (e), Riégihid (r), Riégi-

városiut (sz), Riémándiélő (sz), Riét (r), Riétfark (r), Riétiut, Riéti Pál (e), Riéti Pál farka (e), Riéti Pál homloka (e), Riéti Pál kuttya (f), Riéti Pál pusztája (ti), Riéti Pál teteje (e), Ronkorondibiévágása (e), Rosszkut (f), Roszkutárka (v), Rozsdás (e), Rozsdásfarka (e), Rozsdáspataka (p), Rozsdáspusztája (ti), Rozsdástető (e), Rozsdásvize, Ruótkut (f, e), Róláb (r), Rupaharapiégése (e), Saláta (sz, k), Sándor Pál kertye (k), Snájdertag (sz), Sodronyalomás (e), Sodronyuttya (e), Sovadás (v), Suóskut (f), Suóskutárka (v), Suóstejke (e), Suósösvény (e), Sugó-kut (e, f), Sugókutvüőgye (p, v), Szálás (e), Szálasudal (e), Szárazárok (v, e), Szárazvüőgy (v), Szászkeresztje (e), Szászkeresztje kuttya (f), Szengyörgyház (e), Szengyörgyipatak (p), Szentjános (sz), Sziékvüőgye (e, v), Sziékvüőgyekuttya (f), Sziélkapu (ti), Sziéniégató (e), Sziéniégetőkuttya (f), Sziéniégetőpusztája (ti), Szilfatűőkeudal (e), Szilos (e), Sziloskuttya (f), Szilospusztája (ti), Szilváskert (e), Szorosküő (e), Szűőkiékerdeje (e), Tamásfüze (sz), Tanorokkapunál (sz), Tanorokviég (sz), Tamásfalviut, Tekeredűő (e), Tekerűőpatak (p), Tisztabikk (e), Tisztabikerűőse (e), Tisztabikkuttya (f), Tisztabiknyaka (e), Tisztabikuóudala (e), Tisztabikpataka (p), Tisztabikpusztája (ti), Tisztabikteteje (e), Tized (r), Tizedszíj (r), Tolvajokpusztája (ti), Tolvajokuttya (e), Tuók, Tuóköz (sz), Tuóközárka (sz), Tűőtötüt, Turi (e), Turipataka (p), Ujharapiégés (e), Utválasz (e), Utválasz eső pusztája (ti), Utválaszfarka (e), Utválasz Fesőpusztája (ti), Utválaszkuttya (f), Varjuhegy (e), Varjuhegykuttya (f), Vasuton

alól (sz), Vasúton felül (sz), Vasuthiggya,
Vasut mellett (sz), Váluskut (f), Városiut,
Városiut mellett (sz), Verezsgödör (v),
Vigyzóponk, Vizesláncozó, Zabolafeje,

Zabolai patak, Zabolavize, Zernye (e),
Zernye háccsópusztája (ti), Zernyepusz-
tája (ti), Zernyevize (p).
(Összesen hatszáztíz helynév.)

A régi kastély elülről

ÖSSZEFOGLALÓ

Zabola Erdély és a Kárpát-medence egyik legkeletibb magyar többségű települése. A magyarok már az Árpád-korban megtelepedtek itt a Keleti-Kárpátok kanyarjában, később királyaink a XII. század végén a hegyláncon át keletre, Moldvába költöztették őket, ahol védelmi célból jelentős magyar településhálózatot hoztak létre a Szeret folyó mentén.

Árpádházi királyaink a magyar közösségek helyébe a XII. század végén székelyeket telepítettek, akik a középkortól kezdődően fontos hadi és védelmi feladatokat láttak el, cserébe pedig kedvező kiváltságokat nyertek, a szokhoz hasonlóan sajátos önkormányzattal rendelkeztek.

A feudalizmus csak a XV. század közepén tudott ezen a területen meggyökeresedni, amikor Zabolán is egyre több család vált jobbágygá. De mivel az oszmán-törökök az ország határait veszélyeztették, újra szükség volt a székelyek határvédő erejére, ezért Mátyás király tudatosan lépéseket tett, hogy a székelység, s e falu népe ne süllyedjen teljesen jobbágyosorba.

A Magyar Királyság felbomlása után, 1542-től alakult meg az önálló Erdélyi Fejedelemség. A XVI. század második felében a Basa és a Mikes család már jelentős számú jobbágy birtokába jutott. A XVII. század idején mindkét família nagy szerepet játszott Erdély politikai és

társadalmi életében. Míg a Basa család férfiágon csakhamar kihalt, a Mikesek a XVII–XVIII. század fordulóján cselekvően kivették részüket előbb a Thököly Imre, majd a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcokban.

A Habsburg Birodalom a XVII. század végén és a következő század elején fokozatosan bekebelezte Erdélyt és Székelyföldet. Az osztrák hatóságok 1764-ben a Székelyföld keleti részében, Csíkban és Háromszéken erőszakkal megszervezték a határőrséget, amely alapjaiban sértette a székely közösségek korábbi rendi jellegű önkormányzatát. A zabolaiak is részt vettek az emiatt kitört 1764. évi madéfalvi lázadásban, majd a mozgalom levetése után innen is sokan a szomszédos Moldvába bujdosnak.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban számos helyi fiatal vette ki részét a harcokból. Az 1867. évi kiegyezés után, az Osztrák–Magyar Monarchia idején Zabola is gyorsan polgárosodott. Térségében kiépült a vasútvonal, fűrésztelepeket létesítettek, a falu határát tagosították, és számos polgári egyesület alakult. A XX. század közepéig a falu fejlődésében elsősorban a Mikes családnak volt döntő szerepe. Tagjai évszázadokon át követendő társadalmi, gazdasági és szellemi példát nyújtottak a helybelieknek és a környéken lakóknak. Ez a folyamatos kultú-

raközvetítés azért is megvalósulhatott, mivel nem választotta el őket a szomszédságukban élő néptől oly nagy szakadék, mint a Közép- és Nyugat-Európában élő arisztokraták esetében.⁵⁹⁷

A békés építőmunkát az első világháború, majd az azt követő impériumváltás szakította félbe. Az antanthatalmak az 1920. évi békediktátumban Erdélyt a Román Királyságnak ítélték, és a román adminisztráció Zabolán is csakhamar berendezkedett. A hatalmi változás 1918 után gyökeresen felborította a korábbi gazdasági és etnikai viszonyokat, együttélési modelleket.

A második világháború idején, 1940. augusztus 30-ától Erdély és benne Zabola újra Magyarországhoz tartozott. A háború megpróbáltatásai ellenére a helyi magyarság erővel, hittel és reménységgel élte meg ezeket az éveket. Románia 1944. augusztus 23-án sikeresen kiugrott a háborúból, gyorsan és okosan átállt az addig ellenséges, de most győztes szovjet-orsz oldalra. A második világháborút lezáró békeszerződések Észak-Erdélyt újra Romániának ítélték.

A második világháborút követő hatalmi változás közel félévszázadra elnapolta a falu szerves polgárosodását. A bukaresti hatalom elsősorban az 1962-es kollektivizálással erőszakosan megváltoztatta a falun élő gazdálkodó családok életét, ami csakhamar a fiatal nemzedékek városra irányuló tömeges migrációját idézte elő. A román kommunista diktatúra, elsősorban 1956 után, egyre türelmetlenebb társadalmi, kulturális és nemzetiségi politikát folytatott, elsősor-

ban a jelentős létszámú magyarsággal szemben. Különösen 1965 után, amikor Románia élére Nicolae Ceaușescu került, elhatározták a székelyföldi mezővárosok etnikai szerkezetének a megbontását is az erőszakos iparosítás keretében. Majd a falvak szisztematizálása is ugyanezt szolgálta volna. Ugyanakkor megkezdődött az erdélyi szászok tudatos elűzése és kiárusítása is. Ezek az intézkedések csakhamar azt idézték elő, hogy tovább mélyült a kisebbségek elleni bizalmatlanság, s a bukaresti hatalom a nemzeti elnyomás újabb és újabb fondorlatos eszközeit alkalmazta. Közben országszerte súlyos zavarok keletkeztek a lakosság élelmiszerekkel és közszükségleti cikkekkel való ellátásában. Az elégedetlen romániai tömegeknek végül is 1989 decemberében sikerült megdönteniük az embertnyomorító diktatúrát.

A rendszerváltás eddigi legnagyobb eredménye Romániában – s Zabolán is –, hogy a korábbi tulajdonosok visszakapták földjeik jelentős részét. Azonban az ország demokratizálódása és modernizációja az utóbbi két évtizedben lassan és felemásan haladt. Ennek kedvezőtlen hatásai természetesen a magyarok, románok és cigányok által lakott Zabolán is mind lecsapódtak. Habár a helyben élő etnikai közösségek közötti bizalmatlanságok és feszültségek, Románia euroatlanti struktúrákba való integrációja után, rendre tompultak, mindkét domináns csoport hallgatólagosan a helyi erőforrások és a modernizációs folyamatok, programok kulcspozícióinak hosszú távú megszerzésére törekszik.

REZUMAT

Zăbala este cea mai estică localitate cu populație majoritară maghiară din Bazinul Carpatic. Ungurii s-au așezat în Curbura Carpaților în perioada Arpadiană, de unde la sfârșitul secolului al XII-lea au fost mutați în Moldova, unde pe malul drept al Siretului regatul ungar a realizat un sistem de apărare, constituit dintr-un șir de așezări maghiare importante.

În locul comunităților de maghiari la sfârșitul secolului al XII-lea aici au fost colonizați secuii, care în timpul evului mediu au apărat granițele estice ale regatului. Pentru funcțiile lor grănicerești au primit autonomie politică, economică, socială și culturală specifică.

Articularea feudalismului pe teritoriile autonome secuiești s-a început numai în secolul al XV-lea, când și în Zăbala mai multe familii au ajuns iobagi. Pentru că pericolul otoman a devenit acut în perioada respectivă, regele Ungariei, Matei Corvin în mod conștient a vrut să împiedice iobăgizarea secuilor liberi, având nevoie de capacitatea lor militară.

După destrămarea regatului centralizat maghiar, în anul 1542 a fost constituit principatul autonom transilvănean. În a doua parte a secolului al XVI-lea familia Basa și Mikes în Zăbala intră în posesia a mai multor familii de iobagi. În secolul al XVII-lea cele două familii au jucat un rol foarte important în viața politică și

socială a vremii. Membrii familiei Mikes au participat activ și în lupta de eliberare, condusă de Thököly Imre și principele Francisc Rakóczi al II-lea, împotriva austriecilor cotropitori.

La începutul secolului al XVIII-lea Ardealul treptat a fost integrat în structurile politice, sociale și economice ale Imperiului Habsburgic. La mijlocul secolului austriei au decis militarizarea teritoriilor locuite de secuii, fapt ce a produs revolta secuilor liberi. Țăranii din Zăbala în mod activ au participat la evenimentele sângeroase de la Siculeni-Ciuc din 1764, după care foarte multe familii au emigrat tocmai în Moldova vecină. Înființarea regimentelor grănicerești din Secuime a încărcat viața comunităților sătești din zonă.

În timpul evenimentelor din 1848–1849 mai mulți tineri au participat în lupta de eliberare și de apărare a Secuimii. După constituirea Monarhiei Austro-Ungare (1867) modernizarea comunității locale din Zăbala s-a accelerat. La finele secolului al XIX-lea a fost construită calea ferată, au fost ridicate uzine forestiere, parcelele țăranilor în 1901 au fost comasate și sistematizate, au fost constituite mai multe asociații culturale și civice. Menționăm, că familia contele Mikes a avut un rol important în modernizarea satului. Timp de mai multe secole au constituit model cultural, so-

cial și economic de urmat pentru localnici. Mentalitatea zăbălenilor se caracterizează tocmai prin receptivitatea lor față de elementele vieții moderne.

Dezvoltarea rapidă a satului a fost brusc oprită de evenimentele din timpul primului război mondial. La sfârșitul conflagrației Transilvania a fost unită cu Regatul Român. Sosirea administrației românești a adus schimbări radicale și în relațiile interetnice din Zăbala în perioada interbelică.

În timpul celui de al II-lea război mondial Zăbala a aparținut împreună cu Ardealul de Nord iarăși de Ungaria. Viața culturală a comunității maghiare s-a amplificat în această perioadă. La 23 august 1944 Regatul Român a reușit să se debaraseze rapid de armata hitleristă, întorcându-și armele împotriva armatei germane și ungare, forțe aliate ale românilor până atunci. La sfârșitul războiului Ardealul iarăși a fost atribuită României.

Imediat după război și în Zăbala puterea locală a fost preluată de comuniști. Forța politică din București s-a manifestat față de unguri cu reflexe specifice coloniale. Politica intolerantă față de minoritari s-a accentuat și în această lo-

calitate mai ales după 1965, când puterea politică în București a fost preluată de Nicolae Ceaușescu. În timpul domniei sale aprovizionarea populației a fost precară, astfel nemulțumirea populației treptat s-a accentuat, iar în decembrie 1989 printr-o revoltă populară Ceaușescu a fost înlăturat de la putere.

Imediat după evenimentele din decembrie reprivatizarea agriculturii a adus schimbări majore și în viața zăbălenilor. Traiul cotidian al localnicilor a fost afectată în primul rând de ritmul lent al reformelor politice, sociale și economice, cât și de corupția din România. În Secuime după 1989 s-au creat structuri paralele: puterea politică, viața culturală și școlară este dominată de comunități secuiești, majoritare în zonă; iar instituțiile economice, fiscale, armate, interne sunt dirijate din București. Conflictele dintre aceste două structuri paralele întotdeauna se precipită și în Zăbala. După integrarea României în structurile euro-atlantice, conflictele interetnice treptat au dispărut, iar scopul fiecărui grup este, dominarea resurselor economice și programelor de modernizare.

SUMMARY

The community of Zabola is the easternmost group with a Hungarian majority in Transylvania and the Carpathian basin. The Hungarians settled in the East-Carpathian curve as early as in the age of Arpad. Later, at the end of the XII century, our kings re-settled them east of the mountain range, in Moldavia, where a significant network of villages was created for defence purposes.

Our kings replaced the Hungarian communities with the Székelys – the Magyars of Eastern Transylvania -, who played an important defence role in the middle ages, in exchange for which they received favourable privileges, as well as economic and social self-government.

Feudalism could only take root in this area in the middle of the XV century, when more and more families became serfs also in Zabola. As the Ottoman-Turks endangered the frontiers of the country, the defence force of the Székelys was needed again, therefore king Matthias took some conscious steps to prevent the people of the village from sinking into serfdom.

After the disruption of the Hungarian Kingdom, the formation of the autonomous principality of Transylvania was started after 1542. In the second half of the XVI century, the Basa and the Mikes families took possession of a large number of serfs. During the period of the

principality, both families played a significant role in the political and social life of Transylvania. The members of the Mikes family took an active part in the freedom fights led by Imre Thököly and Ferenc Rákóczi II. at the turn of the XVII and XVIII centuries.

In the XVIII century, Transylvania and the Székely land got under the control of the Hapsburg Empire. The Austrian authorities forcibly organised the border guard service on the Székely land in 1764, which fundamentally contravened the earlier feudal self-government of the Székely communities. The people of Zabola also took part in the revolt of Madéfalva to protest against this act in 1764. After this movement was defeated, many people from our village fled to Moldavia.

Several young people from the village fought in the battles of the 1948– 1949 revolution and freedom fight. After the compromise of 1867, Zabola also embarked upon the fast road of bourgeois development in the Austro-Hungarian Monarchy. A railway line was constructed, sawmills were created, the land area of the village was distributed, and several civil societies were formed. The Mikes family had a major role in the development of the village until the middle of the XX century. They set a social, economic and intellectual model

to be followed for centuries by the local and neighbouring villages.

The peaceful construction work was interrupted by the 1st World War and the subsequent changes in the empire. The powers of the Triple Entente adjudged Transylvania to the Rumanian Kingdom. Rumanian administration was soon established also in Zabola. This power shift upset the earlier ethnic proportions.

During the 2nd World War, Transylvania with Zabola in it was re-annexed to Hungary on August 30, 1940. In spite of the ordeals of the war, the local Hungarians lived through these years with strength, faith and hope. Rumania pulled out of the war on August 23, 1944, and changed over to the Soviet-Russian side, its enemy until then. The peace treaties closing the 2nd World War once again adjudicated North-Transylvania to Rumania.

The communist dictatorship, which started to establish itself after the end

of the 1940-ies, conducted an increasingly intolerant minority policy, which mainly afflicted the Hungarians. This was especially so after 1965, when Nicolae Ceauşescu became the leader of Rumania.

Mistrust for the minorities was deepening even more, and the official power applied newer and newer tools of national oppression. Severe disturbances could be witnessed in the population's food and consumable supplies. The dissatisfied Rumanian masses succeeded in defeating the inhuman dictatorship in December 1989.

The greatest achievement of the political changes so far has been the return of the land areas to the previous owners in Rumania and in Zabola. Nonetheless, the democratic, civil transformation of the country is very slow. The unfavourable impacts of this are naturally felt in Zabola, with its Hungarian, Rumanian and Roma population.

ZUSAMMENFASSUNG

Zabola ist eine der am östlichsten Gemeinden in Siebenbürgen und im ganzen Karpatenbecken, in der die Mehrheit der Einwohner der ungarischen Minderheit angehört. In diesem Teil der östlichen Karpaten ließen sich die Ungarn schon in der Arpadenzeit nieder. Die späteren Könige verlagerten diese Gemeinschaft am Ende des 12. Jahrhunderts mehr nach Osten, in die Moldau, wo sie als Grenzverteidiger eine ganze Reihe von ungarischen Dörfern gründeten.

Anstelle dieser Ungarn wurden am Ende des 12. Jahrhunderts Szekler hierher geholt, die wichtige Verteidigungsaufgaben hatten. Sie erhielten dafür mehrere Privilegien und hatten als Gesellschaft eine Selbstverwaltung.

Der Feudalismus verfestigte sich in dieser Gegend in der Mitte des 15. Jahrhunderts. Auch in Zabola wurden immer mehr Familien zu Leibeigenen. Da die Türken die Grenzen des Landes gefährdeten, trat die Verteidigungsfunktion der Szekler wieder in den Vordergrund. König Matthias unternahm verschiedene Schritte, um zu verhindern, dass die Bevölkerung in den Leibeigenenstand gerät.

Nach der Auflösung des Ungarischen Königreiches entstand 1542 das Fürstentum Siebenbürgen. In der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts besaßen

die Familie Basa und Mikes viele Leibeigenen. In dieser Zeit spielten beide Geschlechter im politischen und gesellschaftlichen Leben von Siebenbürgen eine große Rolle. Die Mitglieder der Familie Mikes nahmen an der Wende des 17–18. Jahrhunderts an den Freiheitskämpfen von Imre Thököly und Ferenc Rákóczi II teil.

Im 18. Jahrhundert wurden Siebenbürgen und das Szeklerland in das Habsburgerreich integriert. Die österreichischen Behörden organisierten 1764 den neuen Grenzschutz mit Gewalt. Diese Ordnung verletzte die früheren Privilegien der Szekler. So nahmen auch die Einwohner von Zabola an dem Aufstand von Mádéfalva (1764) teil. Nach der Niederlage flüchteten viele in die Moldau.

In der Revolution und im Freiheitskampf von 1848–1849 kämpften viele Jugendliche. Nach dem Ausgleich von 1867 nahm im Rahmen der Österreich-ungarischen Monarchie auch Zabola an der bürgerlichen Entwicklung teil. Die Eisenbahnlinie wurde erbaut, Forstbetriebe wurden eröffnet, das Gebiet des Dorfes wurde ausgegliedert. Viele bürgerliche Vereine bereicherten das gesellschaftliche Leben des Ortes. Bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts spielte die Familie Mikes eine bedeutende Rolle im Leben der Siedlung. Sie gaben für die

umliegenden Ortschaften jahrhundertlang ein gutes Beispiel sowohl im gesellschaftlichen, als auch im wirtschaftlichen und geistigen Sinne.

Die friedliche Arbeit wurde durch den ersten Weltkrieg und den Staatswechsel danach abgebrochen. In dem Friedensabkommen von Trianon (1920) kam Siebenbürgen an Rumänien. Die rumänische Verwaltung wurde bald auch in Zabola eingerichtet. Infolge des Machtwechsels veränderten sich auch die früheren ethnischen Verhältnisse.

Während des zweiten Weltkrieges gehörte von dem 30. August 1940 an Siebenbürgen und damit auch Zabola wieder zu Ungarn. Trotz des Weltkrieges erlebten die hiesigen Ungarn diese Zeit mit viel Hoffnung. Am 23-sten August 1944 stellte sich Rumänien an die Seite des früheren Feindes, der sowjetischen Armee. In den Friedensverträgen nach dem zweiten Weltkrieg ging Siebenbürgen wieder an Rumänien.

Die kommunistische Diktatur, die sich am Ende der 1940er Jahre etablierte, führte eine intolerante Minderheitenpolitik. Besonders schlimm wurde es nach 1965, als Nicolae Ceaușescu an die Führung kam. Das Mißtrauen gegenüber der Minderheiten wurde stärker, die Machtinhaber verwendeten viele Methoden der Unterdrückung, die besonders die Ungarn betrafen. Schwere Probleme traten auch in der Lebensmittelversorgung und in der Wirtschaft auf. Die unzufriedenen rumänischen Massen konnten die Diktatur im Dezember 1989 stürmen.

Das größte Ergebnis des politischen Systemwechsels in Rumänien – so auch in Zabola – ist die Bodenreform, in deren Rahmen die früheren Besitzer ihre Länder wieder bekamen. Die bürgerlich-demokratische Veränderung geht jedoch langsam voran. Die ungünstigen Auswirkungen sind auch in dem von Ungarn, Rumänen und Zigeunern bewohnten Zabola zu spüren.

JEGYZETEK

- 1 Orbán 1869. 136-146.
- 2 Huszka 1895, Malonyay 1909; Kertész – Sváb 1908.
- 3 Boér 2007, Szőcsné Gazda 1998.
- 4 Balázs 1942.
- 5 Makkai – Nagy 1993. 63-72.
- 6 Palotay 1940, 1942, 1946., K. Sebestyén 1945, Entz 1996.
- 7 Szabó T. 2001.
- 8 Fejér M. 1972, 2004.
- 9 Kónya 1957.
- 10 Albert 1973.
- 11 Albert 2000.
- 12 Kónya 1980.
- 13 Székely Z. 1973.
- 14 Binder – Cserey 1993.
- 15 Pozsony 1984.
- 16 Pozsony – Anghel 1999.
- 17 Dimény – Szabó Á. T. 2003, Kinda – Pozsony 2007, Kinda 2011, Jakab – Pozsony 2011.
- 18 Pozsony – Kinda 2011.
- 19 Kotics 1998, 1999; Şerban 2000, Şerban – Dorondel 2000.
- 20 Tüdös 1983, 1995, 1998, 2001, 2003, 2008.
- 21 Csáki 1999, Csáki – Szőcsné Gazda 2001, Szőcsné Gazda 2001.
- 22 Kinda 2007.
- 23 Bende 2002.
- 24 György 2004.
- 25 Bartos 1996.
- 26 Pozsony 2002.
- 27 Imhof 1992.
- 28 Roska 1942. (Idézi Székely Zs. 2012.), Zaharia 1995, Székely Zs. 2003.
- 29 Székely Zs. 2012.
- 30 Roman 1976, Prox 1941, Ciugudean 1996, Alexandrescu 1974. Idézi Székely 2012.
- 31 Zoffmann 1994, Nemeskéri 1961, Lipták 1957. Idézi Székely Zs. 2012.
- 32 Glodariu 1974, Vătăşianu 1959, Cavruc 1998. Idézi Székely Zs. 2012.
- 33 Suciu 1967-68. 271., Kiss 1988. 790.
- 34 Orbán 1869. 137.
- 35 Orbán 1869. 137-138.
- 36 Orbán 1869. 137-138.
- 37 Orbán 1869. 131.
- 38 Bartos 1996. 6., Vofkori 1998. 406.
- 39 György F. 1941. 12., Vofkori 1998. 406.
- 40 Bálint 1969. 267., Kisgyörgy 2001. 9-23.
- 41 Binder – Cserey 1999, Vofkori 1998. 411.
- 42 Bálint 1969. 268.
- 43 Bálint 1969. 267.
- 44 Bartos 1996. 7., Kisgyörgy 2001. 9-23.
- 45 Bartos 1996. 8.
- 46 György F. 1941. 26.
- 47 György F. 1941. 12.
- 48 Vofkori 1998. 406.
- 49 György F. 1941. 12.
- 50 György F. 1941. 13-14.
- 51 Kisgyörgy 2001. 9-23.
- 52 Kisgyörgy 2001. 9-23.
- 53 György F. 1941. 16.
- 54 György F. 1941. 15., Bartos 1996. 6.
- 55 Bartos 1996. 43.
- 56 Bálint 1969. 267.
- 57 Jakab – Pozsony 2011. 9-56.
- 58 Sepsiszéki Nagy 1998. 240-242.
- 59 Sepsiszéki Nagy 1998. 242-245.
- 60 Sepsiszéki Nagy 1998. 245-247.
- 61 Demeter – Kisgyörgy 2011. 34-35.
- 62 Sepsiszéki Nagy 1998. 182-183.
- 63 Sepsiszéki Nagy 1998. 202-203.
- 64 Sepsiszéki Nagy 1998. 199-201.
- 65 Szőcsné Gazda 2007. 159-174.
- 66 Sepsiszéki Nagy 1998. 233-235., 253-257.
- 67 Kordé 2001. 5-13.
- 68 Wagner 1990.
- 69 Lásd Székely Zs. 2012.
- 70 Székely 1973.
- 71 Székely Zs. 2012.
- 72 Roska 1914. Idézi Székely Zs. 2012.
- 73 Székely Zs. 2012.
- 74 Székely 1973. 221.
- 75 Székely Zs. 2012.
- 76 Székely 1973. 222.
- 77 Székely Zs. 2012.
- 78 Székely 1973. 224-225.
- 79 Székely 1973. 225-226.
- 80 Székely 1973. 227.
- 81 Székely 1973. 226.
- 82 Székely 1973. 228.
- 83 Székely 1973. 228.
- 84 Wagner 1990, Egyed 2006. 2006. 7-15.
- 85 Egyed 2006. 25-30.
- 86 Egyed 2006. 47., Garda 1994. 19.
- 87 Egyed 2006. 27-29.
- 88 Egyed 2006. 29-30., Hermann 2003.
- 89 Fejér M. 2004. 206., Egyed 2006. 31-33., Bárh 2007. 6-19.
- 90 Egyed 2006. 44-45.
- 91 Egyed 2006. 48-49.

- 92 Egyed 2006. 49-50.
 93 Szabó K. 1876. 214., Balogh J. 2005. 59.
 94 Egyed 2006. 92-97.
 95 Benkő-Demény-Vekov 1979. 27-28., Balogh J. 2005. 53-54., Egyed 2006. 97-102., Fejér T. 2007. 18.
 96 Benkő-Demény-Vekov 1979. 31-32., Egyed 2006. 113-115.
 97 Demény 1998. 59-60.
 98 Fejér T. 2007. 22.
 99 Fejér T. 2007. 23.
 100 Demény 1998. 470-473.
 101 Egyed 2006. 130-139.
 102 Pozsony 2010. 538.
 103 Orbán 1869. 139., Pálmay 1901. 54.
 104 Pálmay 1901. 54.
 105 Fejér T. 2007. 26.
 106 Demény 1998. 470, 1999. 119.
 107 Pálmay 1901. 54.
 108 Pálmay 1901. 54.
 109 Pálmay 1901. 54.
 110 Pálmay 1901. 54., Orbán 1869. 139-140.
 111 Orbán 1869. 139-140., Pálmay 1901. 54-55.
 112 Bethlen 1955. 228-229.
 113 Bethlen 1955. 229.
 114 Bethlen 1955. 229-230.
 115 Pálmay 1901. 54.
 116 Csáki – Szócsné Gazda 2001. 232.
 117 Balogh Ig. 1929.
 118 Fejér T. 2007. 25.
 119 Fejér T. 2007. 24.
 120 Pálmay 1901. 308.
 121 Pálmay 1901. 308.
 122 Pálmay 1901. 310.
 123 Pálmay 1901. 310.
 124 Pálmay 1901. 310.
 125 Pálmay 1901. 310., Köpeczi 1987. 716-720.
 126 Tüdös 2003. 190-193.
 127 Köpeczi 1987. 720-722.
 128 Pálmay 1901. 310., Köpeczi 1987. 722-724.
 129 Köpeczi 1987. 725-726.
 130 Coroi 2011. 468.
 131 Pálmay 1901. 311, Coroi 2011. 469.
 132 Tüdös 2008. 296., Biró V. 2009. 135-139.
 133 Lásd regényváltozatát: Kemény 1972.
 134 Tüdös 2008. 296, Coroi 2011. 469.
 135 Tüdös 2003. 401, 2008. 299, Coroi 2011. 469.
 136 Apor 1903. 106. Idézi Tüdös 2008. 297.
 137 Benda 1989. 779, 790.
 138 Tüdös 2008. 295-308.
 139 Pálmay 1901. 311.
 140 Pálmay 1901. 311., Csáki 1999.
 141 Benda 1989. 790.
 142 Csáki 1999, Pozsony 2005. 36.
 143 Csutak 1929.
 144 Pálmay 1901. 311.
 145 Egy ördögösséggel megvádolt csíki asszony vallomása szerint a nemrég elhunyt zabolai főúr és felesége purgatóriumba jutott, s onnan csak 100 mise megtartása után szabadulhatnak. Lásd Gyulafehérvári Érseki Levéltár I. 6. Visitatio Canonica 1720-21. Idézi Bárh D. 2008. 13.
 146 Pálmay 1901. 308.
 147 Veress 1972. 18-19.
 148 Mikes 1966. 303-304, 304-306.
 149 Köpeczi 1987. 972-973.
 150 Köpeczi 1987. 1028-1032.
 151 Albert 2004. 45.
 152 Albert 2004. 71.
 153 Imreh 1994, Pozsony 2005. 38-39.
 154 Albert 2004. 235.
 155 Albert 2004. 237.
 156 Albert 2004. 300.
 157 Albert 2004. 241.
 158 Fejér 2004. 2002.
 159 Binder – Cserey 1993.
 160 Binder – Cserey 1993.
 161 Binder – Cserey 1993.
 162 Szócsné Gazda 2001. 94.
 163 Szócsné Gazda 2001. 155.
 164 Szócsné Gazda 2001. 156.
 165 Szócsné Gazda 2001. 64.
 166 Szócsné Gazda 2001. 78.
 167 Szócsné Gazda 2001. 82.
 168 Orbaiszéki Törvényszéki Jegyzőkönyvek (1689-1693). Székely Nemzeti Múzeum kéziratára. Szócsné Gazda Enikő gyűjtése.
 169 Binder – Cserey 1993.
 170 Binder – Cserey 1993.
 171 Binder – Cserey 1993.
 172 Binder – Cserey 1993.
 173 Takács 2011. 138-139.
 174 Dányi – Dávid 1960. 374-375.
 175 Binder – Cserey 1993.
 176 Albert 1998.
 177 Albert 1998. 249-250.
 178 Albert 1998. 250-251.
 179 Pozsony 2005. 39.
 180 Egyed 1981. 115.
 181 Pál 1999. 40, 85.
 182 Albert 2000. 220.
 183 Albert 2000. 167.
 184 Egyed 1979. 29.
 185 Egyed 1979. 32-41.
 186 Egyed 1979. 60-79.
 187 Egyed 1979. 80-104.
 188 Egyed 1979. 85.
 189 Zabola helyi tanácsának jegyzőkönyve. Sepsi-szentgyörgy, Állami Levéltár.
 190 Köpeczi 1987. 1407-1415.

- 191 Süli 2011.
- 192 Süli 2011. 268-276.
- 193 Süli 2011. 276-277.
- 194 Süli 2011. 277.
- 195 Orbán 1869. 146.
- 196 Sepsiszéki Nagy 1998. 239.
- 197 Egyed 2006. 241-242.
- 198 Zabolai Római Katolikus Egyház elhalálozási anyakönyve. Sepsiszentgyörgy, Állami Levéltár.
- 199 A zabolai honvédekkel kapcsolatos adatokat Demeter László bocsátotta rendelkezésemre.
- 200 Demeter – Kisgyörgy 2011. 146.
- 201 Demeter – Kisgyörgy 2011. 146.
- 202 Köpeczi 1987. 1506-1507.
- 203 Egyed 2006. 253-254.
- 204 Egyed 2006. 256-257.
- 205 Köpeczi 1987. 1459-1462.
- 206 Kósa 1990. 364.
- 207 Balogh I. 1929. 43.
- 208 Csucsujá 1998. 53.
- 209 Az adatok az arányosítás és az azt kísérő per végén dobszóval kihirdetett, nyomtatott végzésből származnak.
- 210 A századfordulón megszervezett tagosítás is elsősorban a nagybirtokosoknak kedvezett, akik a földmérő-mérnökökkel jó kapcsolatban álltak. Lásd Andrásfalvy 2004. 131-133.
- 211 Bartos 1996. 35.
- 212 Andrásfalvy 2004. 133., Csucsujá 1998. 56-57.
- 213 Balogh I. 1929., Tárkány Szücs 1981. 757-774.
- 214 Potsa 1899. 170.
- 215 Potsa 1899. 151.
- 216 Kovács J. 1988. 319., Papucs – Markója – Šerban – Hufnagel 2011. 14.
- 217 Demeter – Kisgyörgy 2011. 131.
- 218 Potsa 1899. 182.
- 219 Kovács 1988. 315.
- 220 Demeter – Kisgyörgy 2011. 131.
- 221 Kovács 1988. 315.
- 222 Kovács 1988. 314., Cserey 2006.
- 223 Demeter – Kisgyörgy 2011. 225-226.
- 224 Demeter – Kisgyörgy 2011. 130.
- 225 <http://www.huszadikszazad.hu/print.php?id=11351&mode=article>
- 226 Imreh 1956. 155-156.
- 227 Potsa 1899. 162, 177.
- 228 Demeter – Kisgyörgy 2011. 121.
- 229 Cserey 2006.
- 230 Demeter – Kisgyörgy 2011. 247.
- 231 MKOMS II. 1897. 600-601., György F. 1941.
- 232 Demeter – Kisgyörgy 2011. 123.
- 233 Demeter – Kisgyörgy 2011. 123.
- 234 Demeter – Kisgyörgy 2011. 124-126.
- 235 <http://www.artnet.com/artists/tadeusz-ajdukiewicz/zabolai-mikes-gr%C3%B3fn%C5%91-l%C3%B3h%C3%A1ton-61Pl-E0ZLII5PMZqDI-R6g2>; <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MTE2Ng==2012>
- 236 Demeter – Kisgyörgy 2011. 118.
- 237 Demeter – Kisgyörgy 2011. 101.
- 238 Demeter – Kisgyörgy 2011. 138.
- 239 Kozma 1879. 144.
- 240 Potsa 1899. 2010.
- 241 MKOMS II. Budapest, 1897. 476-477., 600-601.
- 242 MKOMS I. Budapest, 1897. 615, 616.
- 243 Potsa 1899. 166-167.
- 244 Potsa 1899. 306.
- 245 Magyar Statisztikai Közlemények I-II. Budapest, 1902. 782.
- 246 Tóth Sz. 2011. 107-108.
- 247 Tóth Sz. 2011. 108.
- 248 Bartos 1996. 36.
- 249 Bende 2002. 9-10.
- 250 Pozsony 2008. 191-192.
- 251 Köpeczi 1987. 1694.
- 252 http://urszu2.blogspot.ro/2009/12/rmsz-olvasmanyok-megrohant-es_25.html (2009)
- 253 Köpeczi 1987. 1695.
- 254 György A. 2004. 5.
- 255 György A. 2004. 6.
- 256 Bende 2002. 17-18.
- 257 Köpeczi 1987. 1696-1697.
- 258 Bende 2002. 22-23.
- 259 József 2003.
- 260 Pozsony 2008a.
- 261 Köpeczi 1987. 1711-1714.
- 262 Köpeczi 1987. 1713-1714.
- 263 Köpeczi 1987. 1716-1717.
- 264 Gottfried – Nagy 2011. 176.
- 265 Bende 2002. 23-24.
- 266 Köpeczi 1987. 1731.
- 267 Székely Nép LVIII. 14. sz. (1940. április 07.) és 15. sz. (1940. április 14.)
- 268 Bossy 1993. 275-276, 289-290., Lásd még <http://itthon.transindex.ro/?cikk=12071> (2010)
- 269 Botlik 2002.
- 270 Köpeczi 1987. 1753.
- 271 L. Balogh 2002. 5-43.
- 272 Köpeczi 1987. 1754.
- 273 Bartos 1996. 24.
- 274 Bartos 1996. 24.
- 275 Oláh 2004b. 108., 2004c.
- 276 Baross 1942.
- 277 Oláh 2004c. 133-150.
- 278 Bende 2002. 74.
- 279 Oláh 2004. 111.
- 280 József Á. 2006. 111.
- 281 Szabó J. 2001.
- 282 Bende 2002. 83-84.
- 283 Sebő 1999, Sylvester 1996.

- 284 Köpeczi 1987. 1759.
 285 Gál-Gajdos-Imreh 1995. 45., Benkő 2011. 73.
 286 Benkő L. 2011. 64-76.
 287 Gál-Gajdos-Imreh 1995. 46-47.
 288 Benkő L. 2011. 75.
 289 Benkő L. 2011.
 290 Gál-Gajdos-Imreh 1995. 47-56., Bárdi-Fedinec-Szarka 2008. 186-187.
 291 Nagy M. Z. 2009.
 292 Bartos 1996. 25-26.
 293 Bende 2002. 99.
 294 Bartos 1996. 26-27., Andreescu-Nastasă-Varga 2002. 172-175, 414- 415, 432.
 295 Andreescu-Nastasă-Varga 2002. 174, 414.
 296 Köpeczi 1987. 1761-1762., Nagy M. Z. 2009. 25-27.
 297 Andreescu-Nastasă-Varga 2002. 172-175.
 298 Andreescu-Nastasă-Varga 2002. 172-175., 413-436. Lásd még Fülöp – Vincze 1998.
 299 Bartos 1996. 26-27.
 300 Bartos 1996. 27.
 301 Bende 2002. 105.
 302 Lásd még Gál 1996.
 303 Kovács K. Gy. 2003. 121-135., Szőke 2011.
 304 Gagyi 2004. 36., Bottoni 2008.
 305 Gagyi 2004. 7-12.
 306 Bartos 1996. 28-29.
 307 Bartos 1996. 27-28.
 308 Bartos 1996. 27.
 309 A bemutatott információkat az a Fikker Ferencsel kapcsolatos dosszié tartalmazza, amit lánya, Kozák (sz. Fikker) Mária Erika kért és kapott a román biztonsági szolgálat irattárát tartalmazó levéltárból 2011. november 22-én. Ezúton is köszönöm, hogy a fénymásolt iratokat átadta tanulmányozásra és felhasználásra.
 310 A felsorolt adatok Fikker Ferenc megfigyelési dossziéjából származnak.
 311 Dávid Gy. 2006. 39-40, 154.
 312 Oláh 2001. 12-15., Bárdi-Fedinec-Szarka 2008. 234-236.
 313 Bende 2002. 111-120.
 314 Bartos 1996. 29.
 315 Bartos 1996. 29.
 316 Bartos 1996. 29.
 317 Bárdi-Fedinec-Szarka 2008. 234-235.
 318 Gagyi 2004. 36-37.
 319 Bartos 1996. 36-37.
 320 Bottoni 2008. 46-55.
 321 Bárdi 2005.
 322 Bottoni 2008. 415-424.
 323 Tóth Cs. 2011. 253-270.
 324 Bárdi-Fedinec-Szarka 2008. 248., Novák 2011. 64-72.
 325 Bárdi-Fedinec-Szarka 2008. 246-247.
 326 Biro – Bodó 1998. 195-196., Novák 2011. 33-44.
 327 Bartos 1996. 38.
 328 Novák 2011. 33-44.
 329 Novák 2011. 64-71.
 330 Bartos 1996. 11.
 331 Lásd Novák 2011. 329-428.
 332 Lásd Bodó 2006.
 333 Pozsony 2004. 275.
 334 Bartos 1996. 31.
 335 Lásd Oláh 2004. 20-24.
 336 Lásd Oláh 2004. 27.
 337 Lásd Tánczos 1998.
 338 Románia Liberă 19. iulie 1991.
 339 Lăcătușu 2002. 228-231.
 340 Bálinth 1977. 118., Köpeczi 1987. 310.
 341 Bálinth 1977. 118.
 342 Bálinth 1977. 117-118.
 343 Orbán 1869. 136.
 344 Demény 1998. 59-60.
 345 Demény 1998. 470-473.
 346 Binder – Cseréy 1993., Domokos 1977, Pál-Antal 2011. 22.
 347 Cs. Bogáts 1936. Idézi Szőcsné Gazda 2001. 74.
 348 Cs. Bogáts 1936, Szőcsné Gazda 2001. 74., Bod P. 2007. 72-73., Csáki 2010.
 349 Pál-Antal 2012. 14.
 350 Csáki 2010. 281.
 351 Csáki 2010. 284.
 352 Szőcsné Gazda 2001. 74., Lásd még Cernovodeanu – Binder 1993. 125-152, 232.
 353 Szőcsné Gazda 2001. 12.
 354 Egyed 1981. 115.
 355 Dávid Z. 1997. 70.
 356 Demény 1998. 474.
 357 Pál J. 1999. 79.
 358 Pál J. 1999. 85.
 359 Lásd Ilyés Z. 1998.
 360 Binder – Cseréy 1999.
 361 Albert 2000. 165.
 362 Albert 2000. 164.
 363 Albert 2000. 154, 157, 163, 179.
 364 Varga E. 1998. 120.
 365 VARGA E. Árpád 1998, 120. A 2002-re vonatkozó adatok forrása: VARGA E. Árpád é. n. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cvetn02.pdf>. Utolsó letöltés: 2010. szeptember 11.
 366 Pozsony 2007. 246.
 367 Şerban – Dorondel 2000.191-205.
 368 Pozsony 2007. 249-253.
 369 Pozsony 2003, 117; Uő 2007, 250–253.
 370 Pozsony 2007. 258.
 371 Mirk 2007.
 372 Mirk 2007. 281.
 373 Mirk 2007. 283-284.
 374 Lásd még Mirk 2007. 285.

- 375 Mirk 2007.
376 Albert 2000. 167.
377 Pozsony 1997b.
378 Pozsony 1997a.
379 Pozsony 2003, 117–118; Uő 2007, 253–254.
380 Pozsony 2011b. 32.
381 Pozsony 2007. 254.
382 Pozsony 2007. 254–255.
383 Pozsony 2007. 255.
384 Pozsony 2007. 256.
385 Pozsony 2007. 256–257.
386 Pozsony 2007. 257.
387 Pozsony 2007. 257.
388 Pozsony 2007. 257–258.
389 Őerban 2000, Őerban – Dorondel 2000.
390 Pozsony 2007. 258.
391 Pozsony 2007. 258–259., Szabó Á. 2003.
392 Pozsony 2007. 258–259.
393 Pozsony 2007. 262–263.
394 Pozsony 2007. 264.
395 Pozsony 2007. 265.
396 Pozsony 2007. 265–266.
397 Pozsony 2007. 266.
398 Pozsony 2007. 267.
399 Pozsony 2007. 268.
400 Sepsiszéki Nagy 1998. 238.
401 Pozsony 2007. 269., Palada 1999.
402 Székely Z. 1973.
403 Csáki 1999. 84.
404 Csáki 1999.
405 Benda K. 1989.779.
406 Zabola helyi tanácsának jegyzőkönyve. Sepsiszentgyörgyi Állami levéltár.
407 Sávai 1997. 508.
408 Katholikus Néplap 1860. 49. sz. (december 6.) 407.
409 Katholikus Néplap 1862. 44. sz. (szeptember 28.) 366–367.
410 Katholikus Néplap 1862. 44. sz. (szeptember 28.) 366–367.
411 Sávai 1997. 416–417.
412 Bartos 1996. 46.
413 Bartos 1996. 22.
414 Juhász 1947. 44.
415 Dankanits 1970.
416 Pávai Vajna család irattára. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár F 55, fasc I. (1577–1700).4. Csáki Árpád gyűjtése.
417 Matricula Antiqua. Imecsfalvi Plébánia.
418 Matricula Antiqua. Imecsfalvi Plébánia.
419 Zabolai Református Egyház Levéltára.
420 Juhász 1947. 44–58.
421 Juhász 1947. 54.
422 Köpeczi Sebestyén J. 1945,
423 Kovács M. 2007. 110.
424 Köpeczi Sebestyén J. 1945.
425 Kovács M. 2007. 113. Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 34.
426 Kovács M. 2007. 114.
427 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 34.
428 Köpeczi Sebestyén 1945.
429 Kovács M. 2007. 114.
430 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 34.
431 Kovács M. 2007. 120.
432 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 15.
433 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 35.
434 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 325.
435 Palotay 1940.
436 Palotay 1942.
437 Palotay 1946.
438 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 35.
439 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 105.
440 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 313.
441 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 325.
442 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 14.
443 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 112.
444 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 254.
445 Szőcsné Gazda 2001. 107–108.
446 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 105–113.
447 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 192.
448 Szőcsné Gazda 2001. 133.
449 Cs. Bogáts 1946. 81.
450 Bartos 1996. 22–23.
451 Bartos 1996. 23.
452 Gazda K. 2001., Deák 2007.
453 VARGA E. 1998, 156. A 2002-re vonatkozó adatok forrása: VARGA E. Árpád é. n. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cvfel02.pdf>. Utolsó letöltés: 2010. szeptember 11.
454 Pozsony 2003. 115–116; Uő 2007, 246–249.
455 Berecz 1893. 10.
456 Berecz 1893. 10., Dankanits 1970.
457 Pávai Vajna család iratai (1577–1700). F 55, Fasc. I. 4.
458 Jakó – Juhász 1979. 97.
459 Bartos 1996. 39.
460 Berecz 1893. 245., Bartos 1996. 39.
461 Tonk 1992. 189.
462 Tonk 1992. 208.
463 Tonk 1992. 208.
464 Jakó – Juhász 1979. 69.
465 Jakó – Juhász 1979. 103.
466 Szinnyei 1899. 1291–1292.
467 Berecz 1893. 245.
468 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 214.
469 Csáki – Szőcsné Gazda 2001. 254.
470 Bartos 1996. 39.
471 Berecz 1893. 245.
472 Berecz 1893. 245., Bartos 1996. 39.
473 Berecz 1893. 244., Bartos 1996. 39.
474 Sávai 1997. II. 608–609.

- 475 Sávai 1997. II. 767-769.
476 Berecz 1893. 244., Sávai 1997. I. 508.
477 Berecz 1893. 244., Bartos 1996. 39.
478 Berecz 1893. 247.
479 Berecz 1893. 24.
480 Berecz 1893. 246., Bartos 1996. 39.
481 Berecz 1893. 246., Bartos 1996. 39-40.
482 Zabolai Református Egyház Aranykönyve, 23.
483 Zabolai Református Egyház Aranykönyve, 24.
484 Berecz 1893. 246.
485 Zabolai Református Egyház Aranykönyve, 17-19.
486 Bartos 1996. 40.
487 Zabolai Református Egyház Aranykönyve, 25.
488 Székely Nemzet XVII. (1899. június 7.) 83. sz. Idézi Demeter – Kisgyörgy 2011. 144.
489 Bartos 1996. 40.
490 Bartos 1996. 43.
491 Bartos 1996. 43.
492 Bartos 1996. 43-44.
493 Bartos 1996. 44.
494 Bartos 1996. 42.
495 Bartos 1996. 42-43.
496 Fejér M. 2004. 178.
497 Orbán 1869. 136-137.
498 Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár F8. Háromszéki gyűjteményes levéltár 1. 82. Szöcsné Gazda Enikő gyűjtése.
499 Makkai – Nagy 1993. 70-71.
500 Makkai – Nagy 1993. 63-70.
501 Makkai – Nagy 1993. 71-72.
502 Makkai – Nagy 1993. 72.
503 Makkai – Nagy 1993. 72.
504 Párhuzamait lásd Pozsony 1998. 198-206., Zsigmond 2005.
505 Szöcsné Gazda 2001. 35-37.
506 Pozsony 2000b. 141.
507 Kotics 2001. 13-60.
508 Lásd még Pozsony 1996.
509 Kotics 2001. 49-60.
510 Lásd Benedek H. 1992.
511 Pozsony 2006. 251-252.
512 Tompa 1992. 15.
513 Tompa 1992. 15.
514 Orbán 1869. 139-140.
515 B. Nagy 1970. 162.
516 Tompa 1992. 15.
517 Nagy B. 2005. 8.
518 B. Nagy 1970. 47.
519 Nagy B. 2005. 8.
520 Pozsony 1993, Pozsony – Kinda 2011.
521 Nagy B. 2005. 19.
522 A kastély körül végzett földmunkák Orbán Balázs feltételezését erősítették meg.
523 Orbán 1869. 140.
524 Orbán 1869. 143.
525 Tompa 1992. 15-16.
526 Pozsony – Kinda 2011. 9-10.
527 Nagy B. 2005. 136.
528 Kemény Zs. 1972.
529 Orbán B. 1869. 143.
530 Veress 1972. 10.
531 Demeter – Kisgyörgy 2011. 134.
532 Demeter – Kisgyörgy 2011. 222-223.
533 Nagy B. 2005. 135.
534 Nagy B. 2005. 135.
535 Tompa 1992. 16.
536 Bicsok – Orbán 2012. 399.
537 Pozsony – Kinda 2011. 9-11.
538 Nagy B. 2005. 136.
539 Nagy B. 2005. 137.
540 Demeter – Kisgyörgy 2011. 136.
541 Bicsok – Orbán 2012. 399-400.
542 Nagy B. 2005. 8.
543 Demeter – Kisgyörgy 2011. 136, 266.
544 Jánó 1994.
545 Demeter – Kisgyörgy 2011. 136.
546 Nádor 1977. 154.
547 László F. 1989. 24.
548 Bicsok – Orbán 2012. 401.
549 Orbán 1869. 137.
550 Tüdös 1995. 189.
551 Tüdös 1995. 190.
552 Gyöngyössy – Kerny – Sarudi Sebestyén 1995. 200.
553 Tüdös 1995. 190-191., Entz 1996. 140.
554 Tüdös 1995. 190-191.
555 Tüdös 1995. 191-192., Tombor 1968. 208.
556 Tüdös 1995. 192.
557 Magyarai – Juhász 2011. 91.
558 Zabolai Nemes Református Eklézsia Matriculája (1758-1773)
559 Tüdös 1995. 191-192.
560 Zabolai Nemes Református Eklézsia Matriculája (1758-1773)
561 Kónya 1980.
562 Gyöngyös – Kerny – Sarudi Sebestyén 1995. 200., Tüdös 1995. 192.
563 Gyöngyös – Kerny – Sarudi Sebestyén 1995. 200.
564 Orbán 1869. 137.
565 Kelemen 1977. 213.
566 Tüdös 1995. 193., Gyöngyös – Kerny – Sarudi Sebestyén 1995. 202.
567 Kónya 1980.
568 Gyöngyös – Kerny – Sarudi Sebestyén 1995. 202.
569 Gyöngyös – Kerny – Sarudi Sebestyén 1995. 203.
570 Gyöngyös – Kerny – Sarudi Sebestyén 1995. 203-204.
571 Kisgyörgy 1996. 21., Benkő E. 2002. 371-372.
572 Gyöngyös – Kerny – Sarudi Sebestyén 1995. 202.
573 Gyöngyös – Kerny – Sarudi Sebestyén 1995. 202-203.

- 574 Szinnyei 1899. 1291.
575 Rácz 2010.
576 Egyed 2005.
577 Süli 2011.
578 Pozsony 2000a.
579 Orbán 1869. 140.
580 Székely L. 2009. 15-39.
581 Székely L. 2009. 54-59.
582 Székely L. 2009. 60-73.
583 Székely L. 2009. 122-134.
584 Bakó 2005. 753.
585 Kubassek 1999.
- 586 Bakó 2005. 754-755.
587 Pozsony 2008b.
588 Bossy 1993. 289-290.
589 Pusztaszeri 1991.
590 Pozsony 2008b.
591 Andreescu – Nastasă – Varga 2003. 431-442.
592 Fejér M. 1972, 2004.
593 Demény 1998. 59-60.
594 Demény 1998. 186.
595 Demény 1998. 470-473.
596 Fejér M. 1972.
597 Tüdös 1998. 21.

IRODALOM

- ALBERT Ernő
 1973 Háromszéki népballadák. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- 1998 Zabolai és szörcei jobbágyságok és cselédek zendülése 1802-ben. *Acta* 1997. Sepsiszentgyörgy, 245–253.
- 2000 Szabad madár. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok. Charta Kiadó. Sepsiszentgyörgy
- 2004 A halál völgye. A határőrség szervezése 1762-1764-ben. Albert Kiadó. Sepsiszentgyörgy
- ALEXANDRESCU D. Adina
 1974 La necropole du bronze ancien du Zimnicea. Dacia N. S., București, 18. 79-93.
- ANDRÁSFALVY Bertalan
 2004 Hagymány és környezet. In: Andrásfalvy Bertalan – Domokos Mária – Nagy Ilona (szerk.): *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára* III. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 117-138.
- ANDRESCU, Andrea – NĂSTASĂ, Lucian – VARGA Andrea (ed.)
 2002 Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955). Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală. Cluj
- 2003 Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956-1968). Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală. Cluj
- APOR Péter
 1903 Verses művei és levelei (1676-1752) I-II. Szerk. Szádeczky Lajos. Budapest
- 1972 Metamorphosis Transylvaniae azaz Erdély változása (1736). Budapest
- BAKÓ Balázs
 2005 „Non confundar” – „Nem szégyenülök meg” – Megemlékezés gróf Mikes János püspökről. *Vasi Szemle* LIX. 6. 745-756.
- BALÁZS Márton
 1942 Adatok Háromszék vármegye néprajzához. A gyűjtés ideje: 1894–1905. Jókai Nyomda Rt. Sepsiszentgyörgy
- BÁLINT Gyula és társai
 1969 Kovászna megye. Sepsiszentgyörgy
- BÁLINTH Gyula
 1977 Adatok Kovászna megye népességéhez és népesedéséhez. *Aluta* VIII–IX. 1976–1977. Sepsiszentgyörgy, 111-125.
- BALOGH Béni L.
 2002 A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda
- BALOGH Ignác
 1929 Kivonat az Erdélyi Orsz. Múzeum levéltárában letett báró Josika cs. Fenesi ága levéltárának gróf Toldi-registrumából. Kézirat. Kolozsvár
- BALOGH István
 1929 Az ősi vagyon védelme a régi székelyeknél. In: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Székely Nemzeti Múzeum Kiadása. Sepsiszentgyörgy, 40-43.
- BALOGH Judit
 2005 A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 254. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár
- BÁRDI Nándor (szerk.)
 2005 Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években. Tanulmányok. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda

- BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.)
 2008 Kisebbségi Magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest
- BAROSS Endre (főszerk.)
 1942 Magyarország közhivatalainak cím- és adattára. Magyarország Közhivatalainak Cím- és Adattára Kiadóhivatala. Budapest
- BÁRTH Dániel
 2008 Exorcizmus és erotika. Egy XVIII. századi székelyföldi ördögűzés szokatlan körülményei. *Libelli Transsilvanici* 3. Kecskemét
- BÁRTH János
 2007 Az eleven székely tizes. Bárh Bt. Kecskemét
 2008 Erdély római katolikusai a XVIII. század közepén. *Libelli Transsilvanici* 4. Kecskemét
- BARTOS Jenő
 1996 Zabola és környékének története. Tapolca – Zabola
- BENDA Kálmán (szerk.)
 1989 Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706. II. Magyarságkutató Intézet. Budapest
- BENDE Jenő
 2002 Zord idők sodrában. Charta Kft. Sepsiszentgyörgy
- BENEDEK H. János
 1992 Legényavatás Erdővidéken. *Művelődés* XL. 12. 31-33.
- BENKŐ Elek
 2002 Erdély középkori harangjai és bronz keresztelõmedencéi. Teleki László Alapítvány – Polis Könyvkiadó. Budapest – Kolozsvár
- BENKŐ Elek – Székely Attila
 2008 Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön. Nap Kiadó. Budapest
- BENKŐ József
 1999 Transsylvania Specialis I-II. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- BENKŐ Levente
 2011 Szárazajta. Második, bővített kiadás. Tortoma Könyvkiadó. Barót
- BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly
 1979 Székely felkelés 1596–1596 előzményei, lefolyása, következményei. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- BERECZ Gyula
 1893 Háromszék vármegye népoktatási intézményeinek története. Brassó
- BETHLEN Miklós
 1955 Önéletírása. Bevezette és sajtó alá rendezte Tolnai Gábor. Budapest
- BICSOK Zoltán – ORBÁN Zsolt
 2012 „Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben. Gutenberg Kiadó. Csíkszereda
- BINDER Pál–CSEREY Zoltán
 1993 Zabola. *Háromszék* IV. évf. február 6. és 13.
- BIRO A. Zoltán – BODÓ Julianna
 2008 A “hargitaiság”. Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. In: Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 195-210.
- BIRÓ Vencel
 2009 Képek Erdély múltjából. Történeti rajzok. Összeállította, szerkesztette és az előszót írta Sas Péter. Művelődés. Kolozsvár
- BODÓ Julianna
 2004 A formális és informális szféra ünnepi gyakorlata az 1980-as években. Scientia Humana. Budapest
- BODÓ Julianna (szerk.)
 1998 Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda
- BOD Péter
 2007 Bod Péter önéletírása. A bevezető tanulmányt írta Egyed Emese. Mentor Kiadó. Marosvásárhely
- BOÉR Hunor
 2007 A Székely Nemzeti Múzeum a magyar tudomány és közművelődés történetében 1875-2000. Doktori disszertáció. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar. Budapest
- BOGÁTS Dénes Cs.
 1936 Szárazság és pestis a Székelyföldön az 1717-1718. években. *Székely Nép* LIV. 2. (január 5.)
- BOSSY, Raoul V.
 1993 Amintiri din viața diplomatică: 1918-1940. Humanitas. București

- BOTLIK József**
2002 Elszakított magyar nemzetrészeink vázlatos története (1920–2000). Kézirat Budapest
- BOTTONI, Stefano**
2008 Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960). Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda
- CAVRUC Valeriu (szerk.)**
1998 Repertoriul Arheologic al Județului Covasna. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe
- CERNOVODEANU, Paul – BINDER Paul**
1993 Cavalerii apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României până la 1800. Silex. București
- CIUGUDAN Horia**
1996 Epoca timpurie a bronzului și sud-vestul Transilvaniei. *Bibliotheca Thracologica XIII*. București
- Conscriptio Urbarialis**
1758 Sepsiszentgyörgy Állami Levéltár Fond 8/881/56.
- COROI Artur**
2011 Baróti Cserei János deák élete és pályája. *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 447-481.
- CSÁKI Árpád**
1999 Ferences plébánosok és udvari káplánok Háromszéken a 17-18. században. *Acta II*. 1998. Sepsiszentgyörgy, 81–89.
2010 Szárazság és pestis Háromszéken 1717-1720-ban. *Acta Siculica A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Sepsiszentgyörgy, 277-287.
- CSÁKI Árpád – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő**
2001 Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. (1677-1752). T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy
- CSEREI Mihály**
1983 Erdély históriája (1661-1711). Sajtó alá rendezte Bánkúti Imre. Budapest
- CSEREY Zoltán**
2006 Háromszék gazdasági fejlődése a 19. század második felében és a 20. század első évtizedében. *Acta*. Székely Nemzeti Múzeum – Délkeleti Intézet Évkönyve – T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy 2. 137-145.
- CSETRI Elek – IMREH István**
1980 Erdély változó társadalma 1767–821. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- CSUCSUJA István**
1998 Istoria pădurilor din Transilvania 1848-1914. Presa Universitară Clujeană. Cluj-Napoca
- CSUTAK Vilmos**
1929 Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldön 1707-11-ben. In: Uő. (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Székely Nemzeti Múzeum. Sepsiszentgyörgy, 633-640.
- DANKANITS Ádám**
1970 Az oktatásügy kezdeteiről Székelyföldön. *Korunk XXIX*. 11. 1733–1736.
- DÁNYI Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.)**
1960 Az első magyarországi népszámlálás, 1784-1787. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest
- DÁVID Gyula**
2006 1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó. Kolozsvár
- DÁVID Zoltán**
1997 A székelyek száma 1567-1992. Történeti Demográfiai Füzetek 16.
- KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest**
- DEÁK Ferenc**
2007 Növényi szimbólumok a zabolai románok szokásaiban. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület. Sepsiszentgyörgy, 307-314.
- DEMÉNY Lajos (szerk.)**
1998 Székely Oklevéltár – új sorozat IV. Székely népesség-összeírások 1575-1627. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár
1999 Székely Oklevéltár – új sorozat V. Székely népesség-összeírások 1635. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár
- DEMETER Lajos – KISGYÖRGY Tamás**
2011 Életem, Háromszék 1. Boldog békeidők. Emlékképek a XIX–XX. századból az 1848-9-es szabadságharctól Szarajevóig. Charta Kiadó. Sepsiszentgyörgy
- DIMÉNY Attila – SZABÓ Árpád Töhötöm (szerk.)**
2003 Népi kultúra és társadalom Háromszéken. Kriza Könyvek 17. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár

- DOMOKOS Pál Péter
1977 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703. I. *Agrártörténeti Szemle* 19. (1-2.) 434-509.
- 1978 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703. II. *Agrártörténeti Szemle* 20. (1-2.) 198-282.
- EGYED Ákos
1979 Háromszék 1848–1849. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- 1981 Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- 2005 Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije. Multiplex Media – DUP. Debrecen
- 2006 A székelység rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda
- ENTZ Géza
1996 Erdély építésze a 14-16. században. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár
- FEJÉR Miklós
1972 Zabola helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XVI. 1. 130–138.
- 2004 Zabola élő és történelmi helynevei. Acta (Siculica) T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 171-213.
- FEJÉR Tamás
2007 Orbiszék a 16. századi erdélyi Királyi Könyvekben. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület. Sepsiszentgyörgy, 13-28.
- FÜLÖP Mihály – VINCZE Gábor
1998 Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéből (1945–1947). Teleki László Alapítvány. Budapest
- GAGYI József
2004 A krízis éve a Székelyföldön 1949. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda
- GÁL Mária
1996 D. O. kényszerlakhely. Kolozsvár
- GÁL Mária – GAJDOS Balogh Attila – IMREH Ferenc
1995 Fehér könyv az 1944. Őszi magyarellenes atrocitásokról. RMDSZ Ügyvezető Elnöksége. Kolozsvár
- GARDA Dezső
1994 Székely hadszervezet és faluközösség. Mark House Kft. Gyergyószentmiklós
- GAZDA Klára
2001 A román halotti rítusok tárgyi kellékei és a lélek túlvilági útjai. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó. Budapest, 302–310.
- GAZDÁNÉ OLOSZ Ella
1987 Kakasos varrottas Zaboláról. *Megyei Tükör* 1987. november 20.
- GLODARIU Ioan
1974 Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană. Editura Dacia. Cluj
- GOTTFRIED Barna – NAGY Szabolcs
2011 A Székely Hadosztály története. Tortoma Könyvkiadó. Barót
- GUDENUS János József
1993 A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája II. Budapest
- GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI Sebestyén József
1995 Székelyföldi vártemplomok. Budapest
- GYÖRGY Antal
2004 Számadás a Gazda előtt. A XX. század alulnézetben. György Antal református lelképásztor életírása, emlékezései. Pedellus Tankönyvkiadó. Debrecen
- GYÖRGY Ferenc
1941 Zabola. Kézirat
- HARBULA Hajnalka
2000 Gazdálkodó zabolai cigányközösség. *Művelődés* LIII. 2. 27-29.
- HERMANN Gusztáv Mihály
2003 Náción és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda
- HUSZKA József
1895 A székely ház. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság. Budapest

- ILYÉS Zoltán**
1998 A görög katolikusok identitásváltásának különböző útjai az egykori Csík megyében (19. század közepe – 1948). *Néprajzi Látóhatár* VII. 3-4. 91-101.
- IMHOF, Arthur E.**
1992 Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen... Akadémiai Kiadó. Budapest
- IMREH István**
1956 Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején. Állami Közgazdasági és Jogi Kiadó. Bukarest
1994 Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- JAKAB Albert Zsolt – POZSONY Ferenc (szerk.)**
2011 Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum. Kolozsvár – Zabola
- JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István**
1979 Nagyenyedi diákok 1662–1848. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- JÁNÓ Gizella (szerk.)**
1994 A XI. Pro Natura tudományos ülészak előadásai. Zabola
- JÓZSEF Álmos**
2003 Mire a falevelek lehullnak... T3Kiadó. Sepsiszentgyörgy
2006 Országzászló-állítások Háromszéken. T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy
- JUHÁSZ István**
1947 A székelyföldi református egyházmegyék. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár
- KELEMEN Lajos**
1977 Művészettörténeti tanulmányok I. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- KEMÉNY Zsigmond**
1972 Özveggy és leánya. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- KERTÉSZ K. Róbert – SVÁB Gyula**
1908 A magyar parasztház. Magyar Mérnök és Építész Egylet. Budapest
- KINDA István**
2007 "...tervezte a pólármester..." Falukapuk Orbaiszéken. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület. Sepsiszentgyörgy, 221-236.
2011 Hagyományok béklyójában. Tanulmányok a falusi életmódok és kényszerstratégiák témaköréből. Székely Nemzeti Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság. Sepsiszentgyörgy – Kolozsvár
- KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.)**
2007 *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület. Kolozsvár – Zabola
- KISGYÖRGY Zoltán**
1996 Háromszéki harangok. "Mily harang szól értünk...?" T3 Info Kft. Sepsiszentgyörgy
2001 Kovászna megye útikönyv. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda
2008 Háromszéki vártúra-kalauz. Tortoma Könyvkiadó. Barót
2010 Harangoskönyv. Tornokok magasában Erdélyben. Tortoma Könyvkiadó. Barót
- KISS Lajos**
1988 Földrajzi nevek etimológiai szótára II. Budapest
- KONSZA Samu**
1957 Háromszéki magyar népköltészet. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó. Marosvásárhely
- KÓNYA Ádám**
1980 A zabolai vár. *Megyei Tükör* XIII. július 26.
Kordé Zoltán (szerk.)
2001 A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda
- KÓSA László**
1990 Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920). Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen

- KOTICS József
1998 Cigány – magyar – román együttélés Zabolán. *Néprajzi Látóhatár* VII. 3-4. 133-144.
1999 Cigányok a háromszéki Zabolán. *Korunk* X. 9. 75-83.
2001 Mások tekintetében. Miskolci Egyetem. Miskolc
- KOVÁCS János
1988 Adatok a háromszéki erdei szállítás történetéhez. *A Közlekedési Múzeum Évkönyve* VIII. (1985-1987). Közlekedési Dokumentációs Vállalat. Budapest, 307-319.
- KOVÁCS KISS Gyöngy
2003 Álló- és mozgóképek. Vázlat az erdélyi főnemességről. Visszaemlékezések, feljegyzések, beszélgetések, tanulmányok. Komp-Press Kiadó. Kolozsvár
- KOVÁCS Mária
2007 Klenódiumpok Orbaiszéken. Adalékok a pávai, zabolai és zágoni református gyülekezetek úrasztali készleteihez. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület. Sepsiszentgyörgy, 103-122.
- KOZMA Ferenc
1879 A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota. Franklin-Társulat Nyomdája. Budapest
- KÖPECZI Béla (főszerk.)
1987 Erdély története I-III. Második kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest
- KÖPECZI SEBESTYÉN József
1945 A zabolai református egyház kelyhe és ezüstpohara. *Erdélyi Múzeum* L. 3-4. 255-256.
- KUBASSEK János
1999 A Szahara bővületében. Az „Angol beteg” igaz története. Almásy László hiteles életrajza. Panoráma. Budapest
- LÁSZLÓ Ferenc
1989 Klavír és koboz. Tények, értelmezések és föltevésések Liszt Ferenc 1846-47-es hangversenykörútjával kapcsolatban. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- LĂCĂTUȘU, Ioan
2002 Spiritualitate românească și conviețuire interetnică în Covasna și Harghita. Editura Eurocarpatica. Sfântu Gheorghe
- LIPPTÁK Pál
1957 Adatok a Duna-Tisza közti bronzkor anthropológiájához. *Anthropológiai Közlemények* 1. 3-14.
- MAGYARI Hunor – JUHÁSZ Ábel
2011 A Kézdi-Orbai Református Egyházmegye templomai. Székelyudvarhely
- MAKKAI Endre–NAGY Ödön
1993 Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. (Szerk.: Barna Gábor. Második bővített kiadás.) Magyar Néprajzi Társaság – MTA Néprajzi Kutatóintézete. Budapest
- MAKKAI László–SZÁSZ Zoltán (szerk.)
1987 Erdély története második kötet 1606-tól 1830-ig. Akadémiai Kiadó. Budapest
- MKOMS
1897 A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája I- II. Gazdaczintár. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest
- MALONYAY Dezső
1909 A magyar nép művészete II. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete. Franklin-Társulat. Budapest
- MIKES Kelemen
1966 Törökországi levelek és misszilis levelek. Sajtó alá rendezte Hopp Lajos. Akadémiai Kiadó. Budapest
- MIRK Szidónia
2007 Magyar-román vegyes házasságok Zabolán a polgári anyakönyvek tükrében. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület. Sepsiszentgyörgy, 273-288.
- NÁDOR Tamás
1977 Liszt Ferenc életének krónikája. Zeneműkiadó. Budapest
- NAGY Balázs (szerk.)
2005 Kúriák földje Háromszék. Kovászna Megyei Művelődési Intézet. Sepsiszentgyörgy
- NAGY Margit B.
1970 Reneszánsz és barokk Erdélyben. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- NAGY Mihály Zoltán
2009 Előszó. In: Nagy Mihály Zoltán – Olti Ágoston (szerk.): *Érdekképviselőlet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szö-*

- vetség Történetéhez* 1944-1953. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 11-100.
- NEMESKÉRI János
1961 Die wichtigsten anthropologischen Fragen de Urgeschichte in Ungarn. *Antropológiai Közlemények* 5. Budapest, 39-47.
- NOVÁK Csaba Zoltán
2011 A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965-1974. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda
- OLÁH Sándor
2001 Csendes csatatér. Kollektívizálás és túlélési stratégiák (1949–1962). Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda
2004 Falusi látletek (1991-2003). Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda
2004b Gyakorlati gondolkodásmód és megmerevedett etatizmus (1940-1944). *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat* 18. sz. 98-112.
2004 Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940-1944. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány. Budapest, 1933-150.
- ORBÁN Balázs
1869 Székelyföld leírása III. Ráth Mór Kiadása. Pest
- PALADA, Mirel
1999 Versengés az erőforrásokért. A lakott tér ökológiája. In: Pozsony Ferenc –Kinda István (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület. Sepsiszentgyörgy, 289-306.
- PÁL-ANTAL Sándor
2011 Székely székek a 18. században IV. Háromszék 1701-1722 között. Mentor Kiadó. Marosvásárhely
2012 Népeségi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején. *Erdélyi Múzeum* LXXIV. 2. 1-19.
- PÁLMAJ József
1901 Háromszék vármegye nemes családjai. Sepsiszentgyörgy
- PÁL Judit
1999 A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614-1850). In: Bárdi Nándor – Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 25-97.
- PALOTAY Gertrud
1940 Árva Bethlen Kata fonalas munkái. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 117. Cluj –Kolozsvár
1942 Újabb adalékok Árva Bethlen Kata fonalas munkáinak ismeretéhez. *Erdélyi Múzeum* XLVII. 1-4. 258–231.
1946 Újabb adalékok Árva Bethlen Kata fonalas munkáinak ismeretéhez. *Erdélyi Múzeum* LI. 1-4. 47-64.
- PAPUCS András – MARKÓJA Szilárd – Șerban LACRIȚEANU – Hans HUFNAGEL
2011 Vasúti vontatójárművek Kovásznán és Kommandón. Sikló Egyesület – Kisvasutak Baráti Köre Egyesület. Sepsiszentgyörgy – Budapest
- PÓSFALAI János
1991 Titokban jött, töviskoronával távozott. *Vas Népe*. Szombathely. 1991. március 30.
- POTSÁ József
1899 Háromszék Vármegye. Jókai Nyomda. Sepsiszentgyörgy
- POZSONY Ferenc
1984 Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
1993 Zabolai kandallócsempék. *Ethnographia* 104. 2. 499–522.
1996 Farsangi szokások Háromszéken. In: Barabás László Pozsony Ferenc – Zakariás Erzsébet (Szerk.): *Erdélyi és partiumi farsangok*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 4. Kolozsvár, 96–136.
1997a Változások az erdélyi cigánytársadalom életében. *Keresztény Szó. Katolikus kulturális havilap*. Kolozsvár VIII. 4. 2-4.
1997b A háromszéki magyarok cigányok vallásos hitélete. *Keresztény Szó* VIII. 8. 15-19.
1998 Szól a kakas már. Szász hatás az erdélyi magyar jeles napi szokásokban. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda
2000a Gróf zabolai Mikes Kelemen és az erdélyi Mátyás-huszárezred. *Acta* II. 1999. Sepsiszentgyörgy, 69–72.
2000b Vénleányok és vénlegények csúfolása Erdélyben. In: Uő.: *Adok nektek aranyvesszőt... Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 135-146.

- 2002 Zabola. Szerkesztette Botlik József. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Budapest
- 2003 Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest, 109-138.
- 2005 A moldvai csángó magyarok. Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet. Budapest
- 2006 Erdélyi népszokások. Egyetemi jegyzet. KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Kolozsvár
- 2007 Etnikai és demográfiai folyamatok Zabolán. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület. Sepsiszentgyörgy, 237-272.
- 2008a Gazdasági élet Zabolán az első világháború idején egy zabolai tűzér leveleinek tükrében. In: Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 189-204.
- 2008b Hazahozták gróf Mikes Johanna hamvait. *Háromszék* (augusztus 2.)
- 2009 A vasárnap szerkezete egy székely kisvárosban és községben. In: Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tötszegi Tekla (szerk.): *A fiatalok vasárnapja Európában*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 128-153.
- 2010 Orbaiszéki települések társadalmának változása. *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 535-563.
- 2011a Társadalmi változások Orbaiszék településein (1850-2010). In: Kinda István (szerk.): *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók Szemináriumainak anyagából* (2008-2011). Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum. Kolozsvár – Zabola, 11-56.
- 2011b Páva társadalomtörténete (1567-2010). In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum. Kolozsvár – Zabola, 9-56.
- POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (szerk.)
- 1999 *Modele de conviețuire în Ardeal*. Zăbala. Asociația Etnografică Kriza János. Cluj
- POZSONY Ferenc – KINDA István
- 2011 *A Csángó Néprajzi Múzeum kandallócsempé gyűjteménye*. Csángó Néprajzi Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság. Zabola – Kolozsvár
- PROX Alfred
- 1941 *Die Schneckenbergkultur*. Burzenlander Museum. Kronstadt
- PUSZTASZERI László
- 1991 Mikes Hanna menekülő életei. Új Magyarország I. 110. (szeptember 3.)
- RÁCZ Levente
- 2010 Fiakat neveltek a hazának. *Szabadság*, 2010. december 3.
- ROMAN I. Petre
- 1976 *Cultura Coțofeni*. Editura Academiei R.S.R. București
- ROSKA Márton
- 1914 Árpád-kori temető Várfalván. *Dolgozatok* 4. Kolozsvár, 126-168.
- 1942 Erdély régészeti repertórium I. Öskor. Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet. Kolozsvár
- SÁVAI János
- 1997 A székelyföldi katolikus plébániák levéltára I–II. Agapé Kiadó. Szeged
- SEBŐ Ödön
- 1999 A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros, 1944. Magyar Könyvklub. Budapest
- SEPSISZÉKI Nagy Balázs
- 1998 Székelyföld falvai a XX. század végén. I. Háromszék, Kovászna Megye. Nap Kiadó. Budapest
- ȘERBAN, Stelu
- 2000 Zabala, a Village from Transylvania. Its kinship structures. *Etudes et Documents Balkaniques et Méditerranéens* 22. Paris, 35-49.
- ȘERBAN, Stelu – DORONDEL, Ștefan
- 2000 The Oral History of an Interethnic and Inter-confessional Village. The migration legends. *Revue des Etudes Sud-Est Européens* XXXVII. 1-4. 191-205.

- SÜLI Attila
2011 A szabadságharc hősi halottja: zabolai gróf Mikes Kelemen ezredes (1820-1849). *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 267-282.
- SYLVESTER Lajos
1996 Úz-völgyi hegymás. Kaláka könyvek. Sepsiszentgyörgy
- SUCIU, Coriolan
1967-68 Dicționar istoric al localităților din Transilvania 2. Editura Academiei RSR. Iași
- SZABÓ Árpád Töhötöm
2003 Határképzés – egy multietnikus falu tér szerkezete. In: Dimény Attila – Szabó Árpád Töhötöm (szerk.): *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 120-128.
- SZABÓ József János
2001 Az államerődítések fejlődésének rövid áttekintése a második világháború végéig. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények* 2001/1. 104-125.
- SZABÓ Károly (szerk.)
1876 Székely oklevéltár II. Magyar Történelmi Társulat. Kolozsvár
- SZABÓ Miklós – TONK Sándor
1992 Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700. József Attila Tudományegyetem. Szeged
- SZABÓ T. Attila
2001 Zabola. In: Uő.: *Háromszék. Szabó T. Attila kéziratok gyűjtéséből közléteszi Hajdú Mihály és Slíz Mariann*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 195-196.
- SZÉKELY László
2009 Emlékezés Mikes János gróf szombathelyi megyéspüspökről. Magyar Nyugat Könyvkiadó. Vasszilvagy
- SZÉKELY Zoltán
1973 Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben. *Korunk Évkönyv*. Kolozsvár, 219-228.
- SZÉKELY Zsolt
2003 Kiegészítés Délkelet-Erdély kora bronzkorának relatív kronológiájához. *Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*. Nyíregyháza, 113-124.
- 2012 Zabola régészeti kutatástörténete. Kézirat. pp.33.
- SZINNYEI József
1899 Magyar írók élete és munkái VI. Hornyánszky. Budapest
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
1998 Roediger Lajos néprajzi munkássága. *Acta. A Csiki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve* 2. 205-212.
- 2001 Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcs-irányítás a XVII-XVIII. században. Pro-Print Könyvkiadó. Csikszereda
- 2007 Kovásznai fürdők és borvizek 19-20. századi leírások alapján. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület – Kovászna Megyei Művelődési Központ. Sepsiszentgyörgy, 159-174.
- SZŐKE Zsuzsa
2011 Zabola és a Mikes család. Államvizsgadolgozat. Bukaresti Tudományegyetem. Bölcsészkar. Irányító dr. Zsigmond Győző, egyetemi tanár. Bukarest
- TAKÁCS Péter (szerk.)
2002 Háromszék parasztvallomásai 1820-ból. Erdély-történeti Alapítvány. Debrecen
- 2011 Háromszéki parasztvallomások 1785-ből. Erdély-történeti Alapítvány. Debrecen
- TÁNCZOS Vilmos
1998 Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar Kisebbség* IV. 2 (12). 339-364.
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1981 Magyar jogi népszokások. Gondolat. Budapest
- TONK Sándor
1979 Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest
- 1992 Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700. József Attila Tudományegyetem. Szeged
- TOMBOR Ilona
1968 Magyarországi festett famennyezetek és rokon emlékek a XV-XIX. századból. Akadémiai Kiadó. Budapest
- TOMPA Csaba
1992 Udvarházak Orbai széken. Kovászna
- TÓTH Csaba
2011 Egy falusi néptanácselnök életútja és helye a közösségben. In: *Páva. Tanulmányok egy*

- orbaiszéki faluról.* Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum. Kolozsvár – Zabola, 253-270
- TÓTH Szabolcs Barnabás
2011 A háromszéki önkéntes tűzoltók múltja és jelene. Háromszék Vármegye Kiadó. Sepsiszentgyörgy
- TÜDŐS S. Kinga
1983 Zabola középkori műemléke. *Művelődés* XXXVI. 7. 45–46.
1995 Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században. Háromszéki templomvárak. Püski. Budapest
1998 Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest–Kolozsvár
2001 Jobbágyélet a fejedelemskori Erdélyben. Jövevényjobbágyok Háromszéken 1616–1698. Mentor Kiadó. Marosvásárhely
2003 Erdélyi testamentumok I. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék. Mentor Kiadó. Marosvásárhely
2008 Csiksomlyói végtisztesség. A székelyek generálisa, I. Mikes Mihály végrendelete és temetése (1685-1687). *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 295-308.
- VARGHA E. Árpád
1998 Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között. Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó. Budapest–Csíkszereda
- VĂTĂȘIANU Virgil
1959 Istoria artei feudale în țările române. Editura Academiei Republicii Populare Române. București
- VERESS Dániel
1972 A rodostói csillagnéző. Kalauz Mikes Leveleskönyvéhez. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár
- VOFKORI László
1998 Székelyföld útikönyve II. Cartographia Kft. Budapest
- WAGNER, Ernst
1990 Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében. *Új Erdélyi Múzeum* I. 1-2. 22-31.
- ZABOLAI Ev. Ref. Egyházmegye Aranykönyve
1899 Református Egyház Levéltára. Zabola
- ZAHARIE, Eugenia
1995 Cultura Zăbala. In: C. Stoica – M. Rotea – N. G. O. Boroffka (ed.): *Comori ale epocii bronzului din România*. Muzeul Național de Istorie al României. București, 285-286.
- ZOFFMANN Zsuzsa
1994 A Zabola (Zăbala – Románia) lelőhelyen feltárt bronzkori sír és Árpád-kori temető embertani anyaga. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 19-20. Veszprém, 307-326.
- ZSIGMOND Győző
2005 A mezőségi kiabálás a hegybe. In: Bárh Dániel (szerk.): *Ünneplő. Írások Verebéli Kincső születésnapjára*. ELTE BTK Folklore Tanszék. *Folcloristica* 9. Budapest, 109-114.

„Az egyetértés az alapja és biztosítéka egész fejlődésünknek. Ellenségeink minket magyarokat uralkodni vágyó, egyenetlenkedő nemzetnek szeretnek feltüntetni, bár kétségtelen, hogy ezek a tulajdonságok bennünk nincsenek nagyobb mértékben meg, mint más európai nagy nemzetekben. Azonban nekünk magyaroknak ezeket a tulajdonságokat lehetőleg teljesen le kell vetkőznünk, mert állandóan résen kell lennünk.

Viszálykodni, egyenetlenkedni nem szabad, mert ezzel romlásba sodorjuk nemzetünket.”

Gróf Mikó Imre (1861)

ISBN 978-606-93290-3-0

ISBN 978-606-93290-5-4